Secolul 20

284-286

1984

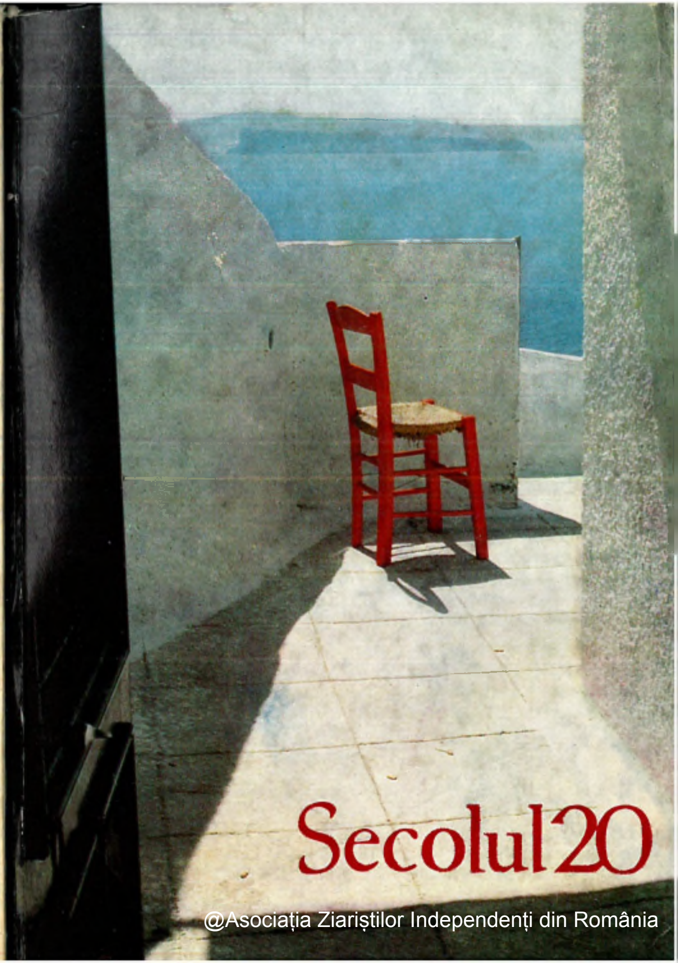

Secolul 20

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

PREZENTAREA ARTISTICĂ
DOINA DUMITRESCU

REDACTOR RESPONSABIL DE NUMĂR
DANA DUMITRIU

COPERTA:

Amiază în Egee
Insula Santorin
Fotografie de
SPIROS KAKARDAKIS

Secolul 20

REVISTĂ DE SINTEZĂ
editată de Uniunea Scriitorilor
din Republica Socialistă România

LITERATURĂ UNIVERSALĂ — ARTE — DIALOGUL CULTURILOR

Colegiul redacţional:
DAN HĂULICĂ redactor şef, ION HOBANA, VASILE NICOLESCU,
ŞTEFAN AUG. DOINAŞ, ALEXANDRU BACIU, GEO ŞERBAN, ANDREI BREZIANU

284-285-286
8-9-10 • 1984

SUMAR

PREMIUL NOBEL PENTRU LITERATURĂ 1984

WILLIAM GOLDING

RADU R. ŞERBAN: *Necruţătoarea lumină a lui Golding* • 6
WILLIAM GOLDING: *Întuneric străveziu* (fragmente), în româneşte de Mihai Mîndra • 9
MIHAI MÎNDRA: *Evenimentul «Golding». Traiectoria planurilor narative în opera scriitorului* • 25
BOGDAN ŞTEFĂNESCU: *Post-modernismul ca opţiune* • 32
WILLIAM GOLDING: *Turla* (fragmente), în româneşte, cu o prezentare «Pletele Berenicei» de Radu R. Şerban • 39

•

DAN HĂULICĂ: *«Cel mai solid lucru este lumina» — Poetica insulei*; imagini din Santorin (Thera), fotografii de SPIROS KAKARDAKIS

@Asociatia Ziaristilor Independenti din România

PANAIT ISTRATI

O mitologie a sincerității: prietenia, dreptatea, arta

Inscripții: Nikos Kazantzakis, Adriano Tilgher, Marcel Brion, Camil Petrescu, André Gide, G. Ibrăileanu, Louis-Ferdinand Céline, Ilya Ehrenburg, Georg Brandes, Tudor Vianu
ALEXANDRU BĂLACI: *Panait Istrati dincolo de abstract și metaforic* • 49
ALEXANDRU TALEX: *O prietenie care a biruit timpul* • 55
DOCUMENTE INEDITE:
Corespondența lui Panait Istrati către Adrien M. De Jong, cu note de Alexandru Talex • 57
ANDREI IONESCU: *Panait Istrati în perspectivă latino-americană* • 91
JOSÉ CARLOS MARIÁTEGUI: *Panait Istrati*, în românește de Andrei Ionescu • 93
DAN HĂULICĂ: *Atașament și independență de spirit* • 97
PANTELIS PREVELAKIS: *Lupta cu incoerența lumii*, în românește de Constant Georgescu • 99
VICTOR SERGE: *Moartea lui Panait Istrati*, în românește de Mugur Popovici • 101
DOAMNA MARGARETA PANAIT ISTRATI POVESTEȘTE, dialog realizat de Dana Dumitriu • 104
MIRCEA IORGULESCU: *Fratele sărac* • 117
ROGER DADOUN: *Mediterana lui Panait Istrati* • 127

CARNET

ALEXANDRU TALEX: *Vercors despre Panait Istrati* • 131
MIRCEA IORGULESCU: *Un număr omagial al revistei l'Arc, Simpozion «Panait Istrati» la Atena* • 135
HORVATH ANDOR: *«...acest Eu însutit». Consemnări în revista maghiară «Nyugat»* • 138
DIMITRIS PLAKAS: *Trebuie să fii conștient de limitele tale. Revista «Diavazo» despre versiunea neogreacă a romanului «Nerantula»*, în românește de Constant Georgescu • 139
MIRCEA IORGULESCU: *Respingerea unei acuzații nedrepte, recenzia cărții lui David Seidmann: «L'existence juive dans l'œuvre de Panait Istrati»* • 141

SURPRIZE ALE ISTORIEI LITERARE — VALERIU MARCU

ANDREI CORBEA: *Un «vagant» al spiritului* • 145
Repere bio-bibliografice, consemnate de Andrei Corbea • 156
VALERIU MARCU ÎNTRE CONTEMPORANII SĂI, mărturii de: Alfred Döblin, Axel Eggebrecht, Babette Gross, Ernst Jünger, Hermann Kesten, Ludwig Marcuse, Joseph Roth • 161
VALERIU MARCU, EPISTOLAR: Ernst Jünger, Hermann Kesten, Leopold Schwarzschild, Heinrich Mann, în românește, cu note de Andrei Corbea • 164
VALERIU MARCU: *Panait Istrati și farmecele Bizanțului, Lenin la Zürich — o amintire*, în românește de A.C. • 179

GEORGES CANDILIS: ARHITECTURA CA DESCOPERIRE

GEORGES CANDILIS: *A construi viața*, fragmente, în românește de Cristina Hăulică; *Fervoarea arhitectului*, o notă de DAN HĂULICĂ • 187

REVISTE ÎN ORIZONT EUROPEAN: REVISTA DE OCCIDENTE

ORTEGA Y GASSET

JOSÉ ORTEGA Y GASSET: *Intenții, Poezia Anei de Noailles, Arta lumii acesteia și arta lumii de dincolo, Lucrarea omului, Concepția despre istorie, Pe scurt despre «sensul istoriei»*, în românește de Andrei Ionescu • 210
VICTORIA OCAMPO: *Către directorul revistei*, în românește de A. I. • 224
ANDREI IONESCU: *«Numai privită din Europa e posibilă Spania»* • 227

BUCUREȘTI
CAPITALĂ A PRIETENIEI

Ne-au vizitat și ne-au rămas în memorie: SVIATOSLAV RICHTER, NIKOLAI CERKASOV, AARON COPLAND, HERBERT VON KARAJAN, ANDRÉ JOLIVET, CAROLA GIEDION-WELCKER, JEAN D'ORMESSON, MIODRAG BULATOVIČ, RENATO GUTTUSO

Întîlniri pe meridiane românești, evocate de CELLA DELAVRANCEA, ILEANA BERLOGEA, VALERIU RÂPEANU, IOSIF SAVA, AUREL STROE, OLGA BUȘNEAG, EMIL CONDURACHI, ROMUL MUNTEANU, FLORIAN POTRA • 235

WILLIAM GOLDING

PREMIUL NOBEL

PENTRU LITERATURĂ

1984

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

RADU R. ȘERBAN

Necruțătoarea lumină a lui GOLDING

La William Golding lumina este revelarea unor lucruri care nu pot fi aduse în revelație. Lumina nu « dezvăluie », ci doar « indică » locuri posibile de implicare a omului, fără ca justificarea acestei implicări să prezinte vreun interes. Ciudățenia apare străină și familiară totodată. În fapt, nimic nu se « limpezește », dimpotrivă, se lasă totul înnăscut în straturile de lumină acoperind realitatea fundamentală a « întunericului ».

Deci lumina în general ascunde, însă, în momentele de limită, ea « dezvăluie » lucruri pe care rațiunea nu le poate asimila, dar teama, uluirea, obscuritatea sufletului și minții, argumentația stîngace și speranța neîntinată se intuiesc.

Lumina emanată de lucruri sau pătrunzînd în ele crează cel mai adesea senzații tulburătoare al căror registru se poate întinde de la neliniște la spaimă și pînă la starea de panică. Ea, lumina, poate circumscrie (nu însă și dezvălui) un mister nedorit, simțit ca amenințare, dar și ca voluptate a primejdiei. Ea nu îl face pe om mai « uman », nu-i dă sentimentul de cunoaștere, de siguranță, ci îi oferă mai degrabă nesiguranța animalului, care poate recepta numai culori, umbre, forme disparate, fără unitate morfologică și cromatică, el neputînd percepe copacul sau piatra ca obiecte întregi, ca structură. Elementul acvatic poate să accentueze caracterul demoniac al luminii, amplificînd deruta, panica. Pincher Martin vede languste « roșii » în loc de mîini, lumina filtrată a mării îi schimbă mereu perspectiva. Apa este o uriașă lupă lichidă, mișcătoare, în care omul se zbate sperînd parcă, asemenea insectei în chihlimbar, să scape de momentul solidificării. Lumina împiedică știința despre lucruri. Ea pare a dezvălui obiecte vechi, sigure, vădind o tradiție. Dar, în clipa următoare, ca o lovitură energică de pumnal, ea poate sfîșia superba tapiserie a unei mobile de castel, dovedind-o a fi doar pelicula precară a unui imens vid care va absorbi toată lumina, reducînd-o la opusul ei, bezna.

Breșa inversă nu este numai posibilă, ci necesară în limitele unui ciclu firesc. În « Întuneric străveziu » *(Darkness Visible)*, copilul Matty pătrunde într-o lume întunecată, venind, paradoxal, din lumina orbitoare a ruinelor în flăcări, după un bombardament german, la temperatura cărora metalele se puteau topi sau deforma. De observat este că mișcările copilului sugerează o ființă subacvatică ce pătrunde leneșă, cu un calm incredibil, lăsînd acel mediu în care aerul, prin mijlocirea focului, pare să fi devenit un fluid mai dens, mai protector. Iar prin pătrunderea sa « luminoasă » Matty va aduce neclaritate, o curiozitate amestecată cu neliniște, va deștepta accese de tandrețe din partea unei surori de spital, care se vor consuma repede și însoțite de vagul sentiment al unei relații nefirești.

Dacă în « Martin cel avid » *(Pincher Martin)*, omul este redus la a se zbate în egală măsură în lumină și apă, coborît la schema sa primară, la insațietate, negîndu-i-se insul complex, în « Turla » *(The Spire)* lumina apare de la început ca o putere hipnotică, putere aducătoare a extazului, a apropierii față de dumnezeire. (Cumplită înșelătorie pînă la urmă, farsă a transcendentului).

Primele fraze: « Rîdea, cu fața răsturnată pe spate, scuturînd convulsiv din cap. Bunul Dumnezeu se năpustea asupra chipului său cu o gloriolă de lumină solară, pătrunzînd prin vitralii, o gloriolă care se învolbura mereu, urmînd gesturile lui, mistuind și preamărind pe Avraam și Isaac și apoi din nou se ivea însuși Dumnezeu. În lacrimile iscate de rîsul său se nășteau spițe, roți și curcubee. » Pactul cu lumina este, însă, în egală măsură un pact cu Dumnezeu și cu Diavolul, chipuri complice ale aceleiași perversități transcendente. Dar cel nesățios de lumină, Jocelin, îndrăgostit de turla care se înalță lacomă către lumina divină va fi, în final, « lovit de îngerul întunecat ». Lumina este, deci, prezența lui Dumnezeu, văzută în parcurgerea a trei etape: mai întîi apare ca mărturie totală, agresivă în ființa ei de netăgăduit, este evidența ideii, nu posibilitate, ci un dat. Apoi ea « se explică » în limbaje vizuale: « mistuie » chipurile lui Avraam și Isaac *reintegrîndu-și-le*, deci dovedindu-le emanații ale ei. Astfel s-a trecut printr-un prim filtru, unul obiectiv, elementul vitros, static, cu imagini fixe (avînd însă și o anume transluciditate) pentru a se ajunge la lichidul obsesiv pentru Golding. Tocmai aici se coboară în dezordinea și spontaneitatea caracteristică omului. Lumina îi dezvăluie nemilos faptul că nu poate decide în privința propriei făpturi. Marea în care Martin se zbate guvernat de o voință străină lui, ca și lacrima care izvorăște nestăpînită din ochii lui Jocelin, alcătuiesc icoane mereu derutante, mereu schimbătoare (« spițe, roți, curcubee »), prin opoziție cu cele canonice, rigide, de pe vitraliu. Iar ciclul se încheie. Dumnezeu este din nou « el însuși », iar « etapele » par să fi fost simultane.

În « Moștenitorii » *(The Inheritors)*, carte a contactului posibil dintre două civilizații (Neanderthal și Cro-Magnon) se dezvăluie întunericul de către lumină, acvaticul fiind, ca și în alte părți, revelator și învăluitor totodată. Pentru sculptorul tribului, Tuami, « acea lume în miezul căreia luneca barca, nu era decît beznă între lumini ». Imagini similare (am ales-o pe una din cele mai explicite) pot fi întîlnite de-a lungul întregii cărți. Canoele « Oamenilor Noi », de pildă, plutesc pe luciul apei nefăcînd, de fapt, decît să sugereze imensitatea probabilă a întunericului.

Apa este mediul « cu două fețe » dar care, în fond, revelează identitatea fundamentală dintre varianta pozitivă și negativă a luminii, cea care își divulgă celălalt chip doar pentru a-l arăta la fel de ininteligibil.

Înșelătoria este teribilă. Lucrurile nu se limpezesc, ci se falsifică. Diavolul se joacă dezinvolt cu minciuna și cu adevărul, cu viața și cu moartea, cu lumile întunecate și cu cele luminoase, căci între două rotiri în sensuri opuse ale mîinii lui capricioase, omul nu are timp să-și dea seama în care din aceste lumi se află.

Revenind la « Întuneric străveziu » *(Darkness Visible)*, unde opoziția și continuitatea celor două manifestări ale luminii sînt mai reliefate, concepția lui Golding despre posibilitatea omului de a guverna asupra propriei ființe ne apare și mai clară: omul nu suportă ceea ce îi tulbură monotonia, sau, cînd suportă, aceasta îi poate aduce moartea. « Învierea din morți » a copilului Matty, miracolul acesta care ar putea deștepta sentimente optimiste (triumful vieții asupra morții, inocența care nu poate fi ucisă, etc.) mai mult înspăimîntă pe ceilalți: moartea este o certitudine, iar în război — un fapt permanent, fără de care lumea nu ar putea fi înțeleasă. Această întîmplare, însă, rupe ordinea și sugerează o alta, pe care nimeni nu dorește s-o cunoască ; abia s-au obișnuit cu cea prezentă.

Totuși ea fascinează, și D-l Pedigree, profesoraș trecut și cu totul șters de la Școala-orfelinat își întîlnește destinul cu al copilului (destinele « converg », ne spune scriitorul, cu toate că direcțiile sînt opuse).

În final, contractul cu ființa duală (divin-diabolică) ajunge la scadență. Cei doi, scufundați în lumina solară ca într-o topitorie de aur (lumina s-a preschimbat într-un fluid greu), suportă un tratament diferit: imaginea lui Matty se mistuie în flacăra de aur, revine la dogoarea și lumina care sînt mediul său « firesc », pe care l-a părăsit și în care se întoarce. Pedigree este înșelat și devine obiect al unei acțiuni sadice: mai întîi el este « recunoscător » soarelui — « Un nor se-ndepărtă din calea soarelui și soarele-l cuprinse cu nenumărate brațe de aur, încălzindu-l », este « fericit că lumina e un lucru neîndoielnic » ; dar în final înțelege că mîinile heliotice vor să-l văduvească de singurul lucru care oferă o siguranță inefabilă: o minge multicoloră și strălucitoare (posibilă proiecție sferică a spectrului luminii, a cărei simbolică în roman este mai extinsă). Mingea este smulsă în timp ce Pedigree o strînge cu disperare la piept: « dar mîinile îi luară mingea care pulsa, rupînd firele care o uneau cu el ». Deci Pedigree nu este « integrat », iar lumina își recuperează și fascinanta fărîmă smulsă din trupul ei.

Așadar, la Golding lumina este egoistă și rapace ; ea minte, ascunde, chinuie și ucide, derutează oferind « certitudini » tranzitorii, își schimbă chipul, după voie, în beznă adîncă, ea hipnotizează, crează stări de beatitudine, dă unor personaje sentimentul predestinării, pentru a le strivi ; cînd dezvăluie, dezvăluită e numai necruțarea. Ea răscolește epocile, punîndu-le în conflict ; oferă imaginea unui spațiu limpede și sigur, pentru a-l anamorfoza apoi sau pentru a-l sfărîma pur și simplu, hohotind demonic sau îngerește și aruncînd în ochii omului cioburile pline de *lumină.*

Dar un lucru este evident: cine se află în afara ei este o ființă fără conștiință de sine, trăind ca o plantă. Osînda luminii nu o merită oricine, căci ea e singura care dă un sens (tragic) vieții.

Și morții.

WILLIAM GOLDING

ÎNTUNERIC STRĂVEZIU

Capitolul I

La răsărit de Insula Cîinilor din Londra se întinde o zonă ciudată chiar și pentru acele împrejurimi. Printre bazinele cu apă încadrate de ziduri dreptunghiulare, magazii, șine de cale ferată și macarale mobile se strecurau două străduțe străjuite de cîteva căsuțe meschine, două cîrciumi și două prăvălii. Încărcătura cargoboturilor spînzura deasupra clădirilor ce auziseră vorbindu-se tot atîtea limbi cîte familii găzduiseră. Dar tocmai acum nu se prea mai spuneau multe pe aici. Întreaga suprafață fusese evacuată în mod oficial, așa încît pînă și o navă incendiată de bombe se bucura de puțini spectatori. Cerul Londrei era acoperit de pînza alburie țesută de proiectoare, punctată ici colo cu baloanele de baraj. Razele palide nu descopereau altceva și bombele păreau să cadă, în chip misterios, din neant. Loveau pe lîngă sau în plin marele incendiu.

Cei de pe margine priveau neputincioși. Conductele de apă erau distruse și singura opreliște în calea pîrjolului o formau porțiunile de pămînt neted, acolo unde, în nopțile precedente, focul arsese totul. Undeva, la limita nordică a sinistrului, lîngă mașina avariată, un grup de oameni priveau la ceea ce părea a fi, și pentru bărbați cu experiența lor, ceva nou. Sub pînza proiectoarelor o structură luminoasă

* „Darkness Visible" by William Golding Farrar. Straus. Giroux-New-York 1979 (pp. 9—20).

se avînta spre cer. Nu atît de precis conturată ca razele din fundal dar mult mai strălucitoare. Radia lumină ca un hăţiş în flăcări, dincolo de care acoperişul fasciculelor palide pierdea din consistenţă. Era tivită cu nori subţiri de foc. Inima îi scînteia, acolo unde fuseseră străduţele. Străbătută de fiori, pîlpîia mai tare atunci cînd pereţi sau acoperişuri se prăbuşeau. Prin vuietul focului, zbîrnîitul bombardierelor care se îndepărtau, pîrîitul ruinelor, se auzea, din cînd în cînd, explozia unei bombe cu acţiune întîrziată, declanşată în mijlocul dărîmăturilor, licărind, o clipă, uneori abia percepută, înecată în maldărul de sfărîmături. Asupra bărbaţilor aflaţi lîngă maşina avariată, la capătul drumului ce se învecina la sud cu vîlvătaia, coborîse liniştea şi ei împietriseră acolo, siluete anonime. Cu aproximativ douăzeci de metri mai în spate, la stînga, era craterul format de bomba care distrusese sistemul de alimentare cu apă al oraşului şi le izbise totodată automobilul. În crater ţîşnea apa, din ce în ce mai puţină, şi lîngă maşină zăcea un fragment, rece deja, din învelişul bombei, care despicase roata din spate. Dar ei îi ignorau prezenţa, aşa cum făceau şi cu celelalte, resturile exploziei, conducta spartă, aspectul fantastic al dezastrului lucruri care, în vreme de pace, ar fi atras mulţimea. Fixau cu privirea, la capătul drumului, hăţişul ca un cuptor aprins. Se postaseră departe de ziduri, acolo unde numai o bombă i-ar fi putut atinge. Acesta, în mod ciudat, era pericolul cel mai neînsemnat care îi pîndea în meseria lor, faţă de prăbuşirea clădirilor, pivniţele-capcane, exploziile secundare cauzate de scurgerile de combustibil, miasmele otrăvitoare emanînd de pretutindeni. Cu toate că războiul nu începuse demult aveau destulă experienţă. Unul din ei ştia ce înseamnă să fii îngropat de o bombă şi dezgropat de o alta. Le privea acum neutru, ca pe forţe ale naturii, meteoriţi ce se întîmplă să cadă mai des în unele locuri, în anumite perioade ale anului. O parte a echipajului era alcătuită din rezervişti. Printre aceştia se afla un muzician a cărui ureche percepea acum cu mare fineţe şuieratul bombelor. Cea care spărsese conductele şi stricase maşina îi găsise la adăpost, nemişcat. Îl interesa mai mult, ca şi pe ceilalţi, următoarea, care căzuse ceva mai departe, între ei şi pîrjol, odihnindu-se acum în propria groapă, fie defectă, fie cu explozie întîrziată. Stătea, pe partea teafără a maşinii, privind, cu restul echipei, spre capătul drumului. Mormăia:

« Nu prea sînt în apele mele. Zău aşa, băieţi ».

Nimeni nu era, nici chiar şeful care-şi ţinea buzele strîns lipite. Din această cauză sau în urma unui transfer de efort muscular bărbia îi tremura. Şi băieţii îl înţelegeau. Celălalt rezervist, un librar care stătea alături de muzician, şi căruia de cîte ori îşi îmbrăca uniforma nu îi venea a crede că e aievea, ar fi putut evalua cu precizie matematică şansele supravieţuirii sale prezente. Urmărise un perete înalt de şase etaje prăbuşindu-se peste el, incapabil să se mişte, şi rămăsese apoi în picioare mirîndu-se că mai era în viaţă. Ulterior şi-a dat seama că ochiul unei ferestre de la etajul patru îl încadrase perfect. Ca şi pe ceilalţi, frica îl amuţise. Toţi erau stăpîniţi de o stare de groază în care nu mai conta decît starea vremii de mîine, intenţia inamicului la noapte, pericolul îngrozitor sau siguranţa calmă a orei următoare. Şeful lor respecta întrutotul ordinele primite dar era mişcat pînă la lacrimi şi tremura de fericire cînd buletinul meteorologic anunţa un timp potrivnic raidurilor.

Iată-i deci ascultînd zbîrnîitul tot mai slab al bombardierelor, o mînă de bărbaţi venerabili simţind, încetul cu încetul, că în ciuda grozăviei momentului aveau să mai trăiască o zi. Priveau împreună peisajul vibrant şi librarului, care suferea de o percepere romantică a lumii clasice, i se părea că zona docurilor ar semăna cu oraşul Pompei chiar dacă Pompeiul fusese orbit de praf în timp ce aici domina o limpezime exagerată, neruşinată, inumană. S-ar putea ca mîine toate să fie întunecate, lugubre, murdare, pereţii sparţi, ferestrele oarbe ; dar acum era o asemenea lumină încît pietrele din jur păreau semipreţioase alcătuind o posibilă versiune a oraşului

infernal. Dincolo de acestea, acolo unde mai curînd vibra decît bătea inima vîlvătaiei, toate obiectele materiale, zidurile, macaralele, pilonii, drumul însuşi se amestecau în lumina devastatoare ca şi cum chintesenţa lumii cu cea din urmă componentă a sa ardeau şi se topeau astfel. Librarul se trezi gîndind că după război, presupunînd că ar fi existat un « după », taxa de intrare la ruinele Pompeiului va trebui redusă din moment ce atîtea alte ţări vor avea propriile lor expoziţii, noi nouţe, mărturii ale vieţii distruse.

Un bubuit puternic acoperi celelalte zgomote. O perdea purpurie de flăcări flutură o clipă în apropierea inimii incandescente care o absorbi. Undeva explodase un rezervor, sau aerul stătut al unui depozit de cărbuni invadase o altă cameră, se amestecase cu oxigenul, atinsese temperatura de aprindere . . . Asta trebuie să fi fost, cugetă librarul atoateştiutor, aflat acum la adăpost şi avînd răgazul să se laude cu ştiinţa sa. Cît de ciudat, gîndi el, după război voi avea timp să . . . Se uită cu repeziciune în jur după ceva lemn ; şi iată că găsi, lîngă picior, o bucată de şindrilă, se aplecă, o culese şi o azvîrli cît colo. Pe cînd ridica ochii observă cît de intens cerceta muzicianul focul, mai curînd privind decît ascultînd, şi-l auzi cum începe să îngîne iarăşi:

« Nu mă simt în apele mele. Zău aşa . . . »

« Ce-i bătrîne? »

Ceilalţi începură şi ei să fixeze mai atent focul. Priveau într-o singură direcţie cu buzele strînse. Pălălaia albă, mai apoi de un trandafiriu pal, sîngerie şi iarăşi trandafirie cînd se se amesteca în norii de fum, părea să facă parte din decorul permanent al acestor locuri. Oamenii continuau să privească.

La capătul străzii sau, de fapt, acolo unde acum, pe plan uman, strada nu mai conta ca o părticică a lumii civilizate, ci, cel mult, un imens cuptor, de zdrenţe sclipitoare, înjghebînd un felinar, o cutie de scrisori, forme bizare, acolo unde prozaicul drum devenea lumină, se mişcă ceva. Librarul îşi feri privirea, se frecă la ochi, şi se uită iar. Cunoştea himerele născute din foc, obiecte brusc însufleţite, trezite la o viaţă aparentă: cutii sau hîrtii puse în mişcare de răbufnirile flăcărilor, materie pulsînd de căldură ca muşchii vii, vreun sac, victimă a panicii şobolanilor cîinilor, pisicilor, păsărilor pe jumătate arse.

Îşi dori deodată să fie şobolan, dar părea mai curînd un cîine. Întoarse spatele fantomaticei imagini.

În mod neobişnuit căpitanul privi cel din urmă. El părăsise focul şi-şi contempla maşina avariată. Bărbia nu-i mai tremura. Ceilalţi îi atraseră atenţia, fără voia lor. Păreau exagerat de indiferenţi în faţa pîrjolului. Privirile împungînd nemilos sfîrşitul unei lumi lichefiate contemplau acum prozaicele ruine provenite dintr-un incendiu anterior şi micul jet de apă din crater. Cu simţurile ascuţite de spaimă, instinctiv, căpitanul se întoarse spre locul pe care ei încercau să-l ignore.

Aproape de jumătatea străzii, o bucată imensă de zid se prăbuşi împrăştiindu-se pe pavaj şi de-a lungul drumului. Loviră în trecere o ladă de gunoi provocînd un clinchet.

« Oh ! Doamne ! »

Apoi ceilalţi priviră şi ei în aceeaşi direcţie. Zbîrnîitul bombardierelor se pierdea în depărtare. Pînza de cretă a proiectoarelor se destrămase deodată şi singur focul mai lumina în jur, poate mai intens ca înainte. Încununat acum de o aură trandafirie. Şofranul şi ocrul se transformaseră în sîngeriu. Vibraţiile inimii incandescente se acceleraseră, insesizabile ochiului uman, dominate de o strălucire

sfidătoare. Deasupra, vizibil pentru prima oară, încadrat de doi stîlpi de fum luminoşi, se ivi cerul imaculat, de oţel, al lunii pline — luna amanţilor, a vînătorilor şi poeţilor, iar acum — zeitate antică şi severă acreditată cu o nouă funcţie şi un titlu inedit — luna bombardierelor. Era Artemis a bombardierelor, mai nemiloasă ca oricînd.

Librarul reacţionă în pripă:

« — Iată luna . . . »

Căpitanul îl repezi brutal.

« — Dar unde o credeai? La nord? Aţi orbit? Eu trebuie să le observ pe toate? Uitaţi-vă acolo ! »

Ceea ce păruse pînă atunci imposibil, ireal deci, deveni un fapt limpede. Din picăturile vibrînd de lumină se întrupase o siluetă. Se mişca exact în mijlocul drumului care părea să fi cîştigat lungime şi lăţime. Pentru că dacă şi-ar fi păstrat dimensiunile, atunci ar fi fost vorba de o mogîldeaţă — incredibil de mică atîta timp cît se ştia că primii evacuaţi din zonă fuseseră copiii ; iar străzile înguste, pline de dărîmături, arseseră în asemenea măsură încît nici o familie nu s-ar mai fi putut adăposti acolo. Şi apoi cine a mai văzut copii de-o şchioapă ivindu-se din focul care topeşte plumbul şi schimonoseşte fierul?

— « Ce aşteptaţi, mă rog? »

Nimeni nu scoase un sunet.

« — Voi doi ! Aduceţi-l ! »

Librarul şi muzicianul porniră. La jumătatea străzii, pe partea dreaptă o bombă cu acţiune întîrziată explodă sub un depozit. Răbufnirea sălbatică disloca asfaltul de peste drum şi zgîlţîi zidul, care se prăbuşi într-un nou crater.

Totul se desfăşurase aproape simultan şi cei doi se întoarseră clătinîndu-se. În spatele lor era doar praf şi fum.

« Isuse ! » — mîrîi căpitanul.

Fugi înainte, urmat de ceilalţi şi nu se opri decît acolo unde aerul se limpezise şi căldura focului agresa violent epiderma. Silueta era a unui copil ce se apropia. Pe cînd încercau să-şi facă drum pe lîngă noul crater, îl văzură mai bine. Era gol şi trupul îi era luminat de reflexele jucăuşe ale flăcărilor. Mersul său ritual, nefiresc pentru un copil, ar fi sugerat, oricărui adult, un moment solemn. Căpitanul, pradă unei izbucniri de omenie, înţelese de ce păşea astfel. Pata strălucitoare de pe umărul stîng nu era efectul luminii. Arsura devenea mai evidentă pe partea stîngă a capului. Acolo părul dispăruse pentru a reapare în dreapta craniului, ca nişte bobiţe de piper. Faţa îi era atît de tumefiată încît cu greu putea zări drumul. Instinctul îl conducea departe de cimitirul lumii. O soartă bună, sau rea, îi îndrepta paşii pe calea vieţii. Se aflau atît de aproape încît copilul nu mai era o ţintă intangibilă, ci parte din propria carne. Doreau cu disperare să-l salveze. Indiferenţi acum la micile primejdii care-i pîndeau, Căpitanul, cel dintîi, ajunse copilul şi-l conduse grijuliu, cu mişcări ce trădau devotament şi competenţă. Unul din oamenii săi, fără să i se spună, alergă în direcţie opusă, spre telefonul aflat la cîţiva metri mai încolo. Ceilalţi alcătuiră un cerc strîns, stîngaci, în jurul copilului, ca şi cum astfel l-ar fi putut ajuta. Căpitanul gîfîia, plin de o fericită compasiune. Îşi făcu de lucru un timp cu o trusă medicală de prim ajutor în caz de arsuri, dintre acelea pe care cei din branşă le modificau aproape anual. Peste cîteva clipe sosi o ambulanţă. Echipa de salvare află puţinul ştiut despre copil, îl transportă în maşină şi porni cu sirena şuierînd inutil. Cel mai obscur dintre ei dădu glas sentimentului general:

« — Sărman nenorocit ! »

Şi absolut din senin începură să comenteze, cu entuziasm, ciudăţenia întregii poveşti, un copil ivindu-se astfel din flăcări, gol puşcă, cu asemenea arsuri şi totuşi înaintînd liniştit, croindu-şi drum spre liman cu un calm imperturbabil.

« — Curajos năpîrstocul ! Nu s-a pierdut cu firea.

— Fac minuni acum. la piloţii, de pildă. Le fac feţele noi-nouţe.

— Pare cam scorojit, pe stînga.

— Slavă domnului că ai mei sînt în afară de pericol. Şi nevastă-mea . . . »

Librarul nu scotea o vorbă părînd a privi în gol. Vag, ceva pîlpîia în străfundurile memoriei ; insondabile abisuri ; şi totodată îşi amintea de clipa cînd copilul apăruse o umbră părelnică în faţa ochilor săi vlăguiţi — nu era sigur dacă ceea ce văzuse avea consistenţa siluetei umane sau fulguranta strălucire a unei arătări. Apocalipsul oare? Nimic mai apocaliptic decît o lume devorată cu atîta cruzime. Dar nu-şi mai putea aminti. Apoi îi distraseră atenţia unele sunete neplăcute, trădînd greaţa muzicianului.

Căpitanul se întorsese cu spatele la foc. Îşi plimba privirea de-a lungul străzii care se dovedise a nu fi fost atît de înfierbîntată şi primejdioasă pe cît se aşteptaseră. Maşina îi atrase apoi atenţia:

« — Ce mai aşteptăm? Au să vină să ne remorcheze, dacă mai e cazul. Mason, vezi ce e cu direcţia, Wells, ieşi din transă ! Hai, băieţi, verificaţi frînele — mai cu viaţă ! »

Sub maşină Wells înjură cu patimă:

« — Zău, Wells, merită deranjul, eşti plătit pentru asta.

— Porcăria asta de ulei mi-a ţîşnit drept în gură. »

Chicoteli înfundate

— Să te-nveţi minte cînd să-ţi ţii gura !

— Ce gust are, Wellsy?

— Nu mai rău ca la cantină, ce zici !

— Destul băieţi ! chestia asta nu se repară singură. »

Căpitanul se întoarse iarăşi spre foc. Privi noul crater de la jumătatea drumului. În faţa lui se aşternu, cu precizie geometrică planul evenimentelor reale şi posibile şi înţelese unde s-ar fi aflat dacă ar fi pornit chiar din momentul cînd realizase situaţia copilului. S-ar fi năpustit spre locul în care acum era doar o groapă, în centrul exploziei. S-ar fi dezintegrat.

Sub maşină o piesă zdrăngăni şi Wells izbucni iar într-o serie de înjurături. De-abia dacă le auzi. Pielea părea că i se acoperise cu o pojghiţă de gheaţă. Închise ochii şi pentru cîteva clipe se văzu, sau se simţi, ca mort ; şi apoi viu din nou, nu fusese decît tremurul şovăitor al vălului ce ascundea mersul lucrurilor. Cînd redeschise ochii, era o noapte ca toate celelalte şi înţelese senzaţia de frig, iar apoi cugetă, folosind acea logică abilă, tipică naturii sale, că nu avea rost să cerceteze prea îndeaproape asemenea lucruri şi că micuţul ar fi suferit la fel de mult şi oricum . . .

Se întoarse către maşină şi văzu remorca apropiindu-se. Înaintă în tăcere, copleşit de o durere apăsătoare, nu din pricina copilului mutilat, ci a sa, fiinţă de asemenea schilodită, al cărei gînd dibuise o singură dată miezul existenţei. Bărbia începuse din nou să-i tremure.

•

Copilul deveni « numărul şapte ». După operaţiile efectuate pe cînd îşi revenea din şoc, primul cadou trimis de lumea exterioară a fost « numărul şapte ». Încă nu ştiau dacă să dea tăcerii lui o explicaţie fiziologică. Putea auzi cu ciotul urechii stîngi şi umflăturile din jurul ochilor dispăruseră, aşa încît vedea destul de bine.

Ajunsese la stadiul în care anestezicele nu mai erau atît de necesare şi lucrurile se opriră aici, pentru mult timp. Deşi gravitatea arsurilor părea să-i fie fatală, el supravieţui şi începu o lungă călătorie prin diverse spitale. Cînd începu să îngîne un fel de engleză, se dovedi imposibil de stabilit dacă aceasta era limba sa maternă sau ceea ce prinsese de la ceilalţi pacienţi. Biografia lui era incendiul. Îl numiseră, succesiv, « copilaş », « dragul de el », « scump », « păpuşă », « bomboană » şi « puişor ». În cele din urmă primi un nume, atunci cînd o soră-şefă mai energică dori să-şi dovedească astfel autoritatea.

« — Nu se mai poate — spuse ea pe un ton categoric — să-i tot spunem pe la spate « numărul şapte ». Nu se cade. Şi e jignitor. »

Era o soră de modă veche. Intervenţia ei se dovedi eficace.

Exista, în acest sens, un birou specializat, a cărui activitate onomastică se desfăşura pe principiul ordinii alfabetice. Băiatul nu era singura victimă a unei copilării eşuate. O fetiţă tocmai fusese botezată « Venables ».

Isteaţa funcţionară care răspundea de litera « W » sugeră « Windup », întrucît şeful ei arătase un curaj exemplar într-un atac aerian. În acest fel, credea ea, s-ar fi putut căsători fără să-şi piardă slujba, ceea ce îi dădea un sentiment de siguranţă şi superioritate. Dar şeful se înfioră văzînd numele, şi-l şterse, urmărit de imaginea unei liote de copii strigînd « Windup ! Windup ! ». Inventă altceva, dar, apoi, nemulţumit, rescrise numele, schimbat. Nu ştia bine de ce o făcuse. Îi venise în minte în mod neaşteptat, căzut din cer parcă, noul cuvînt prinzînd rod la momentul potrivit. Era ca şi cum te-ai fi aflat aşezat lîngă un tufiş şi ridicîndu-te — oh ! doamne ! — iată că în faţa ta se odihneşte cel mai rar exemplar de fluture sau pasăre: abia ai timp să îl admiri că şi dispare în zare, părînd astfel să-şi fi îndeplinit menirea.

În spital « Septimus » a fost de îndată acceptat, dar nu şi rostit. Poate pentru că amintea de « septic ». Numele mic, « Matthew », deveni « Matty », dar cum « Şapte » se afla încă scris în toate documentele importante, nimeni nu-i mai spuse altfel. Apoi, de-a lungul anilor şi a copilăriei sale, privirile vizitatorilor trebuiră să scotocească, printre cearceafuri şi bandaje, spre a putea vedea şi altceva decît jumătatea dreaptă a feţei.

Îndepărtate şi acestea cu timpul, el începu să vorbească mai mult, stabilind astfel o ciudată relaţie cu limba maternă. Articula cu dificultate. Efortul îl silea să strîngă pumnii şi să clipească. Cuvintele păreau rotunde, netede obiecte, ca nişte mingi de golf, făcîndu-şi loc cu greu afară, deformîndu-i chipul. Unele, mai colţuroase, îl provocau la o luptă dureroasă şi expresia lui încrîncenată stîrnea rîsul celorlalţi copii.

După ce i-au scos turbanul, în faza de trecere de la primele operaţii la ultimele intervenţii cosmetice posibile, ieşi la iveală craniul dezagreabil pe jumătate pîrjolit, cu urechea stîngă vătămată. Părea o fire tăcută şi răbdătoare. Încetul cu încetul învăţă să învingă supliciul vorbirii pînă cînd mingile de golf şi pietrele colţuroase, ţestoasele şi nestematele îi trecură pe buze cu un efort aproape firesc.

În spaţiul infinit al copilăriei, timpul era singura dimensiune măsurabilă. Adulţii nu reuşeau niciodată să stabilească un contact real cu el pe calea cuvintelor. Le accepta şi părea a cugeta îndelung asupra lor, răspunzînd cîteodată. Totuşi, nu era vorba de o comunicare adevărată. Nu se putea ajunge la el decît pe o cale ce ocolea conceptele prestabilite. Astfel, delicateţea cu care sora ştia să-l îmbrăţişeze, ferindu-i zona vătămată a trupului, îl făcu să-şi îngroape tandru căpşorul la pieptul ei. Suprem contact al fiinţelor. Desigur, fata nu acordă prea mare atenţie acestei reacţii şi altora de acelaşi fel ce-i produceau senzaţii prea gingaşe şi intime pentru a le acorda

valoare de simptom. De altfel, nu avea o părere prea bună despre propria-i inteligenţă. Impresiile se cufundară în subconştient, lăsîndu-i mulţumirea că, mai curînd decît celelalte surori, ajunsese la o profundă cunoaştere a copilului. Şi aşa se trezi rostind vorbe cu înţeles ascuns, numai ei cunoscut.

« Matty crede că pot fi în două locuri în acelaşi timp ! »

Apoi descoperea că preţioasele observaţii deveneau baloane de săpun, incoerente bîlbîieli, de îndată ce încerca să le exprime. Dar asta se întîmplă destul de des ca să capete, în mintea ei disciplinată, valoarea unei simple definiţii a firii lui Matty.

« Matty crede că eu sînt doi oameni » !

Iar mai tîrziu, şi într-un mod mai confidenţial: « Matty crede că mai aduc pe cineva cu mine ».

Ceva îi spunea că acestă particularitate a minţii lui Matty nu trebuia dezvăluită. Poate chiar natura subtilă a acestui gînd i se păru puţin neobişnuită. Fapt este că se simţea mai aproape de acest copil decît de ceilalţi şi lucrul se făcea simţit în gelozia celorlalţi copii stîrnită şi de aspectul plăcut al sorei. Îi spunea « Matty al meu ». Cînd îl numi astfel, pentru prima oară de la salvarea sa, pe chipul lui se văzu o contorsiune a muşchilor, o încercare de a comunica. Îşi regăsi cu greu expresia iniţială, de parcă structura feţei ar fi fost un mecanism ruginit, lăsat în părăsire ; simbolica valoare a efortului fusese totuşi remarcată. Matty zîmbise. Un zîmbet strîmb, nefiresc, lăsînd să se înţeleagă că deşi posibil nu era şi repetabil, din teama de a nu părea răutăcios. Apoi îl mutară. Suportă schimbarea cu răbdarea sepcifică dobitoacelor ce ştiu că nu se pot împotrivi legilor naturii. Sora cea drăgălaşă şi-a făcut curaj şi i-a spus că va fi fericit. Era obişnuită cu despărţirile. Fiind tînără, îl considera pe Matty un norocos pentru că scăpase teafăr. De altfel se îndrăgosti şi asta îi distrase atenţia. Drumurile lor se despărţiră. De îndată simţămintele ei subtile dispărură, inutile faţă de propriile progenituri. Era fericită şi îl uită pe Matty pînă cînd o răzbi povara vieţii. Starea sănătăţii lui Matty permitea acum un transplant de piele, dintr-o parte în cealaltă a corpului. Situaţie paradoxală ce stîrni veselia celorlalţi copii, ei înşişi victime ale unor arsuri, găsind arareori motive de rîs. Adulţii îl vizitau şi încercau să-l consoleze, dar nimeni nu-l mai strîngea la piept ferindu-i părţile vătămate ale trupului. Faptul ar fi necesitat un oarecare efort.

Nu mai vorbi. Vizitatorii întîmplători l-ar fi putut vedea mai bine acum, căci multe din bandaje îi fuseseră scoase, dacă nu s-ar fi grăbit spre propriile odrasle nefericite, înfioraţi de suferinţa lui Matty, aruncîndu-i zîmbete stingherite, descifrate de el fără greş. Cînd, în cele din urmă, îi scoaseră şi ultimele faşe, ultimele intervenţii posibile terminate şi pus, în fine, pe picioare zîmbetul îi dispăruse pentru totdeauna. Arsurile de pe partea stîngă a corpului afectaseră musculatura, care, în creştere, nu se redresase, aşa că şchiopăta. Partea dreaptă a capului era acoperită de păr, dar stînga era de o albeaţă cadaverică, atît de nefirească pentru un copil, încît, sugerînd calviţia, te îndemna să-l iei drept un adult ce se încăpăţîna prosteşte să-şi disimuleze vîrsta. Organizaţii filantropice începură să roiască în jurul lui, dar ce s-ar mai fi putut face? Îi investigaseră trecutul fără nici un rezultat. După atîtea laborioase cercetări ajunseseră la concluzia că pruncul, pur şi simplu, se născuse din agonia unui oraş în flăcări.

Capitolul VIII

Ceea ce doamna Goodchild îi spusese domnului Goodchild era perfect adevărat. Gemenele, Sophy şi Toni Stanhope, însemnau totul una pentru cealaltă şi asta le displăcea profund. Ar fi fost poate mai bine dacă ar fi semănat întrutotul, dar, dimpotrivă, ele se deosebeau ca ziua de noapte, noapte şi zi voi împliniţi întregul,

noapte și zi. Chiar atunci cînd Matty le văzuse, cam la o săptămînă după ce împliniseră zece ani, Sophy avea un sentiment acut al acestei mari diferențe. Știa că Toni avea brațele și picioarele mai subțiri și o siluetă mai puțin grațioasă. Gleznele, genunchii și coatele îi erau mai osoase și chipul mai îngust, pe măsura brațelor și picioarelor. Ochii îi erau mari, căprui și părul, ridicol, lung și rar. Nu era mult mai des decît — în fine să spunem că dacă ar fi fost puțin mai rar, de fapt n-ar mai fi fost deloc, și, ca și cum s-ar fi pregătit să dispară, se decolorase cu totul.

Pe de altă parte, Sophy știa că era stăpîna unui trup mult mai armonios și puternic, a unui căpșor acoperit în întregime cu bucle negre. Privea lumea cu o pereche de ochi, ceva mai mici decît avea Toni, umbriți de gene lungi,întunecate. Pielea Sophyei roz-albă se deosebea de cea a lui Toni, care, asemenea părului, era lipsită de orice culoare. Părea a fi transparentă și Sophy, fără să-și bată mult capul cum de reușise, înțelegea perfect spiritul întrupat mai mult sau mai puțin în sora sa. « Mai mult sau mai puțin » erau cuvintele potrivite, pentru că spiritul lui Toni nu sălășuia doar în capul ei, ci se afla într-o liberă asociație și cu trupul său fragil. Avea obiceiul curios de a îngenunchia ațintindu-și privirea în sus fără să scoată o vorbă, lucru care avea un efect ciudat asupra oricărui adult ce se afla prin preajmă. Cu toții cădeau pradă unui sentimentalism dulceag. Ceea ce te-ar fi putut înnebuni era faptul că de fiecare dată Sophy știa foarte bine că Toni nu făcea absolut nimic. Nu gîndea, nu simțea nimic, nu exista. Pur și simplu plutea departe de sine, ca fumul. Ochii aceia căprui, enormi priveau sus prin claia de păr albicios ! Era fascinant și funcționa de minune. În asemenea momente Sophy se retrăgea în sine dacă putea sau își amintea cu nostalgie de timpurile cînd nu existase nici o Toni. Ci doar o odaie plină de copii și de muzică. Sophy știa step și i-ar fi plăcut să facă asta mereu : un, doi, trei hop, un, doi, trei hop; o plăcere liniștitoare, datorată « trei »-ului care întodeauna aducea piciorul celălalt gata pregătit pentru săritură și, dintr-un motiv sau altul, Toni nu exista. Și plăcerea se mai datora faptului că nu toți copiii puteau face acest lucru, atît de simplu și frumos. Era de asemenea și scuarul acela prelung. Desigur, mai tîrziu și-l amintea în formă dreptunghiulară, dar important era că-l avea pe tata doar pentru ea și tata singur îi propusese să se plimbe cu el ceea ce o tulburase într-atît că abia mai tîrziu îi înțelesese motivele. I-ar fi putut face necazuri dacă Toni i-ar fi lipsit. Dar, n-are importanță de ce, el o luă într-adevăr de mînă și ea îi privi plină de încredere chipul frumos și astfel coborîră cele două trepte, trecură printre peticele de iarbă și ajunseră pe trotuar. O curtase ca pe o adevărată fetișcană, asta era. O luară la dreapta și el îi arătă librăria, la doi pași. Apoi se opriră și se uitară la vitrina uriașă a fierăriei lui Frankley, iar el îi vorbi despre mașinile de tuns iarba și despre alte unelte și îi spuse că florile erau din plastic și o duse apoi pe lîngă căsuțele așezate pe un rînd, cu tăblițe scrise deasupra ușilor. Îi explicase că acesta era un azil pentru femeile ai căror soți muriseră. Coborîră apoi pe o alee îngustă cît o potecă și trecură de o portiță, trezindu-se pe un drum de edec, lîngă canal. Apoi îi povesti de șalupele de remorcare și cum înainte se foloseau caii. O luară din nou la dreapta și se opriră în fața unei uși verzi, într-un zid. Deodată înțelese. Era ca și cum ar fi învățat un nou pas de dans, ceva absolut nou și pricepu unde se află. Văzu că ușa cea verde se afla la capătul aleii din grădina lor și că el începuse de-acum să se plictisească, ca un prinț obosit, stînd acolo în picioare și contemplînd vopseaua scorojită. Așa că se îndepărtă în fugă apropiindu-se prea mult de apă și el o prinse, precum dorise ea, dar furios, chiar în capul scărilor care duceau spre Podul Vechi. O tîrîse pur și simplu pe treptele acelea. Ea încercă să-l facă să se oprească în fața closetului public, sus, la capăt, dar nu reuși. Apoi, după ce el o luase iar la dreapta, încercă să-l tragă drept înainte, să meargă pe High Street, dar el nu vroia și deci o luară chiar la dreapta și ajunseră în fața casei. Făcuseră un mic ocol și iată-i înapoi. Își dădea seama că el era mînios și plictisit și că ar fi dorit să fie careva prin preajmă care să se ocupe de ea. Conversația avu loc în hol :

« Tăticule, o să se întoarcă mama? »

« Sigur că da » !

« Și Toni ? »

« Ascultă, copile, n-ai de ce să te frămînți. Bineînțeles că se vor întoarce. »

Surprinsă, îl urmărise cu privirea pe cînd dispărea în odaia cu coloane. Era prea mică pentru a rosti în gînd cuvintele care ar fi avut putere de a o ucide pe Toni. « Dar nu vreau să se întoarcă ! »

Totuși, în ziua în care le întîlnise Matty, ele erau, mai mult sau mai puțin, aproape totul una pentru cealaltă. Toni fusese cu ideea să meargă la librăria din apropiere pentru a vedea dacă merita să cumpere vreuna din cărțile sosite de curînd. Avînd în vedere că săptămîna viitoare era ziua lor, ar fi picat bine cîteva aluzii față de actuala lor tanti, care trebuia întotdeauna îmboldită. Dar cînd se întoarseră de la prăvălie bunica era în vestibul și tanti dispăruse. Le împachetă lucrurile și plecară cu mașinuța ei la Rosevear, unde se afla căsuța ei, aproape de mare. Totul era atît de interesant încît Sophy uită complet de cărți, de mătușică și de tată, ba chiar a zecea ei aniversare trecu neobservată. De altfel, tot atunci începuse a descoperi cît de distractiv poate fi un pîrîiaș. Mult mai distractiv decît un canal, așa cum curgea, susurînd încetișor. Se plimba în soare, de-alungul apei, mergînd prin iarba mare și florile de piciorul-cocoșului, cu petalele lor pudrate cu galben, onctuoase, atît de reale, îi ajungeau pînă aproape de bărbie, încît spațiul și orice distanță deveneau entități palpabile. Era atîta verdeață și lumina venea de pretutindeni. Apoi, înlăturînd verdele, dînd iarba la o parte, ea vedea apa care intra ici și colo, malul acela îndepărtat, ținutul celălalt, apa curgînd, despărțindu-i, Nilul, Mississippi, prelingîndu-se, stropind, retrăgîndu-se, bolborosind, rozînd, sclipind în soare. Și păsările țopăind țanțoșe prin smîrcuri pînă la marginea ținutului străin. Ah ! pasărea aceea atît de neagră, cu o pată albă în frunte, și ciripitul, scîncetul, trilurile zburătoarelor fîlfîind din aripi, urcînd spre înălțimi, strecurîndu-se și învălmășindu-se prin tufișuri ! Ieșiră din ierburi în apă, mama și cu zece pui perfect aliniați. Se mișcau o dată cu apa și Sophy o privi drept în ochi, nu făcea altceva decît să privească și privea, privea neîncetat ! Era ca și cum ochii ar fi pus stăpînire pe tot. Ca și cum capul s-ar fi despărțit de trup, pornind-o înainte. Era total absorbită, ca și beată sau ceva asemănător. În ziua următoare, Sophy s-a dus să privească iar printre florile și ierburile din pajiște, drept lîngă rîu. Parcă ar fi așteptat-o, noaptea întreagă, erau acolo, nemișcate. Mama înota în jurul apei urmată de puii înșirați unul după altul. Măcănea din cînd în cînd. Nu era speriată ci doar, oarecum, îngrijorată.

Pentru prima dată Sophy observa bunăvoința cu care uneori lucrurile ți se pot supune. Știa să arunce cu piatra, dar nu grozav. Acum — și iată unde intervenea bunăvoința lucrurilor — o piatră mare zăcea la îndemînă în iarbă, acolo unde n-ar fi avut ce căuta dacă acea bunăvoință nu ar fi existat. I se părea că nu trebuise să o caute. O simplă mișcare a brațului și în palma ei simțise forma netedă, ovală a pietrei. Oare cum de piatra aceea netedă și ovală se afla acolo, la vedere, nu îngropată în mîlul apei și nici ascunsă de iarba deasă? Dar se afla acum în mîna ei, pe cînd privirea pătrundea prin mulțimea spicelor și urmărea mama cu puii lunecînd grăbiți în josul apei.

Pentru o fetiță aruncatul cu piatra nu e un lucru tocmai ușor și, în general, nu prea e un sport pe care să-l practice ore în șir, așa cum fac băieții. Dar chiar și mai

tîrziu, cînd încă nu învățase să se comporte firesc, Sophy n-a putut înțelege cum de fusese capabilă să prevadă totul. Pur și simplu văzuse curba pe care piatra o va desena în aer, punctul spre care ultimul pui de rață va înainta pe cînd piatra își va urma traiectoria. «O va urma» sau «a urmat-o?». Pentru că în aceeași clipă sublimă, după cum își aminti mai tîrziu, i se păru că, o dată înțeles, viitorul devenea inevitabil. Dar fie că era sau nu era astfel, ea n-a putut pricepe, cel puțin atîta timp cît a mai socotit că merita să încerce, cum de putuse, cu brațul stîng ridicat, răsucindu-l din cot pe lîngă urechea stîngă cu o mișcare de fetișcană, să lanseze piatra chiar în momentul decisiv, la unghiul și viteza cerute, aproape fără a o atinge, urmîndu-și — pe jumătate neintenționat — la răspîntia clipei, ca și cum ar fi avut de ales, ca și cum n-ar fi fost de la bun început o singură clipă hotărîtoare, ținînd la un loc puii, pe Sophy cu piatra în mîna ridicată, dirijînd întreaga scenă pînă la punctul final — urmîndu-și traiectoria în aer puiul avansînd rapid apre locul acela, ultimul din rînd, dar trebuind să ajungă acolo, un ordin nerostit «fă cum îți spun». apoi satisfacția deplină a lucrului bine săvîrșit, pleoscăitul urmînd dibacei lovituri, mama bătînd din aripi deasupra apei, aproape zburînd cu un țipăt spart, puii dispărînd în mod misterios, toți în afară de ultimul, acum doar un ghem de puf în centrul valurilor circulare ce dispăreau ca un ecou, cu un picioruș zvîcnind ușor într-o parte, în rest nemișcat, legănat doar de apă. Urmă plăcerea mai îndelungată a contemplării mulțumite a ghemotocului de pene rotindu-se lent, împins tot mai departe de curent.

Se duse să o caute pe Toni și rămase apoi în picioare printre spicele înalte mîngîindu-și coapsele.

Sophy nu a mai simțit niciodată tentația să arunce cu piatra în puii de cufundari și înțelese foarte bine de ce. Era o senzație clară, deși subtilă. Nu-ți era dat decît o singură dată să potrivești piatra în mîna predestinată, să o lansezi pe traiectoria făcută să întîlnească pe puiul dornic de a fi punctual, de a-și preda soarta în mîinile tale.

Sophy presimțise toate astea și multe altele ; știa totuși că vorbele erau de prisos atunci cînd încercau să redea aceste « multe altele » și să le explice. Acestea existau pur și simplu. Era tot așa cum, de pildă, ai ști că tata nu se va mai plimba niciodată cu tine în jurul scuarului, trecînd prin fața porții solide a grădinii. Era ca și o certitudine, de neclintit, că tăticul cel curtenitor nu va mai fi cu tine pentru că pur și simplu nu mai era nicăieri, ceva îl ucisese sau își pusese capăt zilelor și lăsase în locul lui un profil de șoim înțepenit pe gîtul unui străin calm sau nervos care-și petrecea timpul cu cîte-o mătușică sau zăcînd în odaia cu coloane.

Și poate de aceea casa bunicii și pîrîiașul cu pajiștea verde erau ca o ușurare, căci în ciuda faptului că acolo învățai despre « multe altele », o făceai din pură plăcere. Așa încît vacanța prelungindu-se în atmosfera veselă a cîmpului de piciorul-cocoșului printre fluturi și libelule și păsări ascunzîndu-se prin tufișuri și coronițe de margarete, avu timp să se gîndească într-o aglomerare de amintiri stridente: traiectoria aceea, piatra aceea, grămada aceea de puf ca și cum toate ar fi fost un șir de întîmplări norocoase, norocul, asta fusese, norocul explica totul ! Sau învăluia în mister totul. Să împletești coronițe de margarete cu micul Phil sau să te joci de-a indienii cu Toni, amîndouă simțindu-se atît de unite, toate astea, știa, că însemnau să ai noroc. Pe vremea aceea, vreme a dansului, a cîntatului, a noutăților, a oamenilor noi care n-ar fi trebuit lăsați să plece (și totuși plecau) — femeia înaltă cu părul roșu, băiatul puțin mai mic decît ea care-i împrumutase pantalonașii de doc albastru, brodați cu mici animale roșii, pălăria ei cea mare, vremuri ale petrecerilor — eh !

toate erau un adevărat noroc și chiar dacă n-ar fi fost, cui îi pasă? Și tot în vara aceea s-au dus pentru ultima oară la bunica și Sophy a mai pîndit o dată puii de cufundari. A lăsat-o pe Toni căutînd gîze prin iarba de lîngă cărare și ea a luat-o prin iarba înaltă, printre spice și măcriș, iar cînd văzu pasărea mamă urmată de pui începu să-i fugărească de-a lungul pîrîului. Pasărea lansă strigătul de avertizare, ascuțit, sacadat și înotînd tot mai repede, cu puii grăbiți și ei, mai iute, tot mai iute. Sophy își continuă urmărirea pînă cînd, în cele din urmă, mama își luă zborul cu țipătul acela strident, tulburînd apa în jur, și puii dispărură. Dispărură într-o clipită, de parcă i-ar fi înghițit văzduhul. Acum șirul lor pufos se străduia să înainteze tot mai repede, cu gîturile întinse, piciorușele bătînd apa ca în clipa următoare bîldîbîc ! pufuleții să dispară. Fusese atît de surprinsă încît se oprise și apoi rămase un timp de veghe. Numai după ce văzu mama întorcîndu-se și înotînd repede cu țipătul lovind ca un ciocan își dădu seama că rămăsese cu gura căscată și o închise. Cam după o jumătate de oră mama cu puii apărură iarăși și Sophy începu din nou să-i alerge. Își dădu seama că puii nu dispăreau în văzduh, ci în apă. Cînd frica devenea insuportabilă se scufundau. Oricît de mici ar fi fost — și ăștia erau foarte mici — dacă îi fugăreai, pînă la urmă se scufundau scăpînd astfel de urmăritor, indiferent de agilitatea sau forța lui. Traversă cîmpul și îi duse această veste uimitoare lui Toni, pe jumătate enervată, pe jumătate cuprinsă de admirație pentru pui.

« Proasto » — îi spuse Toni. « Dacă n-ar face asta nu s-ar numi cufundari ». Ca urmare, Sophy scoase limba și se strîmbă la ea astupîndu-și urechile. Uneori, Toni nu se purta cinstit luînd un aer absent, prefăcîndu-se a fi la mile depărtare de trupul ei firav și fața fără nici o expresie ca apoi să dovedească, într-o doară, că fusese tot timpul acolo, prezentă. Se întoarcea din văzduhul în care plutise pînă atunci adunîndu-și parcă gîndurile. Și apoi, ar fi spus printr-o bruscă răsucire că lucrurile se legau iarăși într-un mod cu totul neașteptat și te aflai în fața unei decizii ferme sau ceea ce era mai enervant, a unei hotărîri pline de bun simț. Dar Sophy învățase că trebuia să aducă unele amendamente vechii ei opinii despre felul de a fi al lui Toni.

Știa că atunci cînd Toni, în ipostaza ei spiritualizată, plutea absentă cu un cap deasupra, asta nu se traducea prin inactivitate, somnolență, stare de comă sau pur și simplu o alunecare spre neant. Putea fi zborul agil printre ramurile unor copaci nevăzuți dintr-o pădure invizibilă al cărei stăpîn era Toni. S-ar fi putut ca Toni aceea în stare de levitație să fi fost lipsită de rațiune dar, pe de altă parte, ea era în stare să schimbe forma lumii după bunul plac. De exemplu, putea da viață fantasmelor cărturărești. Putea examina cu o curiozitate rece rotunjimea unei mingi, forma pătrată a unei cutii sau cea triunghiulară a unui alt obiect. Sophy descoperise toate astea în legătură cu Toni fără nici un efort. La urma urmei erau ca și gemene.

După ce Toni îi arătă legătura ce exista între comportamentul cufundarilor și numele lor, Sophy se simți trasă pe sfoară și enervată. Tot farmecul se topise. Rămase în picioare lîngă Toni întrebîndu-se dacă merita să se întoarcă să fugărească iar cufundarii. Își dădu seama că ceea ce trebuia făcut era să-i urmărească în susul apei și nu în jos. În felul acesta cursul apei te va ajuta pe tine și îi va stînjeni pe ei. După aceea, puteai ține pasul cu ei și-i urmăreai cu atenție sub apă și-i vedeai cînd ieșeau. La urma urmei, își spuse, trebuie să iasă pe undeva ! Dar, de fapt, nu mai avea nici un chef. Secretul nu mai era un secret și nu mai folosea nimănui decît proastelor de păsări. Își dădu la o parte părul care-i cădea peste urechi.

— Hai înapoi la Buni.

Își croiră drum prin vegetația deasă a cîmpiei spre gardul viu și pe cînd înaintau astfel Sophy se întreba dacă merita s-o chestioneze pe Buni de ce o dată explicate lucrurile își pierd orice farmec; dar două incidente o făcură să uite complet de asta. Întîi se întîlniră cu micul Phil, cel de la fermă, — micul Phil care locuia la fermă, cu părul cîrlionțat, exact ca micul Phil din « Ceasul cu cuc », și s-au dus să se joace cu el pe unul din terenurile tatălui său. Apoi, după ce se certară strașnic, Sophy propuse ca toți trei să se căsătorească. Dar micuțul Phil spuse că el trebuie să se întoarcă la fermă și să se uite la televizor împreună cu mămica lui. După plecarea lui găsiră la o răscruce o cutie de scrisori roșie și se distrară băgînd înăuntru pietricele.

În al doilea rînd, cînd se înapoiară la căsuța bunicii, Buni le înștiință că a doua zi se vor întoarce la Greenfield pentru că ea avea să se interneze în spital.

Toni se dovedi a fi posesoarea unor cunoștințe nebănuite.

— O să ai un copil, Buni?

Bunica zîmbi cu oarecare jenă.

— Nu, nu e asta. N-ai cum să înțelegi. Probabil că am să ies de acolo cu picioarele înainte.

Toni se întoarse spre Sophy cu obișnuitul ei aer de superioritate « Adică o să moară ».

După aceea, bunica le împachetă cîte ceva, mai mult aruncînd lucrurile unul peste altul. Părea furioasă, ceea ce Sophy consideră a fi nedrept din partea ei. Mai tîrziu, în pat, cînd Toni era cufundată în acel somn profund, în care părea să nu mai respire, Sophy se gîndi pînă cînd se întunecă afară. Spitalul, bunica, ideea morții făcură întunericul înfricoșător. Analiză, fără să vrea, întregul proces al morții, cu puținele ei cunoștințe în acest domeniu. Ah, era într-adevăr înspăimîntător, dar interesant! Se întoarse brusc pe partea cealaltă și spuse cu voce tare: « Eu n-am să mor! »

Cuvintele răsunară prea puternic de parcă altcineva le rostise. Așa că se ghemui iar sub pătură. Acolo se văzu nevoită să cugete asupra acelui loc, căsuța bunicii, ca fiind inclus în noutatea lucrului, moartea lui Buni: dormitorul ei în care patul părea puțin prea mare, camerele mici în care fusese îngrămădită mobila masivă ca și cum întreaga casă ar fi intrat la apă, bufetul uriaș, negru, cu încrustături șerpuite și dulapurile pe care nu aveai voie să le deschizi ca în castelul lui Barbă-albastră, întunericul palpabil ca ființă poposind în fiecare odaie; și Buni care devenea și ea enigmatică — oh nu!, înfricoșătoare, ieșind din spital ca un monstru cu picioarele înainte. Misterul în care erau învăluite lucrurile și imaginea bunicii ieșind cu picioarele înainte o făcură pe Sophy să se cufunde adînc în sine. Ceva din lumea înconjurătoare i se revelase. Acum mintea ei putea porni spre cucerirea realității pe orice drum în afară de unul; și acela era un drum bine păzit căci îi aparținea întrutotul: era o cale spre partea umbrită a gîndirii ei, *acolo*, unde întunericul era la fel de necuprins ca în noaptea aceasta, dar era întunericul ei. Știa că stă în picioare sau întinsă la extremitatea acestui drum înnegurat, așa cum s-ar afla la capătul unui tunel și ar privi afară pentru a afla dacă răsărise soarele ori era seară sau ziua în amiaza mare. Cînd pricepu că tunelul se afla acolo, în creștetul capului simți un fior ciudat care-i străbătu trupul și dori să scape, să iasă la lumina zilei și să fie în rînd cu ceilalți; dar lumina zilei nu exista. O inventase ea, atunci și acolo, și o populase cu oameni care nu aveau nici un tunel pornind din creștetul capului, oameni veseli, bine dispuși, neștiutori și brusc trebuie să fi adormit pentru că Buni le striga acum să se trezească.

La micul dejun, în bucătărie, Buni era foarte veselă și le spuse că nu trebuiau să dea prea mare atenție celor spuse de ea aseară și că probabil toate se vor aranja și că în ziua de azi doctorii fac adevărate minuni. Sophy auzi toate astea și flecăreala care urmă fără să le dea vreo atenție, nu-și putea lua ochii de la Buni din cauza acestei grozăvii, Buni avea să moară. Mai ciudat era că Buni nu înțelegea. Încerca să le înveselească de parcă ele erau cele care urmau să moară, o prostie care trebuia eliminată avînd în vedere nimbul care o înconjura pe Buni separînd-o de restul lumii în alunecarea ei spre acel ultim drum, cu picioarle înainte. Mai erau însă și alte lucruri de aflat și Sophy aștepta nerăbdătoare ca bunica să termine cu îmbărbătările și de îndată ce Buni se opri să-și tragă răsuflarea după lungul monolog în care arăta că oricît ar fi iubit-o erau micuțe și aveau să întîlnească atîția alți oameni, Sophy reuși să-și strecoare întrebarea:

« Buni, și unde au să te înmormînteze? »

Buni scăpă o farfurie și izbucni într-un rîs neobișnuit care apoi degeneră în niște zgomote ciudate după care pur și simplu se repezi afară trîntind după ea ușa dormitorului. Gemenele rămaseră la masa din bucătărie și neștiind ce să facă altceva mîncară mai departe cufundate într-o liniște respectuoasă. Mai tîrziu, Buni ieși din dormitor îmblînzită și le spuse că speră să nu le pară prea rău după sărmana lor Buni și să-și amintească de vremurile frumoase și cum se distraseră atît de minunat toate trei. Sophy gîndi că de fapt nu se distraseră deloc împreună și că se mai întîmpla uneori ca Buni să te atingă dacă îți murdăreai prea rău pantofii, dar începuse a învăța ce trebuie și ce nu trebuie spus. Așa că o privea pe Buni care încă era încadrată de conturul acela ciudat, urmărea cu ochi gravi, pe deasupra ceștii, cum Buni vorbea cu seninătate. Aveau să fie foarte fericite o dată întoarse la tăticu pentru că o nouă tanti va avea grijă de ele. Buni o numi dădacă.

Toni puse următoarea întrebare:

— « E drăguță? »

— « O, da! » — spuse Buni cu un ton care însemna de fapt contrariul — « e foarte drăguță. Tăticul vostru o să aibă grijă de asta, nu-i așa? »

Pe Sophy n-o interesa tanti cea nouă din pricina conturului dimprejurul lui Buni. Toni continuă să pună întrebări și Sophy fu lăsată pradă gîndurilor și observațiilor ei.

Nu exista nimic deosebit la Buni (cu excepția conturului) care să arate cumva că ar urma să moară, așa că Sophy schimbă puțin unghiul de vedere pentru a lua în considerație consecințele evenimentului. Dezamăgită și aproape indignată realiză că moartea lui Buni ar putea însemna despărțirea de pajiștea bogată, de cufundari, de micuțul Phil și de cutia poștală. Era cît pe ce să-i mărturisească toate astea lui Buni, dar se opri la timp. Și iată — Toni pare să-i fi spus ceva! Căci Buni plecă iar trîntind ușa. Gemenele continuară să șadă în tăcere; apoi se priviră și în aceeași clipă izbucniră într-o serie de chicoteli. Era unul din rarele momente cînd într-adevăr însemnau totul una pentru cealaltă și se bucurau din adîncul inimii. [. . .]

•

Un nor descoperi soarele și soarele însuși îl cuprinse cu nenumărate mîini aurite și-l încălzi. (Pedigree) Realiză cu surprindere cît de recunoscător îi era soarelui pentru atitudinea sa caritabilă și faptului că avea să mai aștepte cîtva timp sosirea copiilor. A gîndi și a hotărî era interesant, dar totodată istovitor și uneori asemenea activități depuse cu prea mare intensitate deveneau periculoase. Își spuse că n-ar strica dacă ar oferi puțină odihnă inimii sale înainte de a intra în acțiune, așa că se

cuibări în haina enormă şi-şi lăsă bărbia în piept. Mîinile aurite ale soarelui îl mîngîiau tandru şi-i simţea lumina asemenea valurilor domoale stîrnite de un vîslaş leneş. Desigur nu putea fi adevărat, dar era fericit să constate materialitatea luminii, dreptul ei de a se număra printre celelalte elemente de sine stătătoare şi, mai ales, atît de aproape de epidermă. Asta îl făcu să deschidă ochii şi să privească în jur. Descoperi apoi proprietatea luminii solare nu numai de a îneca lucrurile în aurul său, dar şi de a le ascunde întrucît i se păru că se afla în picioare, cufundat pînă aproape de linia ochilor într-o mare de lumină. Privi spre stînga şi nu văzu nimic; apoi spre dreapta şi-l zări fără surprindere pe Matty venind. Ştia că faptul ar fi trebuit să-l mire pentru că Matty murise. Dar Matty era acolo, intra în parc pe poarta principală şi era, ca de obicei, înveşmîntat în negru. Se îndrepta cu oarecare încetineală spre domnul Pedigree şi acesta găsi acest mod de a merge nu numai firesc, dar chiar plăcut pentru că băiatul nu arăta deloc atît de îngrozitor pe cît s-ar fi putut crede, aşa cum se afla cufundat pînă la brîu în aur. Se apropie şi rămase în picioare în faţa lui Pedigree cu privirea aţintită în jos asupra lui. Pedigree pricepu că parcul unde se aflau era o oază a înţelegerii şi apropierii, la fel de caldă ca lumina solară aşternută pe epiderma sa.

« Ştii doar că a fost numai vina ta, Matty ! »

Matty păru să confirme ; şi într-adevăr, băiatul ăsta are o înfăţişare foarte plăcută !

« Aşa că n-am de gînd să-ţi mai ascult predicile, Matty. Şi să nu mai discutăm despre asta. Da ? »

Silueta lui Windrove, apăsîndu-şi pălăria pe cap, continua să unduiască. Domnul Pedigree observă că datorită naturii atît de vii a aurului aceluia, vîntului, minunatei lumini şi căldurii, Windrove nu putea sta locului decît cu un oarecare efort, prin acele mişcări ritmice. Urmă o perioadă mai lungă în care simţi că situaţia aceasta îi provoca atîta bucurie încît orice alte gînduri deveneau inutile. Dar, după un timp, la întîmplare, ideile pe care obişnuia să le considere ca proprii fiinţei sale se făcură auzite. Şi le rosti cu voce tare :

« N-aş vrea să mă trezesc ca să aflu că sînt iarăşi la închisoare, ştii. Mi s-a întîmplat atît de des. Ceea ce se numea pe-acolo, în tinereţea mea, o *năbuşeală*. »

S-ar fi zis că Windrove era de acord ; şi apoi fără să-l audă vorbind, ştiu că aşa era — şi această certitudine îi provocă o asemenea bucurie, încît simţi lacrimi prelingîndu-se pe obraz. De îndată ce îşi mai veni în fire îi spuse pe un ton categoric :

« Eşti un individ ciudat, Matty, şi aşa ai fost întotdeauna. Ai obiceiul ăsta să răsari de te miri unde. M-am întrebat adeseori dacă exişti cu adevărat şi atunci cînd oamenii nu te privesc şi nu te ascultă, dacă înţelegi ce vreau să spun. Mă gîndeam în sinea mea — oare este el legat de toate cele ce există în jurul nostru sau alunecă doar printre lucruri ; îmi puneam această întrebare ! »

Urmă din nou o tăcere îndelungată. Domnul Pedigree interveni iar :

« I-am dat, nu-i aşa, atîtea denumiri : sex, bani, putere, cunoaştere — şi cînd te gîndeşti că se află chiar sub nasul lor ! Lucrul pe care toţi îl doresc fără să ştie — şi totuşi, cine-ar fi gîndit că tu, Matty, cel mic şi urît, vei fi cel care mă va iubi cu adevărat ! Am încercat să scap de tine, ştii, dar nu mi-a mers. Cine eşti tu, Matty ? Atîţia s-au perindat pe aici, adevăraţi monştrii, fata aceea şi bărbaţii ei, Stanhope, Goodchild, chiar Bell şi soţia lui îngrozitoare — nu mă asemăn lor, sînt rău dar nu chiar aşa, n-am făcut rău nimănui niciodată, ei credeau că le fac rău copiilor dar nu, îmi făceam rău mie însumi. Şi tu ştii de acel ultim lucru, cel care mă înspăimîntă şi pe care mi-ar fi teamă să-l înfăptuiesc dacă mai apuc să fac un copil să tacă, să-l împiedic să spună — ăsta e iadul, Matty, ar fi iadul — ajută-mă ! »

În clipa aceea Sebastian Pedigree îşi dădu seama că nu visează. Pentru că miezul auriu al adierii începu să urce, formînd un vîrtej în jurul lui Matty şi încolăcindu-l. Aurul se aprinse şi începu să ardă. Sebastian urmărea îngrozit cum omul din faţa lui ardea, se topea, dispărea ca un condamnat pe rug; şi chipul nu mai avea culorile obişnuite, ci era de un auriu roşcat ca şi focul, aspru, năpădit parcă de ochi ca penele unui păun, iar zîmbetul care începu a se contura în jurul buzelor trăda o înspăimîntătoare tandreţe. Fiinţa aceasta îl trase către sine pe Sebastian, aşa încît spaima de buzele aurii îl făcu să strige :

« De ce ? De ce ? »

Chipul ce se proiecta deasupra lui părea să vorbească sau să cînte, dar nu cu voce omenească :

Libertate

Atunci Sebastian pipăind mingea multicoloră pe care o strîngea la piept şi înţelegînd ce avea să se întîmple ţipă cu disperare :

« Nu ! Nu ! Nu ! »

Strînse mingea mai tare, o feri de mîinile uriaşe care se întindeau către el. O lipi de piept mai tare decît auriul care-i invadase pielea, o simţea îngrozit pulsînd în mîini şi se agăţa de ea ţipînd mereu. Dar mîinile celelalte pătrunseră strînsoarea. Îi luară mingea care continua să pulseze şi o aruncară astfel că firele nevăzute ce o legau de el se rupseră pe cînd ţipa. Apoi dispăru cu totul.

[. . .]

Sosind din direcţia opusă, paznicul îl văzu şezînd cu capul în piept. Paznicul era obosit şi se enervă cînd văzu mingea strălucitoare zăcînd la cîţiva metri de picioarele bătrînului, acolo unde se rostogolise cînd o scăpase din mîini. Ştia că netrebnicul de bătrîn nu se va vindeca niciodată de obiceiurile lui murdare şi încă de departe începu a-i vorbi cu asprime.

În româneşte de **MIHAI MÂNDRA**

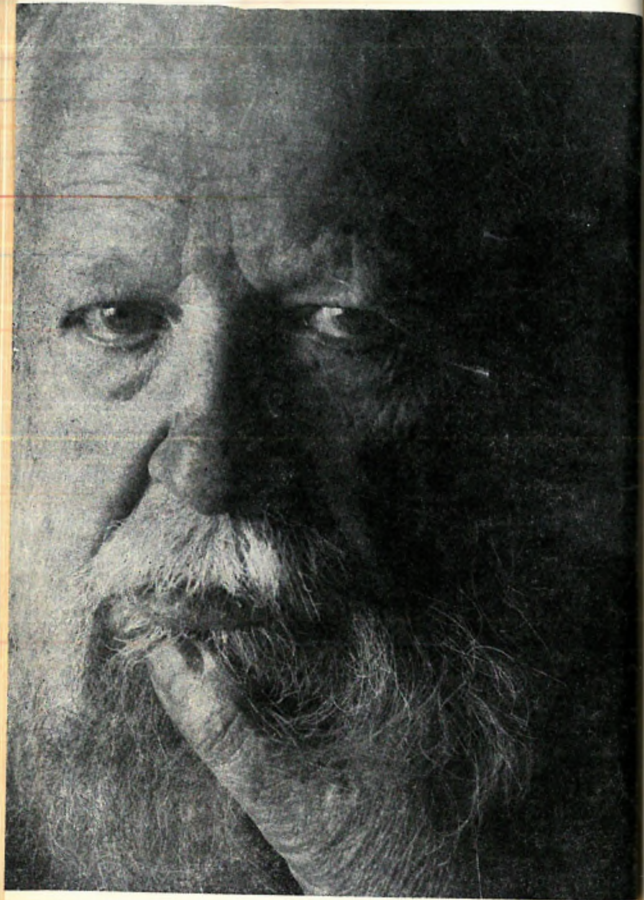

MIHAI MÎNDRA

EVENIMENTUL « GOLDING »

Traiectoria planurilor narative în opera scriitorului

Insolitul operei lui Golding — emergență de hieratice semne și dislocare a tipicei unități plane britanice —, amintește de arcul ogival gotic, străpungînd rotunjimea ideală a bolții romantice. Personajele sale beneficiază de paradoxul expresiei hieroglifice, limpezi desene ce ascund misterul unei civilizații dispărute. Astfel se prezintă pentru autor natura umană primordială acoperită, peste veacuri de progres științific, de sedimentele unei culturi dăruite cu pozitivismul lui Darwin și rațiunea analitică a lui Descartes. Măștile lui Ensor înlănțuite într-un dans funebru apar celui care întoarce și ultima filă a operei lui Golding. Goticul flamboiant desigur, sau barocul gotic din tipologia lui Eugenio d'Ors, par a fi singure în stare să încorporeze această modernă explozie de viziuni medievale. Ele se relevă ca proiecții ale unei conștiințe vinovate de refuzul — izvorît din teamă — propriu individului contemporan, de a-și înfrunta « negura » interioară (the « darkness »). Creator de falși idoli, expresii ale unei demonice voințe de mutilare a realității, căreia îi imprimă formele peisajului său mental, omul lui Golding este pierdut într-o geografie aberantă. Aici, singurul ghid i-ar putea fi intuiția, rudiment al stării sale primordiale. Aceasta constituie instrumentul provizoriu prin care individul ia cunoștință de alteritatea sa față de lume. Rațiunea analitică, inteligența, nu pot elimina răul pentru că îl explică, sublimînd astfel fracția de apărare. Inefabilul, entitatea indestructibilă, sîmbure al umanității noastre, scapă acestor forțe. Și tocmai ea reprezintă factorul organizator al ființei și devine « negura » proiectată ca demon în exterior, rezultat al incapacității moderne de a și-o asuma.

Golding va face o singură dată, în romanul *Moștenitorii* (« The Inbertors », 1955), exemplară incursiune spre originile acestei fundamentale pierderi a organicității ființei. Alte romane *Turla* (« The Spire », 1964), *Zeul Scorpion* (« The Scorpion God », 1971) vor detecta, în epoci istorice diferite, aceeași problematică, urmărind diacronic evoluția « bolii ». Uneori, în povestiri istorice reconstituind epoci revolute din ciclul evoluției umane *(Clonk Clonk)*, autorul migălește conflicte metafizice în microstructuri sociale extrem de viu înfățișate lectorului modern. În aceeași manieră riguroasă este elaborat eșafodajul romanelor. Narațiunea se desfășoară pe două planuri paralele, revelînd o perspectivă binară, contradictorie, asupra acelo-

rași evenimente. Prima mișcare narativă este rodul unei viziuni lăuntrice a personajelor, a doua aparține fie conștiinței iluminate a protagonistului vindecat, fie autorului devenit narator caritabil. Astfel, în penultimul său roman, *Limpezimea negurei* (« Darkness Visible », 1979) devenirea eroinei Sophy este urmărită din interiorul personajului, dar printr-o igienică detașare la persoana a treia, iar faptele ei, după atingerea maturității sînt relatate în manieră dickensiană. Coborînd în profunzimea structurii romanești, observăm că mecanismul rigorilor morale se revendică de la tragedia greacă, prin filiație mitică. La acest nivel receptăm pedepsirea protagonistului care încalcă legile firii, prin *hybris* sau vinovată inocență, de către firea însăși. Lucru manifest în scena culminantă, confruntare a eroului cu balaurul, eul neguros evitat și proiectat în exterior ca monstruos, Simon în fața împăratului muștelor, în *Împăratul muștelor* (« Lord of the Flies », 1954), Lok contemplîndu-și îngrozit imaginea reflectată în apă (*Moștenitorii* 1955) ; Martin înfruntînd Piticul, în *Martin cel avid* (« Pincher Martin, 1956), Sammy Mountjoy în întunericul celulei naziste *Cădere liberă* (« Free Fall », 1959), Jocelin în momentul morții (*Turla*, 1964), Oliver la mormîntul profesoarei de muzică, în *Piramida* (« The Pyramid », 1966) participă la scena dramatică în care eroicul și maladivul, părți egale în natură umană, se întîlnesc. Conflictul de dovedește benefic pentru puținii aleși, Matty (*Limpezimea negurii*, 1979), Simon (*Împăratul muștelor*), care îmbrățișîndu-și eul întunecat îi descoperă centrul luminos: baudelairiană regăsire de sine prin recunoașterea mixturii de mizerie și măreție proprie omului, paradox ce nu contrariază, ci solicită o caldă comprehensiune a condiției umane.

Asemenea acelor « per las barrocas » importate de portughezi din India, ce par a fi sugerat numele barocului artistic, fenomenul Golding, fără a se include în mod necesar acestei categorii estetice, se împărtășește din materia prețioasă pentru a se lăsa modelat într-o manieră *sui-generis*. Înțelegerea sa implică parcurgerea unui traseu dificil, fluidă gîndire mitică în care operele sînt popasuri fertile, ultimele în zone de o deconcertantă luxuriantă.

Cu primul pas vom avansa în spațiul cristalin al fabulei. La capătul drumului vom fi străbătut deja fermecătoarea junglă a parabolei.

Cariera de romancier a lui William Golding începe sub auspicii neoclasice. Distanțat ironic de tema Britaniei civilizate și eroice din cartea lui R. M. Ballantyne (1825—1894), *Insula de mărgean*, el repovestește *Împăratul muștelor* în termenii unei simbolici severe, căderea adamică. Modernitatea se vădește în modulațiile vocii auctoriale revelînd subsensuri socio-politice. Tribul creat prin naufragiul băieților pe insulă are de ales înte democrație și tiranie, anarhie și ordine. În cartea lui Ballantyne, izvorîtă dintr-o mentalitate victoriană, ei se vor organiza firesc într-o microsocietate engleză exemplară. Golding îi va situa în sfera problematică miltoniană, integrînd *Paradisul pierdut* în circuitul spiralei hegeliene. Întreaga operă a romancierului e anunțată de această primă opunere a apolinicului și dionisiacului, a angelicului și demonicului pe tărîm etic. În faza de teză-antiteză, cele două categorii apar în *Împăratul muștelor*, delimitate maniheist. Fabula este propice acestei etape a demonstrației. Fiecare personaj cedează din complexitate în favoarea unei mai precise conotații. Ele devin semne ale unei ecuații filosofice. Ralph și Piggy oferă un minim de variante posibile în cîmpul etic al raționalității și echilibrului apolinic, Jack și Rofer colorînd violent zona instinctualului dionisiac. Sinteză a acestei scheme antitetice, Simon deține semnificația completă, dialectica constituției morale a omului, și tocmai el este ucis. Premonițiune prin care discursul romanesc pare să coboare grandios la sursa energiilor destructive. Dar mecanismul ironiei lui Golding funcționează ineluctabil pe întreg parcursul, detașînd în final pe cititor de drama cu accente wagneriene: iată o debandadă a puștilor britanici degenerînd în regretabile accidente. Murdari și marcați de sălbăticia insulei, la dimensiunile realității imediate, ei se contemplă rușinați în fața marinarilor adulți, ei înșiși prinși în sinistrul « joc » al războiului. Trezire brutală din convenția ficțiunii, în zorile existenței obiective maculate, finalul romanului își refuză cheia. Piggy e lipsit de un ochi, Simon are leșinuri și Jack e un instinctual. Imperfecțiunea personajelor este și cea a cunoașterii omenești. Ea aduce o momentană purgație de rău. Dar răul este metafizic și procesul purgației ciclic, etern. Analizînd natura căderii printr-o alegorie (*Moștenitorii*) ce polemizează cu *Oamenii înfiorători* și *O schiță a istoriei* de H. G. Wells, Golding definește inocența omului de Neanderthal ca ineficace în fața vinovăției creatoare a lui Homo Sapiens. Sculptorul Tuami, artistul generic, înțelege paradoxalul mecanism prin care ego-ul constructor violentează natura. Civilizația adamică începe cu o crimă și, odată cu finalul erei glaciare, epocă a purității sterile, sub privirea uimită a inocenților muribunzi Lok și Fa, se revarsă cu fluidul fierbinte al primăverii, fertil dar destructiv totodată. Momentul istoric decisiv plantat în preistorie permite o sugestivă redare a originii răului în lume: o dată cu nașterea Noilor Oameni apare reducția emblematică și conceptuală a realității la propriul eu. Păcatul primordial pare a fi întinat statu-quo-ul naturii milenare marcat de privirea agresivă, ca de un impuls fundamental al mentalității umane. Este poate sensul metaforic al turnului Babel, acea aglomerare de « opinii » despre alteritate ce conduc la haos și neant. Cazul lui Cristopher Martin (*Martin cel avid*) constituie o alegorie exacerbată a impetuozității conștiinței umane ce continuă să modeleze o realitate la care, practic, nu mai are acces. Activitatea febrilă ce împinge la colonizarea unei stînci din mijlocul oceanului este, de fapt, o zădărnicie, verificabilă post-mortem. În contrast acut cu relatarea zbaterilor unui eu ce-și refuză anihilarea, ultimele rînduri ale romanului recepteează neutru, jurnalistic faptul iremediabil: cadavrul marinarului naufragiat, Cristopher Hadley Martin, dovedește o moarte aproape instantanee. Întreaga carte transmite sofisticate încercări ale conștiinței de a evita impactul cu legea naturii implacabile. Reevaluarea vieții eroului, derulată selectiv de memoria sa în agonie, dovedește aceeași voință de a impune imagini prestabilite mediului uman, înguste forme ce restructurează indivizii conform unor închipuiri egocentrice. Dacă Jack (*Împăratul Muștelor*) și Homo Sapiens (*Moștenitorii*) dezvăluie răul inerent naturii umane, Martin inaugurează în dipticul grotesc al chipurilor de păcătoși ai lui Golding, seria monștrilor născuți dintr-o prea trează rațiune carteziană. Șarjă macabră a dictonului despre existența afirmată prin gîndire, aceasta indică pericolul dispariției oricărei scări de valori pentru ființa umană, ca urmare a impunerii subiective și vanitoase de sensuri alienante provocate de eul acaparator.

Dragostea lui Sammy Mountjoy (*Cădere liberă* pentru Beatrice Ifor (*I-for:* « pentru ego ») degenerează, marcînd evoluția ulterioară a eroului, într-un proces de violentare a personalității iubitei și fetișizare finală. În actul « căderii » atenția lui Sammy se concentrează în direcția centrului propriei sale ființe, locul unde i s-a decis existența. Contingența i-a oferit, prin profesorul de fizică Nick Schales și profesoara de religie, domnișoara Rowena Pringle, două modalități contradictorii de decodare a cauzalității și structurii vieții. Umanismul lui Nick, rezultat din intuirea armoniei universale a legilor naturii e înfruntată de hieratismul domnișoarei Pringle, respingînd sever omul ca ființă « căzută », damnată. Ambele sensuri sînt incluse de gîndirea lui Sammy, ajuns într-o întunecoasă celulă nazistă, în pragul unei mature introspecții. Unde, pe traiectoria alegerilor, a început prăbușirea sa

morală? Punctul crucial pare a fi găsit o dată cu recuperarea momentului, invers faustic, în care Sammy își vinde sufletul pentru parte (Beatrice *I-for)* ignorînd astfel fața paradoxal de veridică a întregului contradictoriu. *Turla* (1964) repetă problematica într-un cadru auster (catedrala unui oraș de provincie din Anglia secolului XIV) reverberînd intensitatea lăuntricei trăiri parțiale: Jocelin, vicarul din Bachester, se dedică pătimaș înălțării unei turle bisericești. Obsesia ridicării orgoliosului monument, deși stimulată de viziuni angelice pare, prin victimele implicate de natură demonică, un om e ucis, o femeie moare în durerile facerii, Roger, constructorul, încearcă o sinucidere, echilibrul capitalului e stricat, habitudinile societății locale, sînt tulburate. Simbolica romanului e complexă, de inspirație gotică, structurată pe aspirația spirituală în forme aberante. Clădirea turlei constituie pentru hieraticul Jocelin experiența umanizatoare. Ea presupune contactul unei conștiințe abstracte cu suprafețele diverse ale existenței și revitalizarea acesteia. O altă semnificație a turlei se vădește în dimensiunile ei ce sfidează și amenință să distrugă armonia spațiilor învecinate. Se reprezintă astfel proliferarea monstruoasă, asemenea « Capriciilor » lui Goya, a modelelor minții umane invadînd și demolînd firea. Unilateralitatea acestor proiecții este răzbunată fertil de totalitatea agresată. Suma sfîșietoarelor experiențe ce însoțesc construcția declanșează în Jocelin conștiința solitudinii sale. Sacrificiile impuse de împlinirea idealului sînt cele inerente marilor cauze. Dar uscăciunea și ridicolul rezultatului concret — turla împungînd grotesc sfera umană — dovedește că vicarul, mînat de un impuls divin, a împlinit o operă diabolică. Structura impură a mesagerului ales se datorește unei inocențe virulent criticată de Golding. Profund nocivă, această stare infantilă cu aparențe ingenue, posedă o forță destructivă egală cu cea a intenționalității demonice. Starea morală se cîștigă prin cunoașterea răului alături de semeni.

Deși tehnica narativă tradițională folosită în *Piramida* e nespecifică autorului, iar pentru cititor constituie un respiro (Golding cocheta cu ideea de a o subintitula *Sau « Cum vă place »*), tema este evident înrudită cu cea din precedentul roman. Oliver rememorează și reconstituie astfel atmosfera anodină a unui orășel de provincie englezesc din anii 1920—1930, contactele umane eșuate din cauza unei infatuate distanțări față de cei care îi oferă dragostea frustă dar puternică ce depășește capacitatea afectivă a firavei sale ființe egocentrice. Ironizați sau folosiți cu cruzimea și nonșalanța vîrstei juvenile ei sînt revizitați acum de conștiința vinovată, melancolică a eroului.

Un nou transfer temporal al problematicii lui Golding are loc în culegerea de nuvele *Zeul Scorpion* Efortul lecturii se dublează. Epocile revolute și zonele geografice exotice generează proza adecvată, solicitînd intens pe cititorul modern. Revolta « Mincinosului », bufonul și povestitorul curții, dintr-un Egipt înglodat în inerția Regatului de Mijloc tîrziu (nuvela *Zeul scorpion)*, umanizarea prin matriarhat a primelor forme de organizare socială *(Clonk Clonk)*, sau startul dilematic al epocii moderne într-o Romă înlocuind ordinea și disciplina cu tehnica și haosul *(Trimis extraordinar)* par o întoarcere la motivul primului roman, *Împăratul Muștelor:* o civilizație lipsită de viziune e sortită pieirii.

Deși din punct de vedere cronologic volumul de eseuri *Porțile fierbinți* (The Hot Gates, 1965) ar fi solicitat o mai timpurie abordare, caracterul său teoretic l recomandă acestei poziții pentru a defini astfel o primă etapă în evoluția operei lui Golding. Se dezvăluie aici clasicul aplecat asupra unei epoci romantice. Tulburat de iraționalul timpurilor moderne, el încearcă în fabule romanești să îi desfacă mecanismul, cu rigoare și aplicație. Replicile date impulsurilor mașinii paradoxale, aparțin moralistului ironic. Postura sa corespunde, pe spirala timpului, unui Apuleius

din latinitatea lovită cîndva de ilogicul creștin în plexul solar al celor șapte « artes »; fenomenul căpătase, de altfel, expresia în versurile Paradisului dantesc: « Vergina madre, figlia del tuo figlio ». În plan autohton, *Porțile fierbinți* reia elemente tipice ale eseisticii victoriene: ideea de democrație argumentată prin « exemplum » istoric festiv (eseul *Porțile fierbinți)*, sublinierea nocivei scientizări în domeniul creației artistice *(Gradus ad Parnassum)* și a efectului disociativ al tehnicizării asupra existenței *(Creasta valului)*. Pledoaria ia formele proprii criticii heideggeriene a cartezianismului modern ce părtinește corporalitatea ființei, înstrăinînd-o astfel de specificul său spiritual *(Corp și suflet, Egiptul meu lăuntric)*. Se pot recunoaște în această fază opere de factură existențialistă înșelător structurate după formula tradițională a Künstlerromanului *(Cădere liberă, Turla, Piramida)* și constînd, esențialmente, din căutarea retrospectivă a momentului alegerii. Ultimele două romane ale lui Golding *(Limpezimea negurei* — 1979, *Rituri ale trecerii* — 1980) adîncesc problematica într-o manieră surprinzătoare, deviind de la filiera Sartre, Camus, Gabriel Marcel. În acest sens se produce evoluția de la fabulă la parabolă. Limpezimea expresiei clasice, eșafodajul geometric al simbolurilor fac loc proiecțiilor baroce născute din matricea mitică. În limbajul lui Gilbert Durand are loc o mutație din regimul diurn al imaginii în cel nocturn.

Organizată, ca și *Piramida*, în forma sonatei, *Limpezimea negurei* (titlu sugerat de un vers din *Paradisul pierdut* de Milton evocînd flăcările iadului ce nu oferă lumină « ci mai curînd limpezimea negurei ») face saltul final în apocalipsa contemporaneității. Partea I, « Matty », se deschide sub semnul miraculosului creștin: din flăcările Londrei bombardate de fasciști, într-o zonă pustie, de mult evacuată, e salvat un copil a cărui prezență acolo pare inexplicabilă. Evenimentul e precedat de reverii și sentimente profetice. Cel botezat ulterior Matthew Septimus Windrove, plonjînd din transcendență în iadul teluric, suferă o mutilare inițiatică. În urma arsurilor, Matty va fi marcat pentru tot timpul existenței. Evoluția sa ulterioară (dificultatea de a-și însuși limbajul uman provenind din superioara reprezentare a noțiunilor la un nivel esențial, mersul stîngaci provocat de gravitația terestră, relația dificilă cu cei supuși raționamentului analitic, apăsat prin « încarnare » de comandamentele trupești și repurificat prin botez voluntar) îi va dezvălui natura mesianică. Contactat de forțe spirituale ale suprarealității el va fi condus spre îndeplinirea dublei sale misiuni: salvarea din flăcările unui atac terorist a unui copil, și, repetînd gestul la un nivel abstract, scoaterea lui Pedigree, fostul său profesor, din contingența unei existențe aberante. Semnificația totală a primului act e revelată de participarea substanțială la atac a Sophiei, protagonista celei de a doua părți a romanului, « Sophy ». Situați în circumstanțe inițiale similare (lipsiți de afecțiunea părinților, vizionari, inadaptați) și opuși prin încadrarea în categorii estetice și etice antagonice (Sophy: frumoasă, diabolică; Matty: respingător, divin) ei dau expresie ficțională aspectului contemporan al binelui și răului. Ultima parte, « Unul e unul » (titlul sugerînd o sinteză în plan narativ și filosofic: acțiunile contrarii generate de principii fundamentale disjuncte sînt conjugate în punctul culminant al povestirii; prin jurnalul lui Matty și cu ajutorul celor doi discipoli, Bell și Goodchild, va supraviețui ideea salvării omenirii prin revelarea totalității, a solidarității cu întregul firii) pregătită de o paralelă dezvoltare a motivelor ce se structurează în jurul celor doi protagoniști, îi oferă lui Matty disoluția fizică, după îndeplinirea misiunii, prin același foc care-l născuse, lăsînd-o pe Sophy, solitară, pradă a unei lumi incoerente. În acest spațiu Bell și Goodchild, prezențe anacronice prin ocupație (profesor de limbi clasice, librar și anticar) și ideal (o universală frăție umană) au o ultimă confruntare cu Pedigree. Ocupînd de fapt toți trei aceeași zonă

a antichității grecești, a echilibrului clasic, anihilați de o civilizație a idolilor falși, ei crează o lirică penumbră, cor minuscul intonînd recviemul unui definitiv apus al zeilor. Pentru Pedigree, supus ritmicei explozii a eului său bolnav într-un mediu ostil, marcat astfel spre a suferi în folosul speciei damnate, salvarea va însemna trecerea în eternitate alături de Matty.

Viziunea lui Golding asupra naturii perene a răului se delimitează aici: nu aberanța fizică, desigur (maladia lui Pedigree, repugnanta înfățișare a lui Matty), ci aceea sufletească (mascată de superba frumusețe a Sophiei) constituie suferința umanității. Ea învăluie azi cu ușurință o lume hipnotizată de materialitate, de vraja vălului Mayei. Intunecimea iadului miltonic nu semnifică doar eterna excludere a fericirii, dar și negura nesiguranței și erorii — mediu propice de zădărnicire a planurilor divine de către forțele satanice.

În mod provizoriu, pînă la proxima operă, *Riturile trecerii* (Rites of Passage, 1980) reprezintă, în mod extins și profund, ultima expresie a gîndirii lui Golding. Caracterul său de parabolă polisemantică, acoperind generos planul etic, cel social și cel filosofic, din problematica goldingiană, îl consacră pe de o parte ca fenomen valoros al prozei britanice contemporane și, pe de altă parte, ca accent final pus originalității si poziției sui-generis a autorului în contextul unei generații la care aderă doar cronologic. Inevitabil, titlul, mediul concret al cărții (vas de război din secolul XVIII, reformat pentru pasageri) și destinația sa (Antipozii, însemnînd aici sudul, Australia sau insulele adiacente) provoacă înțelegerea ei ca relatare a miticei experiențe inițiatice a protagoniștilor. Aceștia, tînărul nobil Talbot călătorind spre zorile carierei diplomatice într-o colonie britanică și preotul Colley, timid și inocent debutant în misiunea de pelerin protestant, sînt singurii supuși riturilor trecerii ecuatorului, simbolică fază de introducere a ființei în domeniul maleficului. Conștiințe vii într-o societate riguros stratificată, ei au de înfruntat diversitatea acesteia populată cu raisonneuri (Summers), cartezieni (Prettiman), aventurieri (Brocklebank și Zenobia), tirani (căpitanul Anderson). Asemenea corăbiei lui Sebastian Brant (Das Narrenschiff, 1494) ambarcațiunea aceasta, ce ar putea reprezenta o pesimistă viziune asupra Angliei, transportă « nebuni », adică, în termenii alegoriei creștine medievale, păcătoși. Dezlănțuiți în paroxistica orgie rituală ei declanșează, pentru inocenți, marele șoc al conștientizării răului; Talbot se călește, dar Colley își găsește sfîrșitul. Prin chiar modalitatea narativă aleasă (combinarea jurnalului lui Talbot cu scrisoarea lui Colley către sora sa) mișcarea progresivă a eului echilibrat, clasic al tînărului nobil și statica lamentare, stările sufletești labile năzuind spre confesiunea romantică ale preotului se împlinesc pentru a sugera două modalități eterne de situare a omului în lume. Răpus în aparență de cruzimea marinarilor, în fapt Colley e victima acelei « inocențe vinovate », termen anexabil gîndirii etice a lui Golding, condamnînd incapacitatea de îndrăgire a unei umanități maculate de « florile răului ». Inteligența rece și ironia lui Talbot se vor putea schimba, la moartea preotului, în compasiune și simpatetică comprehensiune. Personajul evoluează de la faza juvenilă de « homme moyen sensuel » la cea matură de erou problematic. Lectura misivei lui Colley îi va lămuri propria vinovăție ca neimplicare și lipsa responsabilității față de semeni. Apăsat de această povară el va împărtăși, alături de ceilalți călători, dar în mod conștient, condiția umană a individului adamic.

După o literatură engleză postbelică dominată de noul realism al unor Dorris Lessing, Anthony Powell și C. P. Snow, evenimentul « Golding » avea să fie remarcat cu uimire. Nu mai puțin vor șoca tinerii romantici « furioși » (John Braine, Allan Sillitoe, John Wain, David Storey) afiliați modelului Elizabeth Gaskell, sau « intelectualii » woolfieni și lawrencieni (Muriel Spark, Iris Murdoch, Anthony Burgess). O a doua generație (B. S. Johnson, Gabriel Josipovici John Fowles) va irumpe dislocînd narațiunea și statutul personajului sub influența noului roman francez sau a experimentaliștilor americani (Pynchon, Hawkes, Barth, Barthelme). In ce măsură William Golding, primit de critică fie cu sprîncenele ridicate (*Martin cel avid*), fie în mod ostil (*Cădere liberă*), superficial (*Moștenitorii*) sau contradictoriu (*Turla*), părînd a-și aduna izvoarele din mitice abisuri, parodiind opere convenționale cărora le oferă dimensiuni astrale, într-un stil « fantastic de manierat » (George Steiner), uscat, incendiar, se deosebește de aceștia? Prozei sale i s-au atribuit revelatoare adjective precum mitică, alegorică, fabulistică. Putem adăuga — în linia aprecierilor — combinarea verbului concret cu substantivul abstract, redarea transcendenței în contingență, urmînd modelul *Divinei Comedii*, sau obsesia maniheistă, propulsată de ideile lui Milton, exprimată succint în maniera lui Alexander Pope, purtînd în sine datele ereditare ale unor romancieri moraliști ca Bunyan, Meredith sau Thackeray. Detectăm de asemenea elemente proprii gîndirii existențialiste și catolice. Nu întîmplătoare este posibila filiație pascaliană a ultimelor două romane. O paralelă între revolta exprimată aici față de epoca electronică și protestul jansenist replicînd secolului XVII cartezian ne apare revelatoare. Reținem din creația recentă a lui Golding o construcție ce se dezvăluie de la vîrf spre bază, similar concepției arhitectonice gotice, o ficțiune avansînd de la simbolul mitic la alegoria romanescă. Individul se află, în opera sa, înconjurat de un univers asemănător spațiului ogival, imensitate arcuită spre infinit al cărei părtaș minuscul este. Monștrii săi sînt încorporați unei lumi iraționale, apocaliptice, încrustate, ca în gravurile lui Dürer, în expresivul mineral, contopind spiritualitatea liniei nordice cu măreția anticului latin. Și dacă întreaga literatură contemporană preocupată de problematica provocată de acțiunea, în termeni pascalieni, a « spiritului de finețe » asupra « spiritului geometric », poate fi generos integrată unei manifestări inedite a goticului, opera lui Golding se afirmă ca un produs al acestei categorii, o fidelă evaluare a ei, în tonalitatea grotescă a spiritului epocii.

BOGDAN ŞTEFĂNESCU

POST-MODERNISMUL CA OPŢIUNE

La unul dintre nivelele sale superficiale, « Oamenii de hîrtie » ar putea fi înţeles ca o relatare a unui caz de dipsomanie. Romanul se deschide cu un solilocviu nocturn al protagonistului şi naratorului său, autorul englez de bestsellers Wilfred Townsend Barclay care nu-şi poate aminti cantitatea exactă de alcool consumată în compania musafirului său, profesorul american de literatură engleză Richard Linbergh Tucker, pretendent asiduu la titlul de biograf autorizat al lui Barclay. Lapsusul lui Barclay (« gaura neagră ») e un monstru invizibil generator de sentimente funebre, în care recunoaştem recurenţa unei teme majore a prozei lui Golding, cea ca întunericului (« darkness »). Despre aceasta el declară: « Dumnezeu este lucrul din faţa căruia ne refugiem în viaţă, şi de aceea îl urîm şi ne temem de el şi creem acolo un întuneric ».

Întunericul capătă astfel o încărcătură emblematică pentru experienţa spirituală a omului şi pentru realitatea ce se relevă astfel — misterioasă, magică, terifiantă, ambiguă şi atotputernică — precum şi pentru răul sau păcatul originar ce poate fi învins numai prin recunoaşterea existenţei sale — aşa cum face Simon (« Împăratul muştelor »), aşa cum refuză să facă Christopher Martin (« Martin cel avid »). Barclay îşi propune să înfrunte cu orice preţ întunericul (« nu va ieşi nicicînd la iveală, pe cît îmi stă în putinţă »), o cauză pierdută dintru început, după cum demonstrează trama, sau mai precis sub-trama romanului. Ea va releva, deci, pe lîngă dimensiunea ontologică a întunericului, semnificaţiile lui în plan moral. Rick Tucker va scoate la iveală din lada de gunoi a familiei Barclay trecutul nu tocmai nepătat al lui Wilf Barclay — relaţiile sale de un erotism dubios (Lucinda), obscenitatea provocată de orgoliul său rănit (Margaret), adulterul, conştiinţa inferiorităţii sale artistice, plagiatul, posibila ucidere a unui indian într-un accident de automobil (Barclay neavînd curajul să oprească) etc.. Viaţa lui Wilf Barclay se dezvăluie ca o tensiune între faţa ei publică şi cea privată, plină de tot felul de crime. Metafora acestui joc tensionat este izvorul din munte în care Barclay distinge două glasuri: « Izvorul /. . ./ avea două voci, nu una. Era întîi o bolboroseală veselă, un fel de frivolitate, de parcă lucrul, Forma, se bucura de curgerea ei săltăreaţă, prin spaţiu. Apoi, de-

desubt, era un murmur grav, meditativ, de parcă, în ciuda frivolităţii şi a sporovăielii de suprafaţă, sunetul răzbătea dintr-o profunzime secretă a muntelui însuşi ».

Izvorul e un simbol complex[1], al dualităţii aparenţă — realitate, referindu-se atît la existenţă în general, cît şi la structura romanului bazată pe două tonalităţi, cea înaltă, realizînd trama, în registrul comic al farsei, şi cea joasă, a sub-tramei, a fabulei *.

Elementele de farsă se materializează în episoade ca cel nocturn al vînării « viezurelui » (Rick), împiedicată de pantalonii de pijama prea largi ai lui Wilf, cel al descrierii efectelor afrodisiacului oferit de coechipieri rugbistului adolescent Wilf, precum şi cel al salvării aceluiaşi Wilf de la « moarte » (o cădere de aproximativ un metru) de către Rick, în timpul unei excursii montane pe o ceaţă impenetrabilă. Registrele comice şi cele tragice, însă, sînt interdependente, astfel că un colţ dintr-o scrisoare compromiţătoare aruncată de Wilf şi dezgropată de Rick produce destrămarea căsniciei celui dintîi: « Asiduitatea şi aerul umil de hotărîre ce-mi păruseră comice la început, acum păreau că mă ameninţă ca o boală ».

Rick Tucker, care se foloseşte de şarmul, de întreaga avere precum şi de soţia sa Mary Lou în cursa pentru obţinerea acordului lui Barclay, devine pentru acesta o obsesie generatoare de stări halucinatorii care îl urmăreşte pe parcursul periplului său.

Observînd un grup de pacienţi cu simptome asemănătoare celor afişate de Wilf, Freud se întreba[3]: « Ce-ar fi dacă aceşti bolnavi ar avea dreptate, dacă în ego-ul fiecăruia din noi ar fi prezent un agent ca acesta care observă şi ameninţă să pedepsească şi care în ei a fost pur şi simplu despărţit total de ego-ul propriu şi transferat din greşeală în realitatea externă? »

Probabilitatea valabilităţii acestei supoziţii (măcar şi numai raportată la acest roman) o demonstrează cel puţin două opere literare. Prima este povestirea « William Wilson » a lui E. A. Poe, în care protagonistul e urmărit continuu de un personaj misterios semănînd izbitor la înfăţişare şi purtînd acelaşi nume, care îl demască în momentele sale de abatere de la normele etice. Este vorba în mod evident de un « agent » moralizator, raţional, o obiectivare a propriei conştiinţe a protagonistului. Dar, în vreme ce Poe îşi încheie povestirea cu uciderea de către erou a acestei conştiinţe etice, Golding inversează situaţia în « Oamenii de hîrtie », Tucker fiind cel care, devenit de-acum un fel de alter ego, îl ucide pe Barclay, situaţie ce simbolizează supravieţuirea vieţii publice în dauna celei private. Această schimbare de situaţie faţă de « William Wilson » vine să confirme observaţia Virginiei Tiger, şi anume că romanele lui Golding sînt răsturnări ale unor modele literare cunoscute — « Coral Island » al lui Ballantyne pentru « Împăratul muştelor », « The Grisly Folk » al lui H. G. Wells pentru « The Inheritors », « Vita nuova » a lui Dante pentru « Free Fall » etc.

Cea de-a doua operă la care ne referim este chiar romanul « Urmaşii » (« The Inheritors »), ce narează distrugerea Neanderthalienilor de către primii Homo sapiens. Teza este că omul se desprinde de răul şi violenţa ce fac parte din însăşi natura sa şi le proiectează ca pe o frică de un Altceva care îl urmăreşte şi vrea să-l distrugă: el imaginează demoni şi apoi încearcă să distrugă propriile sale fantezii. Romanul localizează în timpuri preistorice această evaziune psihică şi morală, încer-

* Virginia Tiger « W. Golding. The Dark Fields of Discovery » London 1976 p. 24—30 discută romanele lui Golding ca pe nişte « fabule », localizînd această specie la confluenţa dintre parabolă, alegorie şi mit, faţă de care se distanţează prin faptul că pune accentul pe situaţia dramatizată şi nu pe aspectul moral (parabolă), păstrîndu-le, însă, pe amîndouă, că abandonează caracterul abstract şi arbitrar al personajelor (alegorie), pentru a reuni semnificaţia generală cu o imagine cît mai directă a vieţii, şi că se limitează la a fi o simplă modalitate ficţională, estetică, de transmitere a unui mod mai profund de înfăţişare şi mai ales de percepere a realităţii (mitul).

cînd să explice astfel apariția sentimentului de culpabilitate. Tema vînătorii în care se angajează Barclay și Tucker, vînat și vînător fiecare la rîndul său, și care culminează cu (auto)distrugerea vînătorului își găsește explicația ca răsturnare a deznodămîntului explicit din « Urmașii », afirmînd astfel repercutarea răului și întoarcerea violenței asupra făptuitorului. Într-o abordare din perspectiva teoriei producerii textului acest fenomen ar fi explicat ca posibilitatea existenței scriiturii numai prin uciderea obiectului (Blanchot), obiect care prin reflexivitatea însăși a literaturii nu este altul decît autorul însuși.

Credem a putea depista existența unui alt model literar care ne va oferi o metaforă, de data aceasta implicită, cristalizînd viziunea lui Golding asupra producerii textului — mitul lui Dedal.

Acest mit aduce ideea spațiului central dintr-un univers labirintic al problematicului [3], idee consubstanțială cu tema întunericului. Peregrinajul dezordonat al lui Barclay în speranța de a scăpa de urmărirea lui Tucker e o primă trimitere, ce urmează să fie sprijinită de episodul grecesc al întîlnirii lui Barclay cu prietenul său Johnny St. John John. Există în acest capitol (al zecelea) o serie de aluzii la sentimentul problematicului labirintic, al încifrării și obstacolelor, prima dintre ele fiind vinul roșu de *Minos* (« Mă mișcam într-o abureală de "Minos" ».)

Barclay este un Dedal, creator al unui labirint (propria sa viață, în mijlocul căreia stă ascuns ca Minotaurul pe care Tezeu/Tucker trebuie să-l învingă cu ajutorul Ariadnei/Emmy) ce constituie imaginea vie a atitudinii de contestare ingenioasă și de distanțare dialectică față de implacabil, adică față de însăși predestinarea divină: « . . . toate acele lucruri pe care o biografie le-ar descoperi și pe care eu am încercat să le acopăr în *dansul* nostru. »

Ne vom aminti că Dedal a inventat pentru Ariadna un dans labirintic marcat prin caracterul deliberat al atragerii în rătăciri, echivalentul calculatului joc al mistificării în artă. Dansul labirintului este de asemenea, prin natura sa, inițiatic (un simbol al drumului prin Infern) putînd oferi cheia enigmei prin atingerea spațiului central, al revelației. Acest spațiu central reprezintă esența existenței umane, sacralitatea. Barclay își amintește sosirea în acest punct (biserica din Sicilia) spunînd: « îmi imaginez că ce s-a întîmplat după aceea nu s-ar fi putut întîmpla în alt loc ». Întîlnirea cu zeitatea hibridă, Hristos și Pluto în același timp, marchează pentru Barclay încheierea ciclului inițierii ce s-a dovedit a fi și o propedeutică a morții. Aceasta, combinată cu tehnica propusă de romanele lui Golding de a înfrunta răul prin recunoașterea existenței sale în om oferă un sentiment de seninătate și o promisiune a mîntuirii: « A mea e pacea și liniștea de a mă ști un hoț » (v. Luca, 23: 39—43).

Dansul labirintului mai are încă o etapă. Coregrafia sa cere ca centrul regăsit să fie numaidecît ironizat în chip grotesc, iar Barclay va face aceasta, distrugînd ultima fărîmă de demnitate a profesorului american care acceptă în disperare de cauză să bea vin, în patru labe și hămăind ca un cîine, dintr-o farfurioară. Lacrimile lui sînt « una la moacă administrată bătrînei intoleranțe, care își primește astfel răsplata ».

Coregrafia labirintică nu e alta decît cea a tragicomicului (Hocke), un gen obținut prin îngemănarea a două figuri mitice, Dedal și Dionis (divinitate oraculară și contradictorie — « hermafrodită » — pe care o putem recunoaște în sfătuitorul lui Barclay, Johnny St. John John, care este printre altele și un practicant al homosexualității). Cultul dionisiac al erosului implică lipsa de măsură, teroarea, sălbăticia, nebunia, cruzimea, dualitatea și mascarea ființei, toate prezente în viața lui Barclay ; acestea ar putea fi explicate și psihologic ca răbufniri ale mecanismelor sistemului reptilian de la baza creierului, ce generează comportamentul agresiv, teritorialismul, ritualurile și stabilirea ierarhiilor sociale.[4]

Tragicomicul, modalitate fundamentală a manierismului aflat într-o perioadă de efervescență în acest contradictoriu secol al douăzecelea, se constituie din mariajul alchimic al contrariilor și urmărește, sub dominația cultului dionisiac, redobîndirea unui dialect « adamic », a unui « alfabet ceresc », un punct de co-incidență a tuturor limbilor, o limbă « hermafrodită ».

Dar Barclay descoperă, în momentul imediat următor celui al atingerii centrului și al revelării misterului, că urăște labirintul și perversitatea lui (« mi-am descoperit o ură teribilă față de homosexualitate »), perversitatea pansexualismului manierist al confesiunii totale, ce transformă fapta personală în bun public, perversitatea ezitării, a rămînerii în forma ideală a contemplării, a așteptării, a latenței. Atitudinea lui Barclay corespunde celei adoptate de Golding însuși, care își mărturisea formația romantică (înclinația spre « romanț ») după apariția contestatului roman « Cădere liberă » prin care încercase să se apropie de romane (« novels ») « unde nu prea știu despre ce e vorba ».

De-aici, drumul e simplu: « Dă-i 'nainte, bătrîne, și făptuiește din nou. De vreme ce nu mai e nimic de făcut, poți la fel de bine să și faci ceva », își spune Barclay.

Această hotărîre implică o coborîre din libertatea absolută a idealului, a refuzului de a alege, în zona limitată a concretului, a alegerii. În planul scriiturii romanul va fi însă condamnat să nu-și găsească cuvintele, așa cum se întîmplă cînd Barclay vrea să-și povestească visele/viziunile, să descrie esența vieții (« isness »). Momentul revelației, al confruntării cu divinitatea îl reduce pe Barclay la tăcere, starea ideală de latență a expresiei. După aceea se produce o primă coborîre la « un grai ciuntit, mormăind doar pentru mine într-o limbă care nu era nici măcar engleza, ci *limba mea maternă* », iar apoi din nou la încercarea de a deprinde rosturile limbii « străine » care e engleza. Astfel, pentru că folosește o limbă fragmentară, manuscrisul e condamnat să rămînă veșnic neterminat:

« Cum dracu' a reușit Rick L. Tucker să facă rost de o puș »

Dar operă și autor și-au aflat deja mîntuirea prin asumarea, după exemplul Faustului goethean, a unui destin uman, tragic prin natura sa finită — opera e un « defect în puritatea neființei » (Poulet) — dar sublim atunci cînd poate converti căderea în elevație morală.

[1] Philip Redpath — « What the water said: plot sub-plot and criticism in "The Paper Men" / Critical Quarterly, vol. 26, no. 4, 1984, Manchester Univ. Press.
[2] Philip Redpath — op. cit.
[4] G. R. Hocke — « Manierismul in literatură » Edit. Univers, Buc. 1977 ; p. 280 și urm.
[5] Carl Sagan — « The Dragons of Eden », London 1978, p. 55—57.

RADU R. ȘERBAN

Pletele Berenicei

Turla (The Spire) oferă, poate, mai mult decît alte cărți ale lui Golding, argumente în defavoarea ideii de cinism funciar al scriitorului, de scepticism în privința posibilității umane de a depăși principiul selecției naturale și al primatului forței. Războiul pe mare, la care participă în cadrul marinei militare, l-a pus, desigur, pe Golding, în fața unor imagini teribile, care puteau schimba radical viziunea asupra omului. Oricît de cumplit ar fi fost războiul continental, el nu ar fi putut oferi « dovada » atît de limpede a neputinței de a te confrunta cu moartea de pe o poziție omenească. Dacă soldatul care luptă pe uscat nutrește mereu speranța (de multe ori chiar credința pe cît de fermă pe atît de oarbă) că se poate salva din orice situație limită, marinarul oștean se poate afla brusc aruncat în brațele elementului devenit deodată străin, ostil și inabordabil la modul absolut. Pe uscat el ar putea fugi, s-ar putea preda, ar putea implora chiar; aici, după ce nava a fost bombardată sau torpilată, orice posibilitate a sa, mai mult sau mai puțin umană, de a se sustrage morții este anulată rapid. Dacă în primele clipe are senzația unei farse care va înceta fără întîrziere, foarte curînd își dă seama că el, ca individ, nu poate face nimic. Problema pur și simplu nu se mai pune în acești termeni. De fapt în nici un fel de termeni — eroism, lașitate sau chiar trădare. Nu i se oferă nici o ieșire, cel mult speranța în « minune », care, oricum, nici ea nu depinde de el. Iar cei salvați « prin minune » nu pot decît să observe că semenii lor i-au aruncat fără să clipească în vîrtejul unor forțe care îi exclud din orice « tratative », « înțelegeri », din orice relații de competitivitate și concesie, al unor forțe care nu pot fi nici măcar « sadice » sau « diabolice », decît în metaforă. Între ei și mediul în care se zbat fără rost diferența rămîne cu totul nesemnificativă: diferența între apă și om nu este mai mult decît diferența între apă și sfărîmăturile, încă plutind, ale epavei.

Această evidență este proiectată și în structuri « civilizate », care, însă, nu fac, după cum s-ar părea, decît să mascheze în mică măsură (cum ar fi în acea « civilizație a copiilor » din Împăratul muștelor) această realitate incontestabilă pe care o dezvăluie total doar confruntarea nemijlocită și « ultimă » cu elementul și forța non-umană.

În Turla, raportul între om și substanța brută este, în esență, inversat. Nu numai că omul nu se simte dependent, încleiat fără nădejde în carnea ei becisnică, nu este guvernat de legile ei vulgare, ci chiar instinctul de conservare, adaptarea, acceptarea a ceea ce este posibil își pierd orice semnificație pentru personajul principal, Jocelin, care vrea să înalțe, cu mijloace medievale, o turlă imposibilă. Rațiunea însăși nu își are locul în această întreprindere, ea fiind doar un mod relativ superior de orientare, dar orientare tot în labirintul demn de dispreț al substanțelor și legilor lipsite, pentru el, de orice fel de noblețe. De aceea lucrătorilor « li se pare » doar că lucrează, ei « nu înțeleg ce fac », « își închipuie » că așază pietre, fac măsurători, înalță schele etc. De fapt, însă, ei nu sînt decît « oastea », cum îi gîndește mereu

Jocelin, acea adunătură care nu are altă virtute decît aceea a obedienței (atîta cîtă o poate avea) față de geometria astrală a gîndirii marelui general, pe care, oricum, nu o poate pricepe. Sensul clădirii este pentru Jocelin în egală măsură confuz și limpede: încearcă să-l descrie ca misiune dumnezeiască. În momentele cele mai grele, cînd îl copleșește furia sau îndoiala își repetă în gînd că « se află în slujba Părintelui Preaputernic ». Dar, surprinzător, în ultimele clipe de viață, în loc să rostească numele Domnului sau măcar al unei sfinte (cum își închipuie părintele Adam care-l veghează), el rostește un nume « păgîn », din mitologia greacă: Berenice, văzînd pe cer galaxia care poartă numele « Pletele Berenicei », către care se îndreaptă turla sa. Singurul lucru « cert » este, deci, indefinitul, circumscris numai, dar cu cîtă consecvență și fermitate, de lumină și de spațiile pure, aflate în opoziție cu aproximația, cu tîrguiala, cu lipsa de « conduită » cosmică, pe care o vede pretutindeni în jur. Acele lucruri de sus nu au nevoie de confirmare: ele sînt totodată senzații directe, fizice și entități intangibile și incognoscibile. De fapt, în acele zone cunoașterea e lipsită de sens. Acolo singura problemă ține de contopire, necum de explicare. Jocelin caută locul nemișcării desăvîrșite, față de care mișcarea frenetică « de jos » nu poate fi decît o nălucă inconsistentă, care devine, eventual, « mijloc » temporar, etapă de tranziție — penibilă, dar necesară.

De altfel, față de groapa mereu mocirloasă de la bază, temelia cea adevărată se află în cer, este lumina; « singurul lucru solid era lumina », i se revelează la un moment dat lui Jocelin. Iar turla va trebui « țintuită », cu ajutorul crucii finale, de cer, singurul neîndoielnic durabil. Fundația derizorie, rămasă de la vechea și mult mai modesta turlă (față de cea a lui, care urma să se înalțe la peste 400 de picioare) nu-l interesează, doar îl irită ca o necurățenie holbîndu-se ilegitim la văzduhul inundat de lumină.

Dezastrul construcției îl aduce în mod brutal în mijlocul mizeriei pămîntești, însă pentru el turla « nu a căzut », iar propria moarte îi apare doar ca un act oarecare — nu rușinos, însă prozaic și fără nici o semnificație de înălțare sau degradare; e mai degrabă plictisitor, intră în rutina umanității: « . . . a muri părea la fel de ușor ca a mînca sau a bea sau a te odihni, fiecare lucru la rîndul lui ».

În moarte Jocelin rămîne apărat de înfrîngere și dezamăgire. Pe alții construcția i-a absorbit fără ca ei să înțeleagă nici măcar faptul că nu înțelesul, oricare ar fi el, motivează Turla. Pentru ei ea este înfrîngere și dezamăgire tocmai fiindcă încearcă să o așeze, după putință, în zona lor de înțelegere. Jocelin, în orgolioasă modestie, știe că nu se poate, nici nu trebuie să deslușești nimic. Se dăruie fără șovăire unul lucru care poate însemna orice altceva decît lumea pe care trebuie să o întîmpine mereu.

Povestea se încheie blînd. Prin împăcarea canonică a mortului cu lumea de apoi, indiferent cum și care ar fi ea. Părintele Adam își face datoria de pe urmă, încredințat că tulburarea deșartă a legăturii bine orînduite între lume și Dumnezeu s-a încheiat și lucrurile omenești precum și cele cerești s-au întors în matca lor.

Însă pletele Berenicei se află revărsate pe cer. Turla se va îndrepta mereu spre ele fără să le atingă vreodată, iar sufletul lui Jocelin se va afla mereu acolo unde a vrut să se afle și unde a fost mereu fără să o știe.

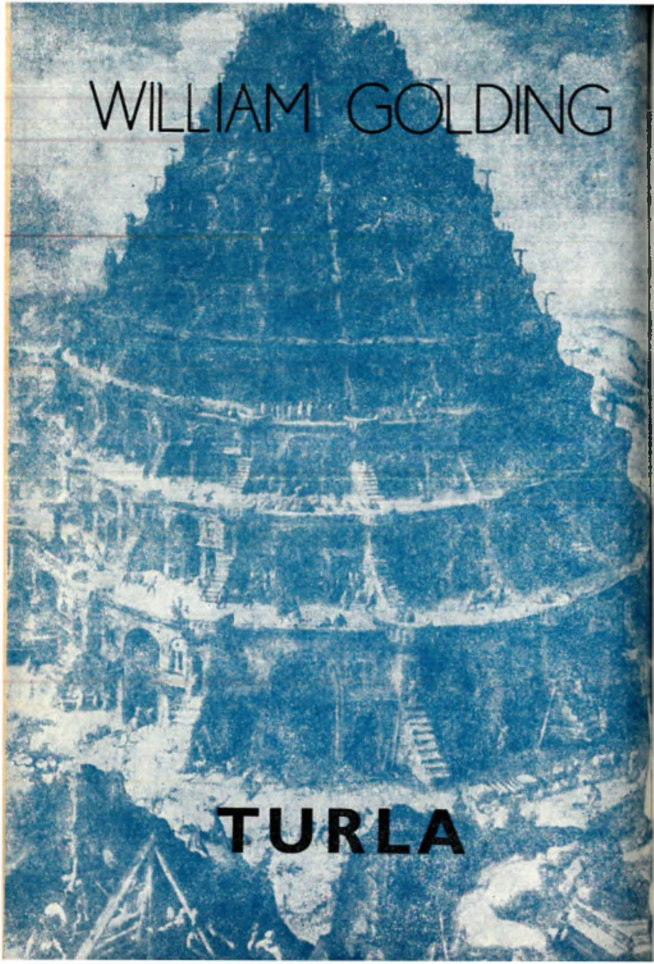

TURLA

fragmente

Patru

De atunci Jocelin începu să fie tot mai prins de treburi. Făcea drumuri călare, cu picioarele înfășate, pleoscăind prin noroi, pe la bisericile din parohia sa, căuta să-i cunoască pe vicari și predica dinaintea credincioșilor vlăguiți și deznădăjduiți. Ținea predici în bisericile din Cetatea unde era arhidiacon. În biserica Sfîntului Toma, cînd se afla sus, vorbind din amvonul așezat la traforuri și în dreptul mijlocului naosului — în vreme ce jos lumea stătea în picioare privindu-l, așezată în semilună — își dădu seama că vorbește cu însuflețire despre turlă, lovind ușor cu pumnul strîns în pupitrul de piatră. Dar oamenii suspinau și se loveau peste piept, nu fiindcă l-ar fi înțeles, ci pentru că vorbea atît de înflăcărat; și pentru că era vreme de ploi, inundații, moarte și foamete. În dimineața aceea, cînd se întoarse la catedrală, ploaia era spulberată de vînt și, în sfîrșit, văzu din nou întreaga construcție. Dar acum era un lucru zdravăn și de netăgăduit, lung, lat și înalt de atîtea și atîtea picioare, deloc măreț sau impunător. Apoi se uită la cerul rece; dar cerul era închis. Astfel, se duse în încăperea sa din corpul parohial și cu ochi neclintiți privi construcția prin mica ferestruică, fiindcă spațiul ei îngrădit dădea lucrurilor văzute prin ea mai multă limpezime și însemnătate, ca într-o pictură înrămată. Dar construcția rămînea tot un șopron. Cu toate că își dădea seama că e o nălucire, catedrala părea să se fi scufundat și ea. Pe lîngă șanțul de scurgere, la baza zidului, pămîntul se îmbibase de apă și dăduse la iveală iarba aspră, astfel încît piatra părea că străpunge pămîntul iar ceea ce apărea covîrșitor nu era acum strălucirea Domnului, ci greutatea construcției înălțate de om. Iar vedenia turlei părea la fel de îndepărtată ca un vis din copilărie. Dacă se gîndea la Anselm, de vreme ce acesta ținea de copilărie, gîndul la spovedanie îl încerca, îi zăbovea în minte. Dar se scutură furios și rosti către văzduh printre dinții încleștați:

— Mă aflu în slujba Părintelui Preaputernic.

◀ Martin van Valkenborch: Turnul Babel, 1595, ulei pe lemn

Cu toate acestea vîntul aduse cu sine o schimbare. Spulberă norii și îndepărtă duhoarea din catedrală prin ușile deschise. Apa strînsă de puhoaie începu să scadă, lăsînd în urmă putregai și mizerie, pe alocuri brăzdate de cărări pe care se putea păși, ori drumeaguri pietruite, late cît să treacă o căruță. Cînd se îndreptă către frontispiciul dinspre miază-noapte văzu cum garguiele își iau răgaz, așteptînd încremenite, cu gurile crispate, orice va fi să fie. Din cînd în cînd se oprea din mers, gîndindu-se cu cîtă știință și har clădiseră totul acei giganți. Căci garguiele păreau că țîșnesc din carnea pietrei, bulbucate din piatră ca niște coșuri sau furuncule, izbăvind trupul de boală, apărînd, prin osîndirea de sine, puritatea întregului. Acum, cînd ploaia se potolise, văzu mușchiul și lichenii cu sclipiri verzui și negricioase, astfel încît unele garguie păreau chinuite de boală; cînd își risipeau în vînt neauzitele vorbe de hulă și batjocură, nu făceau mai mult zgomot decît o moarte în țară străină. Sfinții și mucenicii, preafericiții și neîntinații, se uscau netulburați, la capătul dinspre apus, pregătindu-se nepăsători să îndure arșița, așa cum înduraseră cu nepăsare asprimea iernii.

De la o vreme parcă simțeau că lucrurile se mai învioraseră. Canonicii tușeau mai puțin și nu fusese decît o singură moarte: moartea bătrînului grămătic, care o luase tîrîș-grăpiș pe ultimul drum; și pentru că fusese vorba de o moarte firească, petrecută domol și cu toate cele de cuviință împlinite, era mai degrabă un prilej de înveselire decît de întristare. Iar apoi noul grămătic era tînăr și la locul lui. Părea că pe negîndite venise vremea îndepărtării perdelelor, iar elevii de la școala de cîntări se jucau în aer liber sau încercau să se cațere pe cedrul cel mare. Într-o dimineață, intrînd pe ușa de la apus, văzu deodată catedrala plină iarăși de făpturi pămîntești. Lumea venise să se holbeze în gaura din naos ori sus, în deschizătura bolții. Acum, cînd viitura se retrăsese în rîuri și văzduhul era presărat cu petice de cer albastru, apele fură sorbite de groapa din naos și astfel, cînd Roger Zidaru coborî acolo o lumînare nu văzu nici o răsfrîngere a luminii ei. Oastea se făcu mai vioaie, fluiera urcînd scările de lemn prin hățișul de schele, în jurul stîlpului sud-vestic, fluiera pe scara spiralată care ducea înspre traforuri. Cînd se întorcea cu brațele, troacele sau coșurile goale, fluiera sau cînta vestindu-și sosirea, pășea avînd nepăsarea efigiilor, în atmosfera austeră a Păresimilor. Oastea făcea zgomot fără încetare, oricît s-ar fi plîns Jocelin lui Roger Zidaru. Fără încetare se auzeau mușcăturile de teslă în șopronul din afara transeptului de miază-noapte și fără încetare răsunau bocăneli și bufnituri pe acoperișul de deasupra bolții. Dar Păresimii erau vreme de oțelire sufletească pentru Jocelin, care știa că în curînd va începe lupta; neputincios, copleșit de gînduri, se afla în fața oștirii voioase, ca o fată care trebuie să vadă de un cîrd de gîște prea numeros. Neputincios auzea cîntările; neputincios privea cum țopăia Pangall ca o maimuță deasupra naosului. Neputincios îi vedea pe Roger și Goody la adăpostul cortului.

Și totuși zise: « Mă aflu în slujba Părintelui Preaputernic ! »

Apoi, într-o zi, cînd intră în catedrală (Ridicați-vă, o, voi, Porți ale Cerului) și se opri în dreptul gropii de unde nu venea nici un miros, simți o schimbare a zgomotelor dinspre boltă. Își dădu capul pe spate, cu ceafa încordată și o frîntură de cer îl izbi cu putere năprasnică, amețitoare, neverosimilă, minunată, albastră. Așa cum marginile ferestruicii sale dădeau cîteodată lucrurilor privite prin ea adîncime și intensitate, la fel, acoperișul făcea ca deschizătura din mijlocul său, abia întrezărită, să capete licăriri de nestemată. Acolo sus, plumbul era din nou așternut, din nou desfășurat peste căpriori. Pata de albastru creștea mereu, se alungea, unind țărîna cu cerurile, acolo sus, unde într-o bună zi, nu peste mult, liniile geometrice aveau să se împletească fără veste într-o icoană a nesfîrșirii. Capul îi era răsturnat pe spate, ochii umezi stăteau ațintiți în sus. Văzu făpturile truditoare care făceau ce li se spunea fără să știe ce fac; văzu o fîșie albă străbătînd albastrul cerului, apoi dispărînd; o văzu pe Rachel care se apropia sporovăind, dar nu căută să afle ce spunea, cît a zăbovit, ori încotro se ducea. Stătea neluînd în seamă gîtul dureros, îmbătat de fericire, ca un copil care aleargă printre flori, pînă cînd petecul de cer, tot mai mare, se tulbură preschimbîndu-se într-o cascadă scînteietoare. În cele din urmă își destinse gîtul și se cufundă într-un vîrtej amețitor de lumină — vergele de culoarea mierii dinspre ferestre, năluci ale luminii care-i pluteau înlăuntrul capului, neavînd de înfruntat decît amintirea lunecătoare a întinderii cerești.

De atunci, ori de cîte ori oastea lucra la acoperiș, cerul se răsfrîngea de-a-dreptul în groapa care se căsca dedesubt, în așteptare. Deodată, spațiul era obturat printr-o îmbinare de căpriori; apoi căpriorii erau îndepărtați, unul cîte unul. Oastea tîra înăuntru o prelată uriașă, dusă pe o sanie, iar dinspre boltă frînghii alunecau înspre ea. Apoi frînghiile se înălțau din nou, purtînd prelata în îngînări de cîntec. Cînd lucrătorii își luau un răgaz, prelata îi despărțea de cer, deși cîteodată ploaia răpăia pe suprafața ei, slobozind cîte o aversă care se auzea fie ca un tropăit, fie ca un vuiet asurzitor. Apoi lucrătorii se întorceau cînd se făcea vreme frumoasă și cerul se limpezea din nou. În fiecare zi meșterul zidar cerceta groapa. Odată coborî chiar acolo, dar cînd se întoarse avea picioarele pline de noroi și clătina din cap. Nu spunea o vorbă, dar asta nu avea importanță, de vreme ce Rachel explica înțelegerea încheiată celor care aveau chef și celor care nu aveau chef să asculte. Păresimii se apropiau tot mai mult de Paști și existau

plîngeri că zgomotele de pe acoperiș ajungeau în Capela Preacuratei, așa că Jocelin găsi de cuviință că vicarul ar trebui să se urce și să vadă singur cum stau lucrurile. Deci păși pe scara spiralată cu prudență pînă ajunse, în sfîrșit, sub boltă, de unde groapa, se zărea abia ca o pată neagră, la o sută douăzeci de picioare mai jos. Se afla într-un spațiu tetraedric, străjuit de parapete pe toate laturile; era aer și lumină. Se strecură printre lemnăria și pietrele înșelătoare și se aplecă în afară să vadă; iar spațiul tertraedric se alcătuia sub el, cu uriașul cedru în mijloc. Elevii de la școala de cîntări jucau leapșa pe iarbă sau se îndeletniceau cu jocul de dame pe aliniamentele de pătrățele de la baza arcadei. Lui Jocelin i se păru deodată că iubește pe toată lumea din toată inima. Era peste măsură de tulburat. Cînd își trase capul înăuntru — un corb îi trecuse foarte aproape de scăfîrlie — găsi încă alte prilejuri de tulburare. Căci văzu că se afla pe o singură asiză de piatră proaspăt așezată, care înconjura tetraedrul. Un zidar așternea mortar subțire ca albușul oului. Astfel, Jocelin își împreună mîinile, își înălță capul și îi cuprinse pe băieți, pe bărbatul mut, pe Roger Zidaru și pe Goody într-o singură invocație tunătoare: « Bucurați-vă, o, voi fiice ale Ierusalimului ! »

Venise așadar Paștele, mai cu seamă în Capela Preacuratei, unde evenimentul se anunță prin schimbări în altarul frontal, care căpătă culoarea spălăcită a pînzei neînălbite. Și era ceară spălăcită în candele și mai era și alungarea negutătorilor din templu și mormîntul așteptînd venirea îngerului ce va da de știre că El a înviat din morți. Dar în mijlocul naosului, unde lumina nu avea de înfruntat decît umbririle grisaliului, Paștele se proclama în alt fel, cu zgomot și raze de soare.

Apoi asizele se înălțară tot mai repede, pînă cînd Jocelin, privind de la fereastra sa, văzu cum piatra albă se ridica mai sus de parapete. Deodată, tetraedrul care se înălța mereu, începu să-și facă singur schelă, adăugîndu-și scări de lemn una după alta. Grinzile din pădurea lui Ivo se furișau în catedrală prin deschizătura transeptului nord-vestic. Frînghii alunecau mereu, în sus și în jos, ca niște săgeți, și oamenii se dădeau la o parte din calea lor. Jocelin voia să știe ce se întîmplă, dar meșterul zidar îl îndepărtă. Cînd, în cele din urmă, urcă din nou, văzu grinzile lui Ivo, — sau ale tatălui său — alcătuind o bază cu patru laturi pentru un alt planșeu, acolo unde se aflase înainte un acoperiș. Dar mai era și o deschizătură pătrată în mijloc, prin care încă se mai revărsa un șuvoi de cer albastru. Pe toate cele patru laturi, asize de piatră începeau să avanseze neregulat. Erau lăsate deschizături și Jocelin înțelese că ajunseseră la ferestrele înalte de cincizeci de picioare, care urmau să facă loc luminii în turn.

Capela Preacuratei era plină de flori și chipuri palide înghesuite unele într altele, iar gurile copiilor se umpleau de mierea rugăciunii. Atunci sosi Ivo înveșmîntat ca pentru a împlini un canon. Înaintea Înaltelor Fețe Bisericești citi din biblia cea mare sau poate recită — era greu să-ți dai seama, de vreme ce tot ce spunea era doar Tatăl Nostru și Ave Maria; dar noul rector era de părere că acum Ivo citește destul de bine. Astfel, ceremonia hirotonisirii avu loc în lumina proteguitoare strecurată prin scenele din viața Sf. Aldhelm, încrustate în micile ferestruici.

Jocelin se așeză în strană cu sentimentul că turnul se înalță. Îl așteptă să termine pe Ivo care juca destul de impresionant. Pînă la urmă Jocelin îl primi în extrema apuseană a Capelei Preacuratei și îi strînse mîna caldă. Era clipa rugăminții și a îngăduirii, a pășirii mînă în mînă către vremelnica strană; iar la sfîrșit, printre lumînări și flori, veni sărutul păcii. După aceea Ivo se retrase să-și vadă de îndatoririle sale.

În tot acest răstimp aerul și pămîntul se uscară: și apoi se ivi din nou praful. Planurile întocmite cu sîrguință pentru înlăturarea lui fură lăsate la o parte în chip tacit, căci Pengall și măturătorii lui își pierduseră nădejdea. Noroiul, atît cît rămăsese în naos și pe coridoare se usca și era purtat de vînt. Încă mai mult praf se lăsa de pe asiza tetraedrică de deasupra naosului. Se așternea din loc în loc în movilițe și dune mărunte. În fascicolele de lumină firele de praf se umpleau de strălucire, pe statui se așezau pînze subțiri și mici aglomerări pietrificate. Cruciații, învăluiți în heraldică tăcere pe dalele dintre pilaștrii naosului, nu mai erau nimbați de heraldica lor, ci purtau cămașă de zale imunde, armuri de culoarea balegii, ca și cum ar fi fost doborîți la pămînt atunci și acolo, în plin galop al cailor. Dincoace de paravanul de lemn tapisat, corpul principal al bisericii era la fel de lumesc ca un grajd sau un șopron gol pentru păstrarea zeciuielii. Fiindcă menirea clădirii părea adunată în pîlnia de deasupra naosului. Schelăria se înălța în interior, astfel încît, dacă priveai din naos era ca și cum te-ai fi uitat printr-un horn, în care păsări foarte chibzuite își zidiseră cuiburi. Frînghiile atîrnau, planșeurile îngustau pătratul de cer, verticalele păreau să se apropie, iar scările se aplecau tot mai mult, cu fiecare nivel. La toate acestea oastea robotea neîncetat. Veselia zgomotoasă a primăverii se stinse pentru a lăsa locul unei concentrări calme. În corpul bisericii lucrătorii fuseseră gălăgioși și delăsători. Dar acum, la aproape două sute de picioare în văzduh, tainele păstrate de fiecare puneau stăpînire pe ei, încît zgomotele erau acum princinuite cel mai adesea de lovituri de baros, de așchieri, abrazări și răzuiri. Cîteodată, pe cînd se îndrepta pentru slujbă și reculegere spre Capela Preacuratei, Jocelin își ridica

uşor privirea ca să se uite la cîte un muncitor care se tîra de-a buşilea pe vreo scîndură săltăreaţă aşezată de-a curmezişul unui colţ, în aerul ameţitor. Cîteodată urmărea cîte o singură piatră din Regatul lui Pangall cum se înălţa încet-încet purtată în troaca zidarilor, sau legănîndu-se în mijloc, atîrnată de un fir. Îl privea pe meşterul zidar, care urca greoi, nivel cu nivel, ţinînd teul sub braţ şi un fir cu plumb legat la cingătoare. Avea şi-un instrument de vîză. Era din metal, prevăzut cu un orificiu, practicat cu precizie; şi din oră în oră făcea măsurători cu el de-a-lungul zidurilor sau de la un colţ la altul. De cîte ori folosea teul sau instrumentul de vîză, relua măsurătorile din unghiul opus, apoi lăsa în jos firul cu plumb, astfel încît cel puţin doi dintre lucrători stăteau degeaba. Jocelin îşi dădea seama că de furie îşi ţinea, fără să vrea, respiraţia, văzînd asemenea pierdere de vreme, pînă cînd o chestiune necesară din punctul său de vedere, o misivă trimisă de Părintele Anonimus, de pildă, îl chema către lumea de afară...

●

Doisprezece

Se afla din nou deasupra muchiei de piatră a bolţii. Nu se schimbase nimic, dar el păşise într-o altfel de viaţă. Era o senzaţie de suspendare deasupra corpului, înghiţit, la răstimpuri, în valuri copleşitoare de leşin, care aduceau cu sine o teamă nelămurită. După leşin urma o stare de inconştienţă. Apoi se afla din nou suspendat în conştienţă, încercînd oarecum să înţeleagă ce se petrecuse. Îşi vorbea sieşi fără cuvinte, de deasupra trupului.

Unde am fost?

Şi, invariabil, răspunsul venea fără cuvinte.

Nicăieri.

Trebuie să fi fost licoarea aceea amăruie, probabil de mac, care îl făcea să se desprindă de trupul său aşezat într-o rînă şi să plutească în derivă deasupra lui. I se mai arătau şi două făpturi omeneşti: una îi dădea băutura, iar alta, Părintele Adam, se afla acum în prim plan. Nu-şi dădea seama cît de profunde erau căderile sale, nici cît durau perioadele de suspendare şi derivă. Observa, fără surprindere, cînd mai arunca cîte o privire în jur, cum soarele şi umbra socotiseră trecerea vremii alunecînd pe muchiile bolţilor. Cîteodată devenea mai puternic conştient de acel obiect, acel mecanism care se afla sub el. Acesta era mai ales preocupat să-şi ridice şi să-şi coboare coastele, lucru pe care-l făcea fără încetare însă cu greutate, iar în mijloc inima se zbătea ca o pasăre prinsă între canaturile ferestrei. Însă era adus înapoi înlăuntrul corpului, cînd slujitorii îl luau în primire pentru a-i da îngrijirile cuvenite. O dată auzi limpede o discuţie, dar înţelese doar cîteva cuvinte de la urmă.

— Se duc, se prăpădesc şalele şi şira spinării.

Apoi, după un răstimp:

— Nu. Nici o nădejde. Ştiţi, inima . . .

Dar cea mai mare parte a acestui timp ciudat, nestatornic, se afla suspendat deasupra trupului ori în stare de inconştienţă. Îl bîntuiau gînduri care durau un veac sau o clipă. Vedea imagini la care acum rămînea cu totul nepăsător. Nu spunea aproape nimic, fiindcă vorbirea era un lucru deosebit de complex, chiar dacă te foloseai de o singură gură. Accesul la aceasta era limitat şi de dorinţa de a evita capcana trupului, care se afla sub el, şi precum şi de stările de inconştienţă în care cădea atît de des. Totuşi, în răstimpurile de cîteva secole ce se scurgeau între clipele de înceţoşare şi cercetarea mecanică, a bolţilor, făcea marele efort. Se chinuia să coboare în acea gură de piatră, să spargă piatra şi dintr-o suflare slabă să slobozească o formă plămădită din aer.

— S-a dus?

Chipul din prim plan al Părintelui Adam se apropia aplecîndu-se, zîmbind.

— Nu încă.

Îi cerceta ochii albaştri, gura alungindu-se pe nesimţite într-un zîmbet care străbătea încreţiturile obrajilor. Apoi, cînd chipul aluneca într-o parte, ieşind din raza privirii, se trezea scrutînd atent orice lucru care venea să-l înlocuiască — o muche de piatră pe care, de pildă, se aşeza cu susul în jos o muscă, îndeletnicindu-se cu vreo treabă măruntă.

La un moment dat începu să se gîndească la ultimul său lăcaş şi reuşi să trimită după bărbatul mut. De-a lungul unor perioade nesfîrşite de luciditate sau inconştienţă îl făcu să priceapă ce se cuvenea împlinit; el — lipsit de podoabe, odihnindu-se în moarte, lipsit de veşminte şi de carne, schelet ţeapăn acoperit doar de piele, cu ţeasta dată pe spate, cu gura deschisă. Trăgea fără încetare de aşternuturi, pînă cînd mîinile se supuseră sorţii. Îl dezbrăcară la cererea tînărului, care veni mai aproape, cu chipul cuprins de vrajă şi dezgust, în timp ce fiinţa lui Jocelin o lua din nou razna. După un veac sau două tînărul se dusese, şi acum o muscă îşi freca picioarele pe pietrele bolţii.

Odată apărură lumînări, se auziră voci murmurate şi în aer simţi iz de untdelemn. El plutea undeva deasupra ungerii cu mir, care nu avea nici o noimă decît pentru acel trup de plumb; şi din nou căderea. Dar cînd se trezi şi pluti iarăşi se petrecea un lucru nou. Auzea vîntul şi ploaia şi bălăngănitul ferestrei. Apoi îşi aminti subsolul şi şobolanii de acolo şi atunci groaza îl prăbuşi înapoi, în trupul abia gîfîind:

— Zidaru. Roger Zidaru.

Se aproapiară mai multe chipuri, ridicînd întrebător din sprîncene şi rostind fraze lungi, de neînţeles.

— Roger Zidaru !

Deodată gîfîiturile începură să urmeze ritmul vorbelor şi gîndurilor care-i treceau prin cap. Pieptul îşi încetă mişcarea şi, înspăimîntat, se strădui să-l forţeze. Simţi nişte mîini care îl ridicară pe şezut.

Apoi se află din nou întins pe spate, privind în sus, către o muche de piatră pe care lumina sticloasă a soarelui luneca încet.

Deci unde am fost?

Dar un chip se ivi între el și razele de soare, aplecîndu-se tremurător, cu ochii injectați, răvășit de șerpii șuvițelor de păr negru, cu gura deschizîndu-se și închizîndu-se spasmodic. Era ceva sălbatic în această apariție vrăjmașă, care îl lăsă nepăsător, de vreme ce nu o putea reține tot timpul.

— În magazie, între ceapă și un sac de grîu . . .

Oare cînd o s-o lase pe femeia asta puterea de viață. E ca o gură nesătulă, o femeie bună — . . . « de-a bușilea. Mai avea frînghia în jurul gîtului cu un căprior frînt la celălalt capăt. Întotdeauna spunea că cel mai greu lucru în meseria lui este să-ți dai seama cît poți întinde coarda, deși Dumnezeu știe . . . »

Dumnezeu, gîndi Jocelin, iar în minte lucrurile îi apăreau mărunte. Dumnezeu? Dacă m-aș putea întoarce, l-aș afla pe Dumnezeu acolo, stînd nemișcat printre oameni așteptînd să fie găsit. Dar acum solomoniile ni-l ascund pre El.

— Stă lîngă foc, cu capul răsturnat pe o parte, orb și mut . . . Trebuie să fac totul pentru el, totul, înțelegi? Ca pentru un sugar!

Văzu fără să-i pese cum mîinile Părintelui Adam o îndepărtau de el, auzi plînsetul ei deznădăjduit în încăpere, apoi pierzîndu-se pe scări, în jos. Văzu, într-un fel, chipul lui Roger Zidaru, cu neputință de atins, copiii pe iarbă, trupul lui Pangall, ghemuit la pămînt pentru veghe. Văzu platformele grosolane ale turnului, octogoanele strîmbe și crăpate. Simți întreaga lor greutate.

S-a sfîrșit, se gîndi, s-a sfîrșit. Nu mai pot simți nimic pentru ei. Nici pentru mine.

Cineva mormăia prin odaie și se auzi un clinchet metalic. Chipul părintelui Adam se apropie din nou. Urmări buzele care scoaseră un sunet, însă era prea vlăguit ca să-l ia în seamă.

Ochii albaștri clipiră. Pe pielea dimprejurul lor apărură riduri. Buzele se deschiseră și se închiseră iar. De data aceasta urechile grele de narcotic prinseră cuvîntul înainte de a se pierde în înălțimea bolților.

— Jocelin.

Atunci înțelese că arcul orologiului său se rotise pînă la capăt; iar a muri părea la fel de ușor ca a mînca sau a bea sau a te odihni, fiecare lucru la rîndul lui.

Această înțelegere nouă îi dădea un soi de libertate, iar gîndurile o luară din loc ca un cal deshămat de la căruță. Privi în sus cu rost, să vadă dacă la aceste ceasuri tîrzii ieșise din mrejele solomoniilor; și se arătă pe cer o revărsare de plete, străluminînd printre stele; iar mărețul trup al turlei sale se înălța spre ea. Asta e tot, asta e cheia, de-aș mai avea timp; și rosti un singur cuvînt către Părintele Adam.

— Berenice.

Zîmbetul acestuia arătă acum uimire și curiozitate. Apoi se limpezi.

— O sfîntă?

Cu toată slăbiciunea și strădania de a se apăra, trupul încă mișcător își strînse pieptul, încercînd să rîdă; și înțepeni cuprins deodată de frică, căutînd să se țină pe firul vieții, ca un echilibrist; și dintr-odată îl cuprinse simpatia pentru Părintele Adam și dori să-i dăruie ceva; astfel, cînd își reveni de-a binelea mai spuse o vorbă:

— O sfîntă.

Și să mori e mai firesc decît să trăiești, fiindcă ce poate fi mai nefiresc decît acel lucru deznădăjduit care tresaltă și se coboară sub coaste, ca o flacără finală?

— Jocelin.

Ăsta e numele meu, gîndi el și îl privi pe Părintele Adam cu blîndă curiozitate; căci Părintele Adam avea să moară și el; și mîine sau în scurtă vreme o voce va rosti « Adam », ca și cum ar vorbi unui copil. Oricît va păși către cinuri tot mai înalte, mîine ori în ziua următoare vor atinge de trei ori cu ciocanul de argint pielea pergamentoasă, moale, a acelei frunți. Apoi mintea sa o luă iarăși din loc și își dădu seama ce făptură neasemuită era Părintele Adam, acoperit cu pergament de sus pînă jos, cu pergament întins ori încrețit, cu ciudate fire de păr în vîrf și o alcătuire năstrușnică de oase care să țină învelișul. Îndată îi văzu pe toți goi, ca într-un vis care se înfiripa între el și acel chip, făpturi de pergament brun-deschis, cuprinzîndu-le burlanele și scoabele trupurilor. Îi văzu pășind ori țopăind în giulgiuri, peste piei de animale moarte și începu să se zbată și să gîfîie încercînd să scape de aceste năluci, prin cuvinte care nu izbuteau să ajungă în aerul din jur.

Cît de semeți sînt în nădejdea lor de a coborî în iad. Nu există înfăptuire nevinovată. Numai Dumnezeu știe unde o fi Dumnezeu.

Niște brațe îl culcară cu forța și apoi urmă iar căderea. Dar se deșteptă, agitat la culme, să vadă limpede ce va fi.

— Ei, Jocelin, o să te ajutăm să mergi în rai.

Raiul, își zise Jocelin înnebunit, de la voi care mă țintuiți acum, de la voi care nu veți muri pînă mîine, ce știți voi ce este raiul? Raiul și iadul și purgatoriul sînt mici nestemate pe care le ții în buzunar ca să le scoți doar în zile de sărbătoare. Asta e încă o zi cenușie, o zi în care să tot mori. Și ce înseamnă raiul pentru mine dacă nu pot să intru în el mînă în mînă cu el și cu ea? Nu-i așa? Am cîștigat un baros de pietrărie și am prăpădit pentru el patru oameni.

Deodată își dădu seama că trebuia să muște aerul, să muște fără să se oprească. Niște mîini îl ridicară și pieptul i se umplu de aer pentru o clipă fără să fi încercat el. Zbaterea din piept se potoli, însă acum o simțea în jurul său.

Zbaterea era străbătută de doi ochi ațintiți asupra lui. Erau singurele lucruri sigure, iar în fața lor el părea o clădire gata să se prăbușească. Priviră unul spre

altul, ochi în ochi. Mușcă încă o dată aerul și își fixă privirile în privirile celuilalt, singurele prezente, statornice și vii.

Cele două priviri alunecară împreună spre altceva. Era fereastra, luminoasă și deschisă. Ceva o despărțea în două. Împrejurul acelei apariții se întindea cerul siniliu. Era nemișcată și tăcută, dar săgetînd în sus, către înălțimile cerești. Era sveltă ca o fată străvezie. Crescuse din vreo sămînță trandafirie, scînteind ca o cascadă, o cascadă care se revarsă în sus. Alcătuirea ei era una și aceeași, năvălind către zările nesfîrșirii în învolburări de nestăvilit.

Zbaterea deznădăjduită a inimii îi răscolea trupul, împroșca fereastra cu pete de lumină care-i jucau dinaintea ochilor; dar nici inima bolnavă, nici orbirea nu-i puteau potoli groaza și uimirea.

— Acum . . . acum nu mai știu nimic.

Dar mîini puternice îl cufundau tot mai adînc în vîrtejuri de groază și uimire, tot mai adînc, tot mai adînc. Gînduri zburătăcite despicau întunecimea. Pînă și pietrele urlă.

— Cred, Jocelin, cred !

Ce înseamnă groaza și bucuria, cum le poți pune împreună, de ce sînt la fel — străfulgerări, zbor zănatic prin beznă, ca zborul sturzului deasupra apei?

— Un gest de împăcare . . .

Tot mai aproape de moarte, zburînd ca un sturz, zbătîndu-se, strigînd, încercînd să scape de vorbele nesfinte și neînțelese. *Parcă ar fi mărul încărcat de roadă !*

Părintele Adam, aplecat asupra lui, nu auzea nimic. Dar văzu un tremur al buzelor care putea fi înțeles ca o tînguire: *Dumnezeule, Doamne-Dumnezeule !* Și cu toată milostenia de care era în stare așeză anafura pe limba celui mort.

În românește de RADU R. ȘERBAN

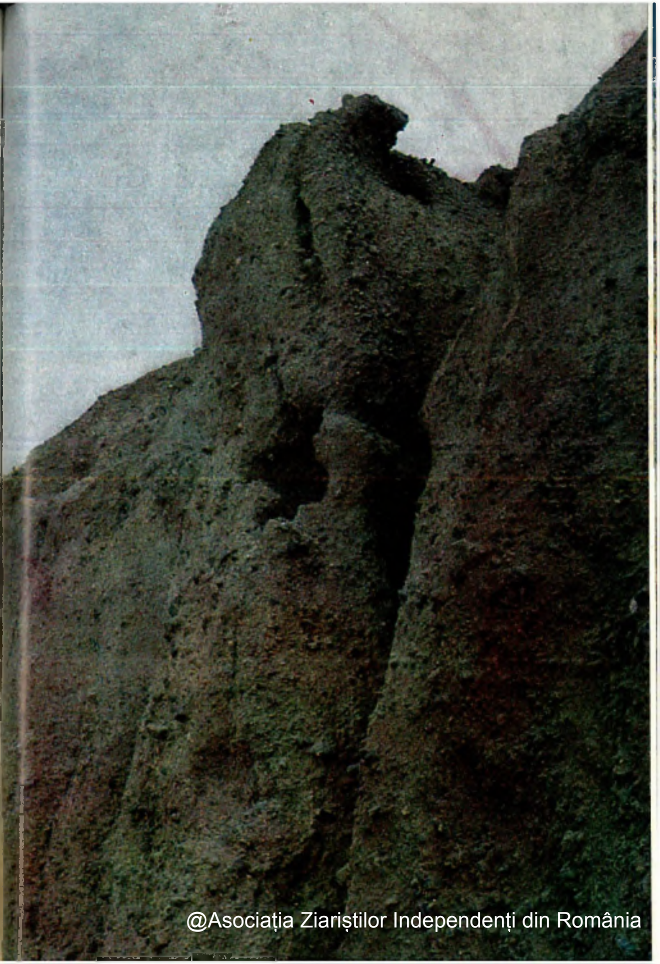

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

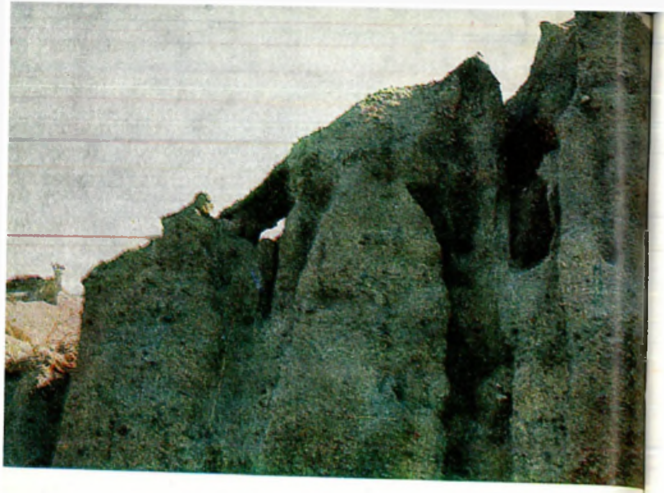

Imagini din Santorin (Thera)
fotografii de SPIROS KAKARDAKIS

WILLIAM GOLDING: „Singurul lucru solid este lumina"

DAN HĂULICĂ

POETICA INSULEI

«... ce *qui s'isole s'arrondit* »
BACHELARD

Silabe reverberînd în imense ecouri, numele cîte unui ostrov vestit străbate istoria ca o corabie legănată de muzici, plutind nepăsător printre dezastre. Ithaca ori Cythera, cine ar putea desprinde coastele lor rîpoase de sub nimbul acesta intangibil? Zadarnic ghidurile te previn, bunăoară, că ostrovul spre care se îmbarcau iubirile, sub semnul Aphroditei, făgăduind, la Watteau, zări de har și vise mîngîietoare ca mătasea, arată mai degrabă ingrat, departe de fastul legendei. Tremură, în noi, o nesătulă nevoie de ficțiune, pe care n-o descurajează nimic. Bougainville, cînd poposește în Tahiti, în 1768, știe că se află în *Noua Cythera*. Imens vastă, cu imprevizibile variațiuni, poetica insulei nu bîntuie numai imaginarul, ci interferează observația concretă a navigatorilor ; dă tîrcoale jurnalelor de bord, pătrunde în desenul cartografilor, configurează nebănuit gesta explorărilor.

Atlasele nu așteaptă bulimia de exotic a romanticilor sau, mai apoi, a surrealiștilor, ca să adulmece tentația de fabulos pe care o trezesc insulele îndepărtate. Mă oprisem și în alt rînd asupra insolitului dintr-o provocatoare imagine apărută în 1929, la Bruxelles, în numărul special al revistei *Variétés*, consacrat Surrealismului. Repartizînd arbitrar pămînturile pe întinsul mapamondului, eliminînd și mărind cu astuțioasă dezinvoltură — Franța redusă la Paris, Anglia dispărută, dar nu și Irlanda, Alaska uriașă, iar Statele Unite absente cu totul —, această hartă, extravagantă ca un *canular*, își zicea *Lumea pe vremea surrealiștilor*. Drept compensație la atîtea nihilisme, dilata în schimb, hipertrofic, figura unor insule exigue roind în Pacific : arhipelagul Bismarck, din Melanesia, își aduna pulberea de insulițe în sinteza unei ample siluete, dinamic lansată, ca un rechin de cîteva ori mai întins decît India ; iar Insula Paștelui, altă fărîmă în imensitatea Oceanului, se desena ca un soi de urs vertical, de șapte ori cît Australia.

Astfel crescute pe spalierul paralelelor, roadele hiperbolice ale luxurianței surrealiste răspundeau însă, paradoxal, unui apetit cu mult mai vechi, care se rostise în reprezentări ambițioase, de la Pomponius Mela și Ptolemeu pînă în febra marilor circumnavigații. Dacă anticii închipuiau o vastă lume australă, o Antichtonă inaccesibilă, despărțită de a noastră printr-un ocean equatorial, promontoriul ei cel mai avansat ar fi fost *Taprobana*, cum îi spuneau Ceylonului. O vedem pînă tîrziu — în *Cosmographia* lui Ptolemaeus, editată la Ulm, în 1482, ori chiar în ediția *Geographiei Ptolemaeice* de la Köln, din 1584, realizată de Mercator—stăruie în Mările Sudului, cartografii o zugrăvesc cu o nemăsură stridentă, — ai spune, visul tenace al unui bolovan de mirodenii, de nu știu cîte ori mai voluminos decît Madagascarul. E raportată, îndeobște, la bogățiile din insula Ceylonului ; însă pentru pilotul de veac XVI, Jean-Alphonse de Saintonge, studiat cîndva de Șăineanu, *Taprobana* designa Sumatra, tot un tărîm de supremă fertilitate ; și pentru că era astfel, prielnică, se reboteza în *Trop-Bonne*, în Prea Buna.

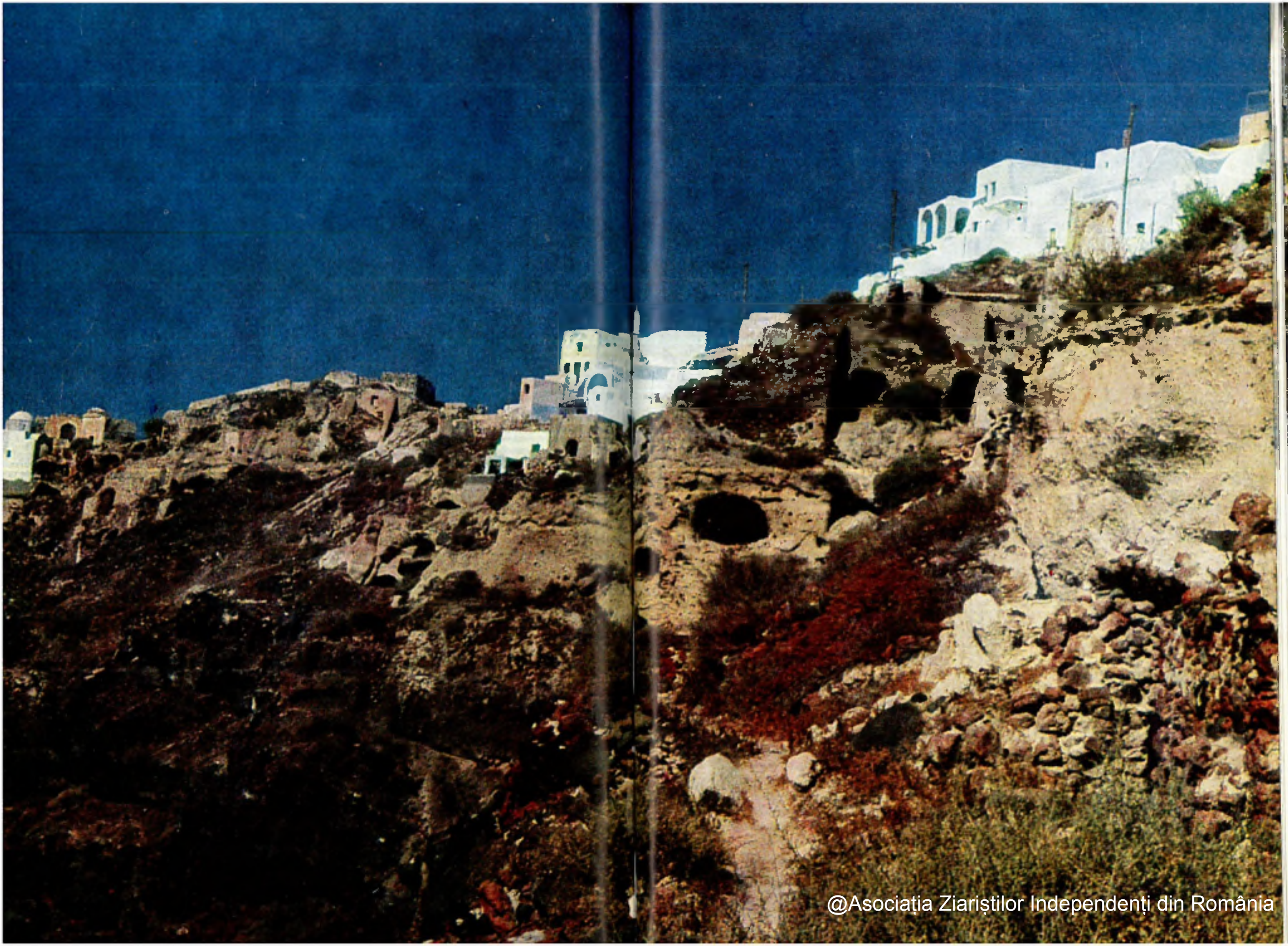

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Periplul desfăşurat în realitatea obiectivă a lumii suscită deopotrivă un voiaj prin lexic. La 150 de ani distanţă, Bougainville descoperă, pe urmele portughezului Queiroz, un arhipelag austral. Se scutură de eroarea înaintaşului, care, abordîndu-l, îl socotise un continent, mare cît Europa întreagă plus Asia Minor, şi îl reprezentase — scrie el — « sous un point de vue romanesque ». Dar, evitînd romanescul, datele observaţiei sale imediate şi exotica lor inerenţă sînt totuşi trecute prin inelul magic al prestigiilor mediteraneene. Căci, botezînd arhipelagul, îi spune *Marile Ciclade*.

Răsfoiesc cataloage care te poartă exaltant *Von Ptolemæus bis Humboldt* — cum se chema, la Berlin şi la Bonn, o recentă expoziţie despre tezaurul de hărţi, portolane şi atlase, propriu unei impunătoare colecţii europene. *Hărţi pentru Rege*, — citeşte regele Prusiei — servind ades la pregătirea bătăliilor, dar şi hărţi mai vechi, aceea gravată în lemn, a lui Stabius şi Dürer, de la 1515 ; hărţi ale pămîntului şi ale mării, portolane italieneşti lucrate în pergament, unul despre Marea Neagră, în care Dunărea îşi înaintează braţele, la vărsare, tensionate ca o quadruplă trompetă ; în fine, *Germania* lui Cusanus, din 1491, şi globul ceresc al lui Mercator, de la 1551, unde rotirea constelaţiilor capătă o caldă, sensuală pregnanţă, cu un Pegas trupeş, stufos, şi o Andromedă michelangiolescă. Fără vreun regret, aplicaţia geografului îşi asociază plăcerea imaginii, ştiinţa lui respiră o anume bucurie spectaculară. Cel dintîi atlas mondial, omogen prin conţinut şi format, al flamandului Ortelius, socotit azi de către specialişti prima elaborare modernă a genului, se intitulează semnificativ, la 1570, *Theatrum Orbis Terrarum*.

Voinţa de cuprindere orbiculară, de spaţializare vast etajată a cunoştinţelor, este un semn al Renaşterii ajunse la zenit : « tangibilizarea ştiinţei », întîmplată atunci, — pentru a utiliza termenul lui Panofsky — angajează atît de plin tehnicile de reprezentare mînuite de artişti, încît demonstraţia să rîvnească spre impactul nedisimulat al spectacolului. Şi cum s-ar putea uita, din aceeaşi perioadă, *l'antico teatro anatomico*, — cel mai vechi din Europa —, constituind, în palatul ilustrei Universităţi Padovane, o revelaţie fără egal ? Închipuiţi-vă, severă pe cît de ingenioasă, contiguitatea unui spaţiu eliptic, căptuşit, pe cel puţin 6 înguste etaje, cu privitori — încăpeau studenţi pînă la 300 —, care urmăreau gestica unui « *demonstrator* », indicînd, din vîrful nuielei, detaliile interesante de pe masa de disecţie. Jos, operaţia se desfăşura ca într-o trapă, urmărită, de oricît de sus, de privirile aţintite ale celor şase etaje concentrice. Greu de întrecut o asemenea acută coerenţă ! Telescopic contrase, cu spectatorii lor, în picioare, sprijiniţi de balustradele înalte, inelele acestei schelării curbe se înşurubau într-o îndărătnică aventură. Prioritate revoluţionară — întîia disecţie publică avusese loc la Padova încă din 1341. *Teatrul anatomic* venea să traducă mîndria şi complicitatea unui atare curaj. Era ca şi cum, concentrată la capătul acestui dispozitiv imperios, demonstraţia cerea o aderenţă fizică a observatorilor : cu ochii pironiţi spre tabula de anatomie, magnetic conduşi într-acolo, prin coerciţia acestui spaţiu, ei se vor fi simţit ca înlăuntrul unei lunete.

Cît despre inventatorul însuşi al lunetei, el e prezent la cîţiva metri mai departe. Lîngă Aula Magna, bătrîna Universitate propune încă un popas ameţitor în recuzita muzeală a ştiinţei. Amenajat într-un lemn de aspect ieftin, decorul poveristic ar

putea servi, de data aceasta, pentru o piesă de Brecht. Menită parcă să sprijine demonstraţia cea mai nudă, ni se spune cu certitudine că e catedra la care a urcat, ani lungi, Galilei. Pe treptele ei a păşit, cînd preda la Padova, cînd lecţiile lui tratau despre descoperirea planetelor mediceene sau despre alte temerare observaţii. Lîngă scîndurile acestea negeluite, tresari de un orgoliu gratuit al cugetului ; imaginarul inerent ştiinţei îşi aprinde în mintea noastră sorii invincibili. El, dealtminteri, experimentatorul riguros, nu pregetase, în două lecţii, publicate, să se ocupe de *Infernul* lui Dante : fusese invitat să-i determine « *figura, locul şi mărimea* ».

Geografiile fantastice, la rîndul lor, nu se reduc numaidecît la gesturi de evaziune. Ceea ce antichitatea ne-a transmis drept *mirabilia*, drept prodigii şi curiozităţi naturale, nu alungă ci mai ales întreţine, aţîţă gustul expansiv al cunoaşterii. Himera poate traduce metaforic înţelesul unei deschideri, al unei multiplicate atenţii. La Vézelay — emblemă a comunicării — duhul sculpturii medievale îndrăznise a inventa figurile năzdrăvane ale aşa numiţilor *Panotii* : oameni al căror aparat auditiv a crescut într-atît, încît urechile, rotund şi ferm deschise, cu pavilionul lor enorm, le fac pe umeri nişte robuste aripe.

Altădată, — pentru a ilustra tot productivitatea imaginarului medieval, — speţele zugrăvite de artişti n-au ispita să se înfăşoare în radarul urechilor ; dar îşi fac acrobatic umbrelă, din unicul, monstruosul picior, care îi defineşte pe *Skiapozi*. E populaţia locuind în arşiţa dinspre polul « Pămîntului Opus », al Antichtonei, tărîm inaccesibil, fatal despărţit de *oikoumene*, de lumea noastră, a continentelor ştiute. Către aceasta, în ciuda barajului de albastru adînc care-l separă ontologic de lumea

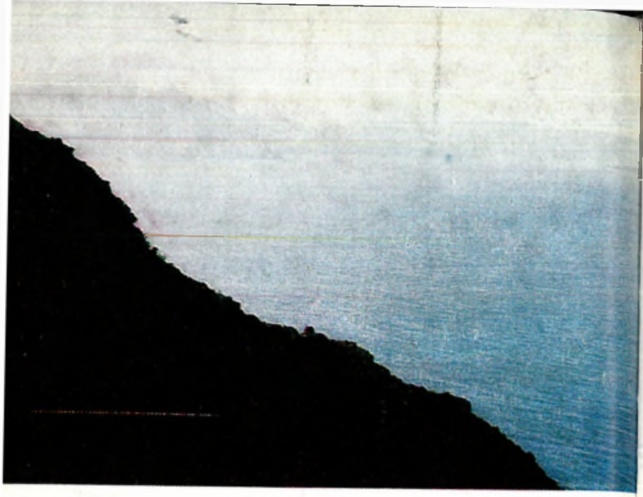

umanilor, un Skiapod se saltă totuși, parcă înotînd pe uscat, împingîndu-și laborios piciorul-parasol și ființa hibridă, cu barbă hirsută, cu sîni de femeie. Ați înțeles, vorbesc în termenii unei fascinante hărți manuscrise — de la Burgo de Osma —, mă zbat, scriind, în deliciile spăimoase ale imaginii — așa cum o elaborau, între veacurile IX și XIII, magnificele ilustrații *Los Beatos*. Le-am văzut de curînd, într-o expoziție de neuitat, la Bruxelles, piese capitale din acest ciclu, prin care Spania a înrîurit timpuriu, pînă departe, iconografia Occidentului. Ivite în *scriptoriile* mînăstirilor ascunse între munții Cantabrici, le este parcă dat să sfideze placiditatea explicațiilor istorist cumpănite și suficiența determinismelor. Cu această irepresibilă originalitate, pe arcul a patru veacuri, nu le poți gîndi decît dincolo de astuții tehnice și performanțe: ași spune, dimpotrivă, că răsfrîng puterile ardente ale uimirii, care consumă, cu o autoritate de flacără nesățioasă, universul.

Uimirea fatidică a *Apocalipsei*, prin *Comentariul* lui Beatus, care le inspiră; dar și uimirea hrănită cu singularități, cu gustul pentru înfățișări și anecdote stranii, cu entuziasmul disparatului, cu frenezia taxinomiilor. A trebuit să apară Borges, și noua lui sintaxă a insolitului, pentru a redeveni sensibili la tot ceea ce Evul Mediu, pe urmele Antichității, a năzuit în materie de *paradoxografie*. Termenul, manipulat în cercetări de astăzi, servește ca o punte, tocmai pentru a denumi o dublă nevoie a naturii noastre: cuprinderea enciclopedică, extensia repertorială, dar și vertijul discontinuității, al accidentului prodigios. Fără a fi nicicum cantonabilă doar în aria istorică a erudiției alexandrine, paradoxografia duce cu gîndul la ambiția unui Callimah, care își propunea să structureze enciclopedismul, în funcție de mirific;

să decupeze, bunăoară, întinderea pămîntului precum un catalog de surprize. Suidas, lexicograful bizantin, ne-a păstrat titlul acelui repertoriu: « Culegere a faptelor uimitoare pe întreg pămîntul, clasate după locuri » *(topoi)*. Citesc, în el, un fel de a spune că multiplicitatea lumii e miraculoasă.

Mai categoric decît oricare alt *topos*, insulele par menite să fie adăpost și generator de prodigii. E o geografie predilectă pentru a proba inepuizabilul diferenței, pentru a face să triumfe parada disparatului. Insule *Maniole*, făcute din piatră de magnet, care atrag fierul navelor, cu o eficiență dezastruoasă, descinsă din *Istoria Naturală* a lui Plinius; insule ale *Satyrilor*, de reminiscență mitologic mediteranee, o insulă a Perlelor, *Bazacata*, unde nuditatea locuitorilor ar proclama climatul torid; în fine, în cartografia aceleiași pagini de *Isolario*, pe aceeași paralelă — întîia înspre Sud —, la răscrucea acelorași vînturi, perechea celor două insule sexuate: *Imaugle* și *Inebila*, masculinul și femininul marcîndu-și topografic opoziția și simetria. Am descris o hartă din Atlasul de insule al lui Benedetto Bordone, publicat la Veneția în 1528; curiosul ei amestec de schematism și cumul heterogen nu-i piedică pentru o vie difuziune. Dimpotrivă, din atare pagini, vor trece mai departe, cu neverosimila lor sonoritate, cu numele de cîntec, ostroavele simbolizînd dihonia dintre sexe. Le vom regăsi, astfel, în repertoriul cu ambiții exhaustive al lui André Thévet, *Le Grand Insulaire* (1575), — zugrăvite în demografia lor mitologică: *Imaugle*, cea fertilă, populată doar de femei, gospodărindu-și grădina într-o pace statornică; *Inebile* — scrisă acum gallic —, săracă, adesea pustiită, căci locuită de bărbați, vînători și războinici. Între ele, în gravură, o barcă ar figura transportul progeniturii masculine — la vîrsta unui înțărcat simbolic, înspre insula bărbaților. Amintiri din segregația spartană, reflexe din modelul mitic al Amazoanelor — refuzînd gelos tot ce le-ar știrbi autonomia? Dar mitul se întoarce totuși înspre obîrșii orientale, și vine acum să se așeze în Oceanul Indian.

Mirabila fabulă pe care, de atîtea ori, o poartă insulele, generații întregi au primit-o cu o curiozitate altfel decît literală; cu un surîs înțeles, între candid și complezent, cu o amenitate fără de simplism. Intră, în aceasta, o fatalitate a mitului însuși, menit să basculeze în incredibil, ca într-un exil? Astăzi problema se pune în chip discriminat, chiar pentru Hellada, — pentru fazele în care istoria grecească se mai putea încă încrucișa cu momentul auroral al mitului. Lecturi subtile ale textelor fundamentale i-au îngăduit unui hellenist ca Marcel Détienne să reînnoiască pătrunzător întregul fascicul de chestiuni ce s-ar numi echivocul mitic. Că filozofia Grecilor, în etapa ei liminală, la Xenophan și Parmenide, echivala plină de reverență *logos* și *mythos*, că unul din creatorii cei mai severi, Eshil, referindu-se la *logos* — cuvîntul rațional —, îl putea evoca pe Esop cu ale sale *mythoi*, pe Esop fabulistul, — asta grăiește despre o labilă complexitate, despre mișcări ale gîndului ce nu încap în tiparele alternativei tranșante. « Crezut-au Grecii în miturile lor », *Les Grecs ont-ils cru à leurs mythes?* — se întreabă un cercetător, în titlul incitant al unei cărți unde probele filologice, mînuite cu o anume precipitare dialectică, nu se tem să coabiteze cu analogii din cîmpul cotidian al actualității. Căci, încercînd să dea seamă de funcționarea vie a raportului între credulitate și examen rațional, Paul Veyne invocă situații în care, astăzi, ca și totdeauna, imaginarul unei societăți nu se lasă cuprins în simplificări manicheiste. O lume ca aceea a Antichității își fixa plural programele de adevăr; acela al fizicii era diferit de acela al mitului și, dincolo de anume limite, criteriul său, veracitatea, era inaplicabil. Ca niște

programe de radio cu lungimi de bandă distincte, heterogenia lor — mai ales cînd erau sincer asumate, fără impostură, — implică azi, din partea istoricului, altceva decît o reductivă schemă *aut-aut*. În acest sens, răspunsul la întrebarea din titlu nu putea suna decît dual: « Credeau și nu credeau ».

Credeau, desigur, în eroii mitului, cu o degajare afectuoasă, care s-a dovedit mai trainică decît pietatea cuvenită zeilor. « Timp de o jumătate de mileniu, au fost destule spirite, Carneade, Cicero sau Ovidius, care să nu creadă în zei, dar nimeni nu s-a îndoit de Herakles ori Aeol, fie și cu prețul unor raționalizări » — argumentează același autor. Fabulația despre eroi a supraviețuit zeilor, și creștinii, care s-au înverșunat împotriva acestora, « n-au spus nimic despre eroii mitologici »; « credeau în ei la fel ca toată lumea, inclusiv Aristot, Polybius și Lucretius ». Aici, însă, trebuie introdus un *cum*, un *distinguo*, privind nu extensia statistică, nu frecvența raportării la mit, ci modul în care se înfăptuiește. E ceea ce Paul Veyne analizează, în alt pasaj, cu a X-a *Pythică* în față. Pindar, onorîndu-l pe un învingător, găsește acolo prilej să exalte lumea legendelor slăvite și gloria supraumană a lui Perseu. Dar, referindu-se la mit, poetul nu-l scoate din fruntariile heterogeneității lui constitutive; nu-l preface în cauțiune tangibilă, în monedă imediat utilizabilă pentru practica muritorilor. « Tocmai pentru că lumea mitică este definitiv alta, inaccesibilă, diferită și falnică, problema autenticității ei rămîne *en suspens* — scrie comentatorul; « de aceea auditorii lui Pindar pluteau între înminunare și credulitate ». « On ne donne pas de féerie en exemple: si Persée était donné comme modèle, à la manière de Bayard, ce monde hétérogène se dénoncerait aussitôt comme pure fiction et seuls les Don Quichottes y croiraient encore ».

Nu Perseu, ci alt erou mitic, Theseu, a fost însă prilejul de a formula o cunoscută metodologie reductivă enunțată de Plutarh; « a epura Mitul prin Logos », prin Rațiune, — această alternativă care li s-a impus apoi multora în chip constrîngător, în veacul al XIX-lea, exprima atitudinea unor epoci confortabile, gata să scuture mitologia de tot ce ele judecau drept incongruitate scandaloasă ori blamabilă indecență. Pornită de la Platon, din *Gorgias*, opoziția între Logos și Mythos nu se mai conjugă de mult, în posteritatea ei intelectuală, cu pudibonda suficiență pe care profesorii de epocă victoriană, un Andrew Lang, de exemplu, o arborau cînd era vorba să califice « iraționalul » mitologiei: aventurile « infame și ridicule » ale zeilor sau poveștile « sălbatece și absurde » despre începutul lucrurilor. Departe de a trata imaginarul ca o buruiană rea, a cărei luxurianță trebuie temută, reflexivitatea contemporană e atentă, dimpotrivă, la *Invenția mitologiei* — cum se numește cartea lui Détienne; la o invenție reiterată, deschisă metamorfozelor, care-și asumă, dialectic, conștiința de sine, propria critică. Pentru că Grecul însuși, această ființă cu două capete, arătase curajul de a problematiza mitul, nu doar de a-l născoci. În loc să-l certe și să-l recuze așadar, în numele filosofiei, astfel de recente cercetări se străduie mai degrabă să evidențieze, în jurul mitului, fertilitatea acelui unic spațiu mental, care a legat inseparabil, în Hellada, gîndire și artă. După un veac de istorism bănuielnic, ne întoarcem la pertinența fulgurantă a lui Nietzsche, redescoperim, pe urmele lui, — Nietzsche din 1873, din *Philosophenbuch* — îndreptățirea comunitară și înțelesurile sever constitutive ale fabulei: « Ne e foarte greu, scria el, să retrăim sentimentul mitic al libertății de a minți; marii filosofi greci trăiau încă integral în acest drept la minciună ».

Asta nu vrea să spună că orice minciună îngăduită naratorului epic, relevabilă ca simplă convenție literară, se împărtășește dintr-un asemenea statut grandios.

Oricît eroul așezat de Plutarh în deschiderea *Vieților* sale *paralele*, Theseu, ar străluci de slava unanimă pe care i-o așterne mitul, cutare episod din existența sa, părăsirea neașteptată a Ariadnei, va avea darul să producă înduioșări de nuvelă sentimentală; și va trece, ca un număr cert, în repertoriul doicilor, cumetrele adăugînd și plînsul lor elocvent, la povestea prințesei abandonate. *Le déjà dit*, al sațietății repetitive, al supralicitării facile, va explica reacția din unele texte — de la *Republica* lui Platon la Philostratos și pînă departe, în Roma imperială —, ricanînd față de această difuziune degradată a mitului: povești de babe, *aniles fabulae*, printre cîntece și lacrimi, printre gogorițe și eresuri.

. . . Se poate ca atare recriminări să fi fost întemeiate. Peste disprețul lor persiflant, eu văd însă intens, — nimic nu mi-o poate clinti, insula abandonului mitic: îi spunea Dia, apoi s-a stabilit că era Naxos, în zarea Egeei : : : Pînzele fugarului s-au îndepărtat, Ariadna e singură. Stele scînteiază încă pe cer, o diademă astrală. . . E darul zeului — căci îi aud țipătul tînăr, saltul nebunește aruncîndu-l înainte, de pe carul panterelor. Vine cu Bacchantele și Satyrii în tumultuoasă năvală, pe corp le pîlpîie un jăratec carnal . . . Tîrăște după el, trofeu fantastic, pirații cu vîsle transformate în șerpi, thyrsul și talgerele sonore se agită alegru, un pui de Satyr calcă ghiduș, rotofei și tandru. Cortegiul o ațintește pe Ariadna, mîna ei se înalță a uimire; însă volutele draperiei, de albastru și roșu, comunică deja, tainic, cu ghirlanda uriașă a sărbătorii de trupuri. Nu transcriu o viziune, notez numai freamătul unei picturi neasemuite. E un Tițian, de la National Gallery, la Londra, ofrandă lirică, cea mai frumoasă, închinată episodului: mitul s-a rostit fără nici o înjosire — *Bacchus și Ariadna* — , ardent și nobil, vital și totodată fatidic.

Mantia care, în centru, plutește pe umerii zeului, își desface roșul ca o învoaltă aripă; biciuită de lumini, pare, ireductibil venețiană, una din acele flamuri purtîndu-i Serenissimei puterea și faima pe ape rîvnite, în orizonturi vaste, — pînă în insulele înseși ale inspirației mitologice. Și Creta și Naxos aparțineau încă Veneției, la 1523, cînd Tițian și-a pictat pînza păgînă. Și tot în cetatea din lagună s-au tipărit marile atlasuri de insule din veacurile XVI—XVII. Strălucitoare, tenace chiar în declin, thalassocrația venețiană, a cărei monedă, pentru secole, fusese etalonul internațional, susținea, și pe această cale, preeminența unei paradigme. Plasată în fruntea arhipelagului mediteranean, îi era dat, în plus, Veneției, în aceste lacome inventare, să prezideze la ansamblul insulelor de pe glob; « printre ele, figurînd — observă specialiștii — contururile insularizate ale Indiei și ale Lumii Noi ». Așezarea o predestina la aceasta, — zidită cum se afla, ea însăși, pe 138 de insule, ce se alcătuiseră laolaltă prodigios, în madreporia unui țesut istoricește irepetibil. Și mai ales, curios, corecțiile aduse atunci conștiinței geografice, în sensul unei radicale extensii, treceau, ca printr-o instanță de neevitat, prin această tentație, de « insularizare » universală. Ceea ce ieșea din necunoscut era, întîi, șiragul de escale al insulelor, care se multiplicau pe toate itinerariile: « Quiloa, Mombasa, Zanzibar, Goa, pe drumul răsăritean al mirodeniilor; arhipelagul Antilelor unde abordează Columb, Terra Nova lui Cabot și Cartier »; dar pe același colier se înșirau și Peru, și Brazilia, socotite mult timp insulare; și « America, înfățișată, nu doar într-un singur *Isolario*, drept cea mai mare dintre insulele lumii ».

Dacă intru în detaliul acestei argumentări, citînd dintr-un text inteligent de Frank Lestringant, e pentru că el se preocupă de modelul mental care a operat acolo, în strategia cartografică a *Isolariilor*. Pentru a fi extinsă, lumea are nevoie să fie fărîmițată, — « insularizarea » propune o *oikoumene* pulverizată și, prin aceasta,

cognoscibilă. Eroarea — arată studii recente — venea să se conexeze cu alta, încă mai fertilă, de ordinul măsurătorilor științifice, al valorii pe care Columb o dă arcului de meridian. Calculele sale îi atribuie Pămîntului o circumferință mai mică decît gîndeau Anticii: confirmat de astronomul Toscanelli, de Behaim, cosmograful, Columb se încrede astfel într-un Ocean, la vest de Europa, mai restrîns decît se apreciase înainte. Prezența insulelor-releu ce trebuie să-l smălțeze — *Antilia*, prevăzută de Toscanelli — devine cu atît mai hotărîtoare. Fantasma lor benignă îmbie, garantează într-un fel aventura; pe globul lui Martin Behaim, care i-a servit amiralului, nipona Cipango atinge Açorele.

Adevărate practicabile, pe care a urcat una din cele mai temerare speranțe ale lumii — în progresiunea ei *istorică*, insulele sînt totodată, paradoxal, semne în spațiul altei scene, intemporal austeră. Pariul lor e epistemologic, pledoaria lor vizează un paradis al cunoașterii clare, al absolutului care e dat în însăși perfecțiunea finitudinii. Dincolo de avatarurile imaginarului, insula își decupează un *destin*, tocmai întrucît, am spune, întipărește un *desen* — care s-a scuturat salutar de franjurile amorfului; tocmai întrucît unitatea ei, precis determinată, neted sezisabilă, simbolizează o exigență intelectuală. Pomeneam mai sus despre căutarea modelului mental ce susținea lucrări de felul *Isolariilor;* același autor scrie, oprindu-se asupra acestei duble valențe, în domeniul imaginarului dar și al intellecției: « Paradoxal, la momentul chiar cînd insulele deschid pentru imaginație neprevăzute derive, ele îngăduie științei geografice din perioada clasică să se constituie ca atare. Spațiu flotant al visului, detașat de lumea comună, habitabilă, insula se opune continentului și pentru că realizează, prin forma ei încheiată, limpede perceptibilă, obiectul geografic prin excelență. »

. . . Dar și obiectul care, filosofic vorbind, pare să iasă în calea discursului cu un fel de predestinată transparență. Limita o apără de vagul incomensurabilului, insula nu poate cuprinde « terrae incognitae », asemenea celor din massa continentelor. Ca pentru a demonstra fericirea individuației, emergența ei din întinderea indistinctă a fluidelor devine o emblemă cognitivă. Și întreg universului terestru, cînd este vorba să fie capturat metaforic, i se asignează forma definită a unei insule. Nu e nevoie să mergem, pentru aceasta, prea departe, înspre Mesopotamia, unde cea mai veche reprezentare a pămîntului, desenată pe o tabletă de argilă babyloniană, îl figurează ca un disc circular, din toate părțile împrejmuit de « apele amare » — la marginea oceanului, șapte alte « insule » grupate în stea, fiind « punți » către oceanul celest. Sau la Bizanț, unde, într-o « geografie sinoptică » de veac XIII, pămîntul întreg, prins în rotirea apelor adînci, este echivalat printr-o imagine concretă pînă la agresiv: « o insulă — spune descrierea — asemenea unui proiectil de praștie ». E destul să continuăm excursul nostru prin *Isolariile* venețiene: cu asta încep, cele de veac XVI, Da Castiglione, la 1572, — asigurîndu-ne că, în mijlocul mărilor, Terra, toată, apare *a guisa d'Isola*. S-ar spune că atlasul vrea să perpetueze amintirea cosmogoniilor; ansamblul pămînturilor răsărite din ape, ca dintr-un diluviu fără termen, face, în centrul mapamondului, o insulă totală.

Cartes et *figures de la Terre* se numea, la Beaubourg, în 1980, o expoziție de splendidă anvergură, — i-am străbătut și catalogul, coordonat de Jean-Loup Rivière, și itinerariile, opulente dar pline mai ales de un neastîmpăr al ideii; i-am meditat îndelung propunerile, lansate cu o vervă speculativă care nu obnubila rigoarea travaliului. Înfăptuire serbînd, și prin identitatea organizatorilor, o conjuncție fericită între culturi. Căci mașinăria expozițională de la Beaubourg se mișca, de data aceasta, la impulsul unui venețian, Giulio Macchi. Hotărît să demonstreze că orașul său nu e un decor pentru decrepitudini, ci un cadru inegalabil pentru oameni cu nervii sănătoși, acest mare operator cultural — care e unul din responsabilii Radiodifuziunii Italiene — își transformase casa, *Le Tre Oce*, un adevărat *palazzo* patrician de pe Giudecca, într-un centru de întîlniri internaționale; asociase acolo, în același suplu mănunchi de preocupări, știință și arte vizuale, mass-media, cinema și arhitectură. La Beaubourg, instituit comisar general al unei asemenea enorme întreprinderi, el a știut, împreună cu o remarcabilă echipă, să țintească ambițios, într-un duh modern, neobosit pe cît de imaginativ. N-au pregetat să-și creeze dificultăți deloc mediocre, să practice, de pildă, o breșă în fațada Centrului Pompidou, profitînd de adaptabilitatea ei modulară, pentru a introduce în clădire, pentru a depune în cușca ei de sticlă, perechea de globuri cea mai amețitor uriașă ce s-a produs vreodată: de un gabarit asemenea, încît păreau ofranda unei spețe incredibil gigante, din erele cînd demonstrația geografică și-ar fi putut îngădui, drept recuzită, luxul fantasc al unor ouă sferice, de dinozaur.

Nu vreau, se înțelege, să hiperbolizez în van, însuși Louis XIV, regele căruia această fabricație îi era oferită, trebui să-și comande niște ochelari speciali, ca să-și cațere eficient privirea pe înaltul sferelor și să le citească. Rampa unei galerii conducea, dealtminteri, în același scop, jur împrejur, — deambulatoriu suspendat la jumătatea înălțimii —, în pavilioanele castelului de la Marly, special rostuite pentru expunerea globurilor. Stele și cercuri de bronz ghintuiau sfera cerească, soarele venea să culiseze pe ecliptică. Baletul cosmografic reclamase o inginerie robustă, fiecare glob putea susține greutatea a 30 de persoane. Cu luciul lor fumegos, purtînd o profuziune de imagini pictate și inscripții — vreo 600, numai acestea din urmă, și unele foarte lungi, pe globul terestru —, pereții incurvați ai sferelor împingeau simulacrul didactic spre condiția unui veritabil rezervor de materie științifică: o cisternă sferică, — ai spune, fără prejudecăți, fără teama de trivial — anticipîndu-le somptuos pe acelea ale stockajului contemporan. Scrupulul și riscul de a le transporta, pentru a ajunge de la Versailles la Beaubourg, și le-a asumat, de altfel, Armata.

Era în ele, de la început, în aceste rotunde containere de enciclopedism, luxul și orgoliul unui regat. Autorul lor, venețianul Coronelli, își încununa astfel, recomandînd-o Europei, truda statornică de cartograf, editor de *Isolarii* și asiduu gravor de Globuri. Chemat la Paris în 1681, pentru a studia și elabora acest proiect, el se angaja la o comandă unde beneficia de competențele cele mai variate; i se asigura consiliul și participarea celor mai avizați specialiști, profesori regali de matematică, membri ai Academiilor, astronomi, geografi, dar și pictori sau artizani din osebite ramuri, — cîteva zeci de nume, aceștia, avînd o reputație indubitabilă de iscusință. Jules Hardouin Mansart, « surintendant des Bâtiments du Roi », îl solicita pe un faimos fabricant de instrumente, englez, să realizeze meridianele și cercurile de orizont; în fine, se făcea apel la un savant de talia lui La Hire, care avea să redacteze și manualul explicativ, apărut în 1704: *Description et explication des globes qui sont placés dans les Pavillons du Château de Marly*. Nimic nu fusese lăsat de o parte, această izbîndă, expresivă pentru domnia Regelui Soare, trebuia să se alcătuiască metodic și eficient. Transplantat din patria venețiană a cartografiilor, în plinul ambiției de a fi exemplu Europei, proiectul își multiplica inepuizabil implicațiile. Grija lucrului complet înscria, bunăoară, pe suprafața globului

terestru, nu numai indicații despre climat ori despre navigație, dar și variațiuni etnografice, despre diverse populații, mergînd pînă la însemnarea unor moduri exotice de pescuit sau vînătoare. Surprize pentru mîine, aceste savori etnografice, ducîndu-și briza prin deșertul matematic al meridianelor și paralelelor? Știința, toată, era încă surpriză, și disponibilitate pentru candoarea surprizei. Atît de enciclopedic întinsă pe suprafața globurilor, nu m-a contrariat că informația căuta parcă să pipăie, jucăuș, chiar lăuntrul concav al sferelor de la Marly. Avea, ca să se ascundă acolo, mijloacele de acces, — practicate în netezimea geometrică a pereților. Trape greu detectabile puteau croi drum, pentru cîteva zeci de inși, în cavitatea fiecărei sfere, ca în pîntecele unui cal troian.

Nu vi se pare că există o *epică*, adesea repliată, în orice asemenea aventuri ale cunoașterii? Și că sîntem datori s-o ghicim, să-i degajăm făgăduința? Acel Ulysse care a conceput pătrunderea în rărunchii sferei, ca în subversiunea unui cal troian, era un călugăr savant, lucrînd în slava roză a mînăstirii Santa Maria dei Frari, în tandra nuditate a decorului ei de cărămidă. Acolo, lîngă vîrtejul de lumini al *Assuntei* și lîngă mormîntul lui Tițian, avea să-și așeze Vincenzo Coronelli atelierul de cartografie; de acolo avea să pornească epica semeață menită a logodi, printr-o lucrare de neuitat, Veneția și Franța.

Dar în Cetatea Dogilor gîndul merge firesc spre expediții exaltante; spre largul Universului, cum spunea poetul Marco Boschini, cînd publica, în 1660, în dialect venet, *La Carta del Navegar pitoresco:* spre larg, irezistibil deci, spre « l'alto Mar de l'Universo ». Promovat Cosmograf al Republicii Serenissime și ales General al ordinului franciscan al Minoriților, Coronelli se visează, la rîndul său, plutind printre îndrăzneli încă mai despletite. Întîia societate de geografie din lume, pe care el o fundează, se cheamă, irealist și grandios, *Accademia Cosmografica degli Argonáuti*.

Am rostit numele lor, Argonáuți, și simt că în spațiul acestui text face irupție, din nou, unda mileniilor. Nava cea iute, *Argo*, tîrăște după sine timpii lungi ai istoriei, mersul ei înfășură destinul locurilor, ca într-o acoladă sagace, unde amintirea nu se poate despărți de profeție. Cu freamătul plutirii ei, fosforescentă în adîncurile mitului, cu prora ei vorbitoare, adusă de zeița însăși, de Athena, cioplită din lemnul oracular de la Dodona, — ne recucerește pentru orizonturi primordiale: acelea, bunăoară, unde insulele înseși ar luneca, s-ar lăsa purtate eminescian, « pe oglinzile lucii », — « ca niște corăbii acoperite de dumbrave ».

Mă uit la arhipelagul acestor pagini, și îmi pare că lunecă, deasemeni, lent, spre a se împărtăși din lumina nestinsă a mitului, a călătoriei argonautice. E, poate, episodul cel mai sever, acela pe care-l chem din memorie, adună magnetic o așteptare concentrată, de epifanie. Se plasează pe drumul întoarcerii, în Mările Cretei, după atîtea uimitoare escale, de la întîia, în insula Lemnos, pînă în țara Pheacilor; după ce aventura i-a dus pe Argonauți mai departe, în apropierea unui monstruos robot de bronz, Talos, creație de *fantascienza*, avînd drept program să împiedice orice abordare a Cretei. Legenda voia ca acest paznic implacabil să sară în flăcări, încingîndu-și la roșu făptura metalică, pentru a se repezi astfel asupra victimelor, și a le mistui într-o îmbrățișare ucigașă. Talos răpus, și Argonauții luînd calea spre casă, întinderea mării se cufundă însă misterios într-o noapte opacă, năierii se cred pierduți în această năprasnică beznă, și Jason imploră mila lui Phoibos. Din arcul zeului țîșnește atunci o săgeată de foc, — aproape de tot, lîngă navă, răsare în fața privirilor ostrovul în care să ancoreze. Dacă au evitat nimicirea fierbinte a monstrului, îi salvează, simetric, săgetarea sublimă a prezenței divine. Îi vor închina, acolo, un sanctuar lui Phoibos-Apollo. Iar ostrovul, îl vor numi Anaphe, Insula Revelației.

Atîtea întîlniri, ale Argonauților, ca și ale altor eroi, cu insule care apar ca loc al permisivității, bune pentru jocul metamorfozelor: de la Ogygia nimfei Calypso ori ostrovul de amăgiri al lui Circe, pînă la insula shakespeariană a lui Prospero! Dar ca suport al revelației, dimpotrivă, ca simbol al opririi în lumină, care adună, concentrează și neclintește, nu știu făgăduință mai acută decît acel exiguu pămînt din Sporade, decît insula ivită mîntuitor la capătul săgeții astrale. « Singurul lucru solid este lumina », ajunge să descopere un personaj al lui Golding, insularul care s-a confruntat radical cu elementele, cu densitatea ontologică a întunericului.

Voiam să atingem marea, într-un rînd, dincolo de Sounion, de vestitul promontoriu, ne duceam spre coasta răsăriteană, mai rustică, a peninsulei. Coboram printre coline pietroase, blînd aurii în ziua aceea de toamnă, văzduhul clar scria viu și mat oricare formă și ton, — verdele măslinilor, răcoros, pe clina costișelor. În față, dintr-o dată, atrăgîndu-ne straniu privirea, albul unei concrețiuni incredibil luminoase: nu plutește, stă, în direcția unde ne îndreptăm, pare un vast miracol stagnant, spre care gonim tot mai înfiorați. Parcă ne pregătim să auzim pe trupul mașinii foșnetul acestei masse enorme, să intrăm în pătura de zăpadă ce s-a întins peste brațul de mare, între Sounion și insulele zării. Mergeam să ne scăldăm, soarele începutului de toamnă e foarte tenace; prietenii care ne însoțesc, artiști notorii, deși vin mereu aici, sînt și ei stupefiați, — nu-și explică acest meteor, pogorît să pipăie cu trupul lui de balaur candid adîncătura priveliștii. De unde s-a înfiripat, din ce Hyperboree, din laptele căror astre? În douăzeci de ani, — ei n-au văzut o nălucire asemenea; și uitîndu-se la noi, aruncă fără șovăire: « Într-adevăr, vă iubesc zeii! »

Ambiguă iubire a zeilor, — aceea care preface, de astă dată ceața plutitoare a altui meteor, — vulcanicele fumerole —, în rouă hrănitoare, într-un balsam benefic! E ceea ce se întîmplă pe creștetul insulei Thera, lipsită altcum de izvoare și rîuri, unde, printr-un fenomen de termodinamică, tocmai aceste flamuri de gaz, legănînd amintirea funestă a erupției, se convertesc în umezeală, prielnică vieții. Thera este vecină cu Anaphe, dar zeii n-au veghiat destul și asupra ei, pe vremea altor năieri, încă mai vechi decît Argonauții: marinarii care conduc flote în sărbătoare, îi vezi într-o friză de la Akrotiri, nu demult exhumată, — o procesiune lentă de nave, sub ghirlanda florilor de safran, printre delfini dansanți, colorați ca niște fluturi uriași, zbenguindu-se în preajmă, săgetător, ca în jurul unor voioase trambuline. În altă frescă, lungi maimuțe albastre își arcuiesc cozile acrobatic, de pe un perete pe altul, — un sens de ornamentală expansiune unește toate aceste compoziții. Mai veche decît miturile care ne-au ajuns, arheologia lor are o exuberanță fără timp; ca în toată arta domeniului minoic, și aici ceremonia este decrispată, iar efuziunile caligrafice primesc cîte o exclamație brută de culoare. Astfel oamenii, chiar cînd asumă o nuditate rituală — cutare siluetă de pescar, purtător de ofrande, ori băiețandrii exersîndu-se ca pugiliști — au, desenat pe cap, un decupaj tranșant: o parte rasă, o parte cu smocuri și meșe cromatic arbitrare, — ai spune, de coafură *punk*. Urechea unei preotese este, și ea, vopsită în roșu, răspicat. Euforia unor detalii, ulcioarele de lut cu țîțe brune răsărind ascuțit pe un amplu galb, frescele unde femeile au sînul globular și mîinile muzical stilizate, toată această joacă fluidă exprimă oare nepăsarea de viitor a unei civilizații complexe? A prezumatei Atlantide, pe care unii — în primul rînd, Spiridion Marinatos — nu se sfiesc s-o invoce,

©Asociația Ziariștilor Independenți din România

să-i localizeze aici Metropola? Dincolo de flexiunea argumentelor, de elocvența unor probe, îmi place să visez la supla elaborare a cîte unui desen, o mînă feminină astfel răsucită, într-un magnific aparat natural, încît așteaptă, ca în Quattrocento, florile unei Bune Vestiri.

Ceea ce vesteau crinii roșii de la Santorin — numele italienizat al insulei îi vine de la o biserică, Santa Irini —, ceea ce așteptau, nu-i redactibil la idila declarată a decorului care îi conține ; la ecloziunea primăvăratecă unde rîndunelele, logodindu-se în aer, compun, la rîndul lor, o floare desfăcută capricios. Pitoresc, crinii încoronează un peisaj accidentat, urmărind luxuriant întreaga lui sinusoidă. Însă, din coborîșuri ca și din vîrfurile acestei linii, purcede un spațiu fără fermitate, care se clatină în adînc. Sînt scorburi sau roce, formele acestea în surplomb, cu zbaterea lor de draperie suspendată? Traduc oare avînturi magmatice? Par niște «împachetări», realizate acum 3500 de ani, care lasă vizibile, în ugerul lor scenografic, intruziuni alveolare, lunule concentrice. Dacă însuși cromatismul unor zone, așternute cu brun și cu roșu, a fost apropiat de tonurile vulcanice de astăzi, de pe insulă, — cum să te împiedici a citi întregul, altfel decît în cheia unei presciențe? Nu-i numai unduirea în văzduh a lujerelor, decorativă ca un efect de Art Nouveau, e un balans ghicit în structura pămîntului. Cu poezia ei floreală, această *Frescă a primăverii* cheamă, totuși, prefigurează, o geologie de stînci mișcătoare.

Cînd s-a produs, dealtminteri, teribila explozie, oamenii din orașul acum deshumat, Akrotiri, avuseseră timpul să știe ; îi avertizase un mare cutremur, cu măcar un an înainte. Grăunțele aflate în ruinele caselor începuseră a încolți cînd au căzut primele cenușe vulcanice. De aceea migraseră, — în locuințele lor pictate, dispuse confortabil cu etaj, nu s-au găsit, ca la Pompei, mărturii de viață brusc întreruptă și scheletele calcinate ale unei populații, ci cîteva urme doar, rămase de la cei care se îndărătniceau printre ruine : o echipă de reparatori — se presupune. Cum au ajuns să evacueze insula, prin ce severe premonițiii? Plecaseră, spre nu se știe unde.

Nu trebuie să fii un fanatic al Atlantidei, ca să te simți atins, în perpetuitatea memoriei, de o atare urgie ; ca să vibrezi la bubuitul prăbușirii care a răvășit atunci Mediterana, sfărîmînd rotundul fără greș al unei insule ce se numise chiar astfel, la început, *Strongýle*; cea strînsă, într-o plinătate circulară, *Kalliste*, prea frumoasa — alt nume pentru Thera — cădea la sute de metri adîncime, înghițită de prăpastia care-i sugea mijlocul. Nu rămînea din insulă decît o jumătate lăturalnică, o punte pe marginea căldării infernale. Căci în orizontul de neant creștea vulcanul, urcau spre firmament puterile demoniace din afunduri.

A fost, desigur, unul din dezastrele care atentează cel mai abrupt la ideea noastră, latentă, de regularitate a naturii și istoriei. Apa și focul, semnele potrivnice, s-au aliat cumplit pentru a da asalt unei civilizații. Și nu conform imaginarului securizant care avea să-i reconcilieze pe Greci cu vulcanul, văzînd în el, în Etna, mai degrabă o anfractuozitate productivă, marele atelier al lui Hephaistos. Aici monstrul nu are de gînd să semene cu vreo imagine pe care i-o prepară viitorul : își scutură creștetul de flăcări și răzbate — oroare ! — prin limpezimea apelor.

Și nu rămîne, bineînțeles, la acel crater pe care și l-a croit în explozia de atunci, prin 1500 a.e., — zbuciumul lui ivește din sorburi alte insule, își schimbă gurile de erupție ; ca hidra răsuflînd imund pe care trebuia s-o ucidă Herakles și, retezată, scotea totuși mereu alte capete. Acolo focul oprea creșterea, aici, dimpotrivă, tentaculele monstruoasei proliferări cresc din foc.

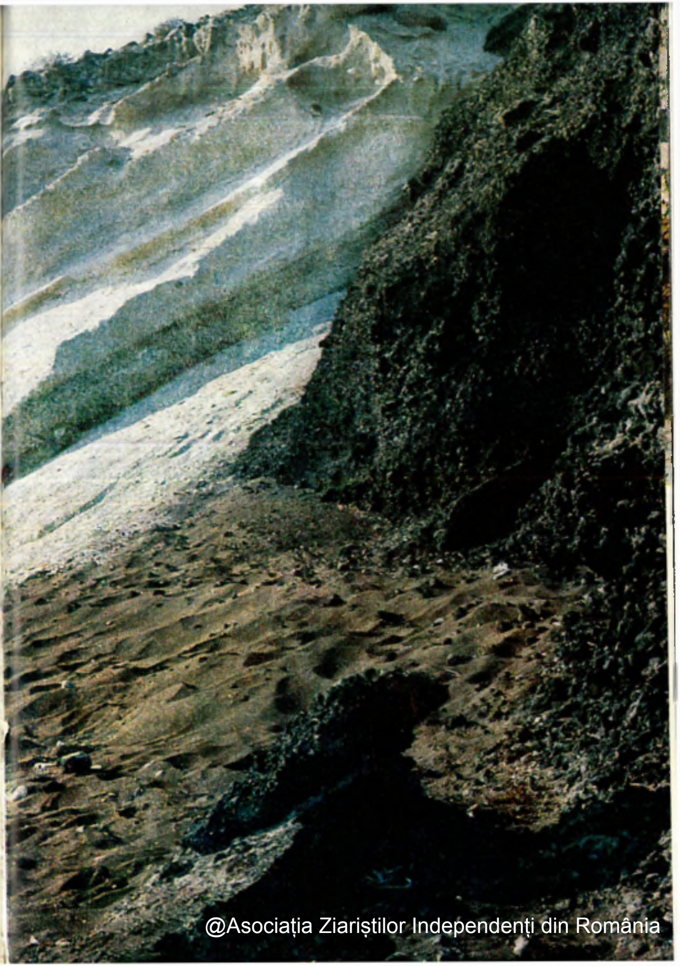

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Dar nu poți turna în paralele raționale, atrocele pe care-l revarsă cataclismul: nu e acela care încăpea în mit, — despre prietenul lui Herakles, bunăoară, despre rana infectă a lui Philoctet, puțind insuportabil și obligînd să fie abandonat pentru ani lungi într-o insulă pustie; atrocele trecînd, deci, ca printr-o carantină, prin finitudinea radicală a insulei. Aici el scurmă la asemenea adîncimi liniștea planetei, încît desfide orice simetrie.

Cînd Empedocles a escaladat povîrnișurile Etnei, curios să contemple, pînă în viscerele ei, ființa nemăsurată a Pămîntului, magul din Agrigent n-a fost numai la originea unei legende, dar și a unei paradigme morale. Eroismul cunoașterii, al mersului spre adevăr, pînă la capătul lumii, se afla confirmat prin dispariția îndrăznețului, — care pierise atras în hăul ardent. Însă anecdotica relatărilor comportă și acest epilog: din făptura cercetătorului de taine, a filosofului-poet, vulcanul care-l înghițise n-a aruncat îndărăt decît o singură sandală.

Amănuntul îmi pare simbolic. Continuitatea unei opere de cunoaștere nu-i niciodată lineară, și simetriile se opresc în pragul absolutului. O va spune altfel poetul modern, cu exaltarea angoasată a unui Baudelaire, — « *plonger au fond du gouffre, Enfer ou Ciel, qu'importe . . .* »

Mediterana, în cheie de cataclisme, precum o « geologie care încă fierbe », — dincolo ori mai degrabă dincoace de practica inteligibilului ca tranchilizant: dincolo de opțiunile care îl apără fragil, ferindu-l imperios de anarhiile firii; e o perspectivă din care zone ale naturii și puteri multă vreme rebele au șansa să reintegreze unitatea geografiei noastre interioare. Ea filtra în mit, această rezistență la inteligibil, această anarhică existență a unor fenomene, « insulele rătăcitoare », de pildă, ivite pe traseul Argonauților — Lipari, desigur —, peste care bîntuie un fum negru. Ea apărea deslușit, contiguitatea cu dezastrele naturii, în reprezentări ca aceea relevată de arheologi la Çatal Hüyük, — un sanctuar de la 6200 a.e., o pictură murală, unde, ca *arrière-plan*, casele etajate ale unui oraș au un vulcan în erupție. Vulcanul ca *arrière-plan* simbolic, al unei anume familiarități cu oroarea, — nu-i numai o ispită pentru imagini zbuciumate din Mexic ori din continentul sud-american. Geografia cea mai cuminte, mai neutral obiectivă, începe, și pentru lumea noastră europeană, să implice un anume inerent patetism, în orizontul ei de opțiuni. Fără a sta exact « sub vulcan » — ca romanul celebru al lui Lowry, chiar scrieri de tipul *Enciclopediei Geografice*, un volum de pildă editat de Bordas, *Le monde et son visage*, avînd a alege cu parcimonie imagini-tip din spațiile cele mai diverse, nu rezistă acestei fascinații: din cele trei imagini pe care le propune pentru Grecia, una e clasicul Epidaur, — iar celelalte două Santorinul. Sensibilitate la catastrofă, gest de reparație peste milenii, — insula neasemeni a ajuns neașteptat tipică; protagonista interesului pentru Hellada.

Dintr-o asemenea sensibilitate, infuză, fără declarații lăcrimoase, se împărtășesc nu o dată întruchipările artei, de-a lungul veacului nostru. De la Arturo Martini la George Segal, o serie de opere semnificative ale sculpturii n-ar fi de înțeles dacă n-ar exista mărturia dezgropaților de la Pompei, grimasa opacă a gesturilor surprinse de moarte, țipătul alb al acelor mulaje. Le-a făcut posibile metoda ingenioasă a lui Fiorelli — ghipsul turnat în cavitățile pe care corpurile le formaseră în cenușă —, dar ceea ce le dă, inuzabil, eficiență, vine dintr-un fel de panică gravă a memoriei noastre ca speță. Cenușele arzătoare învelind trupurile, cu strania lor protecție ucigașă și operele care le răspund peste timp, mișcă, în noi, adîncimile unui *subconștient arheologic*.

Nu poți despărți frumusețea intensă a locurilor de acest substrat, de această obscură mișcare a sufletului, expiatorie și totodată străvechi neliniștită, — cînd străbați imagini despre Santorin. Cele de față, datorate unui tînăr grec, Spiros Kakardakis, sînt fotografii de pictor, omagiind insula cu un fel de fast lăuntric, de tonică plenitudine, ce reunește, parcă, bătrînețea lumii și diminețile gîndului. Dar transpare, în unele, ca o atingere a destinului, tremurul unei neliniști repulsive la contactul fizic cu materia rocei. Mă uit la ele, și îmi revine în memorie, din solurile pe care am pășit, la poalele vulcanilor, aspectul de cenușă lipicioasă, cu ceva de neagră mucilagine, — o refuzi printr-o reacție a imaginației tactile. Sau, în unele fotografii, impresia de mîzgă verzuie care s-a întărit în stîncării oarbe — asemenea, cîteodată, unui horn de cărbune rezidual, aruncat peste marginea lumii.

În fine, în contrast, sub peretele uriașesc al falezei, un sîn de mare benign, densități de smarald fără fund, — și mai adînci, zărite de sus, de la mare înălțime; în mijloc, ca pe tipsia unei stînci — insulă născocită pentru un cuplu —, două corpuri leneșe, inocent întinse, par fără volum, strivite sub imensitatea clopotului de lumină: ca două frunze palide, moale și vulnerabil evazate.

Vulnerabil a devenit un spațiu enorm, jumătate din Mediterană, în ceasul cînd insula se scufunda, sub pumnul exploziei. Dinspre Thera năruită, cataclismul reflua, deplasarea subită a unor formidabile volume de apă se repercuta pînă la mii de kilometri. Puterea vîrtejului seismic poate fi aproximată, prin analogie cu situații pentru care există, în perioada modernă, descrieri și cifre precise. « După

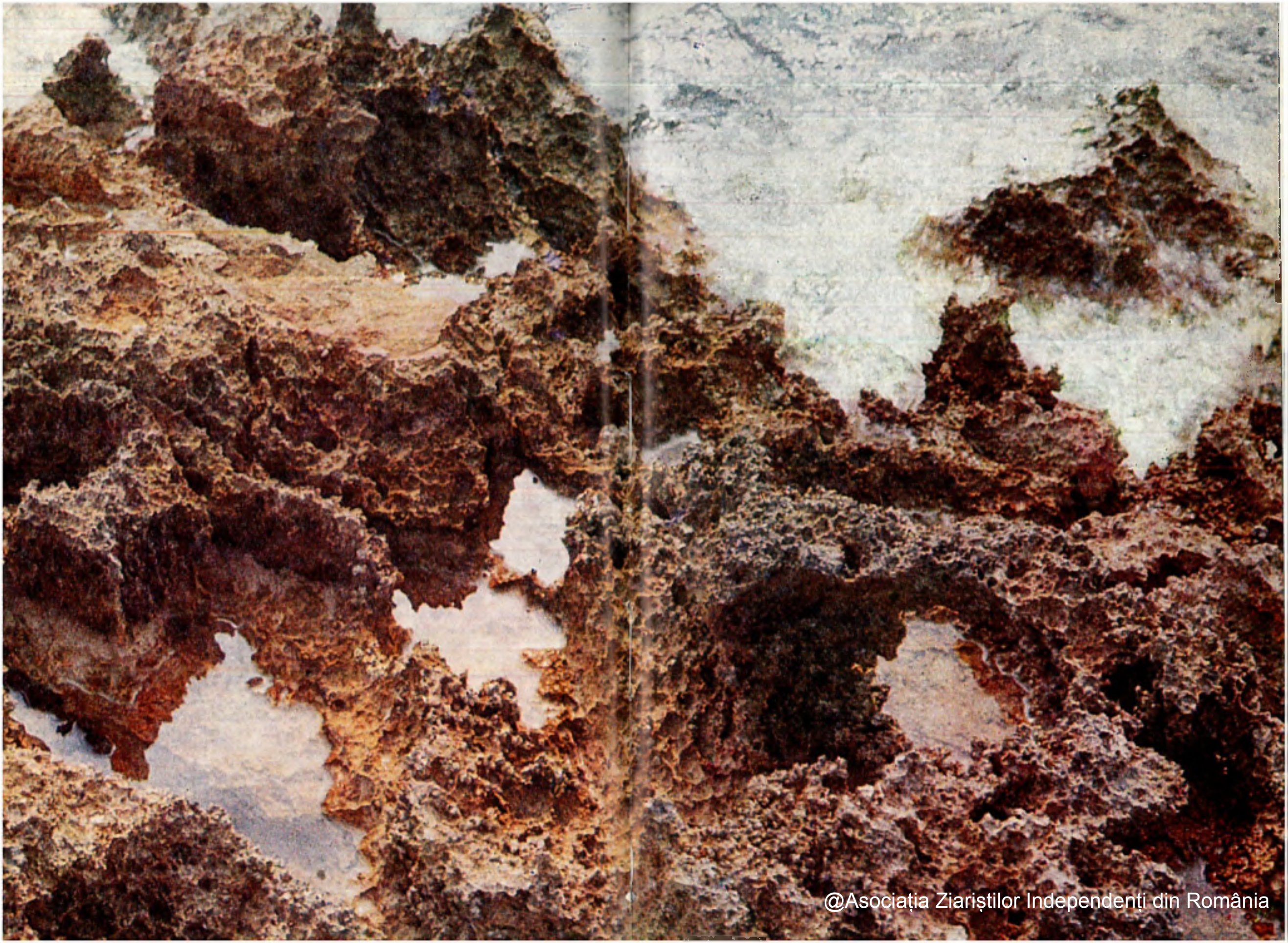

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

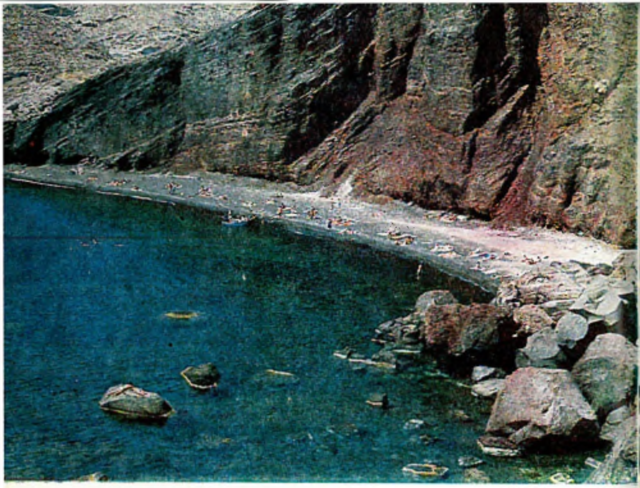

experți, explozia ar fi fost de patru ori mai forte ca aceea care a făcut țăndări insula Krakatao, în 1883, în strîmtoarea Sonda, provocînd fantastice vîrtejuri, proiectînd un vapor și locomotive peste case cu mai multe etaje ». După experți, tot prin analogie, valul declanșat atunci antrena cantitatea astronomică de 41875 trilioane de metri cubi. Să ne reprezentăm vizual zidul de apă prăpăstuindu-se astfel asupra lumii: trebuie să punem de patru ori pe înalt Niagara, — o Niagară făcînd un front continuu între continente ! La pornire, — stabilesc oceanografii și vulcanologii — coama de apă atingea 200 de metri.

Să ne mirăm atunci, că înaintînd, va fi măturat irepresibil porturile și flotele Cretei? Oricum, o seamă de istorici, acceptînd explicația avansată de S. Marinatos, raportează la această explozie, la catastrofa din Santorin, brutala soluție de continuitate din cuprinsul civilizației cretane. Și nu numai arheologi greci, S. Marinatos ori Ch. Doumas, au susținut « distrugerea vulcanică a Cretei minoice ». În niște pagini de sinteză despre *Mediterana. Spațiul și istoria*, Fernand Braudel subscrie la unele din aceste idei: « Erupția din Thera a îngropat, într-adevăr, Creta sub cenușe arzînde, pe care le regăsesc săpăturile și care multă vreme au zădărnicit exercițiul agriculturii ». Norii ei pestilențiali au ajuns și în Syria? — se întreabă el, în continuare. Însă « cartea *Exodului* vorbește despre o cumplită noapte de trei zile », abătută peste Imperiul solar al Faraonilor. Biblica « ieșire din Egipt » a pășit sub scutul acestei nopți, care suspenda viața și timpul.

Dar nu vreau să închei plonjînd reiterat în memorialul catastrofei. Chiar dacă, demoniacă tresărire, din cînd în cînd o nouă erupție — ultima, în 1928 — sau alt

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

semn din adînc scutură ochiul de albastru incredibil care s-a instalat în mijlocul insulei. Poate că taina, dealtminteri, nu trebuie prea viu dezvăluită. Stranie încheiere la o existență pasionată de arheolog, — un zid din săpăturile șantierului său se prăbușește, la Thera, și îi curmă zilele profesorului Marinatos; care expiră în brațele lui Sir Denys Page, — conmiliton pentru aceeași teorie.

Am înaintea mea, totuși, consolarea altor imagini, îmi stăruie pe retină boltirea neclintită a albastrurilor din peisajele lui Spiros Kakardakis. Sau aceste stînci spongioase, printre care s-a prins, adevărată zăpadă scenografică, un fel de spumă compactă. Mai încolo, în fotografie, ai spune că e marea; dar nu, e aceeași fierbere alb cristalină. De aproape văzută, pare a căptuși neted zburlirea rocelor de ocru-brun, de griuri: palpează stînca, i se lipește strîns, ca o humuială răbdurie: ca varul alb pus de gospodine pretutindeni, pe orice muchie de casă, pe orice treaptă de scară.

Ziduri din insule, din Thera ca și din Skyros și din Hydra! Lîngă unul din ele, o iarbă aurie, acut desenată, *semnează* amiaza, — pe un ultramarin saturat în abise. O compoziție netă, stagnantă, în jurul unei note de roșu categoric: un scaun, pe o terasă în fața mării, lîngă un parapet, parcă să te ascundă — ca la *corride*, mă gîndesc — de furia taurului dezlănțuit, care-i lumina . . .

Ziduri albe, ca peste tot în Egeea, — albe opriri ale gîndului, sub incendiul inflexibil al luminii.

Panait Istrati, Nikos Kazantzakis, Eleni Samios și Marie-Louise Baud-Bovy (Bilili), în Uniunea Sovietică, în 1928 ▶

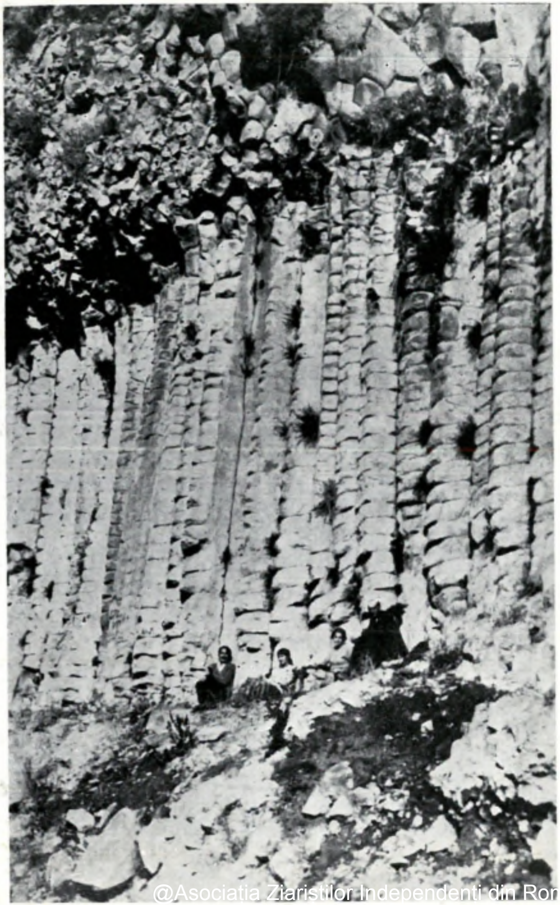

@Asociatia Ziaristilor Independenti din Ron

O MITOLOGIE A SINCERITĂȚII

PRIETENIA

DREPTATEA

ARTA

Orice copil e un revoluționar. Prin el legile firii calcă în picioare tot ceea ce omul matur a ridicat împotriva lor: morală, prejudecăți, calcule, interese meschine. Copilul e începutul și sfîrșitul lumii.

În omenire, zbuciumul, frămîntarea, patimile domnesc, dovadă că nu întîlnim în viață decît un om cu adevărat senin la o mie de agitați. Și acestora nu Voltaire le trebuie, ci Seherazada.

Am continuat să fiu slab pînă în ziua cînd o vijelie nemaipomenită răbufni în pieptul meu: era pleiada uriașilor Balzac, Tolstoi, Dostoiewski, cu Victor Hugo în frunte. Marea descoperire a Ordinului literaturii universale! Putere fără seamăn și pretutindeni respectată, ca reunind sub același sceptru: forță și inimă. Am înțeles asta nu după multă vreme. Și nu mă mai simții nici slab, nici singur: aveam prieteni de simțire asemenea.

Panait Istrati la reședința lui Frédéric Lefèvre, Hêtre Rouge, în 23 iulie 1933

Arta mea de azi poate să sfideze nemernicia unui trecut de umilințe: ea n-a fost umilită!

De altfel, nici nu mai am de-a face decît cu învinși, eu însumi fiind un învins al propriei mele victorii.

PANAIT ISTRATI

Nikos Kazantzakis, Eleni Samios și Marie-Louise Baud-Bovy (Bilili) fotografiați de Panait Istrati în 1928, în Uniunea Sovietică printre vestigii de artă orientală

INSCRIPȚII

«*Rareori, un om a putut povesti cu atîta grație și forță. Ascultîndu-l ai impresia că pămîntul își îndepărtează zările. Abd-ar-Rahmân, vestitul sultan al Spaniei, se adresa astfel poetului său iubit: «Isaa, cînd te aud vorbind, hotarele regatului meu se lărgesc». La fel și cu Istrati: cînd îl ascultam, simțeam cum crește regatul nostru — sufletul.*» (Nikos Kazantzakis)

Istrati este pentru Franța (ca și Conrad pentru Anglia) un mare noroc. *Asemenea opere sînt* daruri mărețe, *pe care alte nații ale Europei le fac literaturilor mai bătrînie, spre a le răsplăti pentru comoara cu care au îmbogățit spiritul.* (Adriano Tilgher)

. . . *Devii romancier; te naști povestitor. Niciodată n-am înțeles mai bine acest adevăr, valabil deopotrivă lui Gorki, Kipling și Conrad, decît citindu-l și ascultîndu-l pe Panait Istrati.* (Marcel Brion)

Ca poet, depășește desigur și pe Gorki și pe Romain Rolland, patronii lui spirituali. Ceea ce a cucerit douăzeci și două de popoare ale lumii nu sînt istorii «polițiste», fie ele și cu haiduci, ci o viziune a vieții, halucinantă și înfiorată ca un univers nou. Firește opera lui cuprinde și altfel de întîmplări, ca de pildă povestea unică a Kyrei Kyralina, *dar anumite fapte și portrete haiducești au căpătat sub pana lui,* o *măreție cu* ADEVĂRAT *homerică . . .* (Camil Petrescu)

Am citit cu o plăcere uneori deosebit de vie, Kyra Kyralina de Panait Istrati, care are o savoare cu totul aparte şi, în acelaşi timp, te face să te gîndeşti la anumite povestiri din O mie şi una de nopţi *sau la nu ştiu care roman picaresc. Are însă o sensibilitate mult mai sclipitoare decît Lesage sau Smollet.* (André Gide)

A avut de a face direct cu omenirea. Alţi scriitori au trişat, cu toţii, şi trăiesc foarte bine. (Louis-Ferdinand Céline)

Era naiv şi viclean ca un copil, fermecător ca ţiganii din poemul lui Puşkin, ca povestitorii orientali, plin de imaginaţie, ca lăudăroşii levantini, dar, totodată, şi un visător obişnuit care păstrase, în ciuda foamei şi a bătăilor, dorul de dragoste, de stele, de adevăr. (Ilyia Ehrenburg)

În ciuda vieţii sale aspre, a rămas un sensibil în adîncul fiinţei sale. Şi-a păstrat dragostea de oameni, deşi ştie cît valorează cei mai mulţi dintre ei. Extraordinar pare faptul că el socoteşte prietenia ca o floare a vieţii omeneşti, dîndu-i un înţeles aproape mitologic. (Georg Brandes)

Să nu uităm însă că gîndul şi viziunea lui Panait Istrati au preamărit deopotrivă leagănul meridional al civilizaţiei noastre şi locurile neuitate ale obîrşiei lui: şerpii lucioşi ai Dunării, tabia Brăilei, asprii mărăcini ai Bărăganului. Inspiraţia lui a fost ca suveica activă ţesînd la pînza care ne ţine prin mii de legături trainice de colţul acesta de viaţă al Europei sudice şi răsăritene. Panait Istrati a fost, în aceeaşi măsură, om de al nostru şi fiu al Mediteranei. (Tudor Vianu)

ALEXANDRU BALACI

PANAIT ISTRATI DINCOLO DE ABSTRACT ŞI METAFORIC

Nu vom uita niciodată seara omagială de 3 mai 1984, la sediul UNESCO din Paris, consacrată centenarului naşterii lui Panait Istrati. Veneam în « oraşul lumină » după zilele solare ale Colocviului internaţional de la Nisa dedicat umanismului şi modernităţii marelui scriitor şi la care participaseră, cu interesante comunicări, critici literari, profesori şi scriitori din mai multe ţări ale lumii. Delegaţia noastră de scriitori români, considerată « prestigioasă » (vezi dările de seamă ale presei franceze), se prezentase valoros prin conferinţele sale, prin participarea la dezbaterile vii, generate de vernisarea expoziţiilor « Pour avoir aimé la Terre » (dăruită de Muzeul literaturii române din Bucureşti), a Expoziţiei documentare *Fondul Istrati* organizată de Biblioteca Universităţii din Nisa, prin analiza numerelor speciale ale revistelor *Manuscriptum* şi *L'ARC*.

Aceste întîlniri româno-franceze, sub egida emblematică a « Prietenilor lui Panait Istrati », au fost într-adevăr revelatorii pentru destinul operei lui Panait Istrati în România şi în lume. Şi nici nu putea fi altfel pentru că sărbătorirea Centenarului lui Panait Istrati are o profundă semnificaţie pentru orice scriitor care reprezintă, — în structurile ei de cristal, elevaţia conştiinţei epocii şi poporului căruia îi aparţine, pentru orice creator care nu se abandonează visului steril care îl izolează de oameni, ci caută să transfigureze istoria concretă în armonica fuziune care trebuie să existe între trăirea singulară şi cea a imensului fluviu uman, între vocea unică şi coralitatea întregii lumi. Investigator tenace al sufletului omenesc, creator al axelor de simetrie ale lumii, scriitorul vrea să edifice o operă a cărei finalitate este totdeauna umanistă, orientată de încrederea nestrămutată în om şi în facultăţile sale, relevînd integral adevărul şi frumuseţea lumii, înscriind în paginile sale, dincolo de abstract şi metaforic, mutaţiile de experienţe istorice şi culturale pe care le determină epoca şi trăirea sa.

Mai mult decît alţi scriitori, Pahait Istrati a dat dovadă de profundă probitate artistică, reprezentîndu-se fără fardare, drept parte integrantă a poporului său, a

universalității vieții și a lumii spirituale pe care a străbătut-o în parcurgerea arcului său existențial.

Noul Gorki al Balcanilor, cum avea să fie salutat în scrisoarea de explozie admirativă a lui Romain Rolland, s-a dovedit un om ca oricare altul, nefiind nici aspațial, nici atemporal, purtînd întreaga încărcătură a speței sale, în drumurile aspre ale creației de artă, în aspirația de a nu se aliena, de a nu se îndepărta niciodată de zonele umanității. Panait Istrati nu a negat niciodată viața, simțurile și înțelegerea sa fiind totdeauna profund atente la miile de chemări ale existenței, exaltînd îndrăzneala umană, energia, prietenia, încordarea omului în fața forțelor oculte care se ridică împotriva umanității, îndemnînd la solidaritatea generală, în fața obstacolelor și puterilor adverse.

Într-un eseu-manifest *Ceva mai bun, mai omenesc (România Literară*, nr. 66/1933) Panait Istrati putea să afirme: « . . . Cînd religiile se năruie și cînd toate doctrinele sociale se dovedesc neputincioase, singur artistul preot al frumosului etern, mai poate reclama dreptul la direcția morală a umanității . . . » Această afirmație poate să fie considerată o *cheie* care decodifică toată orientarea, uneori, (aparent), alternantă, a vieții și creației lui Panait Istrati, dar totdeauna în convergență către steaua polară a artei. « Vagabondul de geniu, modernul cavaler rătăcitor », chiar atunci cînd putea să se declare « un învins », se afla sub dominanta spiritului, a vieții spirituale care « plutește pe deasupra timpului, în ciuda năruirii atîtor civilizații . . . »

Au trecut ani mulți, nu numai de la nașterea ci și de la moartea scriitorului, s-au scris nenumărate studii și cărți interesante pentru clarificarea monografică a destinului literar al lui Panait Istrati, s-au decantat opinii și atenuat polemici, pentru a se putea într-adevăr, astăzi, trasa un portret rembrandtesc, deci în umbre și lumini, corespunzător unui scriitor modern, înscris într-o structură deschisă, dincolo de fabulosul Orient și exotismul care fuseseră considerați ca unicii poli de atracție ai prozei sale. Există astăzi, pe punctul de a fi încheiată, o vastă ediție bilingvă a *Operelor* lui Panait Istrati, scriitor român de expresie franceză. Pentru că, așa cum a afirmat marele narator Mihail Sadoveanu, Panait Istrati este un frate al său și fiu al pămîntului românesc, iar subtilul Camil Petrescu sublinia categoric că: « împotriva împrejurării că a trăit mai mult în străinătate, și mai ales împotriva faptului că a scris într-o limbă străină, Panait Istrati e într-o nebănuită măsură un scriitor al specificului românesc, fiindcă de altfel orice scriitor mare fiind trebuie să fie național . . . ». Și tot aici poate să fie amintită cronica apărută la *Ciulinii Bărăganului* în *Feuille d'Avis* în care se arată că Istrati a anexat pămîntul României la « harta geografică a literaturii lumii ». În această « epopee modernă » a pămîntului românesc fraternizează toți « oamenii de inimă », purtați de scriitor sub reflectoarele artei sale care caută să descopere legături și înlănțuiri de cauze, după cum caută să integreze unitatea umană în lanțul infinit al colectivității, animată mereu de sensul primordial al unității. Panait Istrati a încercat să fie un imens receptacol, o fibră mlădioasă, sonoră, în consonanță cu universul său contemporan, agitat totdeauna de puternicul element al aparteneței sale la pămîntul și la cerurile care s-au boltit asupra nașterii sale. Nu cred că s-a afirmat îndeajuns, în exegeza istratiană, înfiorarea scriitorului de neliniști și căutări, aflat parcă într-o continuă fugă, în întrecere cu timpul și pendulările existențiale alterne, pentru a-și încărca cu experiențe intense viața care nu poate fi trăită decît la o înaltă tensiune. La Panait Istrati există o curgere paralelă, dar cu iuțeli inverse, a timpului interior în discordanță cu timpul exterior al încercării de a trăi sub semnul voinții de a cuprinde în sine toate datele și evenimentele înconjurătoare. El a avut în permanență neliniștea de a nu putea ajunge la țintele visate, fremătînd de acel travaliu interior care stimulează revărsarea *eu-ului* asupra punctelor de reper ale interesului său ideal de a cunoaște

și de a activa elementele stimulatoare ale creației în orice zonă a activității umane. Cu toate tribulațiile și vicisitudinile sale existențiale, el a fost însetat profund de viață, un spirit liber, un protagonist al prieteniei (acest mare dar care trebuie să fie făcut și primit « în genunchi »), și al solidarității umane.

Accentele de pesimism care i-au putut uneori sigila paginile, n-au fost echivalente cu resemnarea. El nu a fost desigur un înger coborît din ceruri, ci o picătură de cristal din imensul fluviu uman, căutînd să răsfrîngă în transparențele sale, întreaga curgere, drama și frumusețea lumii și pămînturilor românești. El a căutat să fie, chiar atunci cînd își clama dezamăgirea, un afirmator al adevărului său. Temperamentul lui a fost desigur profund dramatic, doritor intens de emoții plenare, de furtuni afective, de propăvăduitor al solidarității umane, parte integrantă din universalitatea vieții și a lumii spirituale. El nu a fost un neutral, un neparticipant, ci a ridicat vocea sa de protest împotriva a tot ceea ce lui i se părea că știrbește din imaginea omului care este o fibră sensibilă, structurală a universului. Pentru el, dincolo de orice îndoială, a existat un punct ferm în universul oscilatoriu, farul artei sale. Visător, dar niciodată izolat în turnurile înalte ale alienării, el s-a înscris în epocă și în structurile colectivității de care a fost legat prin infinita sa sensibilitate, încercînd să fie o vibrație profundă a unui spațiu și timp determinat, transfigurînd în artă istoria, visul și aspirația spre libertate a oamenilor născuți pe pămînturile binecuvîntate de la Dunăre și Mare. El a dorit ca fiecare rînd al său să fie înscris în marea carte națională românească. Deschis totdeauna către fluxul de idei, autodidactul de geniu a căutat să ridice o construcție de artă, ascultînd de glasul, în permanență viu, al istoriei. El se ridică pentru libertatea spirituală care acordă sigiliul său nemuritor tuturor operelor create în numele său. Simbolul său cristalizează în versurile *vîntului*:

Le vent ! Le vent !
Force amie de l'homme libre !
Messager qui traverse les espaces
Avec ton fleuve de pureté,
Que tu sois le zéphir qui caresse le visage,
Ou la brise qui cingle les joues,
Ou que tu souffles en tempête
Pour nous prouver ton coeur ami,
Tu restes toujours la force amie de l'homme libre,
Qui unit les cœurs !

Drumul lui Panait Istrati a fost luminat de marile speranțe pe care le poartă în sine conștiința de a servi omul (« ce mîndru sună acest cuvînt »), încrederea nestrămutată în mutațiile pozitive ale condiției umane. El a demonstrat aptitudini excepționale în a sonda în vastele zăcăminte ale vieții interioare a oamenilor și în primul rînd a propriei trăiri, pentru a purta în fața luminii sîmburele iradiant al fiecărei creaturi. El caută frumusețea și adevărul iar protagoniștii operei sale de la *Chira Chiralina* la *Nerantula*, vor să demonstreze că valoarea umanistă a lumii este, în realitate, o aspră ascensiune etică. Dincolo de abstract și metaforic paginile literaturii lui Panait Istrati sunt un elogiu adus omului, neliniștii și aspirațiilor sale, trecerii acestei făpturi, singura rațională din univers și care încearcă să lase o urmă durabilă în curgerea timpului ireversibil.

Omul, în vicisitudinile, în pendulările alterne ale vieții, nu trebuie să renunțe la demnitatea care îl diferențiază în lume. Aceasta poate fi finalitatea paginilor lui Panait Istrati care a izbutit să omogenizeze transfigurarea poliedricei realități la focurile proprii marelui talent, stabilind un perfect sincronism între fantezie și adevăr.

Înscris totdeauna în realitate, rampa de lansare pentru oricît de îndrăzneț vis, Panait Istrati a fost creatorul propriului său destin de artă și emblematic, al omului pe care a căutat să-l reprezinte drept cea mai vie și mai conștientă dintre toate ființele care trăiesc. La *Chira Chiralina* el putea să scrie: « . . . Une vie d'homme ne se raconte ni ne s'écrit. Une vie d'homme qui a aimé la terre et l'a parcourue est encore moins sussceptible de narration. Mais quand cet homme a été un passionné, qu'il a connu tous les degrés du bonheur et de la misère en courant le monde, alors essayer de donner une image vivante de ce que fut sa vie c'est presque impossible. Impossible pour lui-même d'abord, ensuite, pour ceux qui doivent l'écouter. »

Dar el făcut-o ! Și în oglinda profundă a tuturor personajelor operei sale se răsfrînge imaginea creatorului, a « omului din viață care scrie literatură . . . »

El a străbătut un aspru itinerar pentru a se iniția el însuși și apoi a transmite celorlalți oameni tainele profunde ale lumii și ale artelor. Dar el nu a aspirat spre trăirea singulară în lunga sa confesiune dramatică despre propria viață împletită cu a celor mulți, ci spre cunoașterea și revelarea structurilor și adevărul marilor probleme care agită viața și de ale cărei unde fremătătoare nimeni nu se poate izola pe insule solitare. Opera sa nu este altceva decît o interferare a vieții generale cu cea individuală, o mărturisire în care realitatea este transfigurată de artă. Examen al conștiinței scriitorului, reflectare în apele de lumină ale verbului, opera lui Panait Istrati reduce universalul la unitatea psihologică a creatorului, el însuși om atît de viu, înrădăcinat adînc în realitate, înțelegînd arta ca acțiune. El a purtat în paginile sale, întreaga încărcătură a omului care nu este înzestrat numai cu clara rațiune ci este și trestia mlădioasă care se îndoaie în bătaia vîntului contrar.

Niciodată în istorie nu a putut să existe o pozitivă atitudine etică dincolo de aria infinită a libertății omului. Totdeauna morala și-a aflat izvoarele clare din zonele înalte ale libertății cucerite. Aceia care au luptat împotriva libertății au făcut parte dintre forțele oarbe antiumaniste, ridicîndu-se, implicit împotriva sensului etic care orientează faptele demne de a se înscrie în patrimoniul spiritual al omenirii, în arcul evoluției sale. Libertatea este echivalentă, pentru aceia care meditează umanist asupra acestei magnifice noțiuni, cu capacitatea dar și cu voința fermă de a înțelege complexitatea lumii, naturii, societății și omului. Acesta este sensul etic al literaturii lui Panait Istrati și nu am dori pentru destinul său decît ca orice cititor să reafirme cuvintele lui Romain Rolland, primul cititor al primelor pagini ale scriitorului român: « . . . Je lus, et je fus saisi du tumulte de génie. Un vent brulant sur la plaine . . . »

Carte poștală adresată de Panait Istrati lui A. M. De Jong în 11 aprilie 1930 de la Brăila

Carte poștală adresată de Panait Istrati lui A. M. De Jong din Sanatoriul Filaret în 29 iunie 1933

DOCUMENTE INEDITE

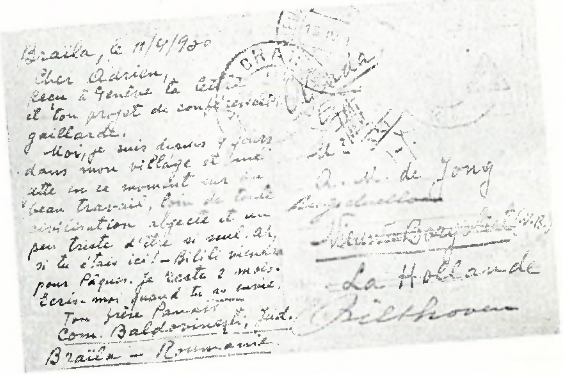
Braila, le 11/4/1930
Cher Adrien,
Reçu à Genève ta lettre et ton projet de conférence gaillarde.
Moi, je suis depuis 4 jours dans mon village et me [illegible] en ce moment sur [illegible] beau travail, loin de toute civilisation abjecte et un peu triste d'être si seul. Ah, si tu étais ici! — Bilili viendra pour Pâques. Je reste 2 mois. Écris-moi quand tu as envie.
Ton frère Panait
Com. Baldovinești, Jud. Brăila — Roumanie

A. M. de Jong
[illegible]
La Hollande
Bilthoven

Sanat. Filaret, le 29.VI.
[illegible] rédacteur de revue qui ne lit pas même les Nouvelles Littéraires, [illegible]
[illegible]
Amitiés, Panait

CARTĂ POSTALĂ

M.
A. M. de Jong
Ruysdaellaan 8
Bilthoven
Olanda

Adrien M. De Jong la Brăila

ALEXANDRU TALEX

O prietenie care a biruit timpul

Panait Istrati a fost un aprig şi bine inspirat « vînător » de oameni. O mărturiseşte singur: « Iubesc omul, cînd poartă în sine dragostea prieteniei. Mă dăruiesc cu frenezie, fără să mă tocmesc. Îmi caut pretutindeni norocul, cu furia cartoforului. Joc totdeauna larg, deoarece nu pot suferi zgîrcenia . . . Dar cînd cîştig pun mîna pe o comoară ».

« Comori » de simţire şi de faptă, ce i-au întovărăşit existenţa, ajutîndu-l, în clipe de restrişte sau neprevăzut, să stea drept în bătaia vieţii. Una dintre aceste « comori » de simţire este prietenia cu scriitorul olandez A. M. de Jong, prezentă cu fidelitate pînă în clipa morţii. O prietenie prea puţin cunoscută în posteritate şi care a împletit, cu consecvenţă, vorba cu fapta, realizînd acea rară dăruire totală în comuniunea frăţească, spontană şi fără drămuire, consemnată în paginile unei corespondenţe dense, ce vede abia azi lumina tiparului, în totalitatea ei. (Scrisorile lui Panait Istrati se află în păstrarea Muzeului literaturii, de la Haga, iar cele ale scriitorului olandez — incomplete — în arhiva soţiei scriitorului român).

« Întîlnirea » lui Panait Istrati cu A. M. De Jong a fost provocată de. . . *Moş Anghel*. Scriitorul olandez, traducînd această carte, în 1926 pentru editura « Kosmos », se loveşte de unele expresii istratiene, al căror înţeles nu-i apăreau clar. Conştiincios, el cere scriitorului nostru lămuririle necesare.

Dar gestul nu este provocat doar de o simplă îndatorire profesională, de traducător al unei opere scrisă într-o limbă străină. Într-o confesiune, apărută în revista « DE NOTENKRAKER », de la Amsterdam, A. M. De Jong mărturiseşte că la început nu s-a înnumărat printre cei impresionaţi de « faima » noului Gorki al Balcanilor: « Auzisem vorbindu-se de opera lui, dar nu o cunoşteam. Mărturisesc, chiar, că priveam cu oarecare neîncredere această glorie zgomotoasă, ce-mi apărea puţin cam snoabă. Dar în clipa cînd îi citii cărţile, toate scrupulele îmi pieriră ca prin farmec. Citii zile întregi de-a rîndul, cu nesaţ . . . Şi ceea ce descoperii era *un om*. Nu un scriitor profesionist. Traducerea operei lui îmi deveni o plăcere neasemuită ». (A. M. De Jong a tradus şapte cărţi: *Chira Chiralina, Moş Anghel, Codin, Neranţula, Pescuitorul de bureţi, Ţaţa Minca* şi *Casa Thüringer*).

În anul 1926, A. M. de Jong nu era un scriitor oarecare. Avea scrisă o operă literară, dintre cele mai apreciate de critică şi preţuită de cititori, — operă alcătuită din romane, nuvele şi piese de teatru. Descendent dintr-o familie de ţărani săraci, a fost un timp institutor ; în literatură a debutat în 1914, cu cartea *Ondergang (Decăderea)*, iar doi ani mai tîrziu îi apar *Notele unui rezervist*. Cartea care îi aduce celebritatea este *Merinjnte Gizen*. Scriitor de opinie, a luptat prin scris împotriva « ciumei brune » şi a plătit cu viaţa, fiind asasinat în 1943 de bandele hitleriste care invadaseră Olanda.

Prima întîlnire Istrati — De Jong are loc la începutul lui august 1927, la Nieuw-Borgoliet, avînd drept urmare o radicală schimbare de tonalitate a corespondenţei lor. Explicabilă de altfel, A. M. de Jong simţindu-se — după propria-i mătrurisire —, pătruns « pînă în străfundurile inimii, de căutătura privirii lui Panagaki ». Din acea zi, scriitorul olandez va deveni un alter-ego pentru Istrati. Îl va chema în scrisori: « Adrian, fratele meu », iar pentru voinicia lui sufletească, îl va alinta cu denumirile « Cosma » sau « Taurul » olandez, făcîndu-l părtaşul agitatei sale existeţe, al greutăţilor de-a se putea descurca în confruntări cu o realitate, nu numai odată duşmănoasă.

« Cosma, olandezul » este, printre puţinii prieteni istratieni, cel care îi înţelege nevoia vitală de-a ajuta pe cei căzuţi în suferinţă, susţinîndu-i chiar băneşte în această direcţie. (De pildă, cazul misteriosului Bernard, un tuberculos în ultimul grad, cules de Istrati în drumurile inimii lui). « Cosma, olandezul » este şi singurul scriitor apusean ce nu va trece în tabăra defăimătorilor « haiducului » de la Brăila.

Amîndoi s-au vizitat reciproc, în oraşele de reşedinţă. Despre una din vizitele scriitorului nostru la Bilthoven, lîngă Utrecht, A. M. de Jong îşi aminteşte un episod ce-l evocă cu multă tandreţe: « Nu cunoştea din *1001 de nopţi*, decît ceea ce ştiu toţi copiii: *Ali-Baba şi cei 40 de hoţi*, *Aladin şi lampa fermecată*, fragmente din *Simbad marinarul*. Surîsei şi-i dădui să citească primul volum din cele şaisprezece, traduse de Mardrus.

Fără multă încredere, începu să citească. Şi surpriză ! Lectura fu pentru el o revelaţie ! Ţipa de bucurie, de admiraţie, uluit de imnurile dedicate prieteniei, dragostei, deliciilor vieţii de vagabond şi ale descrierilor naturii, explozia tuturor pasiunilor. Nu se putea sătura, citindu-le. Dorea să aibe toată această operă imensă şi incomparabilă, pentru a se cufunda în ea, ca într-un ocean, ce i-ar fi fost tot atît de familiar ca şi casa părintească. Apoi, căzu pe gînduri: « Doamne ! dar ăsta sînt eu, în întregime ! Drace, cum e cu putinţă? Hotărît, cîţiva arabi se vor fi strecurat printre strămoşii mei ! » Apoi, faţa lui fu cuprinsă de nemulţumire, frămîntată: « Ah !, iată nenorocirea de-a nu fi fost cîtuşi de puţin erudit ! . . Am trăit aproape cincizeci de ani, fără a cunoaşte această frumuseţe fără pereche, miraculoasă, în care se află mai bunul din mine ». Îndată redeveni entuziast şi se înapoie la lectura sa, fericit ca un copil, căruia i-ai dat un dar magnific » . . .

A. M. de Jong a venit în ţara noastră, pe care a vizitat-o la invitaţia scriitorului brăilean, ce-l ademenise cu « priveliştea măreaţă a Dunării, a meandrelor ei, cu meleagurile lui Codin ». Inapoiat acasă, de Jong îşi va publica impresiile, mărturisindu-şi dragostea pentru Brăila, « pe care — spunea el — o iubesc mai mult decît alte oraşe », arătîndu-se mulţumit de numeroasele prietenii legate, de căldura cu care a fost întîmpinat şi preţuit, pretutindeni.

« Într-o noapte, pe cînd mă aflam în căsuţa lui de la Brăila, — şi-aminteşte de Jong, — Panait începu să-mi evoce cîteva din secvenţele teribile, de necrezut, ale vieţii sale. Timp de două ore, îmi vorbi fără întrerupere, ascultîndu-l aninat de buzele sale, înfricoşat adesea de cumplita frumuseţe a imaginilor ce-mi perinda pe dinaintea ochilor vrăjiţi. Sînt sigur că am trăit unul dintre cele mai frumoase romane ale sale, din păcate pierdut pe vecie, nefiind nimeni alt cu noi spre a-l fi stenografiat. Aici se află, întreaga lui măiestrie, în a povesti — arta povestitorului popular ».

A. M. de Jong a urmărit cu interes crescînd, activitatea literară a lui Panait Istrati din perioada anilor 1930—1935, Într-o scrisoare din 18 februarie 1935, el îi scrie că a citit *Casa Thüringer*: « . . . o iubesc, pentru că te-am regăsit în paginile ei, pe tine şi Brăila, care mi-e dragă mai mult decît oricare oraş din ţara ta. Dar ceea ce iubesc şi mai mult este « Cuvîntul înainte » (N. Red. *Prefaţa la Adrian Zografi sau Mărturisirile unui scriitor din vremea noastră*). Acolo, eşti tu întreg, viu, fremătînd de dragoste şi de revoltă, de toate pasiunile nobile, de durere, de regret, de omenie. O voi traduce cu toată grija şi dragostea. Voi încerca s-o public separat, într-o revistă, înainte ca această carte să apară în librării ».

Panait Istrati simte în vorba şi comportamentul lui A. M. de Jong, prietenul de nădejde, singurul rămas credincios în acei ani de grea cumpănă cînd era atacat din toate părţile, calomniat chiar de mari prieteni de pînă mai ieri. Şi în plus, tuberculoza care îl asalta, tot mai neîndurătoare. Scrisorile lui din acea perioadă sînt adesea un geamăt de inimă învinsă: « Dacă nu am murit încă, fac oare în schimb ceva mai bun? Nimic. Boala lungă nu înseamnă viaţă, e mai rea decît moartea. Mă lupt cu ea deatîtea luni, pironindu-mi ochii în tavan, rumegîndu-mi neputinţa. Din

Carte poştală adresată de Panait Istrati lui A. M. De Jong din Tiflis în 26 septembrie 1928

fericire, Marga e cu mine. Şi asta mă consolează. Unde sînt oare admiratorii mei bogaţi, să vină să mă întrebe dacă n-am nevoie de-a fi internat în vreun sanatoriu elveţian? Deşertăciunea deşertăciunilor! »

Şi totuşi Panait Istrati a izbutit în acea grea perioadă a anilor 1930—1935, să-şi adaoge operei un nou ciclu: *Viaţa lui Adrian Zografi*, scriind patru cărţi noi, să transpună şi să publice în româneşte *Chira Chiralina* şi *Codin*, şi să desfăşoare o intensă activitate de publicist în presa română şi franceză, cu precizări de poziţii proprii, larg dezbătute în epocă, unele dintre ele păstrîndu-şi viabilitatea şi astăzi.

În vara anului 1935, A. M. de Jong a scris o tulburătoare şi judicioasă evocare despre *Panait Istrati, omul şi opera*. Acest text, — rămas inedit — el l-a citit la comemorarea morţii lui Panait Istrati, de către Asociaţia Olanda-România, în iulie 1935, — înfăţişînd, cu respectul adevărului, un portret al omului şi scriitorului, juste aprecieri despre operă şi o tandră recunoştinţă:

« Personal, îi datorez încă şi încă. Îi datorez înflăcăratele ore, de neuitat, ale unei frăţii ce ne-a unit, pe amîndoi; îi datorez săptămînile de reconfortantă hoinăreală laolaltă, debordînd de entuziasm, doldora de-o bucurie greu de închipuit; îi datorez cunoştinţa cîtorva bărbaţi, de-o rară valoare umană, deveniţi tovarăşi de drum ».

Încheiem notaţiile noastre, cu acest fascinant portret, răspuns la întrebarea pe care şi-a pus-o scriitorul olandez: « Cine a fost Panait Istrati, cel atît de glorificat şi tot pe-atît de defăimat? »:

« . . . Un vagabond de-a lungul drumurilor pămîntului, un vizionar mai mult decît un artist, în înţelesul convenţional al cuvîntului. Şi un om revoltat, mai mult decît un revoluţionar . . . Viaţa lui năvalnică şi-a croit drum de-a lungul timpului, în nici un caz ca acele fluvii molcome ce străbat cîmpiile, ci ca un torent de munte, frumos şi neîmblînzit, ameninţător şi nimicitor, ce se aruncă asupra unor stînci închipuite, urlînd de durere sau de bucuria victoriei. Dacă o fi adevărat că fiecare om îşi are dracul lui, apoi Panait Istrati trebuie să fi avut o ceată de draci, ce i-au transformat viaţa într-o luptă eternă, aducîndu-i lui, dureri şi mizerii, iar nouă, frumuseţea tulburătoare a povestirilor sale eroice şi fără seamăn.

Un cuvînt din bătrîni glăsuieşte, că trebuie mult iertat celui care mult a iubit. Să iertăm, deci, totul lui Panait Istrati şi să ne amintim de măreţia lui de artist, creator al unor frumuseţi orbitoare şi eterne ».

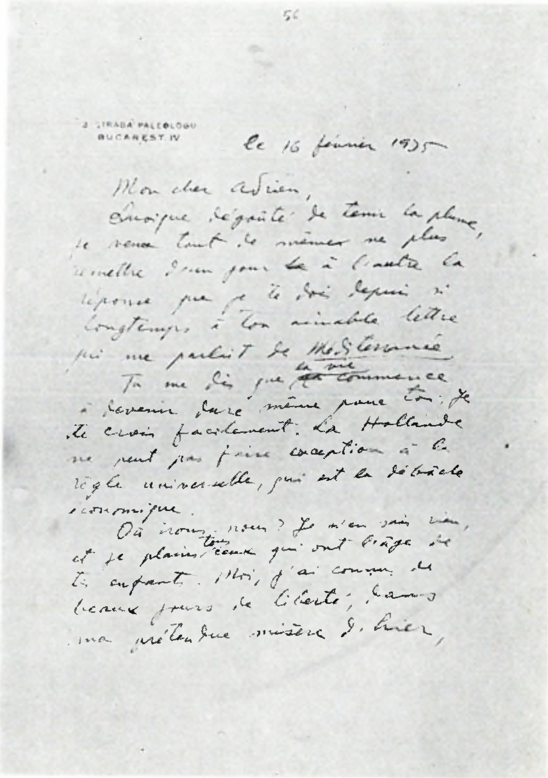
56

2, Strada Paleologu
Bucureşti IV

le 16 février 1935

Mon cher Adrien,

Quoique dégoûté de tenir la plume, je veux tout de même ne plus remettre d'un jour à l'autre la réponse que je te dois depuis longtemps à ton aimable lettre qui me parlait de Méditerranée.

Tu me dis que la vie commence à devenir dure même pour toi; je te crois facilement. La Hollande ne peut pas faire exception à la règle universelle, qui est la débâcle économique.

Où irons-nous? Je n'en sais rien, et je plains tous ceux qui ont l'âge de tes enfants. Moi, j'ai connu de beaux jours de liberté, dans ma prétendue misère d'hier,

Ultima scrisoare adresată de Panait Istrati lui
A. M. De Jong din Bucureşti cu două luni înainte de sfîrşit

58

mais ce que je vois qui il
fait souffrir à présent,
quand 4000 diplômés se présentent
pour se disputer 60 places
dans l'enseignement, alors non!
Ça, je n'ai pas connu! Et je
n'aurais jamais cru que ma
destinée d'écrivassier devait
un jour me plonger dans une
existence d'humiliations permanentes
qui me sont bien plus insupportables
que les coups de pied au cul
que je recevais jadis.
Enfin, ça nous mènera où ça
voudra, je m'en fous. Je brûle
de désir de voir le premier bourgeon de ce 1935 que je n'espérais plus revoir atteindre.

Ton vieux copain

Panait

Marga est malade de grippe. Moi, non, il n'y a plus de place pour la grippe!

Un frate ce are dreptul să i se întindă mîna şi să i se zîmbească.

MIHAIL SADOVEANU

Panait Istrati fotografiind pe D. D. Pătrăşcanu, Mihail Sadoveanu, Gala Galaction şi Jacob Rosenthal, la ferma acestuia din urmă, în septembrie 1925, Snagov

Ultima fotografie, sfîrşitul lui martie 1935 ▶

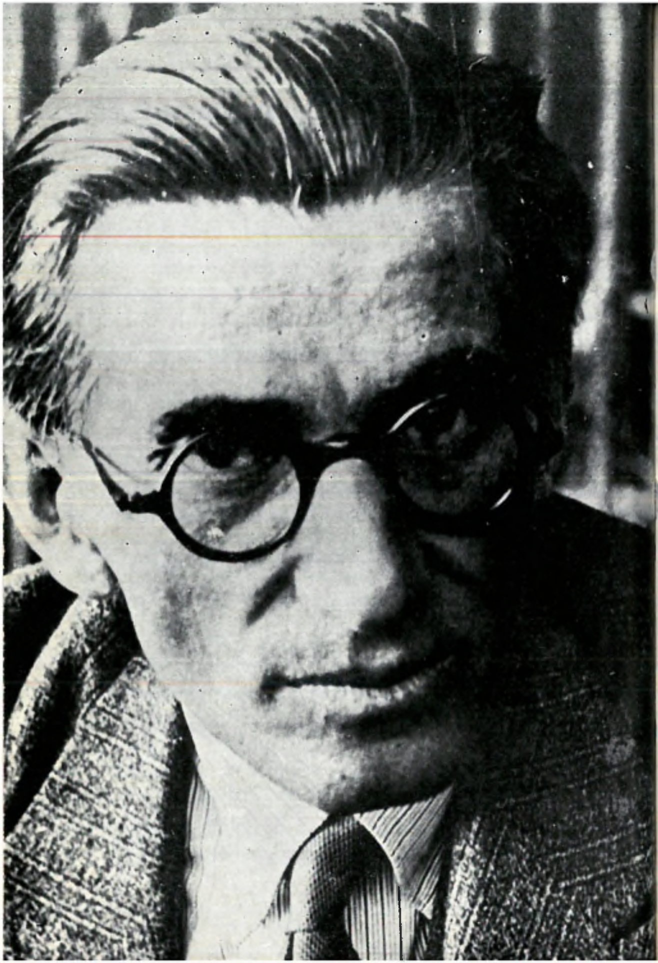

DOCUMENTS INÉDITS

Correspondance intégrale
PANAÏT ISTRATI—A. M. DE JONG

Texte établi et annoté par ALEXANDRU TALEX

I

Montana sur Sierre
Curhaus « Victoria »
le 27/XII/26

Cher confrère et ami,

De retour de Paris, où j'ai fait un court séjour pour participer à un meeting antifasciste [1]*, je trouve votre aimable lettre, dont je vous remercie, et je m'empresse de vous dire combien je vous suis reconnaissant de constater votre scrupuleuse conscience d'homme de lettres.*

Non, le passage dont le sens vous paraît obscur, ne veut pas dire ce que vous lui attribuez, mais tout simplement ce qu'il affirme, c'est-à-dire: que la maison était à ce point dépourvue de gardien qu'« il n'y entrait que celui qui ne voulait pas voler », *— donc, ceux qui ne voulaient voler y pénétraient tout à leur aise, ce qui n'est pas chose rare dans nos pays et un peu partout.*

N'empêche, grâce à ce doute, je connais aujourd'hui votre beau proverbe: « Un cheval aveugle n'y pourrait rien briser », *et je suis à votre disposition, avec reconnaissance, pour tous vos doutes à venir, en ce qui concerne la traduction de mes textes, qui ne sont pas toujours très claires.*

Fraternellement, votre

PANAÏT ISTRATI

N'ayant pas sous la main un livre pour vous le dédicacer, je me permets de vous envoyer, comme souvenir, l'image ci-jointe [2]*, et je vous prie d'avoir la bonté de me faire parvenir votre traduction hollandaise avec un mot de votre main, dès qu'elle sera mise en vente.*

II

PALACE HÔTEL
Schéveningue

Schéveningue, le 4/8/27

Cher ami et confère,

Je suis dans votre magnifique pays, et quoique mes yeux aient déjà vu bien des pays étonnants, je n'arrête pas, depuis ces deux jours, de m'extasier. Vraiment, je crois bien n'avoir pas encore vu une terre si parfaitement idéale, une nation si prospère, une contrée si intime !

En traversant hier La Haye, je l'ai considérée comme la petite ville la plus belle du monde, et aujourd'hui Schéveningue et sa plage m'étourdissent.

Je reste ici jusque lundi matin, puis, deux jours à Amsterdam, Amstel — Hôtel. *Pourrions-nous nous rencontrer ?*

Reçu votre superbe édition de mon Oncle Anghel [3].

Fraternellement vôtre

PANAÏT ISTRATI

III

Paris, le 1-er sept. 1927
24, rue du Colisée

Mon frère Adrien,

Bien reçu ta belle lettre et les manuscrits, mais . . .

La vie et le travail me bouffent !

D'abord, chez les Ionesco (que tu dois voir ce mois, en venant à Paris), gros travail de peinture: j'ai refait un escalier et le sous-sol où j'ai écrit Kyra *et* Nerrantsoula. *Puis, j'ai beaucoup couru pour chercher (et trouver) un appartement. Je cours encore pour l'aménager. Enfin, mon travail proprement dit.*

Aussi, c'est tout ce que je puis te dire en ce moment. Mais, une fois installé, je te dirai toute ma joie de t'avoir connu personnellement, je te la dirai surtout en vivant avec toi quelques jours à Paris. Si tu viens vers fin sept., je pourrai te loger chez moi, près Paris, à Meudon, [4] *où je resterai à écrire jusqu'en décembre.*

Au revoir, donc, formidable type que tu es ! Je vous embrasse, toi et les tiens.

TON PANAÏT (alias Adrien)

J'aurais besoin de Bakâr. *Ne m'envoie plus le manuscrit hollandais. Je n'y comprends goutte !*

J'ai eu une lettre de Quérido, un peu de « cher maître » à « cher maître » ! Elle portait ce titre: À l'homme exceptionnel !, *que je n'ai pas aimé.*

IV

Meudon — Val-Fleury (S.etO.)
1, Avenue de la Gare
le 10 sept. 1927

Mon cher Adrien,

Je ne t'attendais pas le 14 septembre. Ces jours-ci j'ai été absent de Paris et je le serai tout ce mois, aussi que le suivant.

D'abord, je dois aménager cet appartement d'où je t'écris en ce moment. Puis, ce sera un travail fou, que je dois abattre avant fin octobre. Enfin, fin octobre, je pars en Russie, invité à participer à l'anniversaire de 10 ans de la Révolution bolcheviste. Sont encore invités cinq Français, dont Rolland et le prof. Langevin [5].

Et Ionesco est parti en Roumanie pour six mois ! Et moi, j'aurais voulu t'héberger chez moi, ce qu'il m'est impossible avant 15 jours.

Tu vois donc où j'en suis.

Je m'enterre ici et fuis tout le monde. Le business d'abord, parce qu'il s'agit de vivre.

Comment ferons-nous ? J'en suis désolé. Je pourrais te voir un moment, bien entendu, mais tu sais combien nous nous aimons et ce que devait être ton arrivée à Paris, si les circonstances ne s'y opposaient.

M'en voudras-tu ?

Viens toujours. Des hôtels, il y en a partout et pour toutes les bourses. Si nos meubles arrivent avant le 14, tu seras chez moi. Si non j'ai entendu que Touring-Hôtel *est bien et pas cher.*

Apporte un peu de musique hollandaise pour ma compagne.

Fraternellement à toi et aux tiens, votre

PANAÏT

V

Athènes, le 20 février 1928

Mon très cher Adrien,

Je reçois ta lettre au moment même de mon expulsion de Grèce [6], *je la lis, la relis et me réjouis comme un gavroche de ton adorable angoisse, de tes cris de détresse. Béni soit le malandrin qui m'a parlé mal de toi et t'a parlé mal de moi, car il a réussi à t'arracher ces cris et à me faire t'aimer plus (si cela était possible !). Quant à notre cher Quérido, je te dirai tout simplement que son nom n'a guère été prononcé dans le bref entretien que j'ai eu avec ce type dont j'ignore jusqu'à son nom.*

Oui, cet homme m'avait effrayé ! Il m'a dit que la haine pour la Russie martyre va jusqu'à tourner en rigolade l'éxecution de Sacco et Vanzetti [7], *uniquement parce que les communistes ont pris la défense de ces malheureux. Ah, je t'assure, cela m'a fait de la peine. Mon Adrien, un si ignoble détracteur d'un grand peuple qui souffre et qui lutte, cela m'avait terrassé, et je lui ai dit que s'il dit vrai, je romprai avec toi.*

Car tu dois savoir, Adrien, que la Russie communiste *à l'œuvre, c'est une, et les malandrins européens, autres.*

Tu ne peux pas être communiste, (je ne sais pas moi, ce que je suis !), mais tu dois défendre l'Union contre les attaques ignobles de la racaille criminelle qui nous domine, nous exploite, nous assassine.

C'est tout ce que je te demande. Ligue-toi et tes amis, unissez vos clameurs à celle des hommes qui demandent, comme moi, qu'on laisse la Sovietie tranquille. C'est tout tout, tout, et tu seras mon frère !

Adieu, ou au revoir, un jour. Je pars à Odessa, pour vivre deux ans en Russie. Adresse: chez Mr Théoharis Théoharidis, Elisabetinskaia 13, Odessa.

Ton frère t'embrasse, ainsi que les vôtres.

PANAÏT ISTRATI

VI

Recommandée

Moscou, le 6 juillet 1928
adresse: Gossizdat-Moscou

Mon cher de Jong,

Devant, à la fin de ce mois, partir pour une année de voyages qui comprendront les régions suivantes: Moscou — Nijni-Novgorod — la Volga — Astrakhan — la Caspienne — Bakou — Azerbeidjan — Géorgie — Arménie — Krasnovodosk — Turkestan —

Hebekistan — Samarkande — Tachkent — Kirghistan — Kasatskan — Aktjubinsk — Samara — l'Oural (mines de platine) — Omsk — Novosibirsk — Irkutsk — le Baïkal — les mines d'or de Léna — la Mongolie — Tachita — la Mandchourie — l'Oussouri — l'Amour — Vladivostok — Sakhaline — le Japon.

Je te prie de me faire savoir, dans le plus bref délai possible, si tu peux me faire accepter, par quelque journal ou revue, des correspondances et dans quelles conditions.

Ces voyages, je les entreprends en compagnie de l'écrivain grec Nikos Kazantzaki [8], *et les articles seront signés de nos deux noms.*

Il est utile de les assurer à l'avance; de la tenue générale de ces articles, ils ne contiendront guère des chiffres, et ne seront pas écrits sur un ton polémique. Notre but est de découvrir les aspects nouveaux de la vie des peuples peu connus, aujourd'hui soviétisés, et de présenter cette vie dans son cadre pittoresque. Une abondante documentation photographique en résultera également. Si ces organes en font cas, veuille le préciser dans ta réponse, et reçois, cher ami, mes salutations amicales.

PANAÏT ISTRATI

VII

recom.

Moscou, le 29—7—28
Gossizdat-Moscou

Bien cher Adrien,

J'ai été bien touché de ta susceptibilité amicale. Non, il n'y a rien: j'écrivais, alors, une dizaine de lettres stéréotypes aux journaux, avec « Monsieur » *et* « Cher confrère », *et, de ce cœur-là,* « *glacial* », *comme tu dis, il est explicable que je t'aie appelé par ton nom de* Jong.

Ta réponse à Odessa, je l'ai reçue, et je t'ai répondu. D'ailleurs, le différend créé par le stupide a été liquidé entre nous dès ma lettre d'Athènes.

Certes, mon cœur d'ami et de révolutionnaire aimerait voir le frère Adrien tout près de mes convictions, en ce qui concerne la Russie, qui souffre, qui est entourée d'ennemis et qui a grand besoin de défenseurs, car elle est grandiose dans ce qu'elle veut et dans ce qu'elle réalise. Mais . . . Je sais que les convictions, seules les constatations personnelles peuvent les créer.

Si jamais tu veux profiter d'une occasion, à l'avenir, pour visiter la Russie, tu n'as qu'à me le dire: à partir de la frontière russe, tu es mon hôte. Ce sera, sûrement, après ce grand voyage d'une année que j'entreprends avec Kazantzaki, et après mon retour en Europe, quand nous viendrons sans faute te revoir, toi, Quérido, les amis et la belle Hollande que je ne puis plus oublier.

J'accepte, ferme, les conditions pécuniaires que tu me transmets, pour « *Telegraaf* » *et pour l'éditeur Quérido. De la qualité et la tenue de nos articles, je ne me fais pas de bile. Tu me connais. Et Kazantzaki est un créateur et un des hommes les plus érudits de notre temps.*

Maintenant, il faut aller plus loin et préciser:

Je mets le copyrigth à Paris, pour l'original français sous le title général: « En suivant l'Étoile Rouge », *mais la Hollande peut supprimer ce titre général et accepter le titre du livre (il y en aura plusieurs); ainsi, par exemple:* « En descendant la Volga », *dans lequel nous décrirons les peuplades les moins connues, ou* « Le Turkestan », « La Sibérie » *etc. Je propose à ton éditeur Quérido, un de ces livres, pour 500 goulds,* mais seulement pour la langue hollandaise: *il n'a pas le droit de traduction dans une autre langue.*

Quant à « *Telegraaf* », *je te prie de lui donner des nouvelles assurances à propos de la tenue impartiale de nos articles et de leur qualité: nous ne sommes ni ces communisards, ni des débutants, dieu merci. Puis, demande-lui comment veut-il publier: un feuilleton par semaine, ou toute une série d'articles d'un coup, c'est à dire quotidiennement? Cela est très important pour nous, car il faut savoir comment il faut faire les expéditions sur des distances aussi considérables.*

S'il veut quotidiennement, nous lui enverrons la série toute entière: Le Turkestan, *par exemple. S'il veut une fois par semaine, alors nous lui donnerons des articles de partout:* Volga, Caucase, Géorgie, Turkestan, Sibérie etc. *J'accepte à l'avance le choix, qu'il fera, de ces deux modalités.*

Voici pour l'affaire.

Je regrette d'apprendre que « *Nu* » *n'a pas pu garder un homme de ta qualité, mais Quérido, que la vieillesse rend bien pensant, tu devais t'y attendre.*

Oui, pour mes nouvelles, ils seraient bien aimables s'ils voulaient m'envoyer le plus tôt possible mes honoraires, à mon compte 3198, Banque du *Dauphiné,* 6 rue du Bât d'Argent, Lyon, France, *en m'avertissant de la somme versée. Je dépense tout ce que je gagne et je ne rentrerai jamais dans l'argent que me coûtent ces voyages.*

Pour finir, voici quelques bouts de papiers à effigie, que ton fils adore, mais dis-lui que cette adoration à lui m'a attristé: seuls les vieux gagas raffolent de si peu de chose; les vaillants comme lui doivent aimer le vent, la mer, la forêt, les cerfs-volants, les sports, — puis, plus tard, les gars au regard franc, les livres forts, le repas copieux et la femme passionnée.

Néanmoins, s'il me promet de se débarrasser d'une passion si mesquine, je lui achèterai ici une belle collection.

A toi, ton frère

PANAÏT ISTRATI

Amitiés sincères
aux tiens et à tous nos amis.

VIII

Erivan (Arménie) le 8—IX—28

Mon cher Adrien,

Voici deux premiers articles sur l'Union Soviétique. Ils sont de la première série, que nous avons distribuée dans divers pays. La seconde série, dans un mois, sera La Transcaucasie, *puis,* le Turkestan, *et, enfin,* la Sibérie. *Dis-moi si tu en veux plus ou moins, plus longs ou plus courts, et, aussi, s'ils te vont. Il est entendu que nous sommes prêts à te réserver un volume entier, si Quérido est toujours disposé d'en accepter la publication.*

Comme tu vois, je voyage toujours.

C'est tout pour le moment. Je file pour visiter une belle mosquée.

Ton fraternel, PANAÏT ISTRATI

IX

Carte Postale

Samara, le 9—9—28

Cher Adrien,

Nous avons commencé le grand vagabondage qui finira, dans 8 mois, avec Vladivostok. En ce moment nous descendons la Volga, en visitant tous les grands centres: Nijni-

Novgorod, Kazan, Samara, Saratov, Stalingrad, Astrakhan. En octobre nous t'enverrons une partie de nos articles.
Affectueusement, ton

PANAÏT ISTRATI

X

Carte postale

Tiflis, le 26-IX-28

Cher Adrien,

Nous avons descendu la magnifique Volga, jusqu'à Astrakhan, puis, par la Caspienne, nous sommes venus ici, pays de beaux hommes et de superbes femmes. Sous peu, nous nous arrêterons pour écrire la première série d'articles, dont tu auras la primeur.

Fraternellement, ton PANAÏT ISTRATI

XI

Moscou, le 6-II-1929
Adresse: Paris, 24 rue du Colisée

Mon cher Adrien,

Reçu ta réponse tardive.

Je me désintéresse complément de la parution des articles dans Nieuw Rott. Courent., *ou ailleurs. Même, si possible, arrêter toute publication.*

J'ai besoin d'attendre encore et bien méditer avant de publier quoi que ce soit sur la Russie, car les problèmes qui se posent à mon esprit sont bien complexes et bougent sans cesse.

Du reste, je me suis séparé de Kazantzaki. Il continue le voyage, indifférent à la gravité des questions.

A bientôt. Avant 15 jours je serai à Paris.
Fraternellement ton

PANAÏT ISTRATI

XII

Carte postale

Paris, le 18-II-29

Cher vieux,

J'arrive et je suis content d'apprendre que tu veux venir à Paris. Dépêche-toi donc ! Je serai heureux de pouvoir te serrer les mains.

Ton, PANAÏT ISTRATI

24, rue du Colisée,
chez Ionesco.

XIII

Paris, 24 rue du Colisée,
le 1-er-III-29

Cher Adrien,

Viens quand tu veux.

Je suis à Paris pour deux mois. Même, très occupé en ce moment, ça m'arrange que tu viennes plus tard.

Télégraphie-moi l'heure de l'arrivée du train en gare. Néanmoins, sache que c'est plus pratique que tu prennes un taxi et que tu descendes chez Ionesco, le bottier et le grand ami d'où je t'écris, étant donné mes courses et mes rendez-vous qui pourraient m'empêcher de venir te chercher à la gare.

A toi et aux tiens, affectueusement,

PANAÏT ISTRATI

XIV

Carte postale

Montana sur Sierre, Curhaus Victoria
le 17-5-29

Amis, voici l'adresse. Amitié à vous deux et aux enfants.

PANAGAKI

Comment vont-ils mes chers amis ? Pour nous, la vie est toujours belle et le poker suit son bonhomme de chemin.

BERNARD [9]

XV

Montana s/Sierre, Curhaus Victoria
le 18-5-29

Cher Adrien,

Voici le Pêcheur.[10] *Fais pour le mieux. Car il nous faut beaucoup de galette: notre brave Bernard est installé comme un roi, mais le docteur me dit qu'il a besoin de soins sérieux et assez longs.*

Ce n'est pas vrai qu'il est perdu. Au contraire: de Muralt est sûr de sa guérison, grâce à sa robustesse.

Aussi, je veux faire tous les sacrifices. Ça coûtera dans les 15 fr. suisses, par jour, prix exceptionnel.

Je vous quitte, car on a sonné pour la table, et je vous embrasse fraternellement tous les quatre.

Votre, PANAÏT ISTRATI

XVI

Montana s/Sierre, Curhaus Victoria
le 25-5-29

Mon énorme Adrien !

Reçu ta lettre, dont le contenu nous prouve (à Bernard et à moi), que tu deviens de plus en plus énorme, à pied et à cheval, en auto et dans ton sommeil, en écrivant ou en pissant, de près et de loin. Béni sois-tu ! Et bénie ta diablesse de Co', qui se laisse faire la cour pour mieux te donner un coup de pied au cul, — ah, la garce !

Bernard ? — Hum ! Il est notre gloire. Deux savants luttent avec lui et en sont fiers (il passe ici pour mon secrétaire et meilleur ami; lorsqu'on veut avoir une dédicace, c'est vers lui qu'on va d'abord, avec mille caresses.) Nous occupons des appartements privés (hum ! hum ! ou ne soit pas dans quelle « purée » nous pataugeons !). Nous jouons au poker, gros jeu, et perdons gros, mais la vie est belle quand-même (hier soir j'ai gagné 50 florins).

Toutes les femmes font la cour à Bernard (et le cochon dit que c'est par admiration pour moi: à d'autres !). Il les baise et moi je tiens la chandelle. Ah non ! Tout à l'heure je vais annoncer que c'est lui, l'écrivain et moi, le secrétaire.

On lui a fait toutes les radiographies, mophies, scophies (ce sont des termes scientifiques, que des profanes comme toi ignorent !). Il y a trois jours: première piqûre de sels d'or, traitement dangereux que Bernard a mis Knok-out *! Résultat: plus de fièvre ! On va continuer: 3 mois (préparez les florins !) et nous aurons un baryton ! (coût du traitement: 10 florins par jour,* prix de faveur, *— n'oubliez pas qu'il est au Victoria, Curhaus, le premier à Montana, un des premiers au monde: vante-moi, bouche, si non je te chie dessus !)*

Chaque jour, le médecin-chef et sa belle assistante, entrent chez nous, avec un: « bonjour, chers amis » ! *— Nous répondons tous deux:* boum ! boum !

Mais le chef et la belle ne comprennent pas:

— Qu'est-ce que c'est: boum ! boum !?

Bernard réplique:

— En roumain, cela veut dire: nous vous aimons bien ! *C'est du nègre !*

Maintenant, assez de blague ! Affaire sérieuse: et je fais ici appel à l'esprit de sacrifice de mon Adrien.

Il te faudra faire, mon brave, un voyage à la Haye, où toi et Duijs devrez jeter sur la balance tout votre poids de gros bons bougres et énormes amis, dans l'affaire Trotsky. [12]

J'ai une lettre alarmante de Magdaleine Paz (Magdaleine Marx, dans les lettres; *son meilleur livre:* Femme ! *gros succès, il y a quelques années). Elle et son mari Maurice Paz, avocat à la Cour, sont les amis français les plus dévoués à T.*

Magdaleine possède de T. la lettre que Duijs nous avait demandée et qui fixe une fois pour toutes le but du séjour et l'attitude politique de T. en cas d'admission (et il faut admission, gott fer dam *!). Cette lettre, T. l'adresse à Magdaleine, mais sur la demande de Duijs, il est prêt à en adresser, une, avec le même contenu, à Duijs ou au gouvernoment.*

Magdaleine part pour la Hollande, où elle ne connait personne, et me demande ton appui amical et celui de Duijs. Je lui ai répondu que je vous écrirai à vous deux, et qu'elle peut compter sur votre dévouement. Je lui ai dit, l'homme que tu es*. Elle va donc te télégraphier le jour et l'heure de son arrivée à la Haye, Hôtel Central. Elle a l'adresse de Duijs et la tienne.*

C'est une belle femme, généreuse, spirituelle, coquette, qui vous charmera. Fais-lui un brin de cour, si le cœur t'en dit (mais ne montre pas ces lignes à Co, qui m'arracherait les yeux !). Si, par hasard, tu veux la prendre en auto (ah le veinard !), à Anvers ou à Rosendaal, télégraphie-lui: Maupaz-Paris, *mais tout de suite, car elle est pressée. Elle te reconnaîtra, en lui disant d'aller du train, droit sur la belle* Auburn. *Et* boum !

Et bon succès politique.

Salut aux êtres libres et amoureux de vie !

Votre PANAGAKI

XVII

Colmar, le 16-6-29
Hôtel de l'Europe

Mon cher Adrien,

En rentrant en France, je me suis arrêté ici, tout seul et complètement isolé du monde, pour que je puisse me retrouver un peu. Le don que je fais à mes amis, de toute ma personne, c'est peut-être une belle chose, mais elle n'avance pas le lourd char de mes affaires.

Or, c'est bien le moment que je me consacre un peu à mon œuvre, même dans l'intérêt de mes amis qui m'aiment, pour une chose ou pour une autre. Il faut, mon vieux, se retrouver seul pour la lourde tâche de ce que nous portons sur nos épaules.

Je lisais avec inquiétude, dans ta dernière lettre, la description sincère de ta rage contre une plume qui ne marche pas comme tu voudrais. Oh, je sais bien, je ne sais que trop, de quoi il s'agissait, et cela me fais t'aimer encore plus. Oui, l'art c'est une affreuse putain qui nous trompe parfois. C'est pourquoi nous devous la traiter à coups de bâton.

En qualité d'ami et de vieille bête qui a vu de toutes les couleurs, je te conseille donc de ne pas te laisser tromper par la putain d'art. Si l'atmosphère familiale ne te va pas, éloigne-toi promptement. Sois seul. Souffre. Gémis. Mords ta queue.

C'est ce que je fais en ce moment.

Car le drame russe m'ayant fait renoncer à mon livre Vers l'autre flamme, *qui était prêt pour l'imprimerie, je dois maintenant rattraper le fil d'Ariane que j'ai perdu depuis deux ans. J'attaque le premier volume d'un nouveau cycle* [13], *qui est en conformité avec mon état d'âme d'aujourd'hui, après la terrible confirmation de mes anciennes convictions par l'expérience russe.*

Comme, pour les exigences de mon œuvre, j'aurai besoin de revoir mon pays, j'ai décidé d'y aller, avec ma bonne compagne Bilili [14], *vers fin juillet. Je te demande donc si tu penses toujours pouvoir m'accompagner. C'est pour toi une occasion unique de voir une contrée inexistante dans l'Occident européen.*

Certes, on en dépensera, car, malgré l'hospitalité de là-bas notre rang, notre renommée, ne nous permettent pas de laisser les autres payer, — tout comment cela se passe. Mais en aucun cas, ta part ne pourra dépasser 5 florins par jour, cela je te le garantis et suis prêt à mettre le surplus de ma poche. Le coût du voyage, je ne me le rappelle plus. Il faudra se renseigner. Je crois, dans les 200 florins par personne, aller et retour, en troisième.

Bernard est à Paris, seul locataire de mon atelier de l'avenue des Ternes [15]*. Pauvre homme ! Je ne sais par pour combien de temps il aura encore. Les médecins de Montana sont bien pessimistes. À ce qu'il parait, un cartillage est déjà attaqué.*

Je reste ici encore 5 jours; après à Paris. — Je vous embrasse tous.

Votre, PANAÏT ISTRATI

XVIII

Paris, le 15 juillet 1929
96, Avenue des Ternes

Mon cher Adrien,

Tu t'es terré. Et sûrement tu pisses ta prose à gros jet, comme je pisse la mienne, ici, seul, vrai ermite, les couilles lourdes de salep.

Allons, mon brave ! Minute de répit. Cela ne fera pas le bonheur de l'humanité, et le notre encore moins. Voyons donc où nous en sommes.

D'abord, tu ne m'as pas répondu à ma dernière lettre, écrite de Colmar, où je te demandais si tu te décides ou non de m'accompagner en Roumanie. Pourquoi me méprise-tu ainsi, espèce de taureau hollandais !

Puis voilà. Il y a autre chose: Vers l'autre flamme, *parait en trois volumes moyens, 15 octobre, 1-er novembre et 15 novembre.*

Ça sera une terrible pétarade dans toute l'Europe, car ces volumes sont comme leur titre l'affirme: feu et flammes !

Il suffirait que tu trouves le temps, un seul jour, de donner un coup d'œil sur les pages qui sortent en ce moment de la machine à écrire, pour que tu t'aperçoives qu'une traduction de toi, en hollandais, serait le meilleur service que tu auras jamais rendu à la classe ouvrière.

Puis, autre chose: j'aimerais que Quérido, ton éditeur, s'empare de ces livres avant Kosmos, qui est mou et paie mal. (Ils sont déjà retenus en Angleterre et en Amérique, et cela doit suffire à Quérido pour en être certain qu'il ne ferait pas une mauvaise affaire.)

Mais pour que Querido les obtienne, il faut qu'il accepte:

15% du prix fort de vente, avec 1000 florins d'à compte à la remise des manuscrits, puis, regarder les comptes six mois après l'apparition des livres.

Sur ces mêmes conditions on traite partout. En ce moment, je suis en pourparlers avec Ernst Bendz, le critique suédois, qui est à Paris et traite pour la Suède et le Danemark.

Veux-tu le proposer à Quérido et lui expliquer la chose? — Tu me rendrais un service, car je suis débordé par les malheurs des autres et par les miens propres. J'en ai marre de cette existence. Je crois que cela ne finira jamais pour moi, même si je devenais millionnaire de livres sterlings. Bernard va beaucoup mieux depuis son retour de Montana, je l'ai installé ici, chez moi; il vient de passer 15 jours à la campagne et demande de toi et de Co. Va-t-elle mieux?

PANAÏT ISTRATI

XIX

Carte postale

Paris . . . En Flanant
le 25-7-29

Cher Adrien,

Reçu les 100 florins. Merci. Tu es bien brave. — Ça ne fait rien pour les 500, si tu ne peux pas. J'espère que tu feras avec Quérido, (pas avec Kosmos) et que tu me trouveras le 1000 (dont 500 seront pour moi) avance sur les trois vol. (umes).

Je vous serre les pattes à tous les trois.

PANAÏT

XX

Paris, le 17-7-29
96, Avenue des Ternes

Cher Adrien,

Nos lettres se sont croisées. Je t'ai écrit hier, longuement. Je reçois à l'instant ta lettre du 12.

Tu me demandes si Bernard (qui est depuis hier de retour) « préfère se débrouiller soi-même ». Qu'il le préfèrerait, il n'y a pas de doute, mais s'il le peut, voilà qui est une autre paire de manches.

Depuis que nous l'avons connu, personne, sauf nous deux, ne l'a aidé avec un franc. À St. Hilaire, où soi-disant son cousin lui a payé la pension, il n'a pas moins dépensé les 500 fr. que je lui avais remis au départ.

Donc, je ne t'ai rien dit, mais puisque tu me demandes, je te réponds: si tu peux continuer parfois à lui venir en aide, bien sûr qu'il serait salutaire. Cela me permettrait de souffler. Or justement, des obligations écrasantes et imprévues, m'écrasent en ce moment, mais je mourrais plutôt que de lâcher ce brave homme qui n'a plus au monde que nous deux.

Je voulais même te demander si tu n'es pas en mesure de me prêter un peu d'argent. Dans six mois j'aurai de bonnes rentrées d'Amériques et d'Angleterre. Je serai bien à mon aise. Mais en ce moment, je suis foutu. Et par dessus le marché, je dois faire pour 7000 frs de dépenses pour rendre habitable, avec Bernard, ma femme et moi, cet atelier où je suis et qui n'est pas fait pour un ménage à trois.

Ainsi, pense, amicalement. Si tu peux, bien; si non, tant pis et rien ne sera changé entre nous, car à l'impossible personne n'est tenu.

J'ai besoin de 500 florins. Si tu me les trouvais chez Quérido, je serais sauvé et je n'aurais pas besoin d'autre chose.

Quant à la Roumanie, je ne sais pas bien si je vais. Il serait très nécessaire, car la terreur et la pourriture est là-bas plus grande que jamais, et j'aurais à écrire des choses utiles. Mais, l'argent, l'argent. Maudit argent!

Fraternellement à vous quatre

PANAÏT ISTRATI

XXI

Paris, le 26-7-29
96 Av. des Ternes

Mon cher Adrien,

Reçu le tchékoslovaque de 500 florins, mais dis à Quérido que cela ne va pas. Il a conclu et paye 1000 florins pour les « Mémoires » de Trotsky, deux volumes. Certes je ne suis pas Trotsky, mais je suis autre chose, — quelque chose qui ne peut pas donner (et Rieder n'acceptera pas) trois volumes avec un acompte de 500 fl, même en payant 15% du prix fort.

L'Amérique, dont je t'ai parlé, ne paye pas 1000 fl., mais 2000 dollars (helas, je n'ai pas encore vu leur couleur, car c'est Rieder qui les encaissera.)

Enfin, fais comprendre à Quérido qu'il doit verser, apres avoir vu quelle matière enflammée je lui livre, encore 500 fl.

Dans quelques jours, je t'enverrai 2/3 du manuscrit.

Embrassades et merci

ton PANAÏT

XXII

Paris, le 31-7-29
96, Av. des Ternes

Cher Adrien,

Voici le début de Vers l'autre flamme. *Ce sont les deux tiers du livre. Le reste, tu l'auras dans 8 jours.*

Lis la préface. Il est dit que c'est écrit en collaboration. *Comment?*

I. Vers l'autre flamme[16] *(entièrement de moi) — II.* Soviets 1929 *(entièrement par* Victor Serge*) — III.* Lueurs sur la Révolution russe, *— ou autre titre — (entièrement par Boris Souvarine).*

C'est « distinctement », pas? Et c'est tout ce qui regarde la postérité, car l'éditeur, ça ne le regarde que ma signature et la bourse. Six mois plus tard, je dirai les noms publiquement.

Ton, PANAIT

XXIII

Budapest, la 21-8-29

Carte postale

Cher Adrien, ce matin je repars pour mon pays.[17] J'aimerais savoir si tu as reçu de Rieder la confirmation que notre affaire est en règle. Si Rieder ne t'a pas écrit, alors

Quérido doit te le dire et . . . te rembourser les 500. — Voici mon adrese: N. Constantinescu, Piața Sf. Arhangheli 21, Brăila, Roumanie. Ecris bien lisiblement. — Amitiès à toute la baraque.

P.I.

XXIV

Timișoara, 2-9-29

Amis,

Je suis parmi les loups qui parlent ma langue. Cette fois. Et c'est le même diable. Bataille sur toute la ligne ! Demain je pars pour enquêter ailleurs.[18]

As-tu rentré dans tes 500 fl., mon brave Adrien ?

Ecris-moi:

Mr. N. Constantinescu (pour moi)

Piața Sf. Arhangheli 21, Braïla Roumanie

Fraternité. Votre PANAÏT

XXV

Paris, le 16-10-29
24, rue du Colisée

Mon cher Adrien,

Depuis trois jours, je suis de retour dans ce maudit atelier de l'Avenue des Ternes, d'où notre bon Bernard est sorti pour aller, à Lariboisière, mettre fin à une souffrance, par trop surhumaine.[19]

Ses effets sont encore ici, et cela me fait un mal qui tue le cœur. Rarement j'ai aimé un homme si totalement. Mais nous pouvons dire, vous deux là-bas et moi ici, que nous n'avons pas marchandé à ce grand inconnu, ni notre amour fraternel, ni notre aide humaine.Et sûrement il est mort nous emportant dans son cœur.

Infecte vie ! pleine d'illusions et de néant !

Je n'ai pas le cœur, ni le temps de te raconter ce que j'ai vécu en Roumanie. Je te dirai seulement que peu d'hommes sont aujourd'hui si affreusement insultés comme je le fus en Grèce, et en Roumanie, et le suis en ce moment en France. Dans mes deux patries d'origine, je suis un vendu aux Soviets et à la francmaçonnerie. En France, je ne suis plus pour les communistes qu'un vendu à la bourgeoisie et un agent de la police roumaine. C'est tout ce qu'il trouvent à me repondre à l'Affaire Roussakov.

Maintenant, ecoute-moi, mon bon Adrien. Je vais de nouveau t'embêter avec mes misères financières, mais sache, comme tu le sais déjà, que si tu ne peux rien, rien ne sera changé à notre belle amitié. C'est fraternellement que je fais de nouveau appel à ta bourse, pour 3 ou 4 mois, et pour un emprunt de 500 florins. Si la chose t'est possible, envoie-les moi le plus tôt. Si non, eh bien, je vous embrasse tous les quatre, et même ton chien et ton cheval.

Je rentre de Roumanie avec une dette de 15 mille francs, par dessus les 10 mille que j'ai dépensé en 6 semaines pour moi et ma femme. J'ai fait des dettes parce que j'ai trouvé, là—bas comme partout, des hommes qui se mouraient de misère. Mais ces dettes-là ne sont pas préssantes, car j'ai emprunté à des amis qui peuvent facilement attendre la publication de mes livres en roumain, qui couvrira cette somme et au delà.

Mais voilà que moi ici je suis par terre, ayant trop pris à l'avance pour un de mes collaborateurs à ces trois livres. C'est encore rien, tout est souscrit et le tirage s'annonce considérable. Il y aura assez pour tirer les Roussakov de Russie et pour les installer ici. Mais pour cela il faut que les trois livres paraissent, d'abord, ce qui se passera entre novembre et décembre. En attendant, il me faut les 5000 fr. Peux-tu me les avancer ?

À vous tous, votre frère toujours à court d'argent, quoique vendu, vendu, vendu.

Affectueusement, PANAÏT ISTRATI

XXVI

Paris, le 26-10-29

Carte postale

Cher Adrien,

Comme je n'ai pas encore reçu ta réponse, et devant partir ce matin pour Vienne, où je resterai à travailler près de ma femme, voici mon adresse:

℅ frau Taussig Döblinger Hauptstrasse 18, Vienne XIX

Amitiès à vous tous

PANAÏT ISTRATI

XXVII

Wien XIX, Döblinger Hauptstr. 66 3/10
le 12/XI/29

Mon cher Adrien,

Je te réponds moi aussi avec retard, et même à la hâte, parce que depuis 10 jours je suis de nouveau terrassé par mon impitoyable sciatique. Je me bourre affreusement d'aspirine. J'ai la tête en bouillie. Et des nuits infernales. Sacrée vie, va !

J'ai été content de te lire un peu longuement. Ton histoire de l'ingrat ami qui te montre un si vilain visage, c'est vraiment navrant. Heureusement que tu en as des épaules !

Je suis triste d'apprendre que Co soit si constamment malade. La brave amie ! Dis-lui toute mon amitié et mes souhaits d'un prompt retablissement. Il faut qu'elle se soigne sérieusement. « La vie est belle » ! (Sauf lorsqu'il faut se loger une balle ! Pauvre bon ami Bernard ! Je ne l'oublierai jamais !).

Enfin, quant à la galette, tu dis être nettoyé. Dommage ! Pour le moment, je me suis rafistolé, tant bien que mal, mais sous peu je serai de nouveau dans les choux. Que veux-tu, mon vieux ! C'est ma destinée. — Oui: j'ai deux fois ce qu'il me faut pour vivre, mais je me mets 4 fois sur le dos plus que je n'en peux tenir.

C'est le grand effort que je fais en ce moment pour les études de cette brave compagne de vie, que vous connaîtrez un jour, qui me fiche par terre: 3000 fr. français par mois !

Or, voilà que bientôt, dans quelques mois, elle doit debuter (chanter). Alors il me faudra trouver 15.000 fr. C'est toute une histoire, ce sacré métier, à elle. Puis, elle gagnera, j'en suis sûr. En attendant, je dois trouver cet argent. Puis-je encore compter sur toi, pour les 5000, dans 2—3 mois ?

Cela me serait d'un grand secours.

Merci pour les 30 fl. du Pêcheur. C'est toujours ça ! Got fer dam[20] !

À vous tous, bien tendrement, vôtre

PANAÏT ISTRATI

XXVIII

Vienne, le 27 décembre 1929, (lendemain triste de ce triste Noël à Vienne, comme tous mes Noëls, par prédestination, afin de punir la révolte impie d'un enfant qui, courant les grandes routes, a toujours fait de ce grand jour de fête chrétienne un jour de lourde tristesse pour le cœur de sa mère, restée seule à la maison.)

Oui, mon cher Adrien, j'ai reçu ce matin ton chèque de 250 florins, ce dont je te remercie fraternellement. Mais il me servira, pendant 8 jours, autant que m'a servi le mandat de 575 schillings autrichiens que Robertfrance — (Rieder) — dit m'avoir envoyé le 20 décembre et que je n'ai pas encore reçu.

Il fallait bien que je ne le reçoive pas ! Tous les autres précédents, je les avais reçus à temps. Mais celui-ci, pour lequel j'avais prévenu Rieder une semaine à l'avance de ne pas manquer de me l'envoyer le 20 le plus tard (selon le contrat), celui-ci,non, il devait aller se promener quelque part, peut-être autour de la tombe de ma mère, parce qu'il s'agissait d'un Noël, jour d'expiation, pour moi, jour quand Panagaki, en Egypte, en Syrie, ou ailleurs, devait rester sans argent, sans logis, sans nourriture, devait infailliblement greloter dans les rues, et se nourrir d'air frais et penser à sa mère qui, à la maison, pleurait la naissance du Christ.

Certes ! oh certes ! Grâce à ma nouvelle situation d'auteur (merde) traduit dans 20 langues de merde, je ne suis cette fois pas resté sans abri, ni sans pain, mais pour la seconde fois je refuse ce matin de payer ma note de coks, (je la refuse par . . . fierté ! on ne présente pas des notes de coks à un homme si célèbre !).

On s'était encore aperçu que cette célébrité qui ferme si vertueusement sa porte à tous les journalistes, il la ferme encore, la verrouille même, depuis 5 jours, pour faire bouillir sur son poële une marmite qui répand dans tout l'appartement une odeur nauséabonde, une odeur qui rappelle tantôt le poisson, tantôt le camembert et davantage les pieds pourris. (C'est exquis, je t'assure, mais pour comprendre cela il faut être immortel !)

Ou a vu également, enfin, que l'aimable auteur, dont les livres garnissent les vitrines des librairies de Vienne, se métamorphose soudain, ces jours de fête, en un sinistre avare lui qui a étonné les facteurs et fournisseurs avec sa largesse: il reçoit des cadeaux (oh, des arbres de Noël, des fleurs, des vases, tous, choses qu'on ne peut helas pas manger !), il reçoit des cadeaux et n'en offre à personne, pas plus que le moindre pourboire. (Ces gens, ces mortels, ne savent pas que j'ai longuement contemplé ce matin un beau chéque de 250 florins, je l'ai léché un peu, puis, envoyé à ma banque de Genève, en le priant de me revenir sous une forme moins métaphysique et avant que je sois mort.)

Bénie soit la vie, mon cher Adrien, je t'embrasse et embrasse tous les tiens et tous les hommes de la terre qui sont bons ou qui, ne pouvant être bons, se contentent le jour de Noël de se chauffer autour des braséros publics, se nourrir d'air frais et m'être ainsi supérieurs à moi qui peux avoir du charbon à crédit et une bonne bouillie roumaine qui sent les pieds pourris et qui est exquise.

Ton Panagaki, le bien heureux. (Merde !)

XXIX

Vienne, le 9-1-1930

Cher Adrien,

J'ai écrit à Latzko, lui disant ma très ancienne envie de le connaître personnellement[21]. *Donc, dépêche-toi de venir, sans quoi, nous allons nous soûler tout seuls.*

Il faut venir et . . . Et encore autre chose: il faut encore que tu m'accompagnes en Egypte, où je partirai fin janvier, de Trieste. J'y vais avec ma compagne et une violoniste, son professeur, dans une tournée de Conferences-Concerts.

D'Egypte, — comme, du reste, je te disais pour la Roumanie, — tu reviendrais avec un volum de magnifiques impressions que tu publieras d'abord par correspondance, dans quelque Telegraaf. *Il faut faire cela, à tout prix. Ce n'est qu'en faisant les choses « à tout prix » que nous arrivons à faire quelque chose sur cette terre.*

Je m'arrête ici, pour aujourd'hui, ayant toute une chierie de réponses à faire.

Amitiés à vous tous

PANAÏT

C'est presque certain que du Caire, nous irons toucher Port-Saïd, et de là, il n'y a qu'une nuit de bateau pour toucher Jaffa, donc la Palestine.

Oui, reçu les 75 fl. du « Pêcheur » et « Kyra » en hollandais.

XXX

Vienne, le 13-I-1930

Mon cher Adrien,

Voilà, c'est décidé: nous nous embarquons le 1-er fevrier sur Helouan, *du « Lloyd Triestino », à Trieste. Il a fallu que je bombarde Rieder avec ma plus* grosse dicke *Bertha, pour l'obliger à me donner l'argent dont j'ai besoin pour ce voyage, qui n'est pas du tout une partie de plaisir,* mais ma vie, *ma vie de toujours exprimée surtout dans les voyages.*

Maintenant écoute: je te propose sérieusement de nous accompagner. C'est très réalisable. Je prends sur moi de te faire venir de Borgoliet en Egypte, de te faire passer là-bas 15 jours — 3 semaines, et de te faire retourner chez toi, rien que contre une somme de 60 livres sterlings. Bien entendu, tu n'auras pas de chambre d'hôtel à payer, tu va dormir avec moi, car mon amie est accompagnée de son professeur, la violoniste, et celle-ci ne doit pas savoir que Bilili est ma femme. Elles auront une chambre à elles seules. Nous, la nôtre.

L'Egypte, c'est encore une patrie à moi que je connais bien et où on peut vivre bien, si on sait ne pas se laisser voler. Et je sais me débrouiller là-bas, mieux que dans ma patrie d'origine.

Le voyage, en troisieme, mais absolument confortable, sur Helouan *(10.000* tonnes*), coûte 14 livres st. Si tu mets encore 6 livres, pour arriver à Trieste, voilà 20 livres. Double cette somme, et tu as le retour; mais le retour, d'Alexandrie ou de Palestine, où je compte aller, tu pourrais aussi le faire sur un navire qui te déposerait directement à Anvers ou Rotterdam, et alors cela coûterait moins cher. Je ne parle plus de la possibilité d'obtenir une réduction de 30%, comme écrivain, chose qui m'est arrivée ici sans que je la demande, étant reconnu au « Lloyd Triestino ». Donc, 40 livres, et voilà l'aller-retour assuré. Pour le reste, si tu peux mettre 20 livres, bien, si non, mets en seulement 10. Comme nous allons en Egipte sur une base certaine, — (notre tournée artistique se fait sous les auspices du propriétaire du grand Théâtre* Alhambra, *d'Alexandrie), — nous comptons gagner un peu d'argent, ne serait-ce que 100 livres sterlings. Eh bien, c'est une bonne occasion pour toi de rentrer dans les 250 florins que tu m'as prêtés, en déambulant à mes côtés dans un pays féerique d'où tu rentreras avec un bouquin qui te rapportera sûrement plus que l'argent dépensé pour le voyage.*

Bilili vous aime beaucoup depuis qu'elle vous connaît par moi et se réjouirait de te voir accepter notre très joyeuse compagnie, avant de nous retrouver tous à ton charmant foyer de Nieuw-Borgoliet.

Viens donc Adrien. Sois ici pour le 27—28, ou plutôt arrête-toi à Salzburg, où nous viendrons te trouver et faire ainsi la connaissance des Latzko.

Je compte sur une ferme décision de ta part.

Ton PANAÏT

XXXI

Vienne, le 15 janvier 1930

Mon cher ami,

Mon projet d'une tournée artistique en Egiypte et en Palestine se réalise. J'ai obtenu le visa du Consulat égyptien à Vienne et vaincu toutes les difficultés matérielles.

Aussi, je te confirme mes propositions et t'engage ferme pour deux causeries littéraires à Alexandrie, deux au Caire et une à Tel-Aviv.

Pour la contribution à cette tournée, je t'assure la somme forfaitaire de 400 (quatre cents) livres sterlings, tous frais de voyage et de séjour à ta charge.

Te remerciant pour ta gentillesse, je te serre affecteusement les mains.

ton PANAÏT ISTRATI

XXXII

Vienne, le 20-I-1930

Bravooooo !

Gott verdam ! voilà ce que j'appelle un Hollandais !

Peut-être je t'introduirai dans notre programme. Moi, plus de conférence, je lirai un morceau spécialement écrit pour l'Egypte. Toi, tu parleras quelque chose, n'importe quoi, en allemand, si tu le connais mieux que le français, ou en anglais, ou en papou.

Mais sache que des 150 livres st., je n'ai plus un sou. Si on ne m'envoie pas 50 £ d'Egypte, j'arriverai à Alexandrie avec 30 schilling autrichiens dans la poche. C'est égal ! Là-bas, grand enthousiasme, malgré les communistes qui veulent me jouer de sales tours. Je suis certain que nous gagnerons en Egypte plus que nos frais.

Ma compagne est folle de joie, que tu nous accompagnes. Quelle fameuse équipe nous allons faire !

Je cours à l'agence pour voir s'il est encore temps de te réserver une cabine ou une place dans ma cabine. Elles deux, nous deux, épatant ! J'espère que la compagnie te fera la réduction, au moins celle de payer en seconde et voyager en première, ce qui fait une différence de 8 £ (24—32).

Je t'embrasse, je vous embrasse tous !

PANAPOULOS

Au revoir chez Latzko ! J'ai vu hier son fils ! c'est un amour d'Orient.

Débrouille-toi !

Sache:

1. Le Bateau « Vienne » part de Trieste, samedi 1-er février a 1 h. du matin,

2. Donc il faut te trouver à Trieste vendredi soir 31 janv. (ier)

Démerde-toi et ne reste pas le cul sur terre fasciste.

PANAÏT

J'ai payé 60 schilling en plus de 200 florins.

Nous allons directement.

Impossible d'arriver le même jour à Salzburg et à Triste, partant de Vienne.

PANAÏT

XXXIII

Carte postale

Dată neidentificată, — în
legătură cu voiajul în Egipt (1930)
Lundi

J'ai oublié de te dire dans ma lettre de ce matin qu'il faut faire visa de transit italien et visa égyptien, à moins que la Hollande s'en passe de l'un et de l'autre. Intéresse-toi et viens avec le passeport en règle.

L'agence peut aussi te faire les visas, mais il faut le passeport. Elle nous a fait les nôtres.

Amitiés à toute la baraque.

P.I.

XXXIV

Genève, le 14-3-30
Dr. Weber-Bauler
61, Chemin de la Montagne
Chêne-Bougeries

Mon cher Adrien,

Excuse-moi de te répondre avec tant de retard. Ta lettre, envoyée à Ionesco, a connu une belle aventure: réexpédiée ici par Marthe, avec d'autres lettres, dans une enveloppe trop faible qui s'est déchirée et qui a semé son contenu, elle ne m'est parvenue qu'aujourd'hui. Quant à t'écrire, moi, des travaux urgents, les courses et la lassitude m'en ont empêché.

Car je ne suis plus qu'une loque morale et physique, mon pauvre ami, écrasé de dettes, sans pouvoir me relever de mon désastre et abandonné de tout le monde. Cette histoire m'a prouvé que je n'avais pas d'amis ou presque. Personne ne s'est dérangé pour demander la moindre réparation du tort qu'on m'a fait [22]. *Torrès*[23] *est un phraseur et un farceur. Rolland un prudent. Les autres ne me connaissent pas. Aucun de mes prétendus amis des lettres ne m'a écrit un mot pour m'exprimer son indignation. Silence total. Chacun regarde par deux fois avant de faire un geste qui pourrait compromettre sa situation ou le coûter de l'argent. Que les écrasés d'injustice se débrouillent !*

Voilà le spectacle de la canaille littéraire.

Tu me demandes des détails sur l'affaire de Trieste. Eh bien, ça a été la suite logique de mon refoulement. Malgré les assurances du commandant et du commissaire du bord, qu'on me permettra, sans incident, de traverser l'Italie, on ne m'a pas moins bouclé. On a commencé par m'interdire de débarquer, à 11 h., et de prendre le Simplon, de 15 h. Vers 17 h. on est venu me conduire à la questoura, où on a trouvé naturellement que je suis membre du Comité antifasciste de France. Visite au consulat roumain de Trieste, un brave italo-grec qui m'a reconnu et m'a promptement pris sur sa garantie, d'autant plus que sous ses yeux il s'est produit une scène d'où il a pu encore mieux se rendre compte de mon humanité: une malheureuse roumaine venait le supplier de la rapatrier; comme il répondait ne pas avoir des fonds et abandonnait la pauvrette à son sort, j'ai sorti ma dernière livre sterling et je la lui ai donnée. Le consul s'est décidé alors de faire le reste pour que cette femme parvienne à la frontiere roumaine.

Là-dessus, mes gardiens me ramenèrent à la questoura et de là, sans crier gare, droit à la prison !

Pretextes: 1) je ne pouvais plus avoir mon visa français, le consulat étant fermé; 2) « — Qui nous garantit que tout en ayant le visa français, vous ne serez pas refoulé

par la France, comme vous l'avez été par l'Egypte ? » et 3) sur ma demande de me laisser aller à l'hôtel, on m'a répondu que la police n'a pas assez de bourriques pour qu'elle en installe plusieurs à ma porte.

J'ai passé une nuit, en me promenant par toute la chambre [24] pour fuir les punaises, alors qu'on amènait sans cesse des malheureux à cause de l'attentat qui venait de se produire la veille au Popolo d'Italia. Et je ne me voyais pas sortir, ni le lendemain, ni les jours suivants, mais Bilili est allée alerter les consuls roumains et français qui, vraiment, ont été très chics, le Français m'accordant un visa diplomatique (sans frais), et le Roumain allant, la nuit même, engueuler la questoura pour sa goujaterie. Enfin, le lendemain, alors que tout était prêt, voilà un nouvel incident: déclarant que j'avais des places louées pour le wagon-lits du Simplon, on me répond que je dois voyager en III-ème et avec un train ordinaire parce que. . . (tiens-toi bien !) les agents qui m'accompagneront ne pourront voyager qu'en III-ème !?! Je devais donc m'arranger selon les possibilités de mes bourriques, alors que j'étais crevé par les 11 jours de séjour sur le bateau, la mauvaise mer, les fatigues morales et physiques ! Croirais-tu que le monde soit si stupide ?

Mais, mon cher Adrien, ce qui me terrasse maintenant, ce n'est pas mon sort, c'est celui de tous les hommes qui ne peuvent pas, comme moi, se débrouiller quand même. Et comment veux-tu que je n'invective pas toute cette racaille littéraire, quand je pense combien elle est loin de la souffrance des hommes, confortablement assise sur cette souffrance et vivant d'elle, comme un pou ? Aussi, l'idée seule de me compter dans cette bande de profiteurs, me répugne, me met hors de moi. J'ai une envie folle de tout lâcher et plonger, mais comment plonger, quand je suis écrasé par tant de responsabilités, tant de dettes, de devoirs ?

Sacrée existence !

Je suis ici pour encore une quinzaine. Et comme je vis de miettes, alors que Bilili a plus que jamais besoin de moi, je te demande si tu ne peux pas décider Quérido ou un autre éditeur de publier en hollandais un texte d'une soixantaine de petites pages que j'édite à Paris, en plaquette de luxe, tirée à 1200 exemplaires. Il s'agit de l'article Confiance, paru dans Europe du 15 février, et de Pour avoir aimé la terre [25] paru dans les Nouvelles Littéraires, du 22 février (les as-tu lu ?) Mais l'article des Nouv. Litt. n'est plus le même: il est entièrement refondu et augmenté de texte inédit. Je l'ai débarrassé de tout ce qui était trop quotidien. Ça fait ensemble une tres bonne chose. Veux-tu que je t'envoie ce texte ? Si tu le places, je te rembourserais d'abord les pauvres 250 florins.

Regarde si tu peux arranger cette petite affaire.

Je vous serre les mains, braves amis. Ma compagne fait de même et se réjouit de pouvoir cet été, peut-être, faire la connaissance de votre amical foyer.

Ton PANAÏT

Les photos de Salzbourg ne sont pas bonnes, comme tu vois.

XXXV

Carte postale

Braïla, le 11-4-1930

Cher Adrien,

Reçu à Genève ta lettre et ton projet de conférence gaillarde.

Moi, je suis depuis 4 jours dans mon village [26] et me jette en ce moment sur un beau travail, loin de toute civilisation abjecte et un peu triste d'étre si seul. Ah, si tu étais ici ! — Bilili viendra pour Pâques. Je reste 2 mois. Ecris—moi quand tu as envie.

Ton frère PANAÏT

Com. Baldovineşti, Jud. Brăila — Roumanie

XXXVI

Câmpulung-Muscel (Roumanie)
Adresse pour 1 mois: strada Primăverii, 1
Pour l'éternité: Braïla, str. Mihai-Bravul 341

le 24-6-30

Mon bien cher Adrien,

Ne t'étonne pas de mon silence à tes bonnes et amicales lettres. Crois-moi: je suis un homme mort. Je n'ai plus de goût pour rien, sauf pour me démolir la santé, en travaillant comme un fou à la création de ma ferme de cochons à Baldovineşti.

Toute écriture me répugne. Quant à l'amitié, elle m'a donné le coup de grâce par R. R., [27] avec lequel j'ai rompu, après un échange de lettres, sur la question russe. (Garde cela pour toi seul). Aussi, j'ai quitté l'Occident, en rompant avec toute la littératuraille.

J'écrirai encore, sûrement, mais seulement quand j'aurai une envie folle. En attendant, et comme il faut vivre de quelque chose, je lutte de toutes mes forces à monter cette ferme, qui m'assurera l'année prochaine le pain. J'en ai marre ! Je veux arriver à oublier les droits d'auteur, qui ne me suffisent jamais.

Mais, voilà: pour le moment, ce sont ces droits d'auteur qui me fournissent le moyen de monter ma ferme, et je dois encore en demander partout. Cela m'épuise au point de me rendre malade.

Je le suis, depuis un mois: malaria et histoire dans les poumons. C'est pourquoi je suis ici, station montagnarde paysanne. Je tacherai de me ratrapper un peu.

Je ne lis plus rien, pas même les journaux, et je n'écris plus qu'à ceux avec qui j'ai des affaires en cours. Rarement une carte à un ami. L'amitié, elle aussi, m'a durement malmené.

Je sais que toi aussi, tu es logé à la même enseigne. Cela ne peut que nous unir encore plus. Tâche donc d'élever toi aussi tes cochons. Un jour prochain, au lieu de livres, nous échangerons de petits cochons grillés. On ne s'entendra que mieux !

Mes deux mains, fraternellement, à vous quatre

Votre PANAGAKI

P.S. — Si je crève en ce moment, tu as perdu 250 fl. (Mais mon Bilili sait que je te dois cet argent et te payera).

XXXVII

Braila (Roumanie)
str. Mihai Bravu, 341

le 9. 4. 31

Mon cher Adrien,

Je regarde ta dernière, depuis des jours et des jours, et je n'ai pas la force de te répondre. Je suis mort. Je crois que tout est fini pour moi.

Le mal me vient de Bilili, qui vit depuis 2 ans avec un médecin de Vienne et qui, le mois de septembre dernier, s'est mariée avec lui.

Donc, tout ce qu'elle me montrait et me disait, était faux. Maintenant, je ne sais plus rien d'elle.

Je vis en Roumanie, dans ma ville natale, Braïla, où je me suis construit une maisonnette, [28] qui devait être un nid d'amour et qui n'est plus qu'un tombeau.

Je ne travaille plus rien. Aussi, mes revenus ont fondu. Je n'ai plus rien à recevoir. Je vis des emprunts, dont les intérêts m'écrasent.

Ah, mon pauvre Adrien ! Ce n'est pas toujours gai d'être sur ses deux pattes. Je suis sans cesse malade, je ne mange presque plus rien et ne pèse plus que 52 kgr. Soyez, tous, bien-portants. Adieu !

Ton PANAÏT

XXXVIII

Braïla, le 25. 4. 31
str. Mihai Bravu, 341

Mon cher Adrien,

Ta grande lettre m'a beaucoup ému. Tu es un vrai ami pour moi. Je te remercie. Et je voudrais faire tout mon possible pour me retrouver encore un moment dans ta brave compagnie. Autrefois, cela m'étais facile. Mais aujourd'hui, d'ici, c'est tout un voyage !

Tu es à la mer du Nord. Moi, sur le Danube, à l'Embouchure. Et pauvre comme Job ne l'a jamais été. Comment nous revoir ?

Si tu voulais entreprendre ce voyage, ce ne serait que le voyage seul, qui te coûterait. Pas un sou de plus. Je suis très bien installé. J'ai déjà reçu pas mal d'amis, du pays et de l'étranger, de Vienne, Dr. Ervin Rieger et de Genève, le graphologue Franzoni, le peintre Boissonnas, (qui illustre l'édition de luxe, Tsatsa Minnka). Je te montrerais ce magnifique Danube, ses méandres, pays de Codine. Tu pourrais même facilement gagner ton voyage, en écrivant ce que tu as vu. Car, il ne faut pas en douter, tu ramasserais un matériel unique en Europe, pour un livre.

Puis, après 2 ou 3 semaines passées ici, je viendrai chez toi, avec une aimable et belle roumaine, une étudiante en physique et chimie, qui fait la joie de mes tristes jours d'aujourd'hui [29].

Je tâcherai, pendant ce temps, de trouver l'argent pour le voyage, aller et retour jusque chez toi, où, je le sais bien, je n'ai rien a dépenser pendant le séjour.

Veux-tu examiner cette proposition ? Ce ne sera pas la folie d'Egypte. Il n'y aura aucune surprise désagréable, car je suis chez moi. Fais-moi ce grand plaisir, cette grande joie, mon Adrien ! Viens ici.

Réponds vite !

à toi, à Co, et aux enfants,
votre frère PANAÏT

(Pour le télégraphe, il suffit: Panaït Istrati, Braïla

XXXIX

Bucarest, le 15 juin 1931

Mon cher Adrien,

Je serai à Paris lundi 22 c., pour renflouer mes affaires, qui sont au fond de l'océan. [30] Depuis 2 mois je ne reçois plus rien de Rieder et n'ai plus un sou de revenu. Aussi, j'ai emprunté pour vivre et pour venir à Paris.

Mais, malgré la dureté de mon sort, je viens quand même accompagné de ma belle étudiante, qui m'a tiré de l'abîme et m'a donné le goût de vivre et de travailler.

Comment nous reverrons-nous ? Ecris-moi chez Ionesco, 24 rue du Colisée. Je ne veux pas faire ce voyage sans te revoir, toi, mon frère si constant.

À vous tous, votre PANAGAKI

XL

Bucarest, le 13. 1. 32

Mon cher Adrien,

Le 29 de ce mois je pars pour Vienne et l'Allemagne, en tournée de conférences: Vienne, Munich, Berlin, Cologne, Hambourg, Heidelberg, Frankfurt.

Je voudrais ne pas manquer de te revoir, chez toi, à cette occasion. Ne pourrais-tu pas organiser la même chose à Amsterdam, ou autre ville ? Titre: Les Arts et l'Humanité d'aujourd'hui [31].

Vers la fin de février, je pourrais être chez toi. (Seul)

Réponds-moi donc, jusqu'au 29, à l'adresse: c/o Mr. Arbore, str. Dragoș Vodă 21, Bucarest. Après cette date: Deutscher Kulturbund, Frankfurt a(m) M(ain). Westendstrasse 41.

Je suis, (comme par hasard) dans une purée plus noire que la tienne.

Je vous embrasse, toute la baraque.

Votre PANAÏT

XLI

Bucarest, le 22. 1. 32

Mon cher Adrien,

Je suis tres heureux de constater avec quel enthousiasme, — toujours jeune ! — tu as reçu la nouvelle de ma visite chez toi. Vraiment, l'amitié est le seul sentiment immortel, malgré toutes les vicissitudes de l'existence.

Maintenant, écoute:

Mon itinéraire est fixé définitivement comme suit: Vienne: 2 février; Munich: 4 f.; Berlin: 10; Hamburg: 12; Frankfurt: 15; Heidelberg: 16, et Cologne 17 février.

De Cologne, il est possible que j'aille à Stokholm et Göteborg, où le critique et ami Ernst Bendz, m'appelait, il y a un mois. Je lui ai écrit, en même temps qu'à toi. Mais je n'ai pas avec lui les rélations que j'ai avec toi, et s'il n'insiste pas, je n'irai pas chez lui. — De tout cela, je t'écrirai de Vienne ou de l'Allemagne, pour que tu saches si tu dois venir ou non à Cologne, me chercher.

Donc, à bientôt, vieux amis,

PANAÏT

XLII

Carte postale

Vienne, le 30. 1. 32

Je ne suis plus si loin de vous ! Amitiés !
Adresse: Kulturbund Frankfurt a M. Westendstr. 41

PANAÏT

XLIII

Carte postale

Hambourg, le 13.II.(32)

Hé, là ! Je ne suis pas loin de vous, ici, et voilà que je dois m'éloigner jusqu'à Frankfurt, ou je te lirai demain. Demain, également, je saurai si je vais ou non à Stokholm et à Copenhague.

Amitiés

PANAÏT ISTRATI

XLIV

Frankfurt a. M. Westendstrasse 41
le 14. II. 32

Mon cher Adrien,

J'arrive et trouve ta lettre du 31 janv. (ier)

Je viendrai chez toi le 18 ou 19, mais peut-être ferais-je mieux de m'en aller au diable à ma Braïla,que je supporte bien plus vaillamment que toutes ces conférences et tout ce monde en smoking qui m'accueille triomphalement et me félicite quand il devrait me cracher au visage pour toutes les horreurs que je lui dis sans ménagement, ainsi que tu pourras te convaincre en lisant ma conférence.

Enfin, je me réjouis de vous revoir, tous. Sûrement, ton chien est plus généreux que cette canaille intellectuelle qui m'épuise impitoyablement avec ses réceptions, mais qui me marchande le prix même de mon retour à Braïla, où j'arriverai crevé.

Ton frère
PAN

Oui, je te télégraphierai de Köln. Voici mon adresse là-bas: chez Mr. Brecht,. Köln-Marienburg, Linden-Allee, 39

XLV

Carte postale

Paris, le 27. II. 32

Salut, amis ! Je suis arrivé au train juste un moment où il s'ébranlait.

Si j'ai du courrier, expedie-le à Braïla. Je quitte Paris, mercredi prochain.

Au revoir

PANAGAKI

XLVI

Braila, 26. IV. 32

Mon cher Adrien,

J'ai reçu toutes tes lettres et documents, et je vois que de ton côté tout va bien. Bientôt tu seras donc le bienvenu dans ma chaumière.

Hélas ! Tu y trouveras un Panagaki méconnaissable, et, aujourd'hui, je me vois obligé de t'avouer une vérité assez triste.

Sache donc que cette tournée-là en Europe m'a été funeste. À mon retour, mon poumon droit a pris feu à son tour. Je suis tombé au lit, où je suis encore. Un moment, les médecins avaient désespéré. On me croyait perdu. Mais, le réservoir de mes âmes paraît être inépuisable. Au bout de deux mois de calme, soins et sagesse, me voilà encore une fois en état de marcher sur mes deux pattes, mais, quelle démarche ! Quand tu me verras, tu en sera navré. Je respire comme un asthmatique et je marche comme un escargot. Et cette respiration et cette démarche me resteront pour tout le reste de mes jours, car je n'ai plus, pour oxigéner mon sang, que les bases inférieures de mes poumons.

C'est, là, la 1-ère partie de ma situation. Seconde partie: en juin, je dois aller à la montagne et me faire soigner radicalement jusqu'à l'automne, puis, l'hiver venu partir en Suisse. Troisième partie: je suis dans la misère. Mes 400 florins par mois (ou 4000 fr. et, plus exactement, 3750) ne me sufisent que pour une vie modeste et normale, sachant bien que sur ces 3750 fr. vivent plusieurs âmes. (Ce printemps, à cause de l'hiver trop long, tous mes parents paysans ont dévoré leurs grains, et maintenant, ils sont sans semences, ni argent pour commencer les labourages. Ils m'ont araché mes derniers centimes.)

J'ai cherché et je cherche encore un emprunt. Il me faut un peu d'argent, dussé-je engager mon cul. Impossible de trouver en Roumanie. Tout le monde y est dans la purée. Aussi, fais tout ton possible, de ton côté. Naturellement, Rieder garantira le remboursement de toute somme que tu me trouverais là-bas, mais, je n'ai aucun espoir, de ton côté non plus.

C'est pourquoi ton arrivée ici, qui sera une immense joie pour moi, aura son côté triste, car, aussi bien ma mauvaise santé que ma misère m'empêcheront d'être pour toi ce que tu as été pour moi.

Voilà ce que c'est d'être follement généreux.

Ton PANAÏT

XLVII

Braïla, le 13. V. 32

Mon cher Adrien,

J'ai reçu ta lettre avec les 50 fl, et dès le lendemain je t'ai télégraphié, deux fois pour faire savoir qu'il faut venir à Braïla coûte que coûte, et aussi, pour te dire, que je dispose d'un manuscrit tout prêt à te remettre, si Querido veut m'avancer quelque chose dessus. Ce roman s'appelle La Maison Thüringer *et parraîtra d'abord, cet automne, dans la* Revue de Paris. *(La publication du roman dans cette sérieuse revue parisienne peut être une garantie pour Querido).*

Vraiment, Adrien, si tu ne m'apportes rien de Querido, je serai obligé de me tenir coi à Braïla. Ici, chez moi, tu n'as besoin de rien, j'ai le nécessaire. Mais tout déplacement coûte un argent fol. Impossible de t'accompagner par tout le pays. C'est presque sûr que tu auras une carte de chemin de fer. Si ce n'est pas sûr ? Alors ? Il y aura, par tête, pour bien voir le pays, au moins 200 florins de ch.(emin) de fer, autant pour les autres frais. Toi, tu les as, sûrement, mais moi, je suis à sec. — Enfin, viens toujours ! Nous verrons. — Misère de misère ! Au moins si je n'étais pas si foutu ! Mais je respire comme un asthmatique. Et je ne plux plus faire un km. à pied.

Maintentant, écoûte:

1. Fais-moi savoir à quelle-date, certaine, *(jour, heure) tu arrives à Bucarest. Loue immédiatement ta place (préférable wagon-lits) et écris-le moi.*

2. En cas de malentendu, sache que tu dois aller à l'hôtel Stanesco. *Avec 5 fl., tu auras appartement avec salle de bain personnelle. Confort. Dès que j'aurai la date de ton arrivée, je télégraphierai pour te reserver une belle chambre à ton nom.*

3. Sache que le premier homme à qui tu pourras t'adresser (toujours si par malheur je suis mort), — c'est à Mr. Cesar Petresco, *romancier, rédacteur au journal* Curentul, *où je ferai paraître un article sur toi le dimanche 22 Mai.* [32] *C'est un organe fou, comme son patron, mais il est vivant. (Tu sais que je suis mort pour toute la presse rou-*

maine, sauf pour ce fou, qui a dit de moi des choses odieuses, puis, sans que je sois en rien fautif, s'est mis à me déclarer son « illustre collaborateur ».)

4. Sache que, depuis hier, un ordre ministériel défend aux touristes de garder sur eux de la valute pour une valeur supérieure à 300 fl. Pour le surplus, on te donnera à Bucarest des leï, qui sont bons, naturellement. Mais c'est préférable pour toi de travailler avec des chèques. J'ai ici une banque qui te fera toutes les facilités...

5. Mets dans tes poches un ou deux bons jeux de cartes pour le poker. Les cartes hongroises sont très belles. Ici, elles sont très chères et vilaines. (Il faut les salir un peu, pour dire qu'elles ne sont pas neuves.) Je tâcherai de te faire épargner à la frontière les tracasseries douannières et policières. Si j'ai le fric à temps, je viens te chercher, aussi, il faut me dire par quel point de frontière tu entres en Roumanie. Est-ce Curtici? Sûrement. Dis-moi aussi quel train. Il y a l'ordinaire. Il y a l'Orient-Express. Un peu plus cher mais excellent! Ne fais pas trop d'amitiés dans nos trains. Attention à ta bourse et tes valises! Nous sommes un pays ou tout se volatilise, comme par enchantement.

Et maintenant, au revoir, ton PANAGAKI

Si tu veux me télégraphier, il suffit; Panaït Istrati
Braïla

XLVIII

București, 8-VI-1932

Mon cher Adrien,

Cette nuit j'ai beaucoup souffert, et ce matin j'ai eu de nouveau une forte hémoptisie. Cela ne me plait pas, mais pas du tout.

Aussi, je te quitte. Débrouille-toi! Tu n'es pas un vaincu comme moi.

Maintenant je vais voir le Dr. S. Irimescu et lui demander, de m'enfermer de force dans le sanatorium des pauvres de Filaret, où j'ai été le mois de mars dernier et il y a 25 ans, tout au début de ma maladie [33].

Tu pourras venir me voir avec notre bon Stoica.

Ton PANAGAKI foutu

10 h.

XLIX

(la première page de cette lettre a été perdue)

...t'entretenir, car je vis ici comme un bagnard. Ma santé étant bien fichue, on me défend toute lecture et même la correspondance. (Tu sais, je ne peux presque plus respirer. Si ça n'arrête pas, je claque!)

Tu peux écrire à Cezar Petrescu, si tu veux avoir des détails piquants sur les élections. Il y a eu près de 50 morts dans toute la Roumanie, à ce point nous sommes des fous et nullement faits pour des libertés constitutionnelles. Les agents électoraux des partis politiques se sont battus, dans les villes et les villages, commes des aveugles. Brownings, couteaux et haches, ont... voté! Cas extraordinaire: à Buzeu, un type, (Boïangiou) reçoit une balle de la foule. La balle dans le ventre, il court à la maison, lutte avec sa mère pour prendre son revolver, le prend et court au tribunal ou il croit trouver celui que lui a envoyé la balle, monte un étage, le trouve, le tue d'une balle et va a l'hôpital, où il meurt lui aussi le lendemain. Les deux enterrements des héros électoraux se sont croisés en chemin et il s'en est fallu de peu pour que les deux cercueils ne reprennent la lutte électorale à la manière roumaine.

Amitiés PANAÏT

L

Monastère Neamtz, Jud. Neamt
le 9. 10. 32

Mon cher Adrien,

Il m'est presque impossible de croire que notre bon Is soit mort: j'ai lu, a l'époque, un court télégramme qui parlait de la mort du « grand ecrivain hollandais I. Querido », mais, comme je ne recevais rien de toi et comme j'ignore si la Hollande n'a peut-être pas un autre I. Querido, grand ou petit, j'ai fini par croire qu'il ne s'agissait pas de notre ami.

Mon dieu, comme nous mourons! Presque comme des chiens.

Je voudrais t'écrire beaucoup, mais je ne peux plus me mettre à table sans faire tout de suite 38. Aussi, je t'écris du lit, et ma main se fatigue vite.

Je suis donc au monastère et je ne sais pas quand je la quitte... (texte illisible)

Je fume parfois ta pipe avec une grande volupté.

Sur Is., si tu veux caractériser brivèment son origine, son mariage dramatique et son œuvre, j'ecrirai un feuilleton pour Curentul.

(Voilà que j'ai fait 37.5, même en ecrivant du lit. Merde!)

Tu dis n'avoir pas reçu La Maison Thüringer. Ecris une lettre à la maison et demande la copie. Le pauvre Robertfrance est dans une clinique depuis 3 mois. Il a du rhumatisme au poumon. Il a failli tourner l'œil.

Comme je voudrais te revoir! Tu es mon meilleur ami étranger. Je vis seul, sans amis, sans correspondance amicale. Je suis plus seul que du temps ou j'étais un simple vagabond.

Mensonge de l'art!

Rieder m'écrit que j'ai chez lui 50.000 fr. de dettes. Donc, plus de vente sérieuse malgré toutes traductions. Que dois-je faire? Mourir?

Puisque je n'ai plus de santé.

Si on pouvait faire une édition de luxe du nouveau livre qui sera prêt en décembre, ce serait parfait. Mais qui s'en occuper, puisque je ne suis pas à Paris!

Tes articles, [34] il faut les envoyer à Curentul et à la Présidence du Conseil, Service de la Presse. C'est tout.

Amitiés à tous. Fraternité.
Ton PANAGAKI

LI

Monastère Neamtz, le 17. XI. 32

Mon cher Adrien,

Tu es aujourd'hui le seul bougre dont les missives me rappellent la belle vie, toute entière, de plaisirs et de travail, de bons et de mauvais moments de l'existence. Adieu Ionesco, Ciprut, Robertfrance! Adieu surtout Rolland! Adieu aussi certains hommes de, Russie, que j'ai tant aimés!

Plus, plus rien que ce diable remuant d.'A! [34]. Lui, seul fourre encore son nez (caché sous la forêt de ses sourcils) par la fenêtre de ma cellule monacale et veut, — il veut, lui, fêter mon cinquantenaire, se soûler et (qui lo sa?) peut-être tripoter les fesses de ma poulette, pour me rappeler certaine affectueuse cochonnerie, dont je suis coupable envers lui. (He ma bonne Co?).

Eh bien, espérons que ce 10 août 1934 me trouvera encore vivant, ne serait-ce que pour pouvoir péter en chœur le jour de mon cinquantenaire.

Pour le manuscrit, dis à ce bon et brave Querido qu'il est préférable de prendre, les épreuves du livre, qui sont prêtes, corrigées, mises au point et augmentées d'une préface. Le manuscrit de Braïla est incomplet, à ce point de vue, plein d'erreurs. J'ai écrit à Rieder, pour l'engueuler rudement et le prier d'expédier immédiatement à Querido le tout, propre. Du reste, on peut voir le livre dans la Revue de Paris, *qui le publie depuis le 15 oct. et le terminera le I-er décembre.*

Fraternité, à tous, et a celui qui n'ose pas monter au lit, sans regarder son maître.

Ton PANAGAKI

La santé va très doucement. Je crois que je suis sauvé s'il n'y a pas de refroidissement. Alors je serais foutu !

LII

Monastère Neamtz, le 13. I. 33
Jud. Neamtz

Mon cher Adrien,

La notice ci-dessus,[35] *n'est pas du « Curentul », ainsi que tu pourrais le croire. Non. La grosse gueule de Seicaru et sa cervelle n'ont pas eu le souci de prouver à l'officialité et à mes ennemis qu'il y avait lieu d'être fier de l'écrivain suspect que Panait Istrati et Cesar Petresco recommandaient aux Roumains et qui venait de visiter la Roumanie. Il est vrai que toi non plus, espèce de salaud, tu ne t'es pas donné, la peine de m'envoyer des extraits de tes articles sur la Roumanie, afin que je puisse, le premier, prouver aux officiels que tu méritais les attentions qu'ils ont eues pour toi.*

Ainsi, c'est du journal qui me hait à mort que j'ai coupé cette notice (Adevěrul, le plus grand organe démocratique du soir). Naturellement, il ne souffle mot sur le fait que tu as été mon invité. Il aime mieux dire que tu es l'ami du brave Stoica. Ainsi va le monde.

Que deviens-tu ? Es-tu aussi enseveli par la neige, à mon exemple ? (5 metres de neige en Moldavie !) Les trains et les autobus régionaux ne circulent plus ou presque. Voilà 4 jours que je ne reçois plus de courrier. Heureusement, j'ai (enfin !) moi aussi (mais dans la chambre de Marga) l'horrible invention qui hurle la musique de Beethoven sur tous les toits et dans toutes les oreilles. (Je ne prétends pas que mon oreille soit pour Beethoven, loin de là, mais, tout de même, je préfere ne pas avoir de radio dans ma chambre.) Aussi, j'y vais parfois entendre les nouvelles du jour et oublier que je suis un homme abandonné par les hommes.

Car c'est cela. Avec la disparition de Robertfrance.[36] *finie toute possibilité pour moi d'agir de temps en temps contre ma detresse chronique. Et bientôt je n'aurai peut-être plus ce morceau de pain même que je mange aujourd'hui. Ah, comme j'admire ta générosité disciplinée, ordonnée. La mienne a été et reste folle. Aussi, je paie. —*

Amitiés, ton PANAÎT

Si tu m'écris un mot, prie Quérido de te dire et fais-le moi savoir combien a-t-il payé à Rieder pour Tsatsa Minnka. *C'est trés important que je le sache.*

Ma santé est stationnaire: si je ne bauge pas du lit, je n'ai pas de fièvre. Si je bouge. . .

Qui traduit la Maison Thüringer*? Si c'est toi, sache que le texte fourni par Rieder est plein d'erreurs.*

LIII

Adresse:
Sanatoriul Filaret Bucarest
Bucarest, le 27. II. 33

Mon cher Adrien,

Fini le monastère ! Ma bicoque monacale avait pris feu, j'ai failli brûler. Puis j'ai attrapé une bronchite. Maintenant, je suis ici. Très malade. Adieu Bilthoven, amitié, soleil, eaux, vaches !

Je suis heureux que tu aimes ma « préface»[37]*. Suis content de ta vaillance de combattant. Oui, pauvres marins bombardés. Oui, sale Hitler ! Oui, sale humanité de larves.*

Oh ! Mels n'est pas content de son père. Dis-lui de ma part, qu'il est un blanc-bec. Qu'il se regarde dans la glace, il verra son bec ourlé de jaune, qu'il remercie Dieu d'avoir un père, vaillant écrivain (quelques mots illisibles).

Oh, mon bon Adrien, qu'il est triste de faire mon expérience. Sais-tu que, depuis bientôt une année que je suis au lit, aucun de mes grands amis d'hier ne m'a écrit une lettre ? Aucun ! En échange, ma préface m'apporte des lettres des inconnus qui pensent comme toi. Cela me console de l'amitié cancanière.

Reçu « casse-noisette », ton beau portrait et le « Richard »[38]*.*

Je te quitte. On me défend d'écrire. On me défend tout, même l'amour nom de Dieu ! Marga loge avec moi. Elle ne me quitte. . . (mot illisible). Quelle brave jument ! Elle a eu des larmes de joie, quand elle a lu ta lettre, si pleine d'amitié pour moi. Oui, tu es mon seul ami aujourd'hui. Mais, Adieu Bilthoven !, je ne te reverrai plus ! Je crois que tout est fini avant Pâques. Je ne peux plus marcher, du tout, du tout. Et je tousse toute la nuit.

Votre frère,

PANAÎT

Oui, les salauds de chez Rieder ont brisé la tradition des beaux papiers. Il n'y a que quelques purs-fil Lafuma, dont je t'avais adressé un. Tu l'auras bientôt.

LIV

Sanatorium Filaret, Bucarest
le 13. 3. 33

Mes chers amis,

Reçu vos lettres cordiales, et photos et cadeaux pour m'acheter des fleurs et bonbons. Merci pour tout. Vos cris d'amitié, arrachés du fond de vos cœurs, m'ont fait un bien immense. Oui, vous êtes des vrais amis, pour moi. Ah, comme je voudrais pouvoir bientôt quitter ce lit et courir chez vous, avec Marga qui aimerait connaître votre baraque ! Mais impossible ! Et aucun espoir de vous voir bientôt. On me condamne au lit pour au moins, encore une année, dans le meilleur cas. Car il y a aussi toutes les chances de passer de l'autre côté. Une grippe ou bronchite se guérit tout doucement. La radiographie montre qu'elle a élargi mes cavernes. Le poumon gauche surtout n'existe, presque. . . (mot illisible). Toutefois, la fièvre n'est pas forte. . . (quelques mots illisibles).

Marga vit avec moi, ici à l'hôpital, malgré le veto des médecins. Elle est vraiment extraordinaire. . . (un paragraphe illisible). . . à Braïla, je ne peux plus vivre. Et dans le beau bois de Bucarest, je ne peux pas louer et meubler un appartement. Alors, pourquoi m'acharner à vivre, parce que ma paperasse ne me permet pas d'avoir de quoi me payer un modeste home, de deux pièces et une salle de bain, dans un petit parc, où je puisse jeter mes os. Mais pas à l'hôpital, ni au fond d'un monastère où les moines me passeraient leurs poux.

Je n'ai plus un ami en France, qui me sachant malade et dans le besoin urgent de trouver 10.000 fr., pour m'instaler chez moi, veuille s'occuper à me dénicher une édition de luxe, ou une populaire, qui me rapportât cette somme. Non, pas un ami. . . (mot illisible). . . c'est tout. Et en Roumanie, de même. On pourrait imprimer à Bucarest, tout de même, les uns des livres de moi, qui ne sont pas connus en Roumanie et cela me rapporterait 10.000 fr. Mais je n'ai pas un seul ami, qui. . . (deux ou trois mots illisibles). . . parler et demander à un éditeur ce service.

Tu es le seul ami, qui avec un seul mot, aies pu faire à Querido, me payer 400 florins, pour une traduction, alors que l'Allemagne même ne paye 4000 fr, pour une édition.

Je possède encore les 300 florins et lutte pour trouver le moyen de me procurer un appartement, des meubles, pour m'installer fin avril, dans un petit parc et ne plus vivre dans les hôpitaux et ces monastères, mais chez moi, crever chez moi.

Au revoir, mes amis, je suis fatigué.

Votre PANAGAKI

Bientôt, j'écrirai un livre, sûrement beau: Méditerranée.

LV

Bucarest, le 24. VI. 33
Adresse permanente:
str. Popa Savu, 33

Mes chers: Adrien, Co, Mels, Goudi et. . . cabots !

Je reçois enfin la preuve que vous n'êtes pas foutus ! Le patriarche de Bilthoven m'écrit, avec sa verve habituelle. Je te remercie, mon Cosma hollandais, pour ta fidélité amicale, si rare de nos jours. Car, sache-le mon bon, aujourd'hui je n'ai plus que toi d'ami total, sur la totalité de notre planète. Après mes deux articles des Nouvelles littéraires [39] *du 8 et 22 avril (cherche-les) la fosse s'est élargie encore plus entre moi et ce qui me restait d'amitié à Paris. Et après mon aménagement à Bucarest, le mois passé, fini aussi avec Braïla, ses Eremie et ses Constantinesco. Le dernier, non content que je lui abandonnais une maisonnette qui m'a coûté 300.000 lei, a voulu me confisquer même mes pauvres affaires personnelles, ô, non pas par égoïsme, certes, mais, dans son intention de créer chez lui un. . .* « musée Panaït Istrati » ! *Oui, un musée, alors que je n'avais pas une chaise et un matelas, pour garnir ces joliettes trois pièces que j'ai louées ici, en plein Bois de Boulogne bucarestois, où tu trouveras à l'avenir une chambre à toi, bien mignonne, actuellement mon bureau. Et j'ai rompu avec Eremie parce que, le priant d'aller dire à l'autre:* « cochon ! n'as-tu pas honte de refuser à Panaït ses propres objets ! » — *il m'a répondu;* « ah, je n'aime pas rendre de tels services ! Vrai, tu es grec, mais tu n'as pas le calme. . . d'Epictète ! ». *Aussi, j'ai dû me flanquer de deux amis écrivains, dont l'un est avocat et député, celui-ci venant de Jassy, l'autre de Timişoara, et allant moi-même avec eux à Braïla, ce qui a failli me coûter la vie, j'ai réussi à démolir le nid de la rue Mihai-Bravu et emporter mon fouillis. Adieu Braïla, adieu amitié lâche et opportuniste !*

Maintenant, voici ma situation:

1. Santé: *quitté le sana le 17 mai. Poumon droit, lésions fermées. Poumon gauche, vache ! Lésions, ouvertes. Et pour comble de malheur, mon cœur, hypertrophié, à force de pousser du sang dans des poumons calcifiés, menace de s'arrêter un jour sans crier gare. Aussi, je dois continuer à garder le lit, le plus longtemps possible, ne pas travailler, ni bouger, ni fumer, aimer, gueuler, baiser !*

2. Affaires: *splendide situation morale dans l'univers, mais, 100.000 fr. français de dette chez Rieder ! (Selon la lettre de mon contrat, cette dette est inexistante, car j'ai cédé l'exclusivité de mon œuvre, même après ma mort, à condition que je reçoive un minimum de 4000 fr. par mois. Mais Rieder interprète le contrat comme il veut, et moi, d'ici, je ne peux rien faire).*

Et 3. Mon patriarcat actuel: 40.000 lei de loyer annuel ! Cinq bouches à nourrir: moi, Marga, sa mère, sa grand' mère et son père chomeur par prédilection. En fin, des aides régulières à notre parenté pauvre: le frère de Marga, qui est soldat; sa femme et sa fillette qui crèvent de faim à Braïla; mon oncle Dimi et une de ses filles, divorcée avec un enfant.

Comme tu vois, une existence plus infernale que jamais, surtout à cause de cette ignoble maladie qui m'empèche d'aller améliorer mon sort.

Et quand même, je veux faire la nique à mon existence infernale ! Depuis un mois, en dépit des interdictions médicales, je travaille six heures par jour, avec 38° de fièvre, la plume dans une main, de l'autre main pressant mon cœur et le priant de tenir bon. Car, (je lui dis et lui répète), il y a le soleil, l'amour, la forrêt, les océans, l'amitié et encore un peu de travail que j'aime au fond de mon sac. Il y a, par dessus tout, ce magnifique Bilthoven que je veux revoir, dussé-je casser ma pipe en y arrivant !

Oui, mon vieux, je suis en train d'abattre un travail qui doit m'apporter l'argent nécessaire à ce voyage que je veux faire avec Marga, d'ici un mois, à Bilthoven. C'est un ouvrage qui représente un moment de lumière et de couleur, dans cette série de 8 ou 10 volumes, que je viens d'aborder avec la Vie d'Adrien Zograffi, *dont le 1-er,* Maison Thüringer *est en librairie (et entre tes mains expertes); dont le second,* Le Bureau de Placement, *déjà publié dans* Europe, *paraîtra sous peu, et dont le troisième, que j'écris en ce moment,* Méditerranée, *est demandé par les* Nouvelles Littéraires. *Ici est tout mon espoir !*

Hélas ! avec les Nouvelles *on n'est certain de rien. C'est une feuille academisarde et bien pensante. Elle peut me refuser l'ouvrage, par peur de chiffonner ses démoiselles onanistes catholiques. De toute façon et dans le meilleur cas, je ne verrai son argent que vers septembre. Or, je veux l'avoir d'ici un mois, car je veux défier mon destin et m'embarquer pour Bilthoven avant le 1-er août.*

Et alors, voilà ce que je veux savoir de toi: 1) Si Quérido, éditeur généreux !, *ne voudrait-il peut-être avoir, comme de juste, le* Bureau de Placement, *suite à la* Maison Thüringer *et d'une meilleure qualité. Si oui, ne serait-il pas si aimable de bien vouloir m'avancer dessus un billet de 200 florins ? et 2), ce qui est plus important, si tu ne penses pas qu'il serait possible de faire paraître en Hollande, une édition de luxe, (1000 exempl.) de* Méditerranée, *qui est une féerie, sans aucune histoire socialisante, propre à être aimée par n'importe quel sans-scripteur généreux à qui tu ferais savoir que les 10 florins qu'il payerait pour* Méditerranée, *aideraient ce bougre d'Istrati à fuir un Bucarest caniculaire et à venir dépenser ses florins en Hollande.*

O, Seigneur vache ! Voilà le pauvre Panagaki tombé si bas qu'il mendie, à travers le monde à la recherche d'une pièce de 1000 florins, somme nécessaire à ce voyage qui sera peut-être le dernier qu'il aura fait sur cette terre ! Que c'est triste !

Enfin, mon frère, je t'ai tout dit. Et je sais que tu feras tout ton posible, comme de coutume. Si tu y parviens, tant mieux. Si tu n'arrives à rien, eh bien, nous continuerons à penser fraternellenent l'un et l'autre, renvoyant le prochain poker à notre certaine rencontre sur les bords du Styx.

Dans quelques jours, je t'enverrai les photos que tu me demandes et aussi la première moitié de Méditerranée, *afin que tu vois quel genre de travail je fais. Je t'enverrai le* Bureau de Placement.

Fraternité ! PANAÏT

Ecoute vieux: Si tu parviens à me trouver une édition de luxe bien payée, tu retireras de cette somme les 250 florins que tu m'as prêtés lors de notre foutu voyage en Egypte. Sache que pour l'édition grand luxe de Tsatsa Minnka, *j'ai reçu 25.000 fr.*

LVI

Carte postale — Sanat. Filaret, le 29. VI. 33

Foutu rédacteur de revue qui ne lit pas même les Nouvelles Littéraires, *où je gueule depuis un mois ! Cherche les n-os du 8 et du 22 avril, et continue à y regarder à l'avenir. J'y mène un bien combat, dont tu ne te doutes guère. Santé toujours mauvaise. Je ne vis que par miracle. Au lit, c'est tout. Et bientôt la fosse. On me défend d'ecrire plus. Dommage pour Marga, mais elle sera une jolie veuve ! Amitié, PANAÏT.*

LVII

Carte postale — Bucarest, le 30. VI. 33

Cher Adrien,

Je dois sous peu aller à Paris. Rieder vient de m'écrire qu'il est prêt à rompre notre contrat, mais dans les conditions qui lui conviennent, et, en attendant, ne me paye plus que le mois de juillet. Je suis donc à terre. En ce moment je cherche l'argent de voyage et je prends le train dès que j'en ai la possibilité. Aussi, ne m'écris plus à Bucarest. Attends de mes nouvelles. Et fais tout ton possible, de ton côté ! — Ton misérable PAN.

LVIII

Carte postale — Bucarest, le 8. VII. 33

Cher Adrien,

J'ai pu, heureusement, trouver l'argent de notre voyage [39]*, et jeudi le 13 c., nous partons pour Paris, où nous serons le samedi 15 c. (Tu peux m'écrire c/o. Ionesco, 24 rue du Colisée.)*

J'ai une joie folle de revoir la baraque de Bilthoven, ne fut-ce qu'une semaine. Je ne croyais plus me revoir sur mes deux pattes !

Au revoir, PAN.

LIX

Paris, le 16. VII. 33

Cher ami Adrien,

Nous sommes arrivés depuis hier matin, et comme Panaït est trop fatigué et trop occupé, je m'empresse de vous écrire ce mot, sans plus attendre qu'il le fasse lui-même.

Nous espérions trouver ici une lettre de vous et Panaït a été déçu, de ne pas pouvoir vous lire dès son arrivée. Je sais qu'il vous a écrit pour des affaires et il est malheureux de s'apercevoir que vous ne lui avez rien répondu au sujet de vos affaires éditoriales.

Ici le firmament du livre est plus que sombre, il n'espère pas parvenir à grande chose; aussi il est plutôt pessimiste. Paris l'ennuie déjà et en ce moment tout son espoir est dirigé du côté de Frédéric Lefèvre. Est-ce-que vous n'avez rien de tout soit peu gai à lui dire ? Il a en ce moment, de la fièvre et me dit de vous écrire que si la Hollande aussi est dans la marmelade venez au moins vous ici avec votre belle « Auburn », si vous l'avez encore. Ainsi on se reverrait quand même, on ferait quelques balades dans les environs de Paris et adieu pour moi le rêve de connaître Bilthoven et votre ravissante bicoque avec son aimable monde.

Nous ne pensons pas que vous savez que les Ionesco sont partis à Menton, la veille de notre arrivée. Raison d eplus de nous retrouver tristement seuls dans ce Paris où pour Panaït l'amitié a fait une si terrible faillite.

Bonjour à toute la maisonnée, nous vous attendons impatients.

Votre MARGA

Vache ! Au lieu d'écrire aux Ionesco, une grosse lettre, tu aurais mieux fait de m'écrire à moi un mot.

Je vous embrasse

PANAGAKI

X

Carte postale

Paris, le 19—VII.—33

Cher Adrien, je n'ai pas le temps de t'écrire une bonne lettre: je cours, je reçois, je grifonne, je m'éreinte. Mais j'espère finir d'ici 8 jours et me trouver chez toi vers le 24 ou 25. Sache que le sujet de ma courte conférence au radio est: l'Affaire Victor Serge, *qui passionne le monde communisto-socialiste français, depuis deux mois et dont on me rend responsable. Je m'expliquerai à Hilversum* [40]*. Amitiés PAN.*

LXI

Paris, le 22. VII. 33

Nom de nom, Ad ! Cette envie que j'ai eue ce matin d'entendre ta voix, m'a enlevé 11 florins, de mes pauvres 50, (111 minutes, 10 francs la minute !), plus 2 florins et demi ma boîte de bonbons à la dactylo de Rieder que j'ai derangée, pour taper ma conf. (érence).

Alors, tu parles d'une affaire ! Et comme je suis brouillé à mort avec Rieder, je crois qu'il n'y aura rien à faire pour qu'il me laisse les 400 fl. pour le Bureau de Placement, *mais je vais voir Torrès et il me dira si, oui ou non, je suis libre du côté de Rieder.*

Il ne reste donc comme affaire ferme, que Mediterranée *à 500 exemplaires de luxe. Pour ce livre, alors, oui, je suis maître. Fais donc tout, tout, tout, tout. . . impossible ! Si j'ai 2 fl. par exemplaires, je te rembourses 250 fl. de Vienne (sans intérêts !). Et moi, avec les 750 autres, je deviendrai fou.*

Toutefois, s'il n'y a rien de rien, je dirai merde à toute la paperasse et je serai quand même heureux de voir la baraque et l'écureuil qui vient, sa queue en l'air, bouffer de cacahouètes à ma fenêtre. La vie est belle, malgré ma tuberculose éternelle qui me permettra d'enterrer tous mes médecins.

Salut ! PAN.

LXIII

Bucarest, le 24 Oct. 1934

Mon cher Adrien,

Non, depuis tes dernières lettres de ce printemps, je n'ai plus rien reçu de toi et je m'en étonnais, surtout que le mois d'août j'ai eu mes 50 ans !

(Oh, comme la vie passe, même lorsqu'on est crevé et seul au monde comme je suis !)

Il faudra à l'avenir m'écrire recommandé, si tu as quelque chose d'important à me dire, car nous vivons sous le régime de l'état de siège et de la censure, et la moitié de mon courrier se perd.

Comment se fait-il que van Raemdonck[41] *a reçu la « Bureau » et toi non ? Cependant, c'est au même moment que je vous ai dédicacé les volumes (les deux, pur fil) et leur expédition a été faite par Rieder simultanément. De cette façon, tu n'auras plus de papier propre du « Bureau », car on ne m'en a donné que 8 ex., ces avares-là, et je n'en ai plus. Mais, du* Méditerranée, *je te mettrai de côté de beaux* hollande. Méditerranée, *(2 volumes) paraîtront en novembre et en janvier*[42]. *Il y a, dedans, des morceaux courts (des longs aussi) qui se prêteraient pour la publication en revue, mais Rieder voudra tout prendre, et alors ça ne vaut pas la peine que tu te fatigues pour lui, sauf si tu parviens à lui escamoter une partie de la somme obtenue.*

Car ces canailles d' « éditeurs amis » *(ah, je n'oublierai jamais leur amitié !)* ont *enfin réussi à me démolir, homme et œuvre. Depuis juin dernier, je ne reçois plus un sou d'eux, malgré les stipulations du contrat, mais ils se disent toujours maîtres « à perpétuité » de mes livres, même en cessant de me payer, ce qui est absurde.*

En attendant, l'étranger, la France comprise, ne m'envoie plus un copek. Aussi, je me traduis, à tour de bras, d'un bout *à l'autre de la journée, dimanches et jours fériés compris, et je me vends à un éditeur roumain camelote*[43], *un juif brasseur d'affaires, qui balance mes bouquins à coup de tambour et à raison de. . . 15 lei le volume !*

Voilà où j'en suis, pour mon cinquantenaire, mais j'emmerde tous les bouquins et tous les éditeurs de la terre, car je souffle toujours plus péniblement et je crois que ça craquera tout de même un jour prochain, en dépit de ma peau, terriblement tannée !

Comme tu vois, nous avons déménagé du Popa Savu. Nous sommes dans un appartement au cinquième, dont les pièces sont des cages à chiens, mais c'est plus calme que dans l'autre et j'ai tout le confort modern, chauffage central, eau chaude, ascenseur jour et nuit, pour le même prix. Seulement, je n'ai la vie assurée que pour 3 mois, jusqu'en janvier, puis, de nouveau se posera pour moi le problème de l'existence, ainsi qu'il se pose, régulièrement, tous les 3 ou 6 mois, depuis quatre ans.

Je m'en fous pas mal ! Preuve que je m'en fous, c'est que me suis payé un mignon et superbe chat siamois, que j'ai acheté 1000 lei, à une exposition. Tu peux le voir, ci-joint, dans les bras de Marga, qui fait une mine comme si le photographe voulait le mitrailler.

Adieu, mon vieux. Je salue Co et tes géants qui poussent à tes dépens.

Je ne serai plus de si tôt à Paris.

Mais je serre ta patte comme de coutume.

Ton PAN.

LXIII

le 16 février 1935

Mon cher Adrien,

Quoique dégoûté de tenir la plume, je veux tout de même ne plus remettre d'un jour à l'autre la réponse que je te dois depuis si longtemps à ton aimable lettre qui me parlait de Méditterranée.

Tu me dis que la vie commence à devenir dure même pour toi. Je te crois facilement. La Hollande ne peut pas faire exception à la règle universelle, qui est la débâcle économique.

Où irons-nous ? Je n'en sais rien, et je plains tous ceux qui ont l'âge de tes enfants. Moi, j'ai connu de beaux jours de liberté, dans ma prétendue misère d'hier, mais ce que je vois qu'il faut souffrir à présent, quand 4000 diplomés se présentent pour se disputer 60 places dans l'enseignement, alors non ! Ça je n'ai pas connu ! Et je n'aurais jamais cru que ma destinée d'écrivassier devait un jour me plonger dans une existence d'humiliations permanentes qui me sont bien plus insupportables que les coups de pieds au cul que je recevais jadis.

Enfin, ça nous ménera, où ça voudra, je m'en fous. Je brûle de voir le premier bourgeon de ce 1935, que je n'espérais plus atteindre.

Ton vieux copain,

PANAÏT

Marga est malade de grippe. Moi, non, il n'y a plus de place pour la grippe !

Ah, que je fumerais, avec toi, sur un banc au bord de la mer de Menton, un de ces cigares de 16 cents et même de 10, que je trouvais dans tes nombreuses boîtes !

Je veux vendre mon âme au roi Charles II, qui, paye bien, sans demander rien à ceux qui sont de taille de lui opposer un refus[44]. *Si ça colle, je file à Nice, seul cette fois. Je veux crever, comme certaies bêtes, loin du repaire.*

Tu ne m'as pas dit si van Raemdonck a reçu un hollande, *en même temps que toi. Ne voudrait-il pas m'envoyer deux copies de mon dessin, qu'on aime ici follement. Peut-être je lui trouve acheteur ! Quel prix ?*

---

[1] Miting antifascist « L'Italie aux fers », în sala « Manège de Panthéon », la Paris, unde a luat cuvîntul alături de André Breton, Henri Torrès, Marcel Fournier și alții.

[2] Carte poștală, cu o fotografie reprezentîndu-l în camera de la Sanatoriul « Victoria », avînd dedicația următoare: « *Confratelui și prietenului A. M. de Jong, cu toată frăția. — Panait Istrati, Montana, decembrie* 1926 ».

[3] *Moș Anghel*, exemplar cu dedicația traducătorului: « *Lui Panait Istrati, inimă generoasă, suflet frățesc, spirit profund. — A. M. de Jong*, 10-XI-1927 ». (Majoritatea operei lui Panait Istrati s-a tipărit în Olanda, la două mari edituri: Kosmos și N. V. Em. Queridos).

[4] Apartament închiriat la Meudon-Val-Fleury, în vara anului 1927, cu intenția de a-și continua opera. Aici începe *Ciulinii Bărăganului*, pe care îi va continua în timpul celor 16 luni de călătorie în URSS, terminînd manuscrisul în Grecia, la Kifissin (1928).

[5] La 15 noiembrie 1927, pleacă împreună cu Christian Racovski în Uniunea Sovietică, invitat de VOX la a X-a aniversare a Marii Revoluții din Octombrie. Din delegație mai fac parte Francis Jourdain și Léon Moussignac. Romain Rolland nu pleacă, invocînd starea sănătății.

[6] La începutul anului 1928, se află la Atena, împreună cu Nikos Kazantzakis. Vizitează spitalul tbc « Sotiria » și închisoarea « Singros », unde îmbărbătează pe deținuții comuniști ; conferință la Teatrul Alhambra, despre realizările din Uniunea Sovietică, care se transformă în manifestație de stradă, se cîntă « Internaționala ». Atacuri furibunde în presa greacă, remaniere în guvern și acțiune judiciară împotriva lui Panait Istrati și Nikos Kazantzakis, acuzați de « discordie socială și propagandă comunistă ». Nu i se prelungește viza de ședere și la 23 februarie 1928, părăsește Grecia, înapoindu-se în Uniunea Sovietică.

[7] La începutul lui octombrie 1927 prezidează și ia cuvîntul la mitingul de protest împotriva execuțării lui Sacco și Vanzetti. (Sala Wagram, Paris).

[8] Întîlnire cu scriitorul grec la Hotelul « Passage », Moscova, care devine o mare prietenie. Călătoresc împreună prin URSS.

[9] Bernard Feldstein, — un tuberculos abandonat de nevastă și prieteni, lipsit de mijloace pentru a se îngriji. Panait Istrati îl întîlnește într-unul din sanatoriile elvețiene, îl ia cu sine și la începutul lui aprilie 1929, se duc la Menton (Franța), la pensiunea « Les Sapins », unde vine și A. M. de Jong împreună cu soția. Aici se hotărăște îngrijirea medicală a lui Bernard, cheltuielile urmînd a fi suportate de Istrati și de Jong. După o scurtă ședere la Paris, amîndoi se internează la sanatoriul « Victoria », de la Montana-sur-Sierre. În iunie 1929, revin amîndoi la Paris, în studioul închiriat de Istrati, pe Avenue des Ternes, nr. 96.

[10] *Le Pècheur d'éponges, (Pescuitorul de bureți)*, pagini autobiografice.

[11] Iacova, soția lui de Jong. În Olanda există obiceiul de-a prescurta prenumele celor din familie, la o singură silabă. Co își striga bărbatul: A.

[12] Panait Istrati a încercat să obțină « un drept de azil » pentru Trotsky. Se retrage însă, cînd el anunță crearea Internaționalei a IV-a.

[13] După cea de-a doua întîlnire cu Romain Rolland, Panait Istrati vine la Colmar, unde se hotărăște să înceapă un nou ciclu al operei sale: *Căutătorii de credință*. Deși în prada unei crize de sciatică începe manuscrisul *În docurile Brăilei*, pe care-l abandonează la pag. 72 (Vezi revista « Manuscriptum » nr. 1 și 2, 1973).

[14] Marie-Louise Baud-Bovy, fiica mezină a directorului Conservatorului de muzică, din Geneva. A trăit în « uniune liberă » cu Panait Istrati, pînă în 1930, cînd se mărită cu un medic vienez. Este cunoscută cu diminutivul Bilili.

[15] În studioul din Avenue des Ternes, nr. 96, Istrati a scris primul volum din ciclul *Vers l'autre flamme*. Aici l-a găzduit pe Bernard, în două rînduri.

[16] Volumul scris de Panait Istrati se intitulează: *Après 16 mois dans l'URSS* (în românește: *Spovedania unui învins*).

[17] În toamna lui 1929 Panait Istrati revine a doua oară, în țară.

[18] Plecarea în România, la sfîrşitul lui august 1929, unde va ancheta cauzele reprimării sîngeroase a greviştilor de la Lupeni. Va scrie opt reportaje, pe care le va publica în ziarul « Lupta » 24 (septembrie — 2 octombrie 1929)

[19] Bernard se sinucide cu un « foc » de revolver, medicii declarîndu-i boala incurabilă.

[20] Înjurătură daneză.

[21] Andreas Latzko, scriitor antifascist, autor al cărţii *Les Hommes en guerre.*

[22] Voiajul se ratează, autorităţile egiptene nepermiţîndu-i debarcarea la Alexandria, fiind declarat « agent comunist ». Este refulat la Triest, de unde este expulzat în Franţa prin Elveţia. A. M. de Jong continuă singur voiajul în Egipt.

[23] Henri Torrès, avocat, bun prieten cu Panait Istrati.

[24] În închisoarea din Trieste, unde este încarcerat pentru o noapte.

[25] *Confiance* şi *Pour avoir aimé la terre.*

[26] În primăvara lui 1930, revine la Baldovineşti, cu hotărîrea de-a se instala definitiv. (« Pentru mine, Occidentul este mort. Vreau să fac gospodărie ţărănească aici ».)

[27] Relaţiile de prietenie cu Romain Rolland erau întrerupte de la 15 martie 1930. Vor fi reluate în decembrie 1934.

[28] Şicanat de autorităţile locale, din Baldovineşti, se retrage la Brăila la vechiul său prieten Nicu Constantinescu, pe al cărui teren îşi construieşte un adăpost. (Două camere, cu lumină electrică şi apă curentă).

[29] Margareta Izescu, studentă în chimie cu care se căsătoreşte la Brăila (18 aprilie 1932).

[30] Voiaj la Paris (15 iunie 1931) cu Margareta Izescu. Sejur la Menton.

[31] Turneu cu conferinţa *Artele şi umanitatea de azi*, organizat în Austria şi Germania, de « Deutscher Kulturbund ».

[32] Două articole semnate de Cezar Petrescu şi Panait Istrati, apărute în « Curentul ».

[33] Panait Istrati îl însoţeşte un timp pe A. M. de Jong, sosit în România ; starea sănătăţii înrăutăţindu-i-se, se internează la sanatoriul Filaret. Scriitorul olandez îşi continuă voiajul, însoţit de diplomatul Vasile Stoica.

[34] A. M. de Jong: *Mensen landschappen in Roemenie*, în « De Notenkraker », Amsterdam, 31 august — 15 octombrie 1932.

[35] Textul apărut în Curentul: « *A. M. de Jong, în România.* În revista olandeză « *De Notenkraker* » au apărut în zece numere consecutive de la 31 august la 15 octombrie, o serie de frumoase articole despre România, datorită cunoscutului romancier A. M. de Jong. Cele zece articole ale sale poartă titlul general *Oameni şi peisagii din România.* Ele sînt scrise cu fineţe, cu dragoste şi căldură. Romancierul neerlandez rezumă în ele şi fixează impresiile pe care le-a avut în cursul unei călătorii făcute în ţara noastră. Ele sînt ceva mai mult decît impresii fugare. Sînt pe alocuri analize, observaţii mai ales despre Basarabia şi Transilvania, unde s-a întîlnit şi a fost condus cu prietenie de d. Vasile Stoica, ministrul României la Sofia ».

[36] Articol evocator: *Mon bon Robertfrance*, în « Europe », 15 noiembrie 1932.

[37] *Préface à Adrien Zograffi*, în volumul « *La Maison Thüringer*. (Trad. în româneşte în volumul *Viaţa lui Adrian Zografi*, editura Minerva, 1982).

[38] Articolele *L'Homme qui n'adhère à rien* şi *Adhérer ou ne pas adhérer.*

[39] Al doilea voiaj la Paris (1933). Sejur pe Coasta de Azur (îngrijirea sănătăţii) martie 1934, reîntoarcere la Bucureşti.

[40] Pledoarie în favoarea lui Victor Serge, la Radio-Hilversum.

[41] G. van Raedmonck (1886—1966), artist-pictor belgian, prieten cu A. M. de Jong, — autorul unui admirabil portret al lui Panait Istrati.

[42] *Méditerranée, lever du soleil* şi *Mediterranée, coucher du soleil.*

[43] Editura Ig. Hertz din Bucureşti, care-i tipăreşte *Chira Chiralina* (Colecţia celor 15 lei) şi *Codin* (Colecţia Akademos). Această editură îl angajează să citească manuscrise, muncă pentru care e remunerat cu 4000 lei lunar.

[44] Este vorba de oferta făcută editurii Fundaţiilor Regale, pentru cedarea tipăririi operei în România. Tratativele au fost abandonate, după moartea scriitorului, de către conducerea acestei edituri.

1925 PANAIT ISTRATI ÎN PERSPECTIVĂ LATINO-AMERICANĂ

Iată un ecou imediat şi de intensă vibraţie trezit de Panait Istrati în America Latină, unde exista, cum se spune astăzi, *un orizont de aşteptare* ideal pentru receptarea mesajului social al romanelor şi povestirilor sale cu haiduci. José Carlos Mariátegui era, în anii cînd scria cronicile la operele lui Panait Istrati, un critic reputat, ale cărui eseuri şi articole erau comentate şi adesea reproduse de diferite reviste literare din America Latină. Sub impulsul cronicilor sale atît de elogioase începe traducerea în spaniolă a operei lui Panait Istrati şi difuzarea ei amplă în spaţiul latino-american, explicabilă prin prezenţa unor mari afinităţi dintre spiritul de răzvrătire şi setea de libertate şi de justiţie a scriitorului şi a haiducilor săi şi starea de spirit a scriitorilor latino-americani aparţinînd orientării indigeniste, la fel de sensibili la inechităţile sociale revoltătoare din ţările lor. De aceea şi accentele receptării lui Mariátegui cad pe evocarea *omului* Istrati, înaintea *artistului*, fără ca acesta să fie subestimat, şi se subliniază îndeosebi forţa, nobleţea, suflul umanitar al scrierilor sale, protestul faţă de nedreptăţile sociale, sentimentul prieteniei, pasiunea adevărului. Elogiul culminează cu semnalarea unei posibile urme lăsate de scriitorul român (calificat fără ezitare drept « genial ») asupra unuia dintre cei mai importanţi scriitori latino-americani ai acelui timp, argentinianul Ricardo Güiraldes, al cărui roman *Don Segundo Sombra* (tradus şi la noi, la editura *Univers)* i se pare a fi, asemeni romanelor lui Panait Istrati, un « cînt al prieteniei ».

Se cuvine să încercăm a oferi o explicaţie a calificativului « suprarealist », care poate surprinde, aplicat artei lui Panait Istrati. Pentru aceasta ar fi nevoie de o incursiune mai amplă în concepţia despre artă a criticului peruvian şi în terminologia sa specifică. Să amintim acum doar faptul că în octombrie 1919, la 25 de ani, Mariátegui face un voiaj în Europa, unde va rămîne patru ani, - voiaj pe care, pe de o parte, şi-l dorise cu ardoare, pentru a-şi desăvîrşi formaţia intelectuală şi artistică, dar care, pe de altă parte, era nu mai puţin un exil mascat sub forma unei generoase burse guvernamentale în Italia, acordată

de dictatorul Leguia, care îndepărta astfel cu abilitate pe gazetarul incomod susţinător al unor revendicări sociale considerate a fi prea radicale. Mariátegui acceptă acest exil, pentru că în condiţiile unei dictaturi decise să înăbuşe orice critică (ziarul *Raţiunea*, redactat de el, fusese suprimat), era forma cea mai demnă de a se retrage pentru un timp din arena vieţii politice naţionale, spre a reveni însă curînd, cu o perspectivă mai largă şi o pupilă mai avizată, după confruntarea directă cu cultura Europei, la realităţile proprii, pe care va încerca să le definească în cartea *Şapte eseuri de interpretare a realităţii peruviene*, din 1928, considerată azi una dintre cele mai pătrunzătoare analize de sociologie culturală a unei ţări latino-americane.]

În ceea ce priveşte analiza literaturii europene a momentului, care de altfel influenţa puternic mişcările literare din America Latină, Mariátegui dovedeşte un discernămînt remarcabil, reuşind să evite îngustimile doctrinare spre care radicalismul său social l-ar fi putut împinge. Deşi preferă, ca revoluţionar legat de mişcarea socialistă, arta « sănătoasă » (calificativ aplicat şi operei lui Panait Istrati) unei arte « bolnave », refuză totuşi să identifice manifestările artistice dintr-o perioadă care era considerată de decadenţă socială cu o artă total şi în bloc decadentă. Refuză de asemenea distincţia netă dintre fond şi formă, care i se pare o pură pedanterie, ba, mai grav, o eroare cu consecinţe primejdioase pentru înţelegerea complexităţii artei, căci lasă impresia unei autonomii a formei faţă de idee, ori a ideii faţă de formă. De aceea, insistă asupra imposibilităţii de a diferenţia ideea de formă şi propune lărgirea noţiunii de realism, într-o viziune care anunţă oarecum « realismul fără margini » teoretizat în zilele noastre. I se pare că realismul secolului al XIX-lea îndepărtează în fond literatura de realitate: « Experienţa realistă a servit doar pentru a ne demonstra că nu putem întîlni realitatea decît prin schimbările fanteziei. Moartea vechiului realism nu a prejudiciat cîtuşi de puţin cunoaşterea realităţii. Dimpotrivă, a facilitat-o. Ne-a eliberat de normele şi prejudecăţile care-l strîngeau în chingi. În neverosimil există uneori mai mult adevăr şi mai multă umanitate decît în verosimil. » Considerînd că fantezia, departe de a ne despărţi de lume, ne ajută să o cunoaştem în profunzime, ne deschide perspective neaşteptate şi ne lărgeşte orizontul prin anexarea unor zone mai puţin explorate în trecut: stările crepusculare, disperarea, subconştientul, ajungem astfel să înţelegem valorificarea pozitivă a lui Breton şi a şcolii suprarealiste ca un simptom de deschidere şi de îmbogăţire a artei: « Propunînd literaturii drumurile imaginaţiei şi ale visului, suprarealiştii nu o invită în fond la altceva decît la descoperirea şi re-crearea realităţii. » Desigur că această concepţie despre realism devine, din necesităţi polemice, prea încăpătoare şi, în ultimă instanţă, inoperantă, prin realism Mariátegui înţelegînd în fond întreaga artă. Dincolo însă de imprecizia termenilor, trebuie, de aceea, să reţinem sensul de suprem elogiu pe care îl conţine calificativul « suprarealist » aplicat lui Panait Istrati.

Mai tîrziu, în deceniul al patrulea, Mariátegui va prefera termenilor *suprarealism*, *infrarealism* şi *neorealism*, care i se par tociţi, o expresie mai sugestivă, *realism magic*, împrumutată de la scriitorul italian Massimo Bontempelli. Realismul şi magia aveau într-adevăr să se împletească indestructibil, depăşind antinomia restrictivă de mai înainte, în creaţia unor romancieri ca Asturias, Carpentier, García Márquez, pe care Mariátegui, ca toţi marii critici cu privirea îndreptată spre viitor, pare să-i presimtă, făcînd astfel ca apariţia lor să devină o necesitate istorică.

ANDREI IONESCU

JOSÉ CARLOS MARIÁTEGUI

PANAIT ISTRATI

În iarna 1923—1924, pe Coasta de Azur, Panait Istrati exercita la Nisa profesia de fotograf ambulant. Burghezii rotofei şi radioasele *poules* care îl priveau atunci, stînd comod pe canapeaua moale a limuzinelor ce treceau pe *Promenade des Anglais*, nu bănuiau că în acest român vagabond şi anonim se maturiza pe atunci un scriitor faimos. Să nu le facem însă nici un reproş din pricina asta. E greu să presimţi sub înfăţişarea unui fotograf ambulant pe un om pe cale să cucerească şi să stăpînească faima.

Cîteva luni mai tîrziu apărea, în colecţia de prozatori contemporani a Editurii F. Rieder et comp., prima carte a lui Panait Istrati, *Kyra Kyralina*. Acest prim volum din *Les récits d'Adrien Zograffi* era de ajuns pentru a revela în scurt timp, mai întîi Parisului, apoi Europei întregi, un mare artist. Nu era vorba de data aceasta de o artă a ambiguităţii penumbrelor cum este arta lui Proust. Era o artă puternică, hrănită de pasiune, încărcată de infinit, venită din Orient, o artă care-şi înfigea adînc rădăcinile în alte straturi umane. Figura autorului prezenta dealtfel pentru mulţi un mare interes uman, pe lîngă cel artistic. Panait Istrati fusese la un pas de moarte fără să publice un singur rînd. Viaţa lui, destinul lui, nu-i lăsaseră timp pentru a verifica dacă în el sălăşluia, latent, neexprimat, un scriitor. Panait Istrati se mulţumise să ştie că în el sălăşluia, dornic de libertate, însetat de adevăr, un om. Într-o zi, doborît de mizerie, chinuit de angoasele sale libertare, încercase să se sinucidă. Lîngă trupul lui agonizant, poliţiştii au găsit o scrisoare adresată lui Romain Rolland. Această scrisoare era menită să descopere şi să salveze pe artistul foarte mare ce zăcea în acel vagabond român. Disperatul efort al dorinţei şi al aspiraţiei creatoare latente din sufletul zbuciumat al sinucigaşului nu putea să se piardă. Trebuia să facă să se nască o nouă şi vehementă voinţă de a trăi. Panait Istrati a vrut să se sinucidă. Dar sinuciderea a trezit în sufletul lui forţe pînă atunci înăbuşite. Sinuciderea a fost renaşterea

lui. « Eu am fost pescuit cu undița în oceanul societății de pescarul de oameni din Villeneuve », scrie Panait Istrati, cu umor tragic, în prefața la *Kyra Kyralina*. Iar Romain Rolland ne relatează emoționant începutul prieteniei lor: « În primele zile ale lui ianuarie 1921 mi-a fost adusă o scrisoare de la spitalul din Nisa. Fusese găsită în buzunarul unui disperat care încercase să-și taie beregata. Erau puține speranțe să supraviețuiască. Am citit-o și am fost impresionat de tumultul geniului. Un vînt arzător suflînd peste cîmpie. Era confesiunea unui nou Gorki al țărilor balcanice. Din fericire a fost salvat. Am vrut să-l cunosc. S-a înfiripat între noi o corespondență care ne-a făcut să devenim prieteni. »

În viața lui de peregrinări și de durere, Panait Istrati și-a adunat materialele pentru literatură. Această literatură nu e marcată de oboseala ori de eleganța literaturii la modă, ci contrastează cu neurastenia stilizată și delicată a urbelor Occidentului. Panait Istrati nu poate fi catalogat în cadrul școlilor de ultimă oră. Arta lui e cu adevărat « suprarealistă ». Dar suprarealismul lui are o calitate și un spirit diferite de acelea ale școlii care acaparează în epoca noastră reprezentarea acestei tendințe. Suprarealismul lui Istrati e impregnat de solidaritate umană.

Romain Rolland spune că Istrati e un povestitor din Orient, un povestitor înnăscut. Această observație definește cu pătrundere una din laturile artei lui Istrati. Cele două cărți pe care Istrati le-a publicat pînă acum — *Kyra Kyralina* și *Oncle Anghel* — aparțin unei serii intitulate *Les récits d'Adrien Zograffi*. La fel și a treia — *Les Haiducs* — din care revista *Europe* din Paris ne-a oferit un fragment magnific. În aceste cărți narațiunile se înlănțuie în chip miraculos, în chip oriental. Autorul povestește. Personajul povestește. O povestire cuprinde și zămislește alta. Personajele lui Istrati nu sînt văzute trăindu-și viața; sînt auzite povestindu-și-o. Și astfel sînt prezențe mai vii. Astfel au o viață mai intensă. Dar acesta nu e decît procedeul. Opera lui Istrati are merite mai esențiale și mai de substanță. Cele trei povestiri din *Kyra Kyralina* alcătuiesc un admirabil, un viguros roman. Mărturisesc că nu cunosc, în literatura ultimilor ani, o operă atît de nobilă, atît de puternică, atît de umană cum este opera lui Istrati. Omul acesta ne apropie uneori de zona misterului. Dar în aceeași clipă ne apropie și de realitate. În romanele lui nu există umbre, nu există fantome, nu există spiriduși, nu există tăceri, nici ieșiri din scenă teatrale. Există în schimb un suflu de fatalitate și de tragedie ce ia naștere din viața însăși pe care o înfățișează. Omul, în aceste romane, își împlinește destinul. Dar destinul său nu are o traiectorie inexorabilă, hărăzită de zei. Omul e în parte răspunzător pentru viața lui. Unchiul Anghel știe să-și ispășească păcatul. Totuși, mai vinovată, mai puternică este întotdeauna nedreptatea omenească. Stavru, alt personaj caracteristic pentru lumea lui Istrati, luptă pentru a se salva. Nu găsește pe nimeni care să-l ajute. Toți oamenii, toate obiceiurile, toate legile par să comploteze surd și implacabil pentru a-l duce la pierzanie. Istrati se răzvrătește contra justiției oamenilor. Și se răzvrătește totodată contra justiției lui Dumnezeu. Unul din criticii care s-au ocupat de opera lui a spus că Istrati a scris din nou cartea lui Iov. Unchiul Anghel, într-adevăr, suferă cu stoicism, asemeni sfîntului bărbat din Biblie. Dar, spre deosebire de Iov, unchiul Anghel e un răzvrătit. Putrezește și moare cu stoicism, fără ca Dumnezeu să-i înapoieze, aici, pe pămînt, nici averea, nici nevasta, nici copiii.

VARIEDADES, Lima, 18 iulie 1925

II

În cea de a treia carte a seriei *Les récits d'Adrien Zograffi* Panait Istrati ne prezintă personajele viteze și generoase ale povestirilor sale: *haiducii*. *Haiducii* pe care-i reîntîlnim în această carte ne sînt cunoscuți. I-am întîlnit în banda lui Cosma din *Unchiul Anghel*. Dar nu știam nimic despre viața lor. De data aceasta ei înșiși ne spun povestea lor, care lămurește cum și de ce s-au făcut *haiduci*.

Ce e un haiduc? Panait Istrati nu-l definește, ci îl prezintă. Îi face să trăiască în povestirile sale pasionate și pasionante. *Haiducul* e un personaj nițel romantic și nițel primitiv din codrii României. E un om care trăiește certat cu legea, urmărit de jandarmi. Pe jumătate bandit, pe jumătate contrabandist, *haiducul* nu e totuși, în fond, nici bandit, nici contrabandist. Contrabanda constituie activitatea firească a unui om liber, care s-a răzvrătit împotriva statului și a legilor sale. Iar mîna *haiducului* nu pedepsește decît pe boierii cei răi și pe zbirii lor. Căutîndu-i afinități și apropieri, găsim în *haiduc* ceva din acei *montoneros* ai noștri de pe timpuri, dinainte de înrolarea lor sub steagurile cîte unui *caudillo*. *Haiducul* nu ascultă de legea celor puternici, ascultă în schimb de legea *haiducilor*, de inexorabila lege contra trădătorilor și lașilor. Calea ferată, telegraful, automobilul și șoseaua sînt dușmanii *haiducului*, ale cărui drumuri nu vor tangențe cu liniile civilizației. Fiindcă *haiducul* nu poate fi conceput decît într-un cadru medieval, ca acela care se menține în mare parte în Balcani.

Arta de narator minunat, de povestitor oriental și magic, pe care Panait Istrati a dezvăluit-o de la primele sale cărți, se afirmă și în *Haiducii*. Figurile *haiducilor* sînt trasate cu o vigoare « suprarealistă » pe fondul sălbatic al munților României și al satelor ei sărace.

Dar forța vitală, substanța operei lui Panait Istrati nu provine de la acest proaspăt și spontan dar de povestitor, pe care i-l recunosc lesne și unanim criticii. Provine din spiritul însuși al operei. Nu e o chestiune de abilitate literară. În adîncul poveștilor sale palpită un puternic sentiment de libertate, o disperată sete de justiție. De aceea cărțile lui au un autentic accent de sănătate. Poartă pecetea inconfundabilă a forței creatorului lor, pe care mai mult decît orice îl preocupă adevărul. În cărțile lui există o doză infimă de « literatură ». Dar aceasta nu ne împiedică să le clasificăm printre cele mai înalte creații artistice ale timpului nostru. Dimpotrivă, le așază mai presus de întreaga manufactură decadentă care, cu o slabă sclipire de noutate, are pretenția să treacă drept artă nouă.

AMAUTA, Lima, noiembrie 1926

III

Monde, noua revistă internațională scoasă de Henri Barbusse, publică în primele sale numere cîteva relatări de călătorie de Panait Istrati. Ultimele etape ale vieții genialului autor al seriei *Les récits d'Adrien Zograffi* ne sînt povestite astfel de el însuși, cu harul său de narator oriental.

Exaltarea, intensitatea, pasiunea lui Panait Istrati în ipostaza de vagabond ne erau comunicate în chip minunat de romanele sale. Dar ne scăpa Istrati artistul, Istrati renăscutul. Biografia lui, cunoscută în toate limbile, se încheia cu episodul încercării sale de sinucidere și al revelației sale ca artist într-o scrisoare adresată lui Romain Rolland. Spirit de luptător, căutînd moartea, Panait Istrati a aflat

viața: viața nemuritoare a creatorului, a artistului. Dar literatul făcuse oare să se stingă în el vagabondul? Iată o întrebare neliniștitoare pe care ne-am pus-o toți cei care l-am iubit de la prima lui carte. Ce-au reușit să facă Parisul și gloria din rătăcitorul prieten al lui Mihail? Știam că Panait Istrati, om înainte de a fi literat, se dusese în România ca să ia parte la bătălia dură a poporului său. Dar ne lipsea mărturisirea lui. Simțeam nevoia să ne povestească el, cu glasul lui amical, fratern, experiența intimă a scriitorului celebru.

Acum cîteva luni l-am ascultat într-un reportaj de Frédéric Lefèvre. Cu Istrati, Lefèvre n-a putut folosi tehnica obișnuită a interviurilor sale: *Une heure avec*... De Panait Istrati nu e cu putință să te apropii ca reporter, ci numai ca prieten. Nu o singură oră, ci mai multe ore a ținut dialogul lui Istrati cu Lefèvre, itinerar încîntător de imagini și aventuri, care, după ce ne duce la Brăila natală de acum patruzeci de ani, ne dezvăluie intimitatea lui de acum. Din această confesiune aflăm că romancierul nu trăiește mai puțin frămîntat și nemulțumit decît vagabondul. Plăcerea și durerea creației nu reușesc să-i umple sufletul. Ce meschin i se pare faptul că a devenit un literat, nimic mai mult decît un literat! Pe umerii săi sensibili și îndărătnici apasă o răspundere nouă. « Nu văd în cazul meu — îi spune lui Lefèvre — decît o aventură, construită pe baza unui accident autentic și sîngeros survenit în viața mea. Cîtă vreme oamenii vor fi nevoiți să aștepte asemenea accidente pentru a se putea exprima, nu voi considera exemplul meu ca pe un succes. Sînt sărac și sper să mor sărac, fiindcă merg pe drumul vieții mele însoțit de imensa familie a vagabonzilor întîlniți pe drumurile mele. Sînt la jumătatea operei mele, așa cum am conceput-o în lungii mei ani de vagabondaj. Cînd o voi termina, voi lăsa pana și mă voi întoarce la drumurile de ieri, ca să retrăiesc, alături de tovarășii mei regăsiți, ceasuri obscure și vesele, lipsite poate de răspunderile grele ce mă apasă. În felul acesta voi da poate cel mai frumos exemplu pe care-l pot da: să te eliberezi de tot ce ai mai bun în tine, fără a face din această eliberare o obișnuință sau o profesie. »

Nici o victorie literară, nici un succes editorial din ultimul timp n-au fost cîștigate mai pe merit decît cele ale lui Panait Istrati. De la prima lui carte, care în ordine editorială este *Kyra Kyralina*, iar în ordine biografică este *Unchiul Anghel*, s-au recunoscut în Istrati daruri în stare să-i asigure nemurirea. Opera lui era mesajul unui om de o curată, generoasă, uriașă omenie. Am bănuiala că această operă a lăsat urme adînci în literatura hispano-americană. Mi se pare că aflu rezonanțele ei în magnificul roman *Don Segundo Sombra* de Ricardo Güiraldes. Acest roman este, asemeni romanelor lui Istrati, un cînt al prieteniei. Don Segundo are și el instinctul rătăcitor, bucuria aventuroasă a personajelor lui Istrati. Ca și ele, posedă darul de a povesti. Filosofia lui se nutrește din aceleași sentimente. Dacă nu mă înșel cumva — este vorba mai curînd de o asonanță spirituală decît de o analogie artistică între aceste două opere —, meritul romanului *Don Segundo Sombra* n-ar fi deloc știrbit prin aceasta. Fiindcă vecinătatea lui Panait Istrati nu poate fi decît o dovadă de măreție.

VARIEDADES, Lima, 18 august 1928

În românește de ANDREI IONESCU

DAN HĂULICĂ

« Atașament și independență de spirit »

Adolescentul P. Prevelakis fusese un martor privilegiat, pentru mai vîrstnicul său prieten, M. Kazantzakis, între ei se instalase fervoarea unei admirabile comuniuni intelectuale. Elanurile de efuziune afectuoasă i se adresau în jerbă, din drumurile pe care Kazantzakis își purta neastîmpărul curiozității, spre Samarkand, bunăoară, de unde îi scria, cu cîteva strașnice mere de Tașkent în față, pe măsuța compartimentului: « Sînteți unicul om de care îmi amintesc, singurul pe care l-aș fi dorit împreună cu mine ». Un confident de această calitate, al zbaterilor morale ce marcau experiențea scriitorului, dădea preț pînă și tăcerii: « fecunda noastră tăcere » — cum o numește generosul epistolier, în niște rînduri trimise din Germania, îndată după Anul nou 1932, cînd Prevelakis îl vizitase în sihăstria înzăpezită de la Gottesgab: « e bine că ne-am spus atîtea, e bine că nu ne-am spus altele »... »

Tînărul prieten îi apăruse în orizontul existenței la o răscruce de încordată trudă creatoare, cînd se lansase îndîrjit în travaliul său asupra *Odiseei*. Teama de abis, de ispita nihilismelor, în cumpănă cu o încredere, pasionată și precisă, față de fapta creatoare, de virtuțile creativității, — o asemenea dialectică anima și raporturile personajelor din *Soarele mort;* trilogie despre care un comentator spunea că-i « una din puținele capodopere nedisputate ale literaturii grecești moderne ». Prevelakis s-a transpus acolo pe sine însuși în figura tînărului Giorgakis, în timp ce zbuciumul marelui său mentor cretan a putut fi regăsit în tensiunile interioare ale unui alt erou, Damolinos.

Valori de umanitate precum acestea, care le erau comune — « atașament și independență de spirit » —, Kazantzakis le împărțise și cu Panait Istrati, de-a lungul marii lor călătorii făcute împreună. Vădeau, față de realitățile cu care se confruntau, o « participare caldă și liberă totodată »; liberă de inerții și de comoditate simplistă. Devenit, prin Kazantzakis, el însuși un familiar al lui Istrati, cel care abia debuta în 1928, cu prima carte de versuri, păstrează pînă azi, la rîndul lui, după o carieră savantă, rodnică deopotrivă în plăsmuiri și recunoașteri, ceva din linia axială a acelor ani, din urgența dublului salt de pe atunci hărăzit expresiei: spre « tot mai multă deschidere și candoare ». Îmi închipui eroismul deloc emfatic al acestor aspirații, la poetul care avea să-și numere apoi două culegeri cu astfel de titluri tranșante: *Poezie nudă* (1939), ba chiar *Poezie încă mai nudă* (1941). În casa lui, mînăstirește severă, de la Ekali, din preajma Atenei, în acel soi de ermitaj fără afectare, Prevelakis îmi vorbește despre iarna petrecută de Istrati acolo, aproape, în aceeași stațiune, unde a scris *Ciulinii Bărăganului*.

...Las mintea să-mi alerge pe orbita acestui contrast, — între tihna invernală a locurilor și vivacitatea istratiană. Sau îl urmăresc pe distinsul academician, străjuit de vechi picturi cretane, evocînd tumultul unei adunări muncitorești, stîrnit de apariția lui Istrati. Auditoriul credea că-l va asculta în grecește, el se exprima în franceză; inspirație salvatoare la Panait, care-l smulge din public pe tînărul prieten și-l instituie brusc translator.

« Să circule cuvintele poporului de rînd ca niște așchii de marmură pentelică, prin care străbat, pietrificate, vinele luminii ». — își va propune cîndva Prevelakis. Istorie, dar cu un fel de libertate redemptoare, este și un viziunea pe care tînărul grec o imprimă acestei pagini de necrolog, — apărută în 1935, în publicația Neoelenika Grammata, la moartea lui Panait Istrati. Comprehensiune fără adulație, afectuoasă simpatie, nu fără un anume curaj al judecății, la limita chiar a inicvului: acestea, toate, se împletesc, matur și concis, în omagiul așternut de Prevelakis. Și mai ales, în apriga dorință de a explica, întrebarea crește dincolo de circumstanțial, mai departe. N-avea să-și spună peste ani la fel, lui însuși, poetul: « Cine era acela care mi-a pus o oglindă în mînă? »

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΠΑΝΑΪΤ ΙΣΤΡΑΤΙ

ΤΑΝ, πρὶν ἕξη χρόνια, ὁ Παναΐτ Ἰστράτι ἦρθε στὴν Ἑλλάδα, τὸ μυθιστόρημα τῆς ζωῆς του μᾶς εἴτανε κι ὅλας γνωστὸ καὶ τὸ συγγραφικό του ἔργο μᾶς εἶχε ἀπὸ καιρὸ κατακτήσει. Ρωμιὸς ἀπὸ πατέρα, Ρουμάνος ἀπὸ μητέρα, συγγραφέας γεννημένος, «ὁ μεγαλήτερος παραμυθὰς τῆς Εὐρώπης», ὁ Γκόρκι τῶν Βαλκανίων... Αὐτὰ ξέραμε γιὰ τὸν Παναΐτ. Κ' ἦρθε, γιὰ νὰ εἰκονογραφήσει τὸ θρύλο, μιὰ μορφὴ βασανισμένη, ἕνα σῶμα φαγωμένο ἀπὸ τὴν κακοπάθεια, μὲ ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ λαϊκοῦ, τοῦ ζωντανοῦ καὶ φλογεροῦ βαλκανικοῦ τύπου. Ὁ Ἰστράτι εἴτανε σὰν ἕνας ἀπὸ μᾶς. Μιλοῦσε, γελοῦσε, χειρονομοῦσε, ἔτρωγε καὶ χόρευε σὰ Ρωμιός, ἀγαποῦσε τὴ ζωὴ τοῦ δρόμου, μισοῦσε τὴν ἐμβρίθεια, καὶ συνάμα ἔγραφε. Ὅσον ἔγραφε, γινόταν ἄλλος ἄνθρωπος: δὲ μιλοῦσε, δὲ γελοῦσε, δὲ χειρονομοῦσε, ἀλλὰ μὲ μιὰ συγκέντρωση, ποὺ θὰ τὴ νόμιζες γι' αὐτὸν ἀκατόρθωτη, προσπαθοῦσε νἀναστήσει τὶς ἀναμνήσεις μιᾶς ζωῆς περίσσια πλούσιας.

Ὁ Ἰστράτι, τὸν καιρὸ κεῖνο, πραγματοποιοῦσε τὸ ζηλευτὸ φαινόμενο [illegible] κλεῖναν καὶ τὰ ὑπερβάλλαν. Ἡ ἀτομικὴ περίπτωση, τὸ διαβατικὸ περιστατικό, ἀνεγγοῦσε μέσα ἀπὸ [illegible] του μὲ τὴ δύναμη τῆς γενίκευσης. [illegible] νάμα, γιὰ τὸν Ἰστράτι, ἡ ἀγάπη τοῦ Ἀνθρώπου (μὲ κεφαλαῖο) εἴτανε μιὰ ἔννοια ἀκατανόητη κι ἀπορροῦσε μέσα στὰ μύχια τῆς ψυχῆς του πῶς μπροστεῖ ὁ ἔρωτας τοῦ Ἀνθρώπου νἆναι ἀκαλιέργητος. Ὁ Καλβῖνος, ὁ Τορκουεμάδας κι ὁ Λένιν πού, ἀπὸ ἀγάπη τῆς ἀνθρωπότητας, ματοκύλισαν τοὺς ἀνθρώπους, εἴτανε γι' αὐτὸν θρησκευτικοὶ τύποι σεβάσμιοι, μὰ ἡ καρδιά του, μέσα ἀπ' τὶς ρίζες της, δὲν τοὺς ἀγαποῦσε.

Ἡ στενότερη γνωριμία του μὲ τὴ Ρωσία, ἕνα δίχτυ ἀτομικὲς περίστασες, ἔπνιξε μέσα στὸν Ἰστράτι τὴν Ἰδέα, τὸ καθολικὸ ὅραμα ποὺ τὸν εἶχε συναρπάσει, καὶ μοίρασε στὰ δυὸ τὴν ψυχή του. Ἡ «ὑπόθεση Ρουσακώφ» (ἕνας φίλος του, παλιὸς κομμουνιστής, ποὺ βασανίζεται καὶ πικρὰ λίγο τουφεκίζεται ἀπὸ τὴ σοβιετικὴ γραφειοκρατία) σκοτείνιασε ὁλάκερη τὴ Ρωσία, σὰ νἆταν ἡ Ρωσία ἕνας χάρτης γεωγραφικὸς ποὺ ἀρκεῖ γιὰ νὰ τὸν σκεπάσει μιὰ σταλα μελάνι.

Ἀπὸ τὴ στιγμὴ κείνη, ὁ Ἰστράτι, ἔχοντας χάσει τὸν εἱρμό του, ἀρχίζει νὰ παραπατᾶ. Ὅχι πιὰ σὰν κύκλος, μὲ τὸ ἕνα κι ἀσάλευτο κέντρο, παρὰ σὰν Ἔλλειψη, μὲ δυὸ κέντρα, ἀνασαίνει [illegible]

PANTELIS PREVELAKIS

«Lupta cu incoerența lumii»

Cînd, în urmă cu șase ani, Panait Istrati a venit în Grecia, romanul vieții sale ne era deja cunoscut iar opera sa scriitoricească ne cucerise de mult. Grec după tată, român după mamă, scriitor înnăscut, « cel mai mare povestitor al Europei », Gorki al Balcanilor . . . Acestea erau lucrurile pe care le știam despre Panait. Și a venit, ca să ilustreze legenda, o formă chinuită, un trup ros de boală, cu toate trăsăturile tipului balcanic: popular, vivace și înflăcărat. Istrati era ca unul dintre noi. Vorbea, rîdea, gesticula, mînca și dansa ca un grec, iubea viața de pe stradă, ura gravitatea și totodată scria. Cînd scria, devenea un alt om: nu vorbea, nu rîdea, nu gesticula, ci printr-o concentrare pe care nu ai fi crezut-o cu putință la el se străduia să reînvie amintirile unei vieți excesiv de bogate.

Istrati, pe vremea aceea, întruchipa fenomenul de invidiat al omului care, după ce a făcut să amuțească lupta lui cu o credință, acționa cu consecvență și pasiune pentru un scop și toate faptele sale se completau în chip armonic. Marelui povestitor, talentului nativ, acestui « Homer — negustor de fistic », cum îl numise Jean-Richard Bloch, i se adăugase o conștiință luminată de om contemporan. Și noi toți eram mîndri de bărbatul care arăta sfîrșit și parcă deja spoliat de soarta sa.

Din Grecia, Istrati s-a reîntors în Rusia, unde, după credința sa, avea să se înfăptuiască umanismul viitorului și unde se găsea și locul său imprescriptibil. Tocmai aici începe drama lui Istrati, o dramă cu mult mai teribilă decît aceea pe care o trăise în tinerețile sale. Era atunci, în vremea sărăciei și a vagabondajului, ciocnirea cu escadra la exterior, lupta cu incoerența lumii, strădania de a se asigura coerența și bogăția spiritului. Acum era dihonia internă, dizolvarea armoniei care se dobîndise cu lacrimi și sînge, climatul înghețat al neîncrederii.

Pentru a se înțelege motivul mai adînc al acestei istorii zguduitoare, pe care mulți dintre noi am urmărit-o îndeaproape, trebuie să fac o digresiune. Ceea ce s-a spus și s-a scris, anume că Istrati nu a crezut în ideile sale pentru că s-a vîndut, este o minciună inacceptabilă. Această calomnie nu este suficientă pentru a lămuri « cazul Istrati » pentru cei care l-au cunoscut. Motivul nu se găsește în afara lui Istrati, ci înlăuntrul său, și aceasta voi încerca eu să explic.

Istrati era un povestitor și nu era cîtuși de puțin un gînditor. Impetuos din fire, sensibil, artist, ideile sale le vedea personificate, iar fenomenele nu putea să le cuprindă în categorii care să le îngrădească și să le domine. Cazul personal, evenimentul trecător acționa în spiritul său cu forță de generalizare. [. . .]

Cunoașterea mai intimă a Rusiei, o rețea de împrejurări personale, a înăbușit înlăuntrul lui Istrati ideea, viziunea generală care îl captivase și i-a împărțit în două sufletul. « Afacerea Ruskov » [. . .] a întunecat întreaga Rusie, ca și cînd Rusia ar fi fost o hartă geografică pe care este deajuns să o acopere o picătură de cerneală.

Din acel moment Istrati, pierzîndu-și șirul logic, începe să devieze. Nu ca un cerc, cu un centru unic și imobil, ci ca o elipsă, cu două centre, se desfășoară de acum înainte viața sa. Dușmănia fățișă și adesea năvalnică a vechilor săi prieteni îl descurajează și în același timp îl epuizează. A se apăra pe sine, a dovedi dezinteresul său, aceasta devine dintr-o dată opera sa. Vechiul individualist, anarhistul din prima perioadă a vieții sale, iese din nou la suprafață. Este atunci confuzia absolută. Talentul de scriitor se tocește, publicul îl uită pe favoritul său, Homerul — negustor de fistic ajunge pentru conștiința europeană doar negustorul de fistic. Soarta lui Istrati se dizolvă, s-ar putea spune, în elementele ei componente.

La această îmbucătățire dramatică a personalității lui Istrati se adăugase în ultimii ani agonia morții. De ani de zile trăia cu un singur plămîn ros de boală. Apoi a fost prins și celălalt, și doar o mică scînteie de viață îl mai ținea la sfîrșit în picioare pe vechiul luptător care a iubit atît de mult viața și a risipit-o cu dărnicie. Agonia aceasta, prevestire sigură a morții irevocabile, printr-o voință supremă, care constituie gloria omului, l-a înarmat pe Istrati în ultimele sale zile cu demnitate, cu mîndrie îndreptățită și răbdare. Și-a luat rămas bun de la prieteni, a primit și a acordat iertare, și aștepta netulburat moartea. În unele pauze iluminate de optimism, Istrati a dorit din nou năvalnic viața și ne-a făcut cunoscut aceasta în scrisori înflăcărate ! În ultima sa scrisoare dădea întîlnire prietenilor săi în Grecia ! Moartea care l-a surprins în călătoria lui, ne-a dezvăluit brusc cîtă dragoste aveam în inimile noastre pentru nefericitul nostru prieten.

În românește de CONSTANT GEORGESCU

VICTOR SERGE

MOARTEA LUI PANAIT

Gata cu Mediterana, gata cu Parisul, s-a sfîrșit, s-a sfîrșit . . .
Gata cu acest colț din Alexandria, unde era
să mori de foame,
de holeră,
de disperare,
Parcă mai știi din ce poți crăpa ?

Adio aventuri, buze negre și ochi aurii
în fundul cacioabelor, în porturi,
în adîncul nopților.

Adio tentații amare
și amețitoare,
ale mării.
« Andros » se îndreaptă spre Pireu,
« Santa Mercedes » către Brindisi, spre Indii,
și tu, tu rămîi trist și însetat fără o para, pe marginea unui pat
de hotel,
unde miinile-ți mîngîie rotunjimile lunii, pe sînii acoperiți
de șuvițe brune . . .
Îl înjuri și-l iubești, ți-e stupid poemul,
Angélique, Geneviève, iubită, iubită fîșneață . . .

Gata cu femeile, — inocentele, dăruitele, ipocritele,
trădatele, părăsitele, iertatele
și atît de mult iubitele ! Atît de doritele,
servitoare ale hanului din Lacu Sărat . . .

S-a dus papricașul iute și vinul negru înăsprit
ce-l beam între sărmani istorisind isprăvi de neuitat.
Erau poate oameni drepți
sau poate sfinți,
prietenii
din cafeneaua mică brăileană
unde sub firma « Paradisul »
făceau contrabandă
cei cu spinarea tăbăcită . . .

— Nici unul, înțelegi, nici unul
n-ar fi întins celuilalt vreo cursă.
Vezi, nu erau scriitori . . .

Gata cu cărțile admirate
precum copiii minunatele pietricele,
adunate de pe malul mării
și venite din adîncuri.

Gata cu cărțile la care trudeai . . .
Cu manuscrisele, Doamne ! Doar cei ce nu scriu
nu știu ce-nseamnă și cîtă silă ajunge să-ți fie !

Paginile vîndute, pierdute, adevărul, falsul,
mormanul de minciuni mari și mici, toate aceste
cuvinte care-s capcane, imitație, vrajă
și legendă !
Tristele pagini de care roșești că le-ai scris
și cele ce n-ai izbutit să ți le smulgi din minte . . .
Ultimele pagini neterminate se desprind de tine
ca un zbor de păsări albe.
Umbră și cenușă, întoarceți-vă-n umbră, redeveniți cenușă.

Ai fi plîns dar nu se poate; ha, ha, să plîngi, glumești !
Te clatini, arzîndele pietre de pe drum tresaltă
sub pașii tăi.
— Sprijiniți-mă, frumoaselor ! Susține-l, frumoaso, susține-l,
cerul e orbitor, o, ce sfîșiere !
Te pierzi între două zeițe; singurătatea, prietenia.
Ele te conving, te fură, consolîndu-te.

N-am să te mai văd trecînd dintr-o cameră în alta
măcinîndu-ți gîndurile amare
în ceașca de cafea neagră.
N-am să-ți mai potolesc dezlănțuirile
Și nici n-am să-ți mai văd mîinile vînjoase de balcanic
nici gura aurită
mirosul fin, privirea de biet copil șiret
afurisit cu cei răi . . .
Și nu vom mai merge în Provence cu sacul în spinare să facem fotografii
ca la douăzeci de ani:
Gratis, Domnilor, frumoasa și nebunul, logodnica și anarhistul.
Era în vremurile de-altădat' . . .

Atîtea nopți m-am hrănit gîndind la tine
încît azi în acest pustiu
îmi ești mai apropiat decît cei vii.
Aceleași vînturi străbat stepa mea și bărăganul tău,
Aceleași uragane . . .
Carul mare sclipește în fața ferestrei mele ;
în spatele casei se-ntinde cîmpia
necuprinsă și goală precum capătul lumii
O tînără doarme acolo cotropită
de oboseală și de tăcerea deșertului
Tristețea încă trează a morții tale
mă tulbură și mă apasă.
Toate astea îți fac mormîntul, va fi și al meu
și e deja al nostru
Viața asta necurmată . . .
Ascult pentru tine
ce liniște pătrunzătoare pogoară peste vuiete.

Paginile istovitoare, deznădăjduite, hărțuitoare, dar cît de vii
unde Nerantula se arcuiește mai frumoasă
și mai mîndră ca ea însăși, fericită de-a
trăi mai adevărat decît viața.
Paginile unde legănîndu-și șoldurile, Nerantula
se pierde să se arunce-n Dunăre, în apele cerului.
O, albă naiadă îmbătată de ape . . .

Pe sîmburele sufletului se scuipă în opera lui.

Se mai vinde hîrtia asta tipărită la Rieder ?

Nu te-au cruțat.
S-au hrănit îndopîndu-te cu insulte toată
viața și dincolo de ea,
Grație ție mulți au mîncat mai bine ca tine
Se zice că ai trădat — da, ai trădat
niște traficanți de fraze.
Că te-ai fi vîndut — tu care n-aveai
nimic de vînzare, tu însuți de nevîndut !
Zăceai pe tăieturile din ziare
asemenea lui Iov pe gunoaie
scuipînd încet restul de plămîn
în obrazul unor mîzgălitori la comandă
profitori ai revoluțiilor desfigurate . . .

Sfîrșită-i chiar dorința de a muri
cînd sînt doar ticăloși în acest haos publicitar
Greșita-i doar o dată pentru a fi iubit prea mult pămîntul
Te-ai ales cu o rană la gît
Și sinuciderea te împiedica să porți gulere tari.

În românește de MUGUR POPOVICI

DANA DUMITRIU

Doamna MARGARETA PANAIT ISTRATI povestește...

— *Doamnă Istrati, am vrut să vă scot din tăcere pentru că, la prima noastră întrevedere, mi-ați spus lucruri deosebit de interesante și cu mult farmec epic. Ați declarat la colocviul de la Atena că nu vreți să fiți, ceea ce se numește, o văduvă abuzivă. Dvs., ați adoptat de 50 de ani discreția și generozitatea, o venerație fără spectacol a soțului dvs. Sînteți totuși datoare, în ciuda acestei nobile rezerve, cu cîteva mărturii față de istoria literară. S-o luăm cu începutul. Cum l-ați cunoscut pe Panait Istrati ?*

— Este aproape de necrezut dacă am să-ți spun. Eram la o prietenă cu care învățam. Preparam un examen de termodinamică, imaginează-ți ! Și la un moment dat am auzit la poartă un ciocănit. Și poarta era departe, că noi învățam în fundul curții. Un ciocănit foarte insistent. Cine crezi dumneata că era? Era destinul meu care bătea la poartă cu un bici. Era îmbrăcat ca un birjar după vremuri, cu livrea, cu șapcă și avea un bici enorm cu care bătea în poartă. Îl chema Roadevin ! Era celebru oarecum ! Îmi aducea un bilet. Întîi m-am speriat. De ce să mă caute pe mine, acolo, un birjar? Mi-a dat un bilet de la mama. Mama mea care era . . . Dar nu vreau să vorbesc . . . Toată lumea spune că mamele sînt așa și pe dincolo . . . Dar mama mea, într-adevăr ! Și-mi spunea . . . ca acuma văd biletul ! Se întîmpla asta în '29, cîți ani sînt de atunci ! « Panait Istrati se află la noi. Vrea să te cunoască. Așa că vino cu trăsura pe care ți-o trimite el. » El circula cu trăsura cum era pe vremuri la Brăila, nu voia mașină. Repede, prietena mea, care avea o încredere mare de tot în farmecele mele, m-a aranjat, mi-a tras rochia pe mine, eram îmbrăcată cu o rochie a mamei, și mi-a spus: « Să știi că-l dai gata pe Panait Istrati ». Dar eu nu m-am gîndit la treaba asta. Am sărit în trăsură și am zburat pînă acasă. Zece minute făceai pînă la noi, mai ales cu trăsura cu doi cai ! N-o să mă crezi ce am să-ți spun

Nu e ușor de trăit cu mine. Dar cel ce e în stare s-o facă, trăiește toate ritmurile vieții. Spune-mi dacă o atare perspectivă nu te înspăimîntă?

acum: cu cît mă apropiam de casă venea o lumină de acolo. Şi cînd am ajuns, casa era scăldată în lumină ! Spun asta pentru că s-a dovedit ştiinţific . . . Nu ştiu dacă ai văzut frunza aceea fotografiată care are în jurul ei o aură . . . Ai văzut-o? O frunză ! Şi cînd am intrat în cameră . . . într-adevăr, lumina venea de la el. Era unul din acei oameni care au aură. Toţi avem, dar unii pronunţată, alţii nu.

— *Îi cunoşteaţi cărţile ?*

— Una singură. *Chira Chiralina*. Vai, cînd a auzit că am citit *Chira Chiralina* în traducere românească mi-a spus: « Cum? » Dar nici nu ştiam eu pe vremea aceea ce este o traducere, ce este un editor !

— *Eraţi studentă ?*

— Eram studentă în anul III, la fizico-chimice. Dar îmi plăcea să citesc. Mai ales că-i plăcea mamei mele. Toate cărţile mi le trecea mie. Şi *Chira Chiralina* o citise de la o prietenă şi atuncea mi-a dat-o.

— *Bănuiesc că, in Brăila, Panait Istrati era un mit !*

— În Brăila, era ceva aşa ca de legendă ! Nici nu ştiai dacă într-adevăr există, dacă trăieşte ! Mi-a adus mama cartea. Era prin '24, '25. Era hărtănită, ruptă.

— *Bine citită.*

— Bine citită de toată lumea. De altfel mi-a dat-o numai pentru după amiaza aceea. Eram în vacanţa mare. Mi s-a părut că era cartea cea mai frumoasă pe care am citit-o în viaţa mea.

— *Şi cum s-a desfăşurat prima întîlnire ?*

— Cînd am intrat am văzut că lumina venea de la el. În momentul acela am făcut *coup de foudre*, fără să ştiu ce însemna asta. De ce? pentru că sînt o persoană foarte morală. Şi nu-i bine să fii aşa ! Să vezi ce s-a întîmplat. Stăteam aşa sub vraja privirii lui, el se uita la mine şi, deodată, m-am retras. El a observat. Din ce cauză crezi? Lîngă el era o femeie, era Bilili . . .

— *Cum arăta Panait Istrati ?*

— Avea o siluetă ! . . . Avea în primul rînd cele mai frumoase mîini pe care le-am văzut în viaţa mea, mîini de prinţ, cu nişte degete lungi, subţiri, aşa, efilate ! Pe partea astalaltă însă erau imprimate muncile grele pe care le făcuse. Dungile astea de la mînă erau parcă cusute la maşină ! În orice caz avea o vigoare în mîinile acelea extraordinară. Îmi aduc aminte cum a apărut într-o zi, ţinînd în mîini caseta de bijuterii pe care mi-o lăsa: « Bărbaţii lasă femeilor lor, după moarte, o casetă de bijuterii. Uite caseta ta de bijuterii ! » Şi caseta pe care mi-o întindea era servieta cu corespondenţa lui Romain Rolland în ea, toată. Singura pe care o păstrase. Încolo, toate s-au dus, s-au răspîndit, s-au furat, unele le-am dat, altele . . . Mi-a spus: « asta e caseta ta de bijuterii ! » Parcă-l văd, aşa, înalt, slab şi cum îmi întindea acea « casetă ». Dacă aş fi un pictor aş picta scena asta. Nu mai am acum decît corespondenţa mea cu Panait Istrati, pe care o păstrez, şi un manuscris . . .

— *Şi chiar nu vreţi s-o publicaţi ?*

— După moartea mea. Cînd mi-a trimis Panait prima scrisoare pe mine m-a speriat aşa de mult încît mi-a fost frică să-i scriu. Ce puteam eu să răspund la o asemenea scrisoare? Era o scrisoare cum nu mai primisem în viaţa mea ! Şi am stat o lună şi nu i-am scris şi el a aşteptat cu nerăbdare . . .

Margareta Istrati în ambianţa casei sale, dominată de portretele lui Panait Istrati

Margareta Istrati, Alexandru Talex, Dana Dumitriu și « birmaneza » Pitza, moștenitoarea numelui unei pisici îndrăgite de Panait Istrati

— *Dar făceați în gînd diverse versiuni? Posibile scrisori?*

— Nu. Am spus: eu nu pot să răspund la această scrisoare. Și, la urmă, după o lună de zile, i-am dat o telegramă, tot nu i-am scris. Dar el de ce voia scrisoarea? Nu numai pentru scrisoarea în sine, ci ca s-o trimeată și lui François Franzoni, prietenul lui, grafolog, în care avea o încredere extraordinară și acela parcă era un vrăjitor. Ce-a scris acolo? Primul lucru pe care i l-a spus lui Panait cînd i-am trimis, totuși, o scrisoare: « besoin absolu de pureté physique et morale ». Gata. Asta a fost deajuns pentru Panait. « Pureté » !

— *De ce se afla la părinții dumneavoastră?*

— Asta este o poveste mare. Era acolo și o doamnă, mai mult aceea l-a incitat. Mama i-a spus: « Ce rău o să-i pară Margaretei că nu te-a cunoscut. » « Dar cine e Margareta? » « Păi, fata mea ! » « Ai o fată? » « Da ». Și aceea a spus: « Are o fată studentă. Dar să vezi numai ce fată ! » Și atuncea el, sigur, a vrut să mă vadă. Și cum ți-am spus, a fost chestia cu femeia care era alături de el, franțuzoaica . . .

— *De ce se afla la părinții dvs. Panait Istrati? Îi cunoștea?*

— Cum . . . îi cunoștea? Eu sînt născută dintr-o mezalianță. De aceea au și divorțat părinții mei, nu s-au putut înțelege. Tatăl meu se trăgea dintr-o familie mare de ofițeri, din aceia dinainte de primul război mondial și bunica mea era invitată întotdeauna la balurile curții, iar dincoace era . . . Panait Istrati. El se înrudea cu mama, care a fost botezată de mama lui, de aceea purta același nume.

În ziua în care am împlinit 22 de ani, deci după un an și o lună, am primit o scrisoare foarte frumoasă, de la mama, în care mă felicita de ziua mea, îmi ura ea multe lucruri acolo, și îmi scria: « Imaginează-ți, am avut vizita lui Panait Istrati cu un prieten venit din America, Isaac Horowitz, și ți-a cerut mîna, te-a cerut în căsătorie. Și eu am spus, cum așa? tu ești bătrîn și ea este tînără ! »

— *Și ce-ați făcut?*

— Ce-am făcut? Am înnebunit. M-am dus chiar în ziua aceea și am luat un carnet de orfană de război cu care voiaja tot căminul brăilean și seara m-am suit în tren. Nici nu mă gîndeam să mă mărit pînă la 30 de ani. Și m-am suit în tren și am mers toată noaptea pînă la 6 dimineața cu personalul de la București la Brăila. Mama cînd m-a văzut, s-a mirat foarte mult: « Dar de ce ai venit? » « Păi, mai aveam două săptămîni pînă să încep facultatea, m-am înscris, tot, am dat examenul și m-am gîndit că de ce să stau acolo, am venit aici. Și am primit scrisoarea . . . » « Și, zice, ai văzut, dragă, Panait Istrati, ce nebun ! » De altfel mi-a mai scris în scrisoare și alte lucruri: « Eu am ajuns la convingerea că e (stai, cum a spus?) zurliu! » Adică tot nebun. I se potrivea lui Panait. I-am citit scrisoarea și lui.

I-am trimis vorbă că-i fac o vizită, că aveam și un cizmar pe acolo . . . Mama n-a bănuit niciodată. Și seara m-am dus la Panait. Seara următoare, după ce nu dormisem o noapte ! Nici nu conta atunci o noapte, la 22 de ani ! Și m-a rugat să aștept o jumătate de oră. Era de o cochetărie extraordinară ! Să-l aștept o jumătate de oră, să nu mă supăr, și eu am stat de vorbă cu nevasta lui Nicu Constantinescu, m-am dus pînă la cizmarul acela, m-am întors, că era aproape de el, și a apărut Panait

strati. Era atît de distins, avea niște . . . erau lucruri pe care nu le învățase nici în familia lui, nici în altă parte, se născuse cu ele.

— *A mai venit vorba de acea cerere în căsătorie ?*

— Nu, n-a mai venit vorba.

— *O uitase ?*

— Nu, că eu i-am spus că nu mă mărit pînă la 30 de ani. Asta era concepția mea. Însă odată, pe bulevardul Carol, cînd mă conducea acasă, aveam o sticluță în mînă, cu un medicament, veneam de la farmacie, eu m-am înfuriat și am vrut să arunc sticla aceea pe jos. « Știi, acum o iau și o sparg de un pom ! » Și atunci Panait mi-a spus: « Ia stai puțin, îmi face impresia că nu-ți dai seama că-ți joci cartea capitală a vieții ! » Am rămas, parcă m-ar fi bătut, parcă mi-ar fi dat cu un par în cap . . . M-am trezit, n-am zis nimic, absolut nimic. Altfel, ce-aș mai fi zis, să fi fost altcineva ! Dar lui nu-i puteam spune. Patru ani și jumătate, dumneata îți dai seama? Cînd mă întreabă cineva: Cum, ai trăit numai patru ani și jumătate cu el?, mi se pare un imbecil . . . Patru ani și jumătate, dar a fost în fiecare zi o viață, în fiecare zi altceva și altceva . . . El era însurat în momentul acela, nu cu Billili, cu o alsaciană. După ce a devenit scriitor s-a însurat cu ea legitim și pe urmă ea n-a mai vrut să divorțeze, a vrut să-i dea lui o libertate, de care nici nu avea nevoie . . . L-a divorțat totuși un prieten de la Brăila. Nici măcar n-a știut. Și tot acela a făcut, cred eu, și urmarea pe care o să ți-o spun acuma.

Era în aprilie '29, era zăpadă cum era pe vremuri și Panait venea în fiecare zi de mă lua de acasă cu sania. Treceam pe lîngă grădina unde este acum casa memorială, treceam, prin fața celeilalte grădini (mai erau două grădini celebre, la Brăila) și ajungeam acolo unde, aproape în fiecare zi, luam aperitivul cu prietenii lui Panait. Erau vreo doi, trei prieteni care știau să vorbească pe limba lui.

— *Cine erau aceștia ?*

— Era Basil Clony, era doctorul Georgescu, era mai ales N. Eremie, cel mai bun prieten al lui Panait, făcuse studii în străinătate, putea Panait să vorbească cu el. Chiar am o fotografie în care Panait este lungit pe canapeaua lui. Mai era și nepotul lui Eminescu. Atuncea, eu nu credeam că este nepotul lui Eminescu, dar pe urmă am cunoscut pe cineva, aici, la București care mi-a spus că era tatăl lui, într-adevăr, nepotul lui Eminescu. Avea o sinecură pe acolo, nu știu ce sinecură, ca să poată să trăiască. Și într-o zi, abia am descins, abia ne-am putut scoate hainele, a venit un băiat, un funcționar: « Domnule, veniți repede cu mine că aveți ziua de căsătorie ». S-a uitat la mine, m-am uitat la el ! « Da, zice, acum cîteva zile ați depus actele și acum vă așteaptă ofițerul stării civile . . . Cum am văzut că ați trecut cu sania . . . » Noi am început să rîdem, dacă îți poți închipui că s-a mai căsătorit cineva în felul ăsta !

— *Deci nici n-ați depus actele ?*

— Nu, nimeni, nici măcar mama . . .

— *Nici Panait Istrati ?*

— Nici Panait, nici nu m-am gîndit măcar. Și atunci el, zice « hai să mergem ! » L-a luat pe acest Eremie și pe doctorul Georgescu care erau de față, că ne trebuiau doi martori . . .

— *Totuși, cineva a înscenat totul . . .*

— Cineva? Cine? Panait? Nu, că Panait nu mințea, mi-ar fi spus. Dar i-a părut bine. Poate, cine știe?, poate nici nu ne-am fi luat. Ne-am suit în sanie și am pornit-o înapoi, la starea civilă. Pe urmă Panait a zis: « Ce să facem acuma? Hai să mergem pe Dunăre . . . » Dar Dunărea era înghețată. De abia de cîteva zile se auzeau pocnituri, se desfăceau sloiurile alea imense. « Păi, cum să mergem așa? » « Am eu un prieten, un grec, care are vapoare pe Dunăre . . . » și i-a telefonat, l-a întrebat, i-a spus planul lui și ce vrea să facă. Acela a vorbit cu un căpitan de vaporaș și am pornit peDunăre.

— *Asta a fost călătoria dumneavoastră de nuntă ?*

— De nuntă? Ei, o făcusem cu un an înainte, cînd ne dăduse jos din tren și ajunsesem singură la Paris. Da, aceea a fost, de fapt, călătoria de nuntă . . . Asta a fost căsătoria. Toată lumea pe maluri se uita la noi. Cum putea să treacă acel vaporaș, să dea sloiurile la o parte ! Și în urma noastră sloiurile se prindeau din nou. Am traversat așa în diagonală, nu se poate merge decît în diagonală . . . Și am luat masa la « Harapul ». Îi spunea cu *h* la început, și am rămas acolo, și zic: « noaptea nunții o petrec aici, am cartea de chimie organică » . . . Că aveam pe cap chimia organică, trebuia să dau examen . . .

— *Erați în anul 4 ?*

— Eram, dar rămăsesem cu restanță pentru că în dimineața în care trebuia să mă duc la examen am avut o criză de malarie. Și zic: « Am cartea de chimie aici și vreau să repet, vreau să dau chimia neapărat. » Și am dat chimia, într-adevăr ! Dar ce s-a întîmplat la examen? A asistat Panait. Au tăbărît toți asistenții pe el ! El m-a condus pînă la facultate și ei au spus: « Stai aici cu noi, stai la examen ! » « Nu, nu vreau să-l cunosc pe profesor că nu vreau să-l influențez cu nimica, dar dacă țineți așa de mult o să stau s-o aștept pe Marga pînă termină ». Am intrat. Era o cancelarie improvizată, că restanțele se dădeau acolo. Și la dreapta era Panait cu ei. În partea cealaltă era profesorul cu șeful de lucrări, trei studenți și eu a patra. Și țin minte, îi văd în fața ochilor, l-a întrebat pe primul ceva, n-a știut, l-a întrebat ceva pe al doilea, altă întrebare, n-a știut nici ăsta . . . « Dar dumneata știi? » l-a întrebat pe următorul. Nici acela n-a știut. Am știut eu. Toți trei la rînd n-au știut răspunsurile, s-a întîmplat să le știu eu. S-a întîmplat, nu cred că eram mai pregătită decît ei, sau poate că eram? Și a strigat profesorul la mine: « Numai dumneata răspunzi? » Eu ce era să zic? Dar Panait i-a întebat pe ceilalți: « De ce țipă la ea? » « Pentru că ei n-au știut și a știut numai ea ! » Poate mi-ar fi dat un *suficient*, că erau notele astea atuncea, dar nu meritam suficient. Însă șeful de lucrări mi-a spus: « Dumneata mai rămîi ». Și am rămas. Și toată chimia organică m-a întrebat, toată chimia, toate subiectele ca să vadă profesorul ce pregătire aveam. Și într-adevăr mi-a dat *foarte bine*.

•

— *Să ne întoarcem la prima călătorie . . .*

— Întîi m-a invitat la Iași, cînd m-a cunoscut, la început de tot . . . « Ai vreo treabă, m-a întrebat, ai ceva aranjat pentru revelion? » « N-am nimic ! » « Atunci mergi la Iași cu mine, m-a invitat pe mine Sadoveanu, mergem împreună. » Mama a

rămas foarte șocată, eu mirată și mama mare care n-a auzit: « Spuneți-mi și mie, spuneți-mi și mie, ce-ați rămas așa? » Și atuncea Panait a zis: « Spuneți-i, săraca de ea, n-a auzit. » Trebuia să știi să-i vorbești și i-a spus mama: « Uite, o invită pe Marga la Iași. » « Mergi și tu! » i-a spus mamei. « Nu, numai pe ea a invitat-o, cum o să merg și eu? » « Dar nu se poate, i-a spus lui Panait, nu se poate, dragă, ea e fată, cum o să meargă! » I-a spus, știi, carrément! Și Panait zice: « Și ce dacă-i fată, ce? Stăm la hotel, ea o să aibă o cameră, eu altă cameră, așa că nu se întîmplă nimica! »

— *Și ați mers.*

— Și am mers. Dar noaptea ce s-a întîmplat? Mama mare avea pe Sfîntul Nicolae în cameră (eu dormeam cu ea) și era băgat într-o nișă, și era bătrîn și rama era neagră și el era negru, dar avea trei betele de mireasă: mama, mama mare și bunica mamei. Și eu mă uitam la el și-i spuneam așa: « Eu n-am să-ți aduc beteală! » Ce era în capul meu! Dar nici nu i-am adus-o. Mama mare la icoană, în genunchi: « Drăguțule, sfîntule, frumosule! » către Sfîntul Nicolae și el era bătrîn, negru, « apăr-o, apăr-o, dragă, de cel viclean . . . » Cu toate rugămințile la Sfîntul Nicolae (m-a apărat de cel viclean, e adevărat) ne-am dus la Iași, la Sadoveanu și a fost foarte frumos! Vai, ce revelion! La 12 noaptea cînd a apărut corul studenților! A fost cel mai frumos revelion din viața mea. Pentru asta îl iert pe Sadoveanu pentru multe lucruri pe care le-a făcut față de Panait. Și cînd au apărut cu buhaiul, și cînd au pocnit din bici! Auzisem, dar nu era așa măreț! Sadoveanu i-a invitat înăuntru, le-a dat un pahar de vin, au făcut cunoștință cu Panait . . . Asta mi-a rămas în minte, a fost cea mai frumoasă amintire de la acel revelion. După aceea ne-am dus la « Bolta rece » unde veneau aproape toți scriitorii. Ionel Teodoreanu nu prea venea, el era avocat. Venea Păstorel, veneau alții. Cu toții aproape s-au îmbătat. Unii erau cu capul pe masă, alții sub masă. Singur Panait a rămas și cu Topîrceanu și cu Otilia Cazimir. Vorbeau.

— *El nu bea . . .*

— Dar era beat, m-am uitat la Panait: « Ai băut? » « Nu, n-ai fost lîngă mine, n-ai văzut că n-am băut? » Nu băuse decît așa o ceașcă toată noaptea, dar era! Figura lui era transfigurată, parcă băuse. Așa era întotdeauna în emoție și cînd își pregătea cărțile.

— *Era deci emoționat, se simțea bine cu ei . . .*

— Da, se simțea bine. Și am plecat pe la 3, 4 dimineața, nu mai știu. Vorbește undeva Otilia Cazimir că pe scara trăsurii, înainte de a se despărți, tot mai aveau să-și spună ceva Topîrceanu și Panait. Și Topîrceanu era un bun vorbitor. Și pe urmă am plecat de la Iași și în vara următoare am fost la Paris, cum îți spuneam. Pentru că a vrut să-mi arate lacurile, Panait a zis: « Să mergem cu Simplonul! » Și am mers cu Simplonul și la frontiera italiană l-a dat jos din tren. Venise Mussolini! Era trecut pe listă! Dar Panait a zis: « Bine, dar cînd eu am obținut viza nu eram trecut pe listă (atunci erau ambasade sau legații?) la legație? » Pe ei nu-i interesa, l-au găsit acolo pe listă, l-au dat jos din tren. Și eu am rămas. N-aveam nici bani. Banii trebuia să-i luăm cînd ajungeam la Paris, de la Rieder. « Tu rămîi! » mi-a zis. M-a dat în grija a două doamne care erau acolo (el are o schiță *Două accidente*, una din doamnele astea era cu accidentul, că-i murise fata la Paris). Dar ce să aibă ele grijă de mine! Era nevasta ministrului Bulgariei și cu cucoana asta. Îți închipui, cînd am ajuns în gara Parisului, ce să fac? Fără nici un fel de inițiere, fără nimic . . .

— *V-a dat niște adrese . . .*

— Știam hotelul unde tragem și am făcut semn unui hamal, că nu erau pe vremea aceea cărucioare, mi-a luat bagajele, m-a dus la un taxi care era în fața gării, i-am dat numărul, strada. Știam doar că se spune întîi numărul și pe urmă strada . . . Și m-am dus după aceea la Ionescu, la cizmarul Ionescu. El cînd m-a văzut zice: « Unde e Panait? » Îi spun eu uite așa . . . « Era imposibil să nu i se întîmple ceva, absolut imposibil! » A chemat-o și pe Marta. Marta, nevastă-sa, fusese amanta profesorului țareviciului! Așa că avea un stil, avea ceva! Și patru zile a durat pînă să vină Panait pentru că de acolo, de la frontiera italiană, l-au dus la Lubliana și de acolo prin Germania. Nu venise încă Hitler, dar n-avea bani la el. Noroc că acolo erau edituri, se putea împrumuta în contul unor cărți care trebuiau să apară. Și cînd a ajuns în sala de așteptare, la Lubliana, era plină de lume, nu mai încăpea nici un om, îl așteptau pe el pentru că se telefonase din Italia că scriitorul Panait Istrati . . . Și nu era numai gara, toată șoseaua dinspre capitală! Veneau mașinile una după alta, cu toți scriitorii. Toată scriitorimea iugoslavă a venit să-l întîmpine pe Panait Istrati. A venit unul chiar acum cîțiva ani și mi-a spus. Și ce primire, ce mese au fost, ce delicați au fost!

— *Cred că el ne ascultă.*

(Pe masă, bustul lui Panait Istrati executat de Pauli Herz)

— Da, este adevărat, este aici. Eu niciodată nu pot să mint, nu pot să exagerez din pricina lui Panait.

— *E prea prezent?*

— Da. Dar nici nu mint, nu-i firea mea să mint. Turcoaica! E sîngele turcesc pe care îl am de la mama.

— *Aveți și sînge turcesc?*

— Păi nu ți-am spus? Am o picătură de sînge albastru de la mama. De la un pașă turc. Pe străbunica mea au luat-o cu forța de pe stradă, dar asta poți să n-o mai pui, cu pașa . . .

— *Dar de ce vă temeți de un pașă?*

— Era nobil pe vremea aceea! Brăila era raia turcească. Pașa a ieșit să se plimbe și a văzut o femeie și a spus aghiotantului: « O vezi? La noapte să fie la mine în pat. » Ea a făcut un tapaj colosal. De ce a făcut tapaj? Știa că nu se poate face nimic, dar să afle lumea, să-l înștiințeze pe bărbatu-său.

— *Era căsătorită deja?*

— Era căsătorită, avea și copii. Dar nici el n-a putut face nimic. Cînd punea turcul ochii pe cineva! Mai ales pe o femeie! A adus-o acolo în noaptea aceea. Dar, nu știu de ce, în mintea mea, eu cred că ea l-a plăcut pe turc. Păi, a făcut un băiat foarte reușit, numai atuncea se face reușit cînd e făcut din dragoste. Și pe urmă a venit ordin să plece turcii, să părăsească Brăila. Ce să facă turcul? O iubea și ea era și însărcinată, trebuia luată și dusă de acolo. Ea i-a spus: « am o rugăminte, să mă duci mîine să-mi iau rămas bun de la bălțile Brăilei ». Turcii plecau în ziua aceea

și el a rămas, a spus: « plecați voi și eu vă ajung din urmă, cu ea ». A doua zi, a coborît la Dunăre, s-au suit în barcă și au plecat în bălți să se plimbe. Și el a spus: « Ne întoarcem? » « Mai mergem puțin. » De ce voia să mai meargă puțin? Păi, cel care vîslea era bărbatu-său și la cîrmă era fratele ei și, așa, la o cotitură, i-au dat cu lopata în cap.

— *Dvs. povestiți o legendă?*

— Păi, tot așa mi-a povestit-o bunica. I-au dat cu lopata în cap, i-au legat o funie de gît, un pietroi pe care îl aveau acolo și l-au răsturnat în Dunăre. Ei nu s-au mai întors la Brăila, bineînțeles, au plecat mai departe în bălți, i-a găzduit acolo nu știu cine, au stat cîteva zile pînă s-au scurs toți turcii din Brăila și după aceea a apărut ea. Acuma, cînd să nască, s-a dus la preot. « Părinte, ce facem cu turcul ăsta? » « Acela nu-i turc, îl botezăm și-i român. » Și din turcul acesta se trage mama. Și semănăm cu turcul din două în două generații. Bunica mea era a doua generație, a moștenit de la turc cinstea și puțină grandomanie. De aia a măritat-o pe mama cu tatăl meu. A fost un mariaj nefericit, dar, în fine, îi satisfăcea grandomania. Apoi eu, care am această, cum spune Franzoni, « pureté physique et morale ».

— *Pe cine ați mai cunoscut la Paris dintre personalitățile familiare lui Panait Istrati?*

●

— L-am cunoscut pe Joseph Kessel. Era însurat cu o rusoaică albă și țin minte că, într-o noapte, ne duceam la restaurantul rusesc, am rămas mai în urmă cu ea și mi-a spus, « Cere-i lui Jeff să-ți arate palma. Să vezi, sparge paharele cînd se îmbată în mînă, și-și rănește palma și mai dă și cu sticla de șampanie în oglindă! » În noaptea aceea, nu! « Și pe urmă, zic, ce face cu paharul? » « Cu care pahar? » « Ăla pe care îl sparge în mîini. » « Nimica ». « Ah, păi Codin îl mînca! » « El nu-l mănîncă. » Codin așa făcea. Adică nu Codin, îl chema Călin. A existat. Mi-a spus Panait că i-a spus Codin pentru că era greu de pronunțat în limba franceză Călin. Dar îi cunoșteam pe ăștia, pe acolo, cînd treceau prin Brăila, mușcau paharul cu gura, îl spărgeau în gură și pe urmă îl ronțăiau.

— *Cît ați stat la Paris?*

— Vreo două luni, cred. A doua oară am stat vreo șase.

— *Și pe cine ați mai cunoscut?*

— Păi, aproape toată scriitorimea care era atunci.

— *Romain Rolland?*

— Nu. Începuse deja conflictul. Și mai tîrziu am aflat, că mi-a spus soția lui, că acest Barbusse i-a cerut lui Rolland să scrie împotriva lui Panait și Romain Rolland l-a spus: « Deja faptul că nu-i iau apărarea este mai mult decît dacă aș scrie împotriva lui ». Și nu i-a luat apărarea și Panait i-a scris acea scrisoare deschisă.

După doi ani, am fost în Olanda. Acolo Panait a făcut o chestie teribilă! Am stat la de Jong. Eu nu știam că masa se ia la șase seara și băiatul lui (pe care l-am revăzut acuma), care era cu vreo 5 ani mai mic decît mine, mi-a propus să mergem să-mi arate împrejurimile, că nu locuiau chiar în Amsterdam, era într-o *banlieue*, la Bilthoven, unde a și fost omorît de Jong. Și m-a dus. Am plecat cu cîinele, avea un cîine frumos! Și cîinele a făcut o criză de astm și n-a mai putut să meargă. S-a așezat pe o buturugă mare și noi a trebuit să așteptăm să-i treacă criza. În timpul acesta îmi arăta: acolo e așa, acolo e așa! Ne îndepărtam numai cîțiva pași, nu prea mult. Se făcuse ora mesei, trebuia să ne întoarcem. Ea, nevasta lui de Jong, îi spune lui Panait: « Vai, de ce or fi întîrziind atîta? » Nu se gîndea nimeni că a făcut cîinele o criză de astm. Și atuncea Panait, care avea un simț al umorului!, a zis: « Să știi că Marga îl inițiază! » La care ea, în loc s-o ia în glumă, ea n-avea acest simț al umorului, a spus: « Nu mi-ar face plăcere! » Dar Panait zice: « Nici mie! » Și pe urmă a început o discuție! Panait vorbea în glumă, ea se înfuria din ce în ce și cînd am ajuns acasă era o atmosferă de nedescris. Unul era foarte amuzat și celălalt posomorît și bombănea. Am întrebat ce s-a întîmplat și Panait mi-a povestit toată scena. M-am enervat și i-am spus: « Eu nu mai stau aici în casă! » « Dar de ce? Este o glumă! » « Nu, asta nu e glumă. Tu n-o vezi pe ea? Asta e glumă? » Și am mai spus eu cîteva vorbe... Pe urmă, seara a venit de Jong, ea i-a spus tot și, el (era un nebun, venea pe aici prin România, făcea niște cuceriri!) a luat-o în glumă, dar ea a rămas la ale ei. Am mai stat cîteva zile, de unde trebuia să stăm mai mult. Venea vara. N-am vrut să mai stau. Acum îmi pare rău. Cum am putut să fiu atît de proastă și cum m-a suportat Panait? Dar am să-ți spun de ce m-a suportat. Mi-a spus: « Cînd te-am cunoscut erai ca un bulgăre și bulgărele ăsta l-am rotit în mîna mea și la un moment dat am văzut strălucirea diamantului de la mijloc. Și atunci am început să dau ganga jos! » Și a dat ganga jos pînă cînd a murit, săracul, muncea tot mereu la gangă ca să scoată diamantul din mijlocul bulgărelui... De acolo am plecat la Paris și fiind călduri mari ne-am dus la Saint-Prix și iată o altă perioadă de viață pe care am trăit-o. Într-o zi eram pe terasă și era, la hanul acela, se chema *Le Lapin sauté*, o chermeză și oamenii dansau, cîntau, nu știu ce, și s-a făcut pauză. Panait sorbea ceaiul și se uita la ei. Și în pauza asta, urechea lui a fost gîdilată de o melodie, melodia aceea cu Dunărea: « Înghețată-i Dunărea ». O cînta Folescu. Se uită Panait la mine, nu știa ce să creadă și la un moment dat, pe zid, cum se făcea zidul așa, apare o umbră și umbra aceea se făcea din ce în ce mai mare, era pălăria lui Stan Golestan. Venise cu darul acesta în pauză. Avea un disc și i-l adusese ca să-i facă plăcere.

— *Așa s-au cunoscut*

— Nu, se cunoșteau, erau prieteni. Uite că n-am discul, îmi lipsește. Nu l-am găsit cînd l-am căutat... Și Stan Golestan zice: « Mon cher, că așa zicea, sînt nenorocit! » « Ce este? » l-a întrebat Panait. El iubea o doamnă, nu-i spun numele că este un nume cunoscut. « Anne-Marie mi-a spus că mă primește în budoarul ei, cu niște condiții! » « Ce condiții? » « Întîi să-mi tai părul » — el purta părul cum se poartă acuma și cum se purta în Montmartre în secolul trecut. « Ei, și? Îți tai părul, e mare lucru? » « Dar asta e prima condiție, a doua să nu-mi vopsesc mustățile! » — își vopsea mustățile, le făcea negre, părul era alb și mustățile negre. « Și a treia condiție, cea mai grea, să-mi schimb pălăria » — purta o pălărie care se potrivea tot așa, cu părul purtat în secolul trecut în Montmartre. Cu boruri mari. Mai sînt și pe aici, am văzut. « Și n-am bani. » El niciodată n-avea bani. Panait zice: « Cer eu bani la hangiu (el aștepta o sumă de la Paris) și mergi cu mine, chiar acuma, uite, mă îmbrac, trebuie să realizăm aceste trei condiții. » Ăla nu se îndura de nici una din astea, de fapt. Nu era vorba numai de bani. Că nu știu ce, că să mai amîne... « Nu, acum mergem! » Și s-a pregătit Panait și a plecat cu el. Cînd s-a întors Gole-

stan, eu aproape că nu l-am mai recunoscut. Tuns, aşa cum era toată lumea. Mustaţă albă, pălărie frumoasă. Borsalino. Şi Panait zice: « Acuma te urci în tren şi te duci imediat la ea acasă ! » Golestan nu se simţea bine, nu mai era el . . .

— *Dar ducea nişte daruri ! . .*

— A dat telefon după două zile: « Mon cher, sunt fericit ! Îţi telefonez de la Anne-Marie ». Se şi mutase la ea. La ea a şi murit. Aşa l-a făcut fericit Panait pe Stan Golestan.

— *Cît aţi stat la Saint-Prix ?*

— Mai mult de o lună, pînă au încetat căldurile şi a început sezonul pe Coasta de azur.

— *Apoi aţi plecat la Nisa ?*

— Mai întîi la Paris, pe urmă la Nisa. Dar cu ce bani am stat la Savoy-Palace, un hotel care ar avea acum *quatre étoiles* . . . La Bucureşti, scriitorii aveau un « Mecena » în persoana inginerului Malaxa, este cel căruia Panait i-a dedicat cartea . . . Panait era nenorocit, era disperat, trebuia să plece şi n-avea bani şi atuncea. . . Cine era preşedintele scriitorilor?

— *Moldovanu.*

— Corneliu Moldovanu îi zice: « Cum, n-ai bani? Ce, nu vrea să-ţi dea Malaxa? De ce? Te-ai supărat cu el? » « Dar cine e Malaxa? » « Ce, vrei să spui că nu-l cunoşti pe Malaxa? » « Nu. » Uite aşa, visa . . . A doua zi i-a spus: « Avem rendez-vous cu Malaxa ! »

— *Panait Istrati în faţa lui Malaxa ?*

— Eu am rămas în taxi, iar ei au intrat la Malaxa. la înapoiere, mi-au relatat cele petrecute: « Primesc banii dumitale, i-a spus Panait, cu o condiţie. » « Ce condiţie? » « Dacă îmi cazi sub condei nu te cruţ ! » « Nu, nici nu vreau să mă cruţi. » L-a luat în braţe şi l-a sărutat. Malaxa a fost şi la înmormîntarea lui Panait. A fost profund îndurerat de moartea lui, i-a spus lui Corneliu Moldovanu că îl iubea ca pe un frate, ca pe un apropiat şi-l preţuia pentru felul cum s-a comportat cu el . . . Cu banii daţi de Malaxa am plecat la Nisa şi a putut Panait să stea la Savoy-Palace.

— *Cînd se petrecea asta ?*

— În toamna lui '33, am stat la Nisa pînă în primăvara lui '34, cînd ne-am întors la Bucureşti.

La Nisa, a fost o perioadă foarte frumoasă . . . L-am cunoscut pe poetul Jean Desthieux care venea aproape în fiecare zi la noi. Însă ţi-am povestit scena cu Matisse? Nu ţi-am spus scena cu Matisse? Venea atîta lume la Panait, s-au publicat listele cu cine venea, marile personalităţi . . . printre alţii erau şi nişte contese, nişte miliardare, una dintre ele era nevasta lui Seymour, cel care avea la Paris cel mai mare magazin de pijamale, care era pe mîinile lui Rapaport de la Brăila. El venea în fiecare zi la noi, la Nisa, cu contesa. Contesa era studentă şi iubita lui ! Portarul ce să-ţi spun, plecat pînă la pămînt în faţa noastră. Portarul Palace-ului ! că Seymour stătea la Negrescu. Şi într-o zi Panait primeşte un telefon: « Domnule Istrati, este *un homme* (nu un *monsieur !*) care vrea să vină la dvs. N-are guler, n-are cravată (atuncea nu erau hippy) şi are un aparat de fotografiat . . . trebuie să fie unul din ăia de pe *Promenade des Anglais* . . . Pretinde că e prietenul dvs. ! » « Întreabă-l cum îl cheamă? » Portarul zice: « Bernard. » « Bernard, ha-ha, să urce ! » Şi a urcat. Din ziua aceea nu s-a mai uitat portarul la noi. Bernard era, într-adevăr, prietenul lui . . .

— *Era un om cu haz ?*

— Da, de unde, dacă nu citise nimic !

— *Dar de ce îl iubea ?*

— Îl iubea, aşa îl iubea. Îl învăţase meseria de fotograf ambulant. Şi eu l-am iubit. Cînd am plecat de la Nisa, în gară, era şi Desthieux de care ţi-am vorbit şi Bernard. Stătea rezemat de ceva. Şi amîndoi se uitau la Panait, parcă bănuiau că este ultima dată.

Dar, într-o zi, acel portar ne-a dat telefon cu mult respect: « Vă caută Matisse, le peintre Matisse ». « Să urce ! » « Dar e marele Matisse, domnule ! » Adică să vină Panait în salonul de primire. « C'est le grand Matisse ! », că mai era un Matisse mai mic. Portarul nu îndrăznea să-i spună pictorului: « A zis să vă urcaţi ! » A zis, Matisse a luat imediat liftul, a ajuns. Îţi spun, cînd cunoştea un om, înainte chiar de a-i vorbi, era ceva care emana din Panait, din privirea lui, din gesturile lui, din tot ce făcea . . . Vai, ce-a fost cu Matisse în ziua aia. « Plec nebun la Paris, trebuie să-mi promiţi că o să ne mai vedem, am nevoie de dumneata. » Panait i-a promis că o să-l caute.

— *Cum arăta Matisse ?*

— Mi se pare că avea barbă, era un om de statură mijlocie. Ce-a putut să vorbească cu Panait ! Era un om care îi corespundea, ar fi putut fi un prieten foarte bun dacă ar mai fi trăit.

— *A fost singura întîlnire ?*

— Da, pentru că la Paris, abia am ajuns, şi imediat am plecat spre Bucureşti. Din vina mea — dorul meu de ţară şi de mama. Şi am ajuns tocmai bine, că fusese Paştele, dar acasă nu-l pierdusem că era o diferenţă de o săptămînă . . .

— *Ce-a vorbit cu Matisse ?*

— Nu pot să-ţi spun ce-a vorbit. Ce putea să vorbească Panait cu toată lumea ! Ţin minte că televiziunea franceză acum, de curînd, a transmis o întîlnire dintre Kessel şi Roger Grenier de la Gallimard. Şi Kessel stătea aşa cu ochii închişi şi povestea o scenă de la un bar rusesc, unde se făcuse o masă de scriitori. S-a adunat la un moment dat tot barul acolo, cu fete de acelea care dansau . . . şi toţi stăteau în jurul lor, iar Panait vorbea . . . Nu se ştia cum lua Panait cuvîntul: o vorbă şi din aceea era alta şi alta şi alta şi lumea era subjugată ! Asta povestea Kessel. Şi la margine de tot era şi patronul suit pe un scaun, asculta şi el. În timpul acesta nu se consuma nimic, totuşi, a rămas şi el vrăjit de ce putea să vorbească Panait. Şi cu mine la fel făcea, fără să vrea. A făcut pînă-ntr-o noapte.

•

— *Pe Valeriu Marcu, cum l-aţi cunoscut ?*

— Era un nebun, într-adevăr era un nebun !

— *V-a făcut curte ?*

— Da, dar de faţă cu Panait. Pe Panait îl amuza foarte mult. Nevasta lui niciodată nu venea cu el. Am făcut atunci cu maşina un drum . . .

— *Era în exil . . .*

— Plecase din Germania şi îşi salvase cărţile . . . Îi spunea lui Panait: « Dacă ai şti cîte zîne am sacrificat (adică femei) ca să pun mîna pe cîte o carte şi cărţile astea mă costă mult de tot ».

— *Era un om spiritual ?*

— Era spiritual, vesel. Cum a căpătat maşina? Avea o maşină splendidă, sîntem fotografiaţi cu maşina şi şoferul. Asta cînd era în disgraţie, cum s-ar spune. Şoferul era plătit de maharadjahul căruia i-a salvat viaţa.

— *Care maharadjah ?*

— Păi de unde avea maşina? De unde putea s-o aibă? Se plimba aşa pe malul mării şi a văzut un om pe o stîncă şi i s-a părut suspect cum stătea ăla acolo, parcă avea nişte gînduri sinistre. S-a dus la el, ce-a putut să-i spună cum, a putut să-l încînte, cum a putut să-l înveselească, că omul a început să rîdă. Voia să se arunce de pe stîncă în mare, să se omoare.

— *Era un maharadjah în suferință ?!*

— Da. Și i-a zis: « Ce cadou să-ți fac? Hai cu mine în garajul meu să-ți fac cadou o mașină » și lui Marcu nu-i venea să creadă.

— *Povestiți acum o istorie din O mie și una de nopți?*

— Chiar așa. S-a dus cu el și a ales o mașină și maharadjahul a zis: « Asta? Stai să-ți aleg eu una ». Și i-a ales-o pe cea mai frumoasă, aceea cu care sîntem fotografiați, și a zis: « Am să-ți plătesc și șoferul timp de un an. »

— *Am înțeles că tocmai atunci Valeriu Marcu se afla într-o jenă financiară . . .*

— Păi avea o jenă financiară ! Socrul lui avea bani, însă el era învățat cu banii lui, să aibă bani mulți. Sigur să nu mai era ce fusese. Cînd am fost la Monte-Carlo, am intrat la Casino, am fost în sala de joc, mi se pare, și după aia ne-am întors. Eu aveam *mal d'auto* și ne-am oprit. Panait a spus: « Să ne oprim puțin, să-și vină Marga în fire ». Și atunci ne-am fotografiat pe malul mării.

— *Erați tînără, frumoasă, elegantă . . .*

— Dar el nu se putea abține, avea ceva irezistibil acest Valeriu Marcu. Panait făcea mult haz de el. Il cunoscuse cînd fusese invitat de Kulturbund în '32, în Germania. Era cineva atunci ! Eu nu știu dacă el a rămas în literatura Germaniei.

— *În România, prin intermediul lui Panait Istrati, i-ați cunoscut pe Sadoveanu, Topîrceanu . . . Am înțeles că l-ați cunoscut pe Cezar Petrescu . . .*

— Cezar Petrescu era un prieten al lui Panait. Dar nu pot să spun ce fel de prieten avea, așa, de inimă. Prieten cred că a fost Demostene Botez. Mai ales în ultimul timp era în fiecare zi la noi că drumul lui spre tribunal era pe acolo și se pare că le făcea plăcere să stea de vorbă. Demostene Botez nu s-a îndoit de el o clipă.

— *În scrisorile adresate lui de Jong evocă locuințele din București în care ați stat.*

— N-au fost decît două.

— *Locuiați cu mama, cu fratele dvs, care era temporar la armată ?*

— Da, îi aduna împrejurul lui ! Ți-am povestit istoria cu pescarul, cu Papagalul? A fost ceva extraordinar ! La noi, la Brăila, bunica mea, întotdeauna, în bucătărie ținea un pat — un pat care era foarte frumos, cum erau și ale noastre, cu saltea, cu tot ce trebuie, și acolo dormea cîte un nenorocit. Acest pescar venea iarna și făcea iarna la noi. Era unul mărunțel, bătrîn. Parcă îl văd și acum ! Cum se termina sezonul de vară îl vedeai că vine. Îl vedea mama mare și spunea: « Ai venit, păcătosule ! Du-te, vezi, că este acolo patul tău pregătit și scoate-ți hainele . . . » Se ducea Papagalul acolo. Acum, după ce am plecat noi, i-am spus lui Panait: « Vai, ce s-o întîmpla cu nea Gheorghe Papagalul? » « Păi cine este, nea Gheorghe? » « Nu ți-am povestit? Gheorghe Papagalul care a fost la pescărie ! » Bunicul meu avusese pescărie și el era ceva mai mare peste ceilalți ! « Și? » « Păi, acum a venit, sigur că a venit în toamna asta și nu ne-a mai găsit și ce s-o fi făcut? » « Cum, zice, nu mi-ai spus pînă acum? Un om bătrîn? » « Da ! » « Și ce putea să devină omul acesta? Tu nu te-ai gîndit? ai putut să dormi? » « Da, păi ce era să fac? » « Să-mi fi spus. » « Cînd sîntem atîția ce mai făceam și cu Papagalul? » « Dintre toți el era primul pe care trebuia să-l primesc ! » Imediat a pus mîna pe telefon, a telefonat prefectului la Brăila să se intereseze, de unul Gheorghe nu știu cum, zis și Papagalul. S-a interesat, și într-adevăr autoritățile îl trimisese — se dusese el sau îl reclamase cineva că doarme în curte — la Iași, la azil. Acuma, telefonează Panait la Iași, acolo îl avea pe Victor Iamandi, ministrul, prieten cu el, în cercul lor, și i-a spus: « Să mi-l scoți de unde știi, din iarbă verde, pe Gheorghe Papagalul, de la azil ». Și Iamandi s-a interesat și fusese la azil, într-adevăr, dar n-a stat decît cîteva zile și a murit. N-a putut, vezi, să stea închis. Așa de trist a fost Panait de acest Papagalul !

— *Pe care nu-l cunoscuse.*

— Nu-l cunoscuse, dar abia aștepta să vină că de el îi vorbisem eu și Iancu Stroe, cel mai mare pescar de la Brăila, de pe vremea aceea. Veneau toți miniștrii ! Și regele, cînd a venit, s-a dus la Iancu Stroe. Și din pricina lui Iancu Stroe era să se înece Panait cînd am traversat într-o zi Dunărea. Mama punea la cale toate astea. Noi trebuia să ne urcăm în barcă și ea l-a văzut pe Iancu Stroe și a spus: « Barcagiule, nu mai primești pe nimeni în barcă, numai pe Iancu Stroe. » Și l-a primit și am făcut cunoștință: « Uite, nea Iancule, îți prezint pe fiica mea și pe ginerele meu, Panait Istrati ! » Și vorbea Iancu Stroe, ce respectuos putea să fie, și eu mă uitam . . . avea degetul arătător rămas beteag, dintr-un accident, și toate degetele îi erau bătrîne, numai degetul acela îi era tînăr. Tot timpul făcea gesturi și degetul fără să vrea, îl ținea așa! Și i-a povestit Iancu Stroe, cît am traversat Dunărea, numai lucruri extraordinare. Pentru Panait erau așa de frumoase ! Și i-a spus și de acest Gheorghe Papagalul, pentru prima oară. Și cînd să fim aproape de țărm, mama îi spune: « Nea Iancule, știi cine e dumnealui? » « Da, mi-ai spus că e ginerele dumitale, dar cine este? » « Îți mai aduci aminte de Joița? » « Joița? » « Care venea la d-ta în baltă? » « Vai, cum să nu-mi amintesc, aceea care cînta frumos, răsunau bălțile cînd venea la noi, la pescari. Dar ce era pe ea săraca, avea un băiat, un derbedeu, o haimana care pleca și o lăsa singură și noi îi spuneam nu mai plînge, Joițo, dă-l dracului . . . » Și Panait a înlemnit și mama i-a spus: « Dînsul este haimanaua aceea, îl chema Panaitache. Dînsul este ! » Vai, s-a ridicat Iancu Stroe, l-a luat în brațe: « De ce, mă, o făceai să plîngă? » După aceea nu i-a mai zis nici d-ta, nici domnule. « Săraca ! Venea acolo și o mîngîiam noi și îi spuneam să nu mai plîngă, să te dea dracului . . . Poate erai prin pușcărie? » « Nu, n-am fost în pușcărie » « Dar ce mult a suferit, cît te iubea ! » Noroc că eram la mal. Am coborît din barcă. I-a stricat toată ziua lui Panait, n-a mai putut să fie om în ziua aceea. El știa de Iancu Stroe, auzise, dar felul în care a fost regizată întîlnirea ! Noroc că i-a zis mama la mal, că dacă îi zicea în mijlocul Dunării, acela se ridica în mijlocul bălții ca să-l ia în brațe pe Panait.

— *Să vorbim puțin despre ultima perioadă a vieții lui Panait Istrati.*

— S-a îmbolnăvit cînd era mai sănătos. Nu vreau să spun motivele pentru care s-a îmbolnăvit. Numai eu le știu. Și într-o zi i-a fost rău și noaptea a făcut 39 de grade. S-au deschis cavernele. Pentru că ajunseseră suferințele lui morale la maximum, nu mai putea suporta. Pentru Barbusse, Panait avea o afecțiune deosebită. Îi scrisese pe cînd nu era încă scriitor, în Elveția, cînd era lucrător. De atuncea a început prietenia lor, o prietenie așa de frumoasă ! Și tocmai el a primit mandatul și l-a executat. S-a îmbolnăvit cînd campania era în toi. Ar fi vrut să vină la Paris și să facă proces de calomnie cu tot ce afirma Barbusse acolo . . .

— *Cît a suferit ?*

— N-a suferit decît trei săptămîni, dar a murit cu speranța că vine dr. Girard. Și chiar venea, era în tren cînd a murit, în Italia. Avea mare încredere în el pentru că îl scăpase de două ori din stări grave. Nu știu ce tratament făcea, era secret, îi făcea niște injecții și pe urmă lua cu el fiolele. Nu era pe vremea aceea streptomicină. Dacă Panait apuca streptomicina se făcea bine. I-ar fi mers atunci în plin, cum mi-a mers mie !

— *Ați fost lîngă el în perioada asta ?*

— Da, cu o singură condiție, în momentul final să nu fiu lîngă el . . . A spus: « Nu știe omul cînd moare ce poate să facă, unii fac urît, nu se poate ști și nu vreau să rămîi cu această amintire. Ultima amintire de la mine ! » Dar eu totdeauna schimbam vorba. El vedea că o fac voit și nu zicea nimica, mă înțelegea. Dar cîteodată îmi spunea: « Acum lasă-mă să vorbesc ! » Și vorbea. Oh, cînd mi-a spus că vrea să-l salvez, că nu vrea să moară . . . « Vreau să trăiesc ! » Era atîta viață în el, atîta sete de a trăi, de a scrie, de a spune ceea ce avea de spus.

Nu viața contează, ci frumosul. Cu el am trăit, de cînd mă cunosc. De ce, deci să abdic acum, cînd simt mai mult ca niciodată cît e de mare puterea frumosului?

PANAIT ISTRATI

MIRCEA IORGULESCU

Fratele sărac

« Cine mă va crede cînd, mărturisindu-mă aci, voi spune că un glas interior mi-a șoptit totdeauna, *în toate clipele de disperare, că ceasul meu va suna într-o zi... »*

PANAIT ISTRATI, 1924

O pură legendă este... legenda prelungitului anonimat al lui Panait Istrati, din care l-ar fi smuls, *vrăjitorește*, tîrziul său debut parizian, modelat și patronat cu atîta stăruitoare generozitate de către Romain Rolland.

Nici în adolescență și nici în tinerețe Panait Istrati nu trece neobservat. Nu este deloc un personaj oarecare, șters, confundabil; dimpotrivă: pretutindeni unde se află atrage atenția asupra lui și face întotdeauna ceva prin care se distinge. Nu dinadins; nu pentru că vrea neapărat să se remarce; dar așa se întîmplă; așa e firea lui: iese mereu din rînd.

Și e văzut, în toate împrejurările.

Atrage atenția, de fapt, prin refuzul de a se obișnui. Istrati are o incapacitate organică de a se obișnui cu obișnuitul; de a intra în obișnuit. E un dar, e un blestem? Este, în orice caz, o constantă a personalității lui. Nu poate accepta ceea ce toți acceptă, mai devreme ori mai tîrziu, într-un fel sau în altul, la un nivel mai jos ori mai înalt. Fiindcă Istrati nu refuză doar formele acceptării, ale *obișnuirii:* el refuză și sfidează înseși mecanismele intrării în comun. Mecanismele ca și rezultatele perpetuei lor funcționări. De aici provine dezacordul său cu lumea. Cu *această* lume: care *banalizează* viața, răpindu-i strălucirea, strivindu-i frumusețea, ignorîndu-i înălțimea.

Nu este *împotriva* ei; mai mult decît o condamnă, o compătimește și totodată o disprețuiește. Este însă altfel decît ea. Numai atît: *altfel.*

Dar este, va fi de ajuns.

Diferit, separat, unic: pe această cale se produce descoperirea de sine a lui Panait Istrati. Aspirația lui genială se manifestă cu aproximație de pe la 15—17

ani, înainte de orice prin apariția unui puternic sentiment al neasemănării cu cei din jur. Nu știe cine este și ce va fi; dar simte (iar pentru Istrati a simți este echivalent cu a ști) că este și că va fi *deosebit*. Această conștiință, cu siguranță încă obscură dar viguroasă și activă, îi răvășește existența în aceeași măsură în care i-o ghidează. Iar nașterea ei, decisivă pentru cristalizarea vocației lui de artist și de revoltat, trebuie pusă obligatoriu în legătură cu marile revelații produse de întîlnirea cu universul lecturii.

Citind, adolescentul Istrati cucerește o adevărată lume nouă, pentru ceilalți fie inaccesibilă, fie inexistentă: lumea lecturii este America lui. În lectură, fiul spălătoresei analfabete, fostă țiitoare de contrabandist, nu-și găsește un refugiu ori o compensație: își găsește, poate în primul rînd, o extraordinară sursă de energie vitală. Explorează și exploatează fabulosul teritoriu, a cărui existență este necunoscută sau indiferentă celorlalți, cu o frenezie de conchistador, anexîndu-și mereu noi ținuturi și năzuind chinuitor să acapareze altele. Ani în șir Istrati suferă crunt că nu știe o limbă străină *importantă* pentru a putea citi cît mai mult. Absoarbe această nouă lume cu o aviditate ce sporește la fiecare pas făcut înainte, fără să-l înspăimînte nesfîrșita ei întindere. Pentru cărți, sacrifică totul, adesea lipsindu-se de hrană și de îmbrăcăminte pentru a și le procura. De fapt, *sacrifică totul cititului*, cărțile fiind instrumentul satisfacerii unei pasiuni devorante: « M-am lipsit de pîine nu pentru a cumpăra o carte, ci pentru a putea citi și a visa la farmecul său ». Caravelele lui Istrati sînt cărțile. Este însă cumva un banal posedat al lecturii, un oarecare vicios al cititului, un consumator de cărți pe cît de insațiabil pe atît de puțin selectiv? Nicidecum. « Autodidactul » Istrati — ce lucru straniu pentru cei care nu iau în considerație decît diplomele și titlurile! — citește aparent la întîmplare, dar numai opere și autori de prima mărime, orientîndu-se cu un foarte sigur instinct atît printre clasici cît și printre contemporani. Mai degrabă, și mărturisirile lui de mai tîrziu, directe sau indirecte, nu lasă vreo îndoială în acest sens, prin lectură Istrati posedă. Ia în stăpînire și totodată se dăruie: cu o plăcere impetuoasă, cu o dorință neistovită. Și își are « o lume a lui, lumea cărților și a visurilor lui de totdeauna, lumea sufletului său ».

Dar nu devine prizonierul acestui spațiu, pasiunea lecturii nu-l transformă într-un Don Quijote balcanic. Pentru Istrati cărțile constituie mai curînd un revelator; conștiința i se trezește datorită lor și prin ele. Nu va substitui ficțiunea realității și nu va confunda morile de vînt cu niște uriași ori prostituatele cu niște prințese. Din contră: cărțile îl ajută să vadă mai bine și mai exact realitatea. Să vadă și să înțeleagă. Nu îl îndepărtează, așadar, ci îl apropie de lume.

Dar cum arată lumea văzută în profunzime, cum arată lumea cu adevărat! Sub privirea penetrantă a tînărului Istrati, fortificată de lecturi și împrospătată de călătorii, ceața obișnuinței se destramă și morile de vînt care macină implacabil viața oamenilor, prostituarea cotidiană și îndobitocirea sistematică se vădesc în deplina lor monstruoasă înfățișare. Primul efect al înțelegerii este repulsia: Istrati se cutremură de oroare văzînd și înțelegînd cum arată lumea cu adevărat, e zguduit de îngrozitoarea ei mizerie fizică, morală și spirituală. Dar tot datorită cititului el știe că viața nu se reduce la atît și că înseamnă cu mult mai mult și altceva. Știe, mai ales, că se poate trăi și altfel: o credință care îi iluminează existența și îi conferă un sens activ. Istrati crede în fraternitate, în iubire, în dreptate, crede în « gîndirea generoasă » și în puterea luminii ei de a risipi bezna din sufletul și mintea oamenilor. Va fi misionarul ei avîntat și devotat: « rostul vieții mele este de a duce cuvîntul de iubire între coliba umililor însetați de dreptate și templul uriașilor gîndirii generoase ». De la oroare la iubire: un traseu implicînd revolta, deoarece, va spune Istrati, « *cuvînt de iubire* în acest secol al crimei înseamnă: *cuvînt de revoltă*! »

Fiindcă Panait Istrati dobîndește viziunea infernală a derizoriului avînd revelația grandorii. Îmbogățindu-se prin lectură, el descoperă concomitent sărăcia celorlalți: existență cenușie, împăcată în mediocritate și decădere, pasiunile mari, înălțătoare înlocuite prin pofte primitive satisfăcute rapid și brutal, viclenie grosolană substituind inteligența, egoism rapace, aservire aplatizantă acceptată ca lege normală a vieții, ignorare și absență a valorilor spirituale și etice, cumsecădenie măruntă adăpostind violența și abjecția. Se înalță? Își părăsește semenii, mediul, clasa, își reneagă oare apartenența? Nici vorbă. Capătă doar conștiința vie și dureroasă a degradării generale. Pentru cei din jur pare o stare normală; nu însă și pentru el. *Nisip*, *turmă* și *cireadă* vor fi, mai tîrziu, termenii prin care Panait Istrati își va exprima repulsia pentru viața trăită și înțeleasă ca simplă *natură* (amorfism cvasimineral, perpetuare animalică), opunîndu-i, ca dimensiune specific umană, *cultura*: « Nu mai văd în jurul meu decît oamenii de totdeauna și de peste tot, care trăiesc pentru ca să mănînce și să se înmulțească. Nu-i urăsc, dar nici nu mă interesează. Nu sînt obișnuit să privesc viața ca o iesle și o crescătorie ».

•

Însă trăindu-și această descoperire tînărul Istrati se singularizează. A cîștigat, față de ceilalți, o dimensiune în plus a existenței. Dorințele, ca și satisfacțiile lui, sînt altele: sînt, mai precis, de alt ordin. Cum și le va împlini? Și unde? Posibilitățile lui de comunicare, apoi, depășesc ofertele și solicitările mediului; a răspunde numai acestora ar fi echivalent cu o auto-mutilare sau cu o sinucidere. Dacă se adaptează, o parte din el piere: cea mai bună. Ar fi să redevină asemănător celorlalți, să se transforme, și el, într-un fir de nisip ori într-un animal dintr-o turmă. Cărțile i-au arătat ce și cum este; dar, totodată, și ce și cum ar fi fost dacă nu le întîlnea; dacă lumea lor nu i s-ar fi deschis și dacă n-ar fi descoperit astfel adevăratul chip al *acestei* lumi, urîtă, murdară, diformă, lipsită nu numai de libertate, dar și de conștiința nevoii de libertate, scufundată în josnicie și făcîndu-și din cumințenie un alibi al lașității. De aici provine, în fond, afecțiunea de fiu și deopotrivă de îndrăgostit pe care Istrati o poartă cărților: l-au salvat, l-au renăscut.

Categorică, integrală, pasiunea pentru lectură a adolescentului nu trece neobservată, nici nu avea cum!, și face la început bună impresie asupra celor apropiați. Joița este încîntată că fiul ei nu-și pierde vremea, ca alții, la cîrciumă și că nu bate străzile în tovărășii dubioase, preferînd să citească. Unchii de la Baldovinești, și ei, vor fi fost mîndri de acest nepot care știe atîtea lucruri și, cum zice moș Anghel despre Adrian Zografi, « grăiește ca o carte ». I se prevede, bineînțeles, un frumos viitor; *va reuși* în viață. În curînd toți vor fi însă dezamăgiți. Băiatul acesta atît de înzestrat nu-și valorifică în nici un fel calitățile. În loc să o folosească pentru a-și ușura existența, el își risipește « lumina din cap », cu vorbele aceluiași moș Anghel prin care se exprimă, probabil, o judecată curentă ce-i va fi întunecat deseori adolescența lui Istrati. Atunci, la ce mai sînt bune cărțile și, la urma urmelor, de ce mai citește Panait dacă nu-și face *parte*? Calitățile devin cusururi și cititul nu mai e decît o curată pierdere de vreme, o ocupație neserioasă și zadarnică. Mama, celelalte rude, vecinii, cunoștințele nu înțeleg nimic — și nici nu este ceva de înțeles din punctul lor de vedere: numai de condamnat. Istrati e arătat cu degetul... Și, e drept, nimic nu-i reușește; dar tot atît de adevărat este și că el *nu vrea să reușească*. Nu vrea să reușească în sensul comun. Termenul însuși, ce-i va fi fost repetat pînă la sațietate, îl dezgustă, părîndu-i-se un îndemn la banalizare, la acceptarea normelor obișnuitului. Iar Istrati, o simte, nu este făcut pentru asta. Se des-

parte, nu are altă soluţie mai puţin dureroasă, de familie, respingînd o iubire care nu înţelege:

> « La şaptesprezece ani, dacă vrea să *reuşească* în viaţă, biata creatură umană trebuie mai mult ca oricînd să gîndească la fel ca toată lumea şi mai ales la fel ca părinţii, aceşti tandri duşmani ai oricărei vieţi eroice. Iată-te deci pregătit, cu pleiada de uriaşi în cap şi cu inima gata să înţeleagă chemarea *Gîndirii Generoase*.
>
> Nimic în asta nu e pentru a *reuşi*. Totul e pentru a eşua. Dar nu eşuezi, fiindcă sufletul tău arde. Şi dacă eşti un puternic, devii un magnific paria.
>
> Incapabil încă de a-ţi cîştiga omeneşte viaţa, de cele mai multe ori îţi cerşeşti pîinea sau o cucereşti printr-o luptă supremă, adică: o luptă ucigătoare şi înjositoare. Apoi, străin în mijlocul unei lumi străine, nu mai vrei afecţiunea celor care te iubesc. La ce ţi-ar servi, din moment ce lipsa ei de înţelegere te îngheaţă? Cel mult, înăbuşind pentru un minut vocea propriului destin, vei merge uneori să-ţi ascunzi faţa în fuste care-ţi sînt foarte cunoscute şi să-ţi amesteci suspinele cu cele ale unei mame pe care o ucizi fără să vrei ».

Această « sfîşietoare despărţire », cum numeşte Istrati dezacordul său cu *iubirea neînţelegătoare* a mamei şi a rudelor, dar şi cu modul de a trăi şi de a gîndi al mediului său, este însă şi consecinţa unei paradoxale drame a comunicării: provocată de un surplus de competenţă, nu de un deficit. Asimilînd prin lectură, apoi şi prin călătorii, un cod nou, la valorile căruia aderă integral, spiritual şi deopotrivă afectiv, Istrati constată însă că nu-l poate utiliza: nimeni din jur nu-l înţelege şi nu-l întrebuinţează. Este ca şi cum ar fi învăţat de unul singur o limbă străină pe care nimeni în afară de el nu o ştie şi nu o foloseşte. Absenţă sfîşietoare a *celuilalt*, a *celorlalţi*: nevoia permanentă a lui Panait Istrati de *prieteni* şi de *prietenie* înseamnă în realitate o nevoie de comunicare în acest cod, pe care îl resimte ca fiind esenţial şi îl consideră expresia cea mai înaltă a omenescului. Fără nici o excepţie, cu toţi cei care — pentru un timp mai lung sau mai scurt, într-un fel sau în altul — îi vor fi apropiaţi, inclusiv cu femeile pe care le-a iubit (şi nu au fost puţine !), el va comunica prin intermediul unui « sistem » ale cărui elemente sînt dominant de natură culturală şi de sursă livrescă, fără să aibă însă nimic artificial şi convenţional, datorită unei extraordinare intensităţi a trăirii. Pentru Istrati cultura participă la realizarea unei comuniuni spirituale spre care el va tinde toată viaţa. Arta este deopotrivă instrumentul şi rezultatul acestei relaţii euharistice:

> « Fără prietenie eu nu văd existînd Frumosul în lume. Cel care admiră, de unul singur, un peisaj, care citeşte singur o carte sau ascultă singur o simfonie — fără a simţi lipsa prietenului —, acela nu admiră nimic, nu citeşte nimic şi nu ascultă decît strigătele propriei sale îngîmfări neroade.
>
> Ori, pe acest fel de prietenie mi-am clădit toate idealurile. Primul dintre toate — idealul ameliorării sociale nu va fi cu putinţă decît atunci cînd militanţii lui vor fi prieteni, deoarece azi nu sînt aşa ceva decît în articole de ziare şi de ochii lumii. În intimitate, ei sînt duşmani.
>
> Arta şi gîndirea — fără de care viaţa n-ar fi decît o jalnică noapte de puşcărie — sînt împinse de prietenie către culmile cele mai inaccesibile ».

Forţa dobîndită prin lectură îşi dezvăluie astfel un surprinzător revers: duce la vulnerabilitate şi însingurare. Cine iese din comun înregistrează mai acut agresiunile banalului şi le suportă mai greu — dacă le mai poate suporta. Divorţul cu lumea se plăteşte, diferenţierea este sancţionată prompt. Citind, Istrati nu cîştigă o iluzie; de fapt, le pierde, una cîte una, pe toate, începînd şi sfîrşind cu obsedanta ruptură dintre el şi mama sa. Ameninţat de ostilitatea unui mediu sufocant, este exasperat de tot ce-l înconjoară şi nu visează decît să evadeze, ecouri ale acestei experienţe dramatice răzbătînd pretutindeni în opera lui, chiar şi în scrierile aparent lipsite de caracter confesiv ori biografic, spre exemplu în *Ciulinii Bărăganului*: « Eram înalt şi zdravăn. Voiam să alerg, la rîndul meu, cu vîntul şi ciulinii, să mă pierd sau să mă înfieze cineva, dar să plec, să alerg, să scap de această apă care-mi putrezise picioarele (. . .) Ah, cît doream să vorbesc cu cineva care mi-ar fi istorisit năzdrăvănii, care să mă mintă, dar să mă facă să visez puţin, să cutez ! Şi ciulinii nu erau decît vis şi îndrăzneală, invitaţie să schimbi ceea ce ai cu ceea ce ai putea să ai, fie chiar mai prost. Ori, nimic nu-i mai rău decît să putrezeşti locului, atunci cînd iubeşti întreg pămîntul ». În precaritatea şi inconsistenţa cotidianului, universul conştiinţei istratiene nu-şi mai găseşte nici suport şi nici reflex. Istrati se descoperă astfel incompatibil cu lumea în care se născuse şi în care trăieşte; expus, fragil, solitar, va fi un străin, un intrus, un « picat de pe altă planetă »:

> « Într-o seară, singur şi cu-ntristare fericit, îţi tîrăşti paşii şi visurile umanitare pe străduţele unei mahalale sordide. Întunericul te apasă. Cîinii te latră din porţi. Beţivi dau peste tine. Nu simţi decît nesfîrşita urîţenie, totala inutilitate a lumii care mişună sub acoperişurile prăvălite. Este atît de departe de tine ! Ea n-are nevoie decît de dreptate. Ignoră frumuseţea în care se scaldă sufletul tău: revelaţia gîndirii care vrea să înnobileze pe om, năvala în creierul tău crud a unor adevăruri nebănuite, strălucirea unor orizonturi noi, mereu imposibil de sondat. Şi-ţi dai seama că o şi mai inumană detaşare este pe cale să se producă: separarea ta de corpul social: eşti un picat de pe altă planetă ».

Dar cu adevărat Istrati se izolează nu de lume, ci de simulacrul ei hidos: de *această* lume, de *această* realitate, de *această* viaţă, unde totul nu este decît surogat ori deşeu. Nu va spune el, în atîtea rînduri, că oamenii *adevăraţi*, *cu suflet*, sînt puţini? Cei mai mulţi, aşadar, sînt doar biete fiinţe semiumane; pseudo-oameni. . . Lumea pe care o detestă Istrati, lumea de care este exasperat, nu e de fapt decît o sublume. Însă nu devine un inadaptat visător şi melancolic, un « om de prisos » rătăcind abulic prin « întunecimile mocirloase ale mlaştinilor sociale » pentru a sfîrşi într-o existenţă mediocră, abrutizat de banalitate şi asfixiat în sluţenie. Apatia este o stare necunoscută lui Panait Istrati; suferă ori se bucură, dar indiferent nu este niciodată. Şi nu se lasă înfrînt. E un luptător. În *Lunes en papier* (1921), prima lui carte, André Malraux face această observaţie: « Lumea nu ne este suportabilă decît datorită obişnuinţei pe care o avem de a o suporta. Ea ne este impusă cînd sîntem prea tineri pentru a ne apăra ». Dacă tînărul Malraux (şi el un « autodidact », un « vagabond » şi un « aventurier ») avea dreptate, atunci Istrati este unul dintre cei care au ştiut şi au putut să se apere de nefasta obişnuinţă, lumea fiind pentru el de la început şi mereu insuportabilă.

Se apără trăind pieziş, în răspăr; « *Hors du monde, dans le monde et pour le monde* » — *în afara lumii, în lume şi pentru lume*, cu o admirabilă expresie istratiană. Se apără urmîndu-şi cu încăpăţînare drumul. Îl urmează? Îl construieşte, mai curînd; e un drum ce prinde contur cu fiecare pas făcut înainte, în necunoscut şi incertitu-

dine, desemnîndu-se pe măsură ce este străbătut și numai din perspectiva distanțelor parcurse. Nu este de mirare că pentru mulți, chiar bine intenționați, instalarea lui Istrati într-o existență ce sfidează regulile comune pare o zbatere inutilă și condamnabilă. « Care drum? » — va zice, de altfel, Istrati însuși, vorbind despre adolescența lui Adrian Zografi, alter-ego-ul său proiectat în ficțiune, prezentînd însă foarte exact lucrurile: « Ar fi tare greu de precizat, cu atît mai mult cu cît feciorul Joiței, spălătoreasa, nu și l-a ales niciodată. El se lăsa, mai degrabă, condus, împins, aproape azvîrlit. Și o pornea pătimaș, neînțeles, singuratic, din această mahala a Brăilei — ca dintr-o Sahară a spiritului omenesc — fără o călăuză, fără un prieten, singur să se tînguiască, singur să se bucure ».

Dar acest drum nu este totuși nici atît de nedeslușit, nici atît de guvernat de hazard cum cred unii dintre biografii lui Panait Istrati și cum lui însuși i-a făcut adesea plăcere să afirme, hrănind fără voie o legendă ce avea să fie ulterior folosită împotriva lui.

•

Ieșirea adolescentului Istrati din cadrele obișnuințelor lumii în care se născuse nu este doar o realitate lăuntrică, un proces ori un eveniment sufletesc fără ecou și fără manifestări exterioare. Nenorocita mahala brăileană, scufundată — cum o știm chiar din proza lui Istrati — în abjecția unei mizerabile viețuiri animalice, îl anatemizează cu acea intoleranță tipică mediilor pervertite, pentru care agresivitatea primară ține loc de etică și unde încercarea de diferențiere în spirit este considerată un delict: fiul Joiței nu ar fi decît un « nebun », o « haimana », un « țicnit », firește, se adaugă uneori, și pentru că ar fi copil din flori... Compătimită cu vicleană falsă înțelegere, mama « derbedeului » se asociază și ea, nu o singură dată, campaniilor de discreditare și disciplinare: « de la maică-mea pînă la ultima cumătră bețivană — toată mahalaua se unise împotriva mea, ca să mă declare nebun ». Dacă Panait ar fi fost un bețivan ori un bătăuș, dacă s-ar fi ținut de scandaluri, dacă ar fi furat, poate chiar dacă ar fi ucis trecea cu siguranță neobservat! Cum însă citește, cum nu se lasă umilit, cum refuză amestecul impur și servilismul, cum nu se poate adapta, e arătat cu degetul... Întorcîndu-se spre casă, după una dintre numeroasele lui călătorii mediteraneene, tînărul Istrati știe de aceea prea bine ce îl așteaptă aici:

> « Eram trist ca de moarte. De ce dracu mă întorceam eu în România? Cînd voi mai avea prilejul să evadez spre aceste orizonturi, cărora le încredințasem atîtea speranțe? Iată-mă la o distanță de numai douăsprezece ceasuri de amărîta mea țară siberiană, unde nu era loc pentru visurile și planurile mele, unde mahalaua mea m-aștepta să mă batjocorească, iar buna mea mamă ca să-mi descînte veșnicele ei îndemnuri la însurătoare ».

Tot ce este *altfel* — oameni, locuri, situații — exercită asupra lui Istrati o atracție irezistibilă. Copil, rătăcește îndelung și cu nesfîrșită plăcere prin cartierele de străini ale Brăilei de atunci, în epocă mai mult de o treime din populația orașului fiind alcătuită din greci, evrei, turci, nemți, bulgari etc:

> « Cînd mă plimbam prin « Karakioi » ori prin «Cetățuie », descrisă în *Chira*, îmi închipuiam că sînt pe malurile Bosforului, cunoscut din gravuri și atît de arzător dorit. Greci visători și berbanți, turci cu fețe severe, cadîne indolente, sfioase, privind printre uluci și gata să-și coboare vălul aruncat pe creștet, grecoaice sprîncenate, melancolice, lascive și atît de seducătoare, că uitai de Dumnezeu și adorai iadul. Ceasuri întregi mă învîrteam în joile mele de nebună libertate printre aceste neamuri străine, venite la Brăila după procopseală, dar reduse acum la lupta pentru trai, veșnic muncite de nostalgia patriei, nădăjduind mereu s-o revadă într-o zi și sfîrșind totdeauna prin jalnice țintirimuri.
>
> De aici am luat, încă din copilărie, toate acele impresii voluptuoase care m-au ajutat, mai tîrziu, să compun cadrul și atmosfera *Chirei Chiralina*. În acest cartier sau al « Cetățuiei », unde turcii sînt majoritatea, — alungă mahalaua Brăilei pe orice tînără îndrăgostită, care se arată prea neastîmpărată:
>
> — La « Karakioi », la « Cetățuie », paceauro, dacă ai mîncărime!
>
> se spune.
>
> Acestea sînt cele două cartiere cu îndrăgostiți focoși din orașul meu. *Acolo aș fi vrut să stau, ca să învăț și să cunosc, nici eu nu știu ce* » (s.a.).

Cînd își alege un patron, acesta va fi un grec, Kir Leonida; în prăvălia lui îl cunoaște pe « căpitan » Mavromati, de la care învață grecește și capătă în dar *Dicționarul*, « cartea sfîntă » a copilăriei lui Istrati; « secretele meseriei » de zugrav, practicată pînă după debutul cu *Chira Chiralina*, le-ar fi deprins de la un evreu, Zeidman; sobarul Samoilă Petrov, pictor amator și tovarăș de lungi discuții artistice și literare al tînărului Istrati, era lipovean; Mihail, cel care pentru viitorul autor al *Neranțulei* va fi întruparea însăși a prieteniei, este un nobil rus fugit din imensul imperiu al cnutului și al deportărilor în Siberia. Singurul tovarăș de luptă din mișcarea socialistă românească anterioară primului război mondial de care Panait Istrati s-a atașat cu întreaga lui capacitate de dăruire sufletească, imensă, a fost Ștefan Gheorghiu, de bună seamă că datorită în primul rînd personalității excepționale, *ieșite din comun*, a ilustrului militant; și din această perspectivă îl va evoca în 1915:

> « Era în primăvara anului 1914, la Brăila, cea mai tristă epocă din cîte am trăit pînă azi. La 5 martie îmi venise la Paris știrea morții lui Ștefan Gheorghiu, survenită în *Sanatoriul de tuberculoși* de la Filaret și pierderea acestui om mă dezgustase de « mișcare ». Se stinsese singura figură impunătoare cu care ne puteam și noi mîndri, singurul revoluționar « nedisciplinat » din turma « social-democrată » așa zisă « cu zgardă », dușmanul « cotizațiilor » trimise la termen și al « registrelor ținute în regulă », spaima « brigăzii a 3-a de Siguranță », omul care răsărea în mijlocul greviștilor tocmai cînd intrările erau mai bine păzite de agenții lui Panaitescu, tocmai cînd flămînzii se priveau mai descurajați, tocmai cînd totul părea pierdut!... Statura lui puternică, fața-i vioaie de țigan și părul negru, creț, totdeauna vîlvoi, se distingeau dintr-o mie; iar cînd apărea la tribună, vocea-i tunătoare, sinceră și cuvîntu-i popular, înțeles de toți, pînă și de cel mai umil, electrizau mulțimea, ridicau moralul și cauza era cîștigată!...
>
> El era singurul care mai călătorea cu « clasa a III-a » din « elita » mișcării; singurul care mînca la un loc cu « tovarășii » brînză cu pîine « stropită cu ceai » la « cafeneaua lui Mihalache Berechet »; singurul care împărtășea adăpostul modest, patul de scînduri sau chiar rogojina unui tovarăș din fundul vreunei mahalele și poate singurul care trebuia să se aștepte ca după « întrunire » să fie « întors la vatră » între două baionete!...

— « Eu iau numai bilet de dus, căci cu întorsul se însărcinează domnul Brătianu !. . . » spunea el adesea în hazul ascultătorilor.

Omul acesta putea fi scăpat de la moarte, dar « elita » care găsea mii de franci pentru toate « campaniile electorale » zădarnice n-a voit să facă nimic pentru el. Și el s-a stins ca un martir.

Moartea lui mi-a răsturnat toate iluziile mele asupra idealismului oamenilor și de-atunci eu nu mai văd în « mișcările » socialiste acea frăție, acea dezinteresare și contopire a sufletelor cum credeam înainte. « Idealul e totul, oamenii sunt nimic », spun acești idealiști, ca și cum ar fi vorba de-o societate ideală de elefanți, nu de una omenească ».

Interesul lui Istrati pentru tot ce face notă aparte, ieșind în evidență și opunîndu-se, fie și implicit, cursului uniformizator și mortificant al obișnuinței, nu este însă nediferențiat, sumară înclinație spontană spre senzațional, exotic și pitoresc, în altă ordine pentru formal; e, dimpotrivă, selectiv și orientat spre substanța, spre conținutul obiectului atracției, spre realitatea lui interioară, fie că este vorba de un om, de o întîmplare sau de un mediu anume. De altfel estetica lui Panait Istrati, fiindcă există una, este o estetică a investigației și a dezvăluirii: nu dintr-o pură plăcere a istorisirii, din voluptatea « orientală » a șederii la taclale, nu pentru a tăifăsui, ci dintr-o acută, imperioasă nevoie a exprimării tradusă într-o adecvată strategie epică ***își spun viața, se prezintă*** majoritatea personajelor lui, această acțiune marcînd aproape întotdeauna și o atitudine de factură morală. *Drama* străinilor care trăiesc în Brăila epocii este mai importantă pentru Istrati decît eventualele aspecte pitorești ale existenței lor și cînd reînvie figurile unora în literatura lui accentul nu este niciodată pus pe exotism. În adolescență și în tinerețe, dar și la maturitate, Istrati este atras de firile în care crede a descoperi « acel dar dumnezeiesc care este conștiința de-a fi cu totul liber »; de nesupuși, ca și de actele de nesupunere; de oamenii care își caută o credință, nemulțumiți să trăiască după cum li se dictează de către alții sau în virtutea unor deprinderi elementare și depersonalizante. Nu va spune el, cu o terifiantă, tragică deznădejde vizionară, că « Omenirea viitoare va trăi în ritmul unei plăceri comandate de un dictator universal »? O reflecție amară, sarcastică, a scriitorului care afirmase, prin mijlocirea unuia dintre cei mai reprezentativi eroi ai literaturii sale, că « Pentru omul liber tot ce nu e libertate e moarte, dar o moarte fără de sfîrșit ». . . Istrati, cu alte cuvinte, este atras în primul rînd de manifestările de libertate, componentă esențială, definitorie în viziunea lui, a vieții autentice. Capacitatea lui de dăruire afectivă (*« Sunt gata să iubesc orice om liber ! Așa am fost întotdeauna. Așa rămîn »*) nu se vădește însă numai față de oameni, ci — cu aceeași teribilă intensitate specific istratiană — și față de *cauză* și *idei*, îmbrățișate cu fervoare și susținute cu intransigența de care numai spiritele profund morale sînt capabile. Fiindcă Istrati pune suflet în tot ce întreprinde, își pune *tot* sufletul, disprețuind jumătățile de măsură, espectativa, prudențele confortabile, calculul interesat și abil. Apropierea lui de mișcarea socialistă în această ordine trebuie înțeleasă și nu încape îndoială că interpretarea cea mai exactă a relațiilor pe care le-a avut cu fenomenul socialist românesc de la începutul veacului a dat-o el însuși:

« Despre socialism nu citisem încă nimic, dar, în urma unor mari mișcări muncitorești în portul nostru, auzisem că el înseamnă ***dreptate pentru cei obidiți*** și văzusem un om ucis în bătaie la poliție, fiindcă fusese socialist. Puțin după aceasta, am asistat la cîteva întruniri socialiste și am înțeles că socialismul cuprinde în sînul lui toate virtuțile pe care în zadar le căutam în faptele servitorilor lui Dumnezeu: dreptate, bunătate, cinste, cumpătare, cultul frumosului și, mai presus de orice, o adevărată înfrățire cu cel învins de viață.

Iată care avea să fie, de-acum încolo, noua mea religie, singurul meu Dumnezeu: năzuința spre dezrobire a omului îngenunchiat de om.

Și deodată m-a lovit un orgoliu nemăsurat: mă simțeam chemat să fiu un apostol al acestei religii, poate chiar un martir, ca acel muncitor ucis în bătaie. Aveam să-mi răzbun mama umilită și clasa din care mă trăgeam, deși această clasă nu era alta decît mahalaua mea bîrfitoare, pe care o disprețuiam. Mă consideram superior tuturor celor din jurul meu, fiindcă toți, chiar și mama, nu erau preocupați decît de interesele lor personale, năzuiau spre o viață cît mai apropiată de a burgheziei asupritoare și nimeni, nimeni din cîtă lume cunoșteam nu citea și nu gîndea ca mine, afară doar de acei apostoli socialiști pe care îi auzisem vorbind și le invidiam cultura, atribuindu-le toate generozitățile.

M-am încredințat că omenirea e o gloată lipsită de calitate, un rezervor uman din care nu apare la suprafață și nu se impune decît geniul rău: *asupritorul*. Geniul bun, *gînditorul generos*, e veșnic învins și nu-l susțin nici chiar acei cărora el le închină viața.

La etatea de douăzeci de ani, eram complet format în chipul acesta. Lumea socialistă însăși, pe care o cunoșteam din ce în ce mai bine, îmi dovedea că nu toți cei care reclamă dreptatea sînt capabili să fie drepți. Chiar și acolo, numai o mică elită simțea și gîndea ca mine. Cît despre cultul frumosului, care era o altă latură a dezrobirii, nu ajungeau pînă la el decît prea puține individualități. Imensa majoritate îl caricaturiza.

Ceva mai tîrziu, descoperindu-mi și unele aptitudini literare, am nutrit un și mai mare dispreț față de tot ce nu se ridică prin nici o virtute morală deasupra comunului.

Totuși, nici o mîndrie n-a putut să mă depărteze de nevoia profundă ce-o aveam de-a lupta pentru binele omenirii, fără a cărei dezrobire îmi dădeam sema că toate valorile vieții sunt moarte în ochii omului născut să nu se poată bucura de nimic, în mijlocul unei universale suferințe.

Iată în ce chip am fost pătruns de acea *lumină nouă, a Frumosului și a Binelui*. Ea avea să mă înalțe în proprii mei ochi, făcîndu-mă să-mi dau seama că puțini oameni sunt atinși de harul ei. Ea avea să-mi dea un sens vieții mele, care nu era avidă de bunuri pămîntești. Ea avea să mă susție în nenumăratele mele ceasuri de grea cumpănă, cînd, încolțit de mizerie și sfîrșit de puteri, adesea m-am întrebat dacă Binele și Frumosul merită atîtea jertfe chinuitoare. *Ea avea să-mi țină loc de dumnezeire* ».

La socialism și la literatură Istrati ajunge aproape concomitent și pe aceeași singură cale: a revoltei.

O revoltă integrală. E îndreptată atît împotriva ordinii sociale a prezentului, ale cărei injustiții le înregistrează și le trăiește direct, cît și împotriva oricărei ordini sociale bazate pe dominație, constrîngere și represiune, indiferent de motivațiile și justificările acestora: pentru că revolta socială este dublată de o revoltă

morală, *poate chiar generată de aceasta*. O revoltă care privește lumea în esență, nu doar în istoricitatea ei; o revoltă, așadar, *pentru om*, în numele valorilor fundamentale proprii omenescului; dar și o revoltă *împotriva oamenilor*, întrucît perpetuarea în eternitate a răului li se datorează. Mai mult decît să distrugă, Istrati visează să întemeieze; protestul său nu ia niciodată forma sumbră a judecății fără drept de apel, ci este întotdeauna, chiar și în momentele celei mai adînci deznădejdi, luminat de speranță. La capătul unui lung șir de înfrîngeri și dezamăgiri, cu mai puțin de o jumătate de an înainte de moarte, Istrati mărturisește: « Am spus că voi muri convins că orice organizație nu profită decît organizatorilor ei, niciodată organizaților. Deci, nu văd în orice nou organizator decît un nou profitor al turmei. Îi disprețuiesc și pe unul și pe cealaltă și rămîn singur. *Singur cu suferința nesfîrșită.* Deci, tot ader la ceva. Căci suferința e și ea ceva, cineva. Poate că e chiar ceva mare și sfînt — cineva care rămîne veșnic răstignit, care nu se pretează la nici un fel de măsluire, care dărîmă biserici născute moarte, care demască credințe grase de osînză, dogme sociale umflate de prostie și rămîne singură, țintuită pe cruce cu mască de Dumnezeu ». Ironizată, prezentată uneori tendențios și minimalizator, înțeleasă și judecată cu suficiență drept. . . « autoiluzionare », credința tînărului Istrati că poate fi un apostol, apostolul unei noi religii, a Binelui și a Frumosului, este de fapt expresia cea mai energică a radicalității revoltei sale, referințele biblice constituind nu un ridicol și naiv decor retoric, așa cum indirect s-a spus, ci un argument: « istoria revoltei este, în lumea occidentală, inseparabilă de aceea a creștinismului », scria Albert Camus în *Omul revoltat*. Revoltă împotriva autorității constituite, « paterne », căutarea a « fraților » și înlăturare a Tatălui dominator, edificare a unei lumi noi — iată un mecanism « mitic » descris într-o celebră lucrare de către S. Freud. Este de observat că, pornindu-se de la biografie spre operă, s-a încercat de multe ori să se analizeze în literatura lui Istrati tema « căutării tatălui », ignorîndu-se că frecventă este de fapt tema « răsturnării tatălui » (în *Chira Chiralina*, în *Cosma*, în *Prezentarea haiducilor* etc.), asociată celei a « fraților uniți », solidari în acțiunea lor distructiv - întemeietoare. Și nu și-a intitulat Istrati un proiect de roman din anii 1917—1918 *Frații săraci?* ! Înainte de a fi un foarte activ militant socialist, un ziarist inflexibil și dezlănțuit, un scriitor aducînd imaginea zguduitoare a prăbușirilor și înălțărilor condiției umane, Istrati este *o conștiință*. O conștiință suferindă și revoltată. Uu neîmpăcat: *fratele sărac*.

ROGER DADOUN

MEDITERANA lui PANAIT ISTRATI

Fie că este vorba de persoane, de țări sau de culturi, se poate spune că fiecare își are Mediterana sa! De-a lungul mileniilor, neîncetate mișcări de popoare, de grupuri și de indivizi, precum și incredibile și profunde fuziuni au țesut în jurul acestei întinderi de apă, al acestui *albastru* geografic, o plasă culturală cu o textură atît de densă și atît de fină încît entitatea materială a fost ca și absorbită, resorbită. De atunci, ca formă culturală saturată la maximum, Mediterana sfidează orice definiție și nu capătă de acum înainte adevărată semnificație decît în interiorul unor legături specifice — istorice, politice, economice, culturale, imaginare — care încearcă să și-o însușească. Mediterana funcționează astfel ca o *oglindă a umanității* și ceea ce pare valabil pentru societăți, puteri și culturi rămîne la fel și pentru proiectele individuale: cum este cel care ne interesează aici, proiectul scriitorului Istrati. Fără să umflăm peste măsură această formă Mediterana în existența și opera lui Istrati, putem nota că ea ocupă un loc exemplar, unde se încrucișează multiple dimensiuni: Mediterana se prezintă ca obiect literar, ca spațiu de aprofundare personală și de punere la încercare, ca locul unei socialități complexe și conflictuale și, în fine, ca momentul unei pulsații cosmice ; acestea sînt cele cîteva linii de forță pe care voi încerca să le degajez în textele lui Istrati, cele pe care el însuși le-a plasat sub patronajul Mediteranei și care au ca titlu: *În lumea Mediteranei — Răsărit de soare* și *În lumea Mediteranei — Apus de soare* *.

Istrati arată, din capul locului, că relația pe care o întreține cu Mediterana este de natură pasională: vorbind la adăpostul eroului său, Adrian Zografi, el se definește, într-o scurtă notă introductivă, drept « amantul Mediteranei ». Este oare vorba numai de o figură metaforică, pe care, în final, am putea-o vulgariza în imagine turistică? Cîteva scurte note ne incită să credem contrariul și marchează rolul afectiv considerabil pe care Mediterana este chemată să-l joace în economia psihică a scriitorului. Pe punctul de a debarca în Egipt, el presimte acest lucru, el, « spirit însetat de necunoscut »: « Sufletul meu va vibra de mii de emoții nobile pe care nu le-aș fi cunoscut niciodată zăcînd la Brăila ». Dar chiar aceasta are ceva limitativ, căci, de fapt, Mediterana pare a se situa, într-o perspectivă nietzscheiană, « dincolo de bine și de rău », dincolo de nobil și de josnic. Și

* Acestea sînt formele românești date de Istrati însuși titlurilor celor două cărți — *Méditerranée (Lever du soleil)* și *Méditerranée (Coucher du soleil)* — n.t.

pentru că l-am pomenit pe Nietzsche, merită citată o opinie a acestuia, care îmi pare a oferi o tonalitate fundamentală a prezenței Mediteranei sau a recurgerii la Mediterana în opera lui Istrati: trebuie, zicea marele poet și gînditor german, să se « mediteranizeze muzica » — ceea ce, pentru a explica pe scurt această formulă, înseamnă că muzica, prinsă în lanțul constrîngerilor și al codurilor, ar cîștiga prin cufundarea în Mediterana, dacă putem spune astfel, un spațiu liberator, o căldură regeneratoare. O asemenea intensitate surprindem la Istrati cînd el se definește astfel în capitolul intitulat *Bucurii și mizerii « egiptene »*: « Sînt un jăratec de dorințe. Pămîntul și viața nu sînt niciodată prea mari pentru puterea mea de a simți ». Sesizăm aici o mișcare esențială și tipică a sufletului lui Istrati: el nu este dintre aceia care caută intensitatea dorinței într-o interioritate din ce în ce mai abisală, într-un proces de condensare extremă a energiei afective; lui îi trebuie spații vaste, îi trebuie desfășurarea și revărsarea (inundația Siretului are aici o valoare emblematică), și, pentru a exprima exact, explozia cosmică. Mediterana este acest spațiu de rezonanță cosmică pentru dorința lui Istrati.

Dar este un spațiu care poartă pecetea literaturii. Căci, înainte chiar de a schița cel mai mic pas, Mediterana este desemnată ca locul de unde va trebui — prietenii i-o cer stăruitor — să aducă « o povestire, o nuvelă ». Pentru că este socotit, așa cum semnificativ ne face să remarcăm încă de la primele cuvinte din *În lumea Mediteranei — Răsărit de soare*, ca avînd « stofă de scriitor », și deci trebuie să facă mai mult și altceva decît să scrie articole. Mediterana este astfel abordată, literal și literar vorbind, sub semnul literaturii, ea i se prezintă lui Istrati ca o probă literară, expresie pe care o putem lua atît în sensul școlăresc (Elev Istrati, tratează subiectul « Mediterana » etc. !), cît și în sensul mai tragic al unei încercări de scriere, al probei scrisului: în fața acestei realități debordante numite Mediterana, ce să scrii, cum să scrii și ce înseamnă să scrii? Căutarea mediteraniană a lui Istrati: sînt eu, Istrati, un scriitor?

Dar, mai întîi, cine sînt eu? Mediterana este pentru Istrati, în mod fundamental, o probă de sine, spațiul în care se caută și se pune la încercare. Dacă este legitim să marcăm peregrinările sale cu pecetea literaturii, dar a unei literaturi viitoare, a unei literaturi ca pămînt al făgăduinței, nu am putea încadra călătoriile lui Istrati în categoria literaturii de călătorie, ținînd de o anumită retorică: scriitorul, artistul se duce într-o țară străină, îndepărtată, pentru a găsi acolo materie pentru peisaje, pentru efecte de bravură literară, pentru a-și împrospăta sau ascuți cuvintele, frazele, ritmurile și pentru a confirma în același timp finețea privirii sale și măiestria limbajului său. Mediterana lui Istrati nu este un periplu turistico-literar, ea este o vatră de pericole, locul în care el se *arată* (în toate sensurile tari ale acestui termen) în toată goliciunea sa: *Ecce homo !*

Dar iată, mai întîi, ceea ce nu sînt, ceea ce nu vreau să fiu, ar putea începe să răspundă Istrati: o ființă care poate fi supusă, care poate fi închisă într-o categorie determinată; eu nu sînt nici acest ucenic, nici acest muncitor din docuri, nici acest militant socialist, nici acest copil al Brăilei, nici chiar fiul mamei mele ! De toate aceste haine care îl strîng, haine ale familiei, ale colectivității, ale obiceiurilor, ale partidului etc. . . ., Istrati se dezbracă. Cufundarea în Mediterana este o desprindere: a se lepăda de « bătrînul » care este aici « tînărul » Istrati, pentru a încerca să ajungă la propria sa umanitate. « Astăseară, 12 decembrie 1906, evadez din țara mea », scrie Istrati. În acest gest de evadare, el decide chiar, după cum precizează, să-și părăsească mama: el nu lasă lîngă ea, ființa care i-a fost cea mai dragă și în care el știe că sfărîmă astfel un resort vital esențial, decît umbra

lui însuși, pentru a alerga după o altă umbră a lui însuși, sau umbra unui alt el însuși — care nu există încă, așa cum nu există încă scriitorul. Căci nimic nu există încă: Mediterana care îl cheamă pe Istrati nu este, zice el, decît « feerie », « cea mai frumoasă poveste din visele mele », « un basm pe care îl voi trăi » etc. Istrati povestitorul este el însuși aici personajul unei povești, eroul « feeriei mediteraniene » — și această viziune de vis este mai mult decît suficientă pentru a-l smulge siguranței mediului său și a-i da îndrăzneala de a înfrunta cele mai rele pericole ale corpului și ale sufletului. Dacă Mediterana îi oferă promisiunea de a se găsi sau de a se regăsi, este și mai sigur că ea multiplică riscul de a se pierde.

A se expune din punct de vedere literar, adică a scrie, și a se expune din punct de vedere uman, adică a viețui și supraviețui, în legătură intimă, în identitatea acestor două mișcări, rezidă, s-a spus îndeajuns, originalitatea lui Istrati.

În vagabondajul său mediteraneean, care îl duce de la Alexandria la Cairo și la Beirut și la Damasc și în diverse alte locuri, Istrati nu încetează de a se expune loviturilor, mizeriei, epuizării, opresiunilor și represiunilor de tot felul. Succesiune de probe, în care am putea vedea, a posteriori și cerebral, o dimensiune inițiatică. Dar mai curînd aș vedea, reluînd termenul lui Montaigne, « încercări » (essais) încercări de a fi, mereu avortate, se pare. A fi sau a nu fi; *to be or not to be*. Dar cine a spus asta, cine a scris asta — pe scurt, « *Cine este autorul lui Hamlet ?* » Este semnificativ în cel mai înalt grad episodul care poartă acest titlu și pe care Istrati îl inserează în *În lumea Mediteranei — Apus de soare* și care ni-l arată obsedat de uitarea numelui lui Sh. . . (nu-l spun pentru a păstra suspens-ul) și alergînd prin tot Damascul pentru a încerca să regăsească numele pierdut, și asta timp de mai multe zile și neezitînd pentru aceasta să-și rănească prietenii cei mai dragi.

Această irupere a lui Hamlet, ca și a întregii încărcături culturale și a filosofiei al cărei purtător este, confirmă în felul său cheia literară a operei, dar trimite la ceva încă mai esențial: la interogația asupra însăși ființei sale pe care Istrati o urmărește prin Mediterana « sa » (și al cărei răspuns nu-i va fi dat decît la sfîrșitul episodului, oarecum în grabă, de un prestidigitator numit *Moldova Verde* și care este fără îndoială « un evreu din România », adică un compatriot, un om « de acasă ». De ce atunci să cauți în altă parte?).

În această coborîre în spirală în interiorul unui sine însuși în stare de fugă sau de pierdere permanentă *(Cine este autorul lui Hamlet ?)*, Istrati întîlnește, se agață, se izbește de ceilalți oameni, frații săi. Loc al unui altundeva feeric, loc al încercării de sine, Mediterana este, într-o aceeași cuprindere, locul Celuilalt — Celălalt, cu C mare, și ne întîlnim aici cu teza susținută de Elisabeth S. Geblesco, care vede în hoinăreala lui Istrati căutarea tatălui, absent încă de la nașterea copilului; sau și mai simplu a celorlalți, adică această multiplicitate și această varietate de subiecți care compun umanitatea. Literar, Mediteranele lui Istrati sînt valoroase în primul rînd prin intensa și vioaia prezență a unor personaje de toate stilurile, de toate dimensiunile, descrise cu forță și pitoresc de Istrati și care întruchipează aspecte esențiale ale realității umane. Curios, unul dintre cele mai importante este un tată, acest evreu de șaizeci de ani numit Moriț, dar care va păstra de-a lungul povestirii porecla de Musa, și care a pornit în căutarea uneia dintre fiicele sale, « depravată de un proxenet și stabilită la Alexandria ». Portret foarte adînc și cu multiple fațete ale unui tată îndurerat, legat cu pasiune de fiica sa, « cel mai frumos copil al său », și prins în aventuri pe care le înfruntă cu o ardentă vitalitate și un sens profund al realului. Urmîndu-l pe acest « celălalt » care este Musa cu acest « Celălalt » pe care l-ar căuta Istrati în profunzimea ființei sale (profun-

zimea marină), nu ar fi oare posibil, păstrînd personajele tatălui și ale copilului, să inversăm mișcarea, și să vedem în căutarea lui Musa negativul căutării lui Istrati pentru aflarea tatălui?

Oricare ar fi validitatea acestei ipoteze, și chiar dacă este privilegiată figura unui tată (și, de fapt, personajele importante ale povestirii au ceva « patern », este mai ales cazul lui Solomon Klein, al lui Simon Herdan), se pare că trebuie acordată o valoare specifică întregii mulțimi de personaje secundare, cu sau fără nume, ca și diverselor grupuri umane care compun un vast cortegiu sau mai degrabă un fund de umanitate — fundul însuși al umanității. Un anumit fel de lectură ne conduce aici la răsturnarea perspectivelor obișnuite: în loc să ne oprim, așa cum este obiceiul și mișcarea comună, la protagoniști, la eroi, la cei care ocupă fața scenei (teatrală sau textuală), să ne străduim să simțim mai bine prezența atît a personajelor subalterne sau episodice cît și a grupurilor umane. Istrati ne vorbește de turci, de egipteni, de greci, de evrei, de români, de armeni și cu ei își populează povestirile. Acesta este *poporul* povestirii, un popor anonim, topit într-o masă sau o mulțime mișcătoare și vagă — dar această mulțime este umanitatea, sau, mai exact, este acest *fund* de umanitate format (adesea un *străfund*) din realitatea umană comună, elementară, frustă și universală. În contrast cu această mulțime, pe care o observă, o înfruntă, o traversează, o scrutează, Istrati ia act de datele primitive ale realității umane: să se hrănească, să supraviețuiască, să respire, să mențină comunicarea cu celălalt, să evite suferința, epuizarea, moartea; și în același timp, fără îndoială, se percepe și pe el însuși ca pe un « animal din hoardă », ca pe un element al acestei mulțimi, atras de această mulțime, gata să-și topească și să dispară în ea pentru că necesitățile o impun. Nici o iluzie la Istrati: fundul uman este străfund, dar el este fără încetare pătruns de o forță a grandorii, de o tandrețe profundă. Pe aceasta s-a dus să o caute Istrati în Mediterana sa, spațiu de umanitate în ce are ea mai bun și mai rău, împletite într-o teribilă îmbrățișare pe care nici un manіheism n-ar putea-o desface.

Și nu poți spera nici o salvare în afara acestei umanități. Singura ieșire ar fi să găsești un acord, desigur, între oameni: este « cealaltă flacără » la care visează Istrati și spre care practica sa militantă vrea să ne conducă; și este de asemenea Celălalt, Natura, așa cum o înfățișează această Mediterană care îi poartă povestirile. Într-adevăr, nu este posibil să vorbim, în legătură cu Istrati, de o căutare mistică; putem merge pînă la a evoca ceva inițiatic, dar chiar și acest termen riscă să deplaseze prea mult linia lui Istrati, care este prea legată de pămînt, pămîntul celui care a scris *Pour avoir aimé la terre*. Lucrul care rămîne cel mai consistent, cel mai impresionant la capătul marii și mizerabilei odisei mediteranene a lui Istrati este o emoție primordială la care ajunge omul cînd meditează asupra lui însuși, cînd coboară în inima umanității, în esența sa mereu puternic încîntată, și cînd reușește să se pună la unison cu fluxul și vibrația universului.

În românește de MIRCEA IORGULESCU

Notă despre autor. Profesor la Universitatea Paris VIII, fost director literar al revistei *L'Arc* (publicație care în 1983 a consacrat un număr special lui Panait Istrati), Roger Dadoun este unul dintre cei mai importanți eseiști francezi contemporani. În lucrările sale el aplică, într-o perspectivă originală, cîștigurile antropologiei psihanalitice. Este, de altfel, autorul unor monografii și studii ce se bucură de o solidă reputație — *Gezo Roheim et l'essor de l'anthropologie psychanalytique* (Payot, 1972), *Cent Fleurs pour Wilhelm Reich* (Payot, 1975), *Au-delà des portes du rêve* (Payot, 1977), *Freud* (Belfond, 1982), *Psychanalysis entre chien et loup* (1984). A publicat, de asemenea, un mare număr de studii și articole despre opera lui Panait Istrati. În aprilie-mai 1984, cu prilejul sărbătoririi centenarului Panait Istrati în Franța, Roger Dadoun a prezentat la Colocviul internațional de la Nisa o substanțială comunicare despre *Pasiunea la Panait Istrati* și o alta, *Umanismul radical al lui Panait Istrati*, la UNESCO.

CARNET

VERCORS despre PANAIT ISTRATI

În urmă cu vre-o șapte ani, scriitorul francez Vercors[1] a fost solicitat de văduva lui Romain Rolland, să scrie o « prefață » la ediția corespondenței soțului ei cu Panait Istrati. Vercors a citit cu interes crescînd cele peste trei sute de scrisori — un adevărat roman trăit la cea mai înaltă tensiune —, a reflectat și și-a exprimat opinia în scris. Între timp, proiectul publicării corespondenței, — în ediție franco-română, — s-a înnămolit din vina părții franceze. Vercors și-a păstrat eseul în sertar.

În toamna anului trecut, acest text a văzut lumina tiparului în revista trimestrială « Lettre internationale » (nr. 2/1984), avînd ca titlu *L'EAU et LE FEU*, — « apa » și « focul » simbolizînd temperamental pe Romain Rolland și Panait Istrati, evocați în etapele de răscruce ale prieteniei ce le-a înfrățit inimile.

« Romain Rolland — afirmă Vercors — avea darul de a reînviora focurile pîlpîinde ». Panait Istrati personifica aceste « focuri pîlpîinde », în august 1919, cînd trimitea lui Romain Rolland prima sa scrisoare: « Un om în pragul morții vă roagă să-i ascultați spovedania . . . »

Reamintindu-și debutul său, Vercors se destăinuie:

« Am cunoscut eu însumi, cînd eram tînăr grafician, generozitatea spiritului lui Rolland. Îi trimiteam albumele mele și aflam mai tîrziu — și nu de la el — că le arăta unora dintre vizitatorii săi. Mie îmi trimitea scrisori cumpănite, cari mă forti-

[1] *Vercors* (pseudonimul lui *Jean Bruller*), născut în 1902, scriitor și grafician francez, luptător în rezistența antifascistă, devenit celebru cu cartea *Tăcerea mării* (1942), scrisă în clandestinitate. A scris apoi *Marșul către stea*, *Armele nopții* și *Animalele denaturate*. Notă dominantă: reflexii amare asupra condiției umane. El este și realizatorul unui procedeu (calicromie) de reproducere a picturilor.

ficau de-o sută de ori mai mult decît dacă m-ar fi scăldat în elogii. Să fii luat în serios de Romain Rolland! Să fii promis de dînsul unei soarte de invidiat, dacă aveai puterea să reziști tentațiilor facile! Citind scrisorile adresate lui Panait Istrati, am regăsit în ele încrederea afectuoasă în viitorul unui debutant. »

Vercors recunoaște un fapt important: că în clipa debutului, Panait Istrati nu era un « novice » în ale artei:

« Spre deosebire de mine, Istrati trăise totul înainte de-a se hotărî să scrie: mizeria, perioadele fără lucru, lupta, vagabondările, meseriile fără număr, izbucniri pe ici-pe colo în gazetărie și în activitatea sindicală. Purta în carnea sa întreaga suferință și experiență a oamenilor întîlniți în cale. Ardea în ființa lui ca o vîlvătaie, nevoia de-a urla în urechile lumii adevărul aflat.

. . . Dacă la douăzeci de ani, habar n-avea de limba franceză, la mai mult de treizeci, o folosește încă destul de stîngaci. Trebuia să o învețe ca să poată scrie. Apoi, indiferența țării care-l primise — Franța — și pe care o descoperă potrivit viselor lui; dezamăgitoare însă în privința persoanei sale. Singura țară — spunea el — unde te poți exprima în deplină libertate, dar cu mare greutate să fii înțeles.

Oare cine nu s-ar fi descurajat în fața unor atari obstacole? Și ce foc lăuntric, oricît de intens ar fi fost el, nu s-ar fi stins în cele din urmă?

. . . În disperare de cauză și în pragul sinuciderii, Istrati îi scrie lui Rolland, în biata lui franceză. Cînd suferi la culme, cum să-ți poți domoli exprimarea? Uneori, el încearcă să-și păstreze calmul, dar nu pentru mult timp . . . Descoperise printr-un prieten, opera lui Romain Rolland și singura sa dorință e să fie recunoscut de unicul om din lume care îi inspiră admirație și încredere . . . Cum să nu izbucnească recunoștința lui, printr-un torent de vorbe nestăvilite?

Și iată: sub o franceză stîngace și un stil bolovănos, — cu excese mai ales în geamăt și acuzare, — Romain Rolland ghicește « stofa » unui scriitor. El nu e evaziv în răspuns, ci îi impune să aibă curaj! Cîteva luni mai apoi, sîntem martori ai succesului mondial al unui scriitor fără pereche, popular, epic și picaresc.

Ceea ce mă afundă în cea mai vie și respectuoasă admirație, da! este faptul că Romain Rolland nu s-a înșelat. În locul lui, dacă eu aș fi primit de la un necunoscut o primă scrisoare atît de exaltată, m-aș fi grăbit să păstrez distanța. Înverșunarea mă irită și mă desgustă. Ea îmi deșteaptă bănuiala. Nu o cred sinceră. Or, procedînd astfel ași fi comis o crimă . . . S-ar fi sfîrșit cu nașterea unui scriitor. Istrati s-ar fi lăsat în voia soartei, s-ar fi prăbușit. Ar fi murit, fără îndoială ».

Prilej nimerit pentru Vercors, ca să vorbească și despre opera de mai tîrziu a vagabondului brăilean:

« Mi-amintesc și acum de puternica impresie provocată de *Chira Chiralina*, *Moș Anghel* și epopeea *Haiducilor* . . . Istrati și-a păstrat prospețimea sufletească din copilărie. Cea mai mică nedreptate îl lovea, îl rănea. E un pasionat al Prieteniei, crezîndu-se totdeauna un nedreptățit. Generozitatea lui nu este cîtuși de puțin trufașe. Împarte tot ce cîștigă. Cu cît succesul e mai mare, cu atît e mai sărac. »

Romain Rolland devine « pilonul » pe care se sprijină întreg eșafodajul vieții sufletești a lui Panait Istrati. Lui i se adresează ori de cîte ori se află în dificultate cu editorul sau cînd cutare prieten îl abandonează. « Răbdarea lui Romain Rolland — subliniază Vercors — este admirabilă ».

În finalul evocării, Vercors se ocupă de agitata perioadă, trăită de Panait Istrati după apariția celor trei cărți din ciclul *Vers l'autre flamme*:

« . . . Noua sa orientare îi atrage fulgerele prietenilor revoluționari. Și de astă dată, el se adresează protectorului său, ca să-l apere. În realitate, el continuă să rămînă un revoluționar pînă în străfundul sufletului. Trăise mizeria celor de jos, a poporului și o întîlnise pretutindeni. Revolta nu era la dînsul doar un efect al naturii sale, ci personifica întreaga-i ființă. »

Ocupîndu-se de campania calomnioasă a lui Henri Barbusse, ca urmare a apariției ciclului *Vers l'autre flamme*, Vercors consemnează:

« . . . iată-l acuzat că a devenit agent de poliție. Cei care îl ridicase în slăvi, îl acoperă acum cu insulte. Barbusse — care l-a iubit cîndva — îl acuză că a devenit « Haiducul Siguranței » (poliția politică română). Istrati se va încumeta să ceară sprijinul marelui său prieten, deși îi încălcase sfaturile? Un timp ezită, apoi o face. Și desigur Romain Rolland respinge aceste insulte. El îi scrie lui Jean Guéhenno, că « ploaia de ignominii », cu care l'« Humanité » împroașcă pe scriitorul român, « îi provoacă dezgust și dispreț ».

Și totuși Rolland nu aprobă poziția lui Istrati și stăruie în a-i reproșa publicarea unei trilogii care, — nefiind autorul ei în întregime —, se bizuie totuși pe celebritatea sa. Îl imploră să părăsească politica . . . Dar Istrati respinge toate aceste reproșuri . . . O remarcabilă prietenie se întrerupe [2]. La moartea lui va contribui, poate și faptul că nu a fost susținut împotriva acuzațiilor, a căror victimă a fost și care l-au ros și sfîșiat . . .

Astăzi, noi știm (din « Dosarul de la Siguranță ») că prezența acestui revoluționar era socotită primejdioasă la București și că era pus sub strictă supraveghere polițienească. Nu! Panait Istrati nu a fost un agent al Siguranței!

Romain Rolland n-a dat niciodată crezare acestor calomnii. Nu l-a felicitat el, oare, pe Panait Istrati pentru cele două scrisori adresate G.P.U.-ului? « Aceste pagini — scria Rolland — sînt sacre. Te iubim și te venerăm pentru că le-ai scris. Dar nu le publica ». Însuși Partidul Comunist Francez a recunoscut într-un recent articol [3], publicat în l'« Humanité », că spusele lui Panait Istrati erau juste, reabilitîndu-l. Desigur, sprijinul lui Romain Rolland, în epocă, ar fi avut o greutate considerabilă. Or, deși cunoștea totul, Rolland i l-a refuzat. »

În finalul eseului, Vercors conclude:

« Puritatea l-a împins pe Istrati să-și strige dezamăgirea. Puritatea l-a conjurat pe Rolland să tacă. Amîndoi aveau dreptate . . . Și unul și celălalt se bucură în ochii mei de toată onoarea ».

ALEXANDRU TALEX

[2] Corespondența dintre Romain Rolland și Panait Istrati se întrerupe la 15 martie 1930, din cauză că nu a voit să ceară scuze unei « persoane care era dragă » scriitorului francez. Se vor reconcilia în decembrie 1934. « Să uităm toate neînțelegerile », îi scrie Romain Rolland. « Cît sînt de fericit, prietene, că nu mai stai cu spatele la mine », îi răspunde Panait Istrati.

[3] Articolul *Despre un Gorki balcanic*, apărut în l'« Humanité », din 18 aprilie 1978, acordă lui Panait Istrati « rolul (ingrat) de pionier » în lupta pentru o omenire mai bună și mai dreaptă.

Un număr omagial al revistei

L'ARC

Revista franceză *L'Arc*, trimestrial de literatură universală fondat în 1957, a consacrat un număr dublu (86/87) lui Panait Istrati. În spiritul programatic al unei « politici de deschidere și pluralitate », *L'Arc* s-a specializat în asemenea numere monografice, dedicate fie unor teme, fie unor importante personalități ale literaturii moderne (spre exemplu, alte apariții recente se referă la Faulkner, H. James, Stendhal, G. Orwell, Boris Vian, I. B. Singer, Nathalie Sarraute, D. H. Lawrence).

Numărul Panait Istrati a fost coordonat de Roger Dadoun, în momentul de față cel mai avizat exeget francez al operei scriitorului român. Urmărindu-se o « recunoaștere » și deopotrivă o « cunoaștere » aprofundată a lui Panait Istrati, sînt grupate o serie de contribuții interpretative și istorico-literare vizînd atît clarificarea unor aspecte mai puțin cunoscute ale biografiei scriitorului, cît și reliefarea « actualității arzătoare » a operei lui, cum precizează Roger Dadoun în textul introductiv *(Vive flamme Panait Istrati)*. Sînt astfel publicate integral corespondența Istrati-Kazantzakis (precedeată de un studiu sobru și aplicat, aparținînd lui Alexandru Talex) și Istrati-Ernst Bendz (cu o prezentare de Monique Jutrin-Klener), un fragment autobiografic inedit în limba franceză *(La un « raccord »)*, secvențe semnificative, comentate de David Seidmann, din volumul *Zile și nopți cu Panait Istrati* de Isaac Horovitz (publicat în 1940, la New York, în limba idiș). Un studiu substanțial *(L'écriture des paroxysmes)*, îndrăzneț și de o mare originalitate, i se datorează lui Roger Dadoun ; prin *scriitură paroxistică*, expresie caracterizînd existența și creația lui Istrati, eseistul înțelege nu doar « o însușire literară și romanescă, moduri particulare de elaborare și de producere a textului », ci și o modalitate anume de « concepere și prezentare a discursului politic, atît în mărturii cît și în reportaje, în polemici și în propuneri », precum și « un mod de înscriere existențială, o organizare personală inedită a raporturilor cu celălalt, cu realitatea socială, cu natura ». O altă importantă contribuție exegetică este *Langue d'écriture et figures paternelles* de Elisabeth S. Geblesco, un studiu întreprins dintr-o perspectivă psihanalitică de formulă lacaniană și în care sînt analizate cîteva dintre experiențele cruciale ale vieții și creației lui Istrati (alegera limbii franceze ca mijloc de exprimare literare, prietenia cu Romain Rolland). Eseul lui Heinrich Stiehler (de la Universitatea din Frankfurt am Main) despre *Povestire și revoluție*, care completează suita interpretărilor propriu-zise, are ca punct de plecare o paralelă Istrati - Walter Benjamin. Foarte utilă și instructivă e reconstituirea campaniei calomioase purtate împotriva lui Panait Istrati *(Stratégie du mensonge* de Jean-Marie Goulemot). Celelalte mărturii și articole publicate în acest număr din *L'Arc* (semnate de Eleni Samios-Kazantzakis, Al. Oprea, Gerard Ponthieu, Henry Poulaille, Christian Golfetto) contribuie la reușita acestei sinteze.

Simpozion «PANAIT ISTRATI» la Atena

Centenarul nașterii lui Panait Istrati a fost sărbătorit în Grecia printr-o serie de manifestări organizate la scară națională, acest interes explicîndu-se și prin ascendența paternă a scriitorului. De altfel, programul conceput de Ministerul Culturii și al Științelor din Grecia și de Asociația « Evgheros - Panait Istrati » a inclus și o deplasare în insula Kefalonia, în localitatea Faraclata, unde s-a născut Gheorghios Valsamis, tatăl lui Panait Istrati. Cu acest prilej s-a dat unei străzi numele scriitorului român, a fost dezvelită o placă de marmură la casa în care s-a născut Gheorghios Valsamis și o alta la Centrul cultural al localității, căruia i s-a atribuit, de asemenea, numele lui Panait Istrati. În orașul Argostoli, capitala insulei Kefalonia, a avut loc o sesiune de comunicări.

Seria manifestărilor a fost însă inaugurată la Atena, unde în sala Operei au vorbit, în prezența unui numeros public, personalități importante ale vieții culturale și literare elene: Melina Mercouri, ministrul Culturii și al Științelor din Grecia,

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ Δευτέρα 10 Δεκεμβρίου 1984

ΚΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ

«Πάλεψε για όλους και όλοι τον εγκατέλειψαν...»

«Είχε πάντα ένα ασταμάτητο χιούμορ που το κράτησε μέχρι τις τελευταίες ώρες της ζωής του.

Όταν γνωριστήκαμε στο Βουκουρέστι το 1934, ήμουν τελειόφοιτη της Χημείας. Απογοητευόταν πολύ για την ασυμβίβαστη προς τα ενδιαφέροντά του ειδικότητά μου. Μου έλεγε όμως: «Καλά έκανες και δεν έμπλεξες με τον παράξενο κόσμο μας».

«Μου ζήτησε, μια και ήμουν πολύ νεότερη από εκείνον, όταν πέθανε να ξαναπαντρευτώ. Τον διαβεβαίωσα για το εντελώς αντίθετο, γιατί είχαμε αποφασίσει να μας θάψουν μαζί. Βλέπετε όμως ότι τέτοιες σοβαρές επιθυμίες ούτε στα τελευταία όνειρα δεν ικανοποιούνται... Άλλωστε είχα τόσα πολλά ενδιαφέροντα και μετά θάνατον η ζωή του Παναΐτ, που άξιζε κανείς ν' αναλώσει άλλη μια ζωή για να τα εξερευνήσει και να τα περιγράψει...».

Και συμπλήρωσε με χιούμορ: «Ελπίζω να μη με περάσατε σαν τις ανικανοποίητες τρελές χή-

ΕΠΑΝΩ: Η Μαργαρίτα, χήρα του Παναΐτ Ιστράτι, κατά τη χτεσινή άφιξή της στην Αθήνα από το Βουκουρέστι, με τους συμπατριώτες της συγγραφείς Αλέξ. Ταλέξ και Μίρτσα Γεωργκουλέσκου. ΔΕΞΙΑ: Η Μαργαρίτα με τον Παναΐτ Ιστράτι το 1933 στη Νίκαια της Γαλλίας.

◀ Întîlnirea afectuoasă a poetului Yannis Ritsos, în prezența ministrului culturii al Greciei, Melina Mercouri, cu invitații la Simpozion (delegația română alcătuită din Margareta Istrati, Alexandru Talex și Mircea Iorgulescu)

Iannis Ritsos, Panaiotis Likoudis, președintele Asociației « Evgheros - Panait Istrati », Elli Alexiou, Mihail Raptis, Rita Tsindili-Vlisma, Marios Ploritis.

Din România au participat, ca invitați de onoare ai Ministerului Culturii și Științelor din Grecia și ai Asociației « Evgheros - Panait Istrati », Margareta Panait Istrati, soția scriitorului, Alexandru Talex și Mircea Iorgulescu.

Tot la Atena a fost inaugurat un Centru cultural « Panait Istrati » și au fost prezentate comunicări de către membrii delegației române, (« Prietenia dintre Panait Istrati și Nikos Kazantzakis » de Alexandru Talex și « Vers l'autre Istrati » de Mircea Iorgulescu).

Presa, radioul și televiziunea au consacrat acestor manifestări un spațiu foarte larg ; în cele 10 zile ale sărbătoririi, în ziarele și revistele grecești au apărut aproape 40 de articole și interviuri despre Panait Istrati și despre prezența delegației române, iar la radio și televiziune au fost difuzate programe și emisiuni speciale.

MIRCEA IORGULESCU

«...acest Eu însutit»

Consemnări în revista NYUGAT

În revista budapestană « Nyugat » rețin atenția două articole despre Panait Istrati. Consemnînd, în 1926 (vol. 2 pp. 707—710) apariția în limba maghiară a romanului *Kyra Kyralina* (editat la Brașov, în traducerea lui Horvát Henrik), renumitul om de litere Fust Milán reamintește expresia prin care Romain Rolland îl caracteriza pe scriitorul român numindu-l « geniu povestitor ». Acest tip de talent fiind atît de rar, Panait Istrati își cucerește cititorul în ciuda eventualelor rezerve pe care romanul le-ar stîrni prin deficiențe de compoziție, neglijențe, oarecare arbitrar artistic; fluxul irezistibil al povestirii compensează și estompează totul în conștiința receptorului. Talentul său se impune datorită tonului modest, cald și prietenos al narațiunii, care se înfierbîntă îndată ce autorul evocă lumea Orientului, chiar și cu suferințele, cu lacrimile ce-i aparțin, cu deznădejdea ce-i conferă autorului o viziune distantă asupra lumii și a vieții omenești. Profund cunoscător al vieții, el provoacă deseori o autentică durere, are harul de a înfățișa drept verosimile, ba chiar frumoase unele aspecte hidoase, groaznice ale existenței, declanșînd cîte odată și prin asemenea scene, grație mijloacelor sale artistice, rîsul cititorilor. Cu tot decorul său oriental romanul are o factură și un substrat foarte moderne, trimițînd aparent la Freud. Totuși, referința culturală adecuată o vom identifica — potrivit opiniei recenzentului — în celebra culegere *O mie și una de nopți* cu care romanul se înrudește esențial prin viziunea sa asupra Erosului. Găsim în ambele opere o lume însorită, scăldată de lumină, dar Panait Istrati alătură bucuriei incandescente contururi pronunțate și mai adînci, efecte mai apăsate de umbră, ce traduc angoasa privind sensul existenței. Eroul său este mai inteligent, mai sensibil, mai însetat de afecțiune decît personajele povestirilor arabe, el este într-un cuvînt un om european, dotat cu un echilibru sufletesc gata să se dezaxeze ușor chiar și în momentele de intensă trăire a celor mai frumoase visuri.

Evocînd cu multă căldură personalitatea scriitorului dispărut (vol. 1/1935), Passuth László trasează etapele itinerariului ce l-au condus pe Panait Istrati din Brăila la Damasc, Marsilia și apoi în Uniunea Sovietică, insistînd asupra dramei unui destin ancorat puternic în realitățile pămîntului natal. « Criticul — conchide autorul articolului — este dator să ierte aspectul extravagant, uneori neîngrijit al scrisului francez, caracterul sinuos, capricios al povestirilor sale *à tiroir*, anacronismul limbajului proletar altoit în vorbirea unor epoci revolute, acest Eu însutit, care se sprijină adesea pe pămîntul natal ca apoi să se avînte pe aripile zmeului său de o colorație incredibilă — criticul nu poate decît să se lase cucerit de zborul în zigzag al celui care și-a oferit de bună voie inima semenilor săi, și nu găsește alt cuvînt pentru a-l denumi pe Panait Istrati decît acela de Ecce homo ! »

HORVÁTH ANDOR

Trebuie să fii conștient de limitele tale

Revista DIAVAZO despre versiunea neogreacă a romanului « NERANȚULA »

Sub titlu « Trebuie să fii conștient de limitele tale », împrumutat dintr-una din scrisorile adresate de Romain Rolland lui Panait Istrati, Dimitris Plakas *comentează în* « Diavazo » *(numărul 109, din 2 ianuarie 1985) apariția romanului* Neranțula, *în traducerea lui Tasos Lazaridis, la editura « Grammata » din Atena. Articolul prilejuiește o analiză mai generală a ecourilor pe care opera lui Panait Istrati le-a avut în literatura greacă.*

« În 1984, anul literar care a debutat cu Orwell, se continuă cu Panait Istrati », ne informează o corespondență a ziarului Vima (15.04.1984) din Paris « rătăcitorul

și curiosul scriitor român care s-a născut în 1884 la Brăila din tată emigrant grec, Gheràsimos Valsàmis din Cefalonia ». Așadar o aniversare ce va prilejui o serie de manifestări. Le vor organiza factori culturali. În străinătate le vor patrona cercurile editoriale, care sînt desigur întreprinderi viguroase iar nu încercări eroice, cîteodată de amatori, ca în țara noastră. Nobilă intenția celor dintîi. Legitimă intervenția celorlalte.

•

Zarva în jurul lui Orwell are ca punct de plecare titlul profetic al unei cărți care a fost scrisă în anul 1948. Sărbătorirea lui Istrati « cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la nașterea sa » a început cu o carte de a sa apărută în editura Gallimard, unde sub titlul *Pelerinul inimii* se publică texte inedite care nu au fost adunate în volum » și cu « un congres internațional . . . la Nisa de la 26 a 28 aprilie » (Le Monde, 27.04.1984) ca să se continue cu alte manifestări.

În avanscenă mereu Orwell. Acum deja la periferie Istrati, el care odinioară, în perioada dintre cele două războaie, stîrnise infinit mai multă zarvă. Amîndoi simpli prozatori. Doi literați, înrolați politicește amîndoi pe căi asemănătoare ce duc la o schimbare prin forță și revoluționară și în cele din urmă i-au dus la peripeții ideologice, care au îngreunat esențialmente, pozitiv și negativ, aprecierea creației pur literare. (. . .)

Grecoromânul Panait Istrati, pauper și autodidact, muncitor manual și practicant al multor meserii, cu neliniști sociale pe care i le dictează originea lui de clasă « vagabond » și neadaptat, rătăcește în Mediterana pentru a sfîrși în Italia. În patria lui va fi făcut primii săi pași literari. Dar numai acum cînd scrie în franceză, o dată cu elogiile lui Romain Rolland, este recunoscut talentul său de prozator. A învățat limba din crestomații dar « obstacolul limbii nu este de netrecut. Chiar dacă ortografia și sintaxa sînt slabe, lexicul sărac, Istrati are darul stilului narativ, simțul frazei ritmice ». Marele său protector nu se înșală. « Talentul literar al Dumneavoastră este evident. În orice limbă ați scrie, ați fi acceptat, sînteți scriitor ».

Prima sa lucrare publicată, *Kyra Kyralina*, în revista *Europe* (15.08.1923), e o revelație. Romain Rolland care scrie prefața este categoric. Numește pe noul prozator un Gorki al Balcanilor.

Succesele urmează unul după altul. Istrati este consacrat. Conștiința sa purta povara marilor probleme ale epocii. Mărturia sa combativă și torențială entuziasmează. Apoi vine călătoria în Uniunea Sovietică. Entuziasmul țipător cedează repede locul condamnării mîinoase și polemicii celei mai acute. Prozatorul continuă să scrie, dar condotierul singuratic « mereu neaderent », după propria sa mărturisire, sperie pe mulți dintre vechii săi prieteni care sînt bănuitori. (. . .)

Din nou te întrebi ce era acel lucru care l-a capotivat pe cititorul francez. Mitologia vieții sau buna critică socială? Scriitura care fugea de prescripțiile proze franc ze prizioneră a cuvîntului — să nu uităm că în aceeași epocă apar Céline și Quénault cu procedee asemănătoare — sau exoticul peisaj balcanic al unui nostalgic, — « întreaga sa operă narativă » notează un critic . s-a născut din experiențele pe care le trăise înainte de 1916 », care și-a depus amintirile și trăirile în texte « unde se întîlnesc poemul epic și povestirea în proză », pentru a crea « o nouă formă, expresia scrisă a unei arte orale » (. . .)

Istrati nu avea pur și simplu obîrșie grecească. Comunitatea grecească din România prin prezența ei energică își pusese pecetea asupra personalității sale. Omul grec, spațiul grecesc, amintirea Greciei revin foarte adesea în paginile sale. Apoi să nu uităm că în ianuarie 1928 Istrati, în trecere prin Atena, prin vizitele sale la sanatoriul Sotiria și la închisoarea Syngrou, prin cuvîntarea sa, avîndu-l alături pe Kazantzakis, la teatrul Alhambra, care se termină printr-o manifestație politică, este figura actualității grecești. În sfîrșit, prietenia ciudată dintre cei doi incompatibili, cefalonitul exploziv și cretanul cumpătat, care se leagă în Uniunea Sovietică. O legătură ale cărei detalii exterioare au fost studiate, al cărei jurnal de călătorie a fost înregistrat, dar un capitol al căreia rămîne deschis, unde încă nu a fost evaluat prețul pe care îl datorează prozatorul Kazantzakis vechiului său prieten, atunci cînd, după mulți ani de la întîlnirea lor, a urmat căile lui narative, care i-au dat dealtfel recunoașterea internațională. Tasos Lazaridis prin traducerea sa ne readuce aproape pe scriitorul care este legat prin mii de fire de spațiul grecesc.

DIMITRIS PLAKAS

În românește de CONSTANT GEORGESCU

Respingerea unei acuzații nedrepte
L'existence juive dans l'œuvre de PANAIT ISTRATI

Una dintre cele mai grave și mai frecvente acuzații formulate la adresa lui Panait Istrati în publicațiile de obediență cominternistă în perioada 1929—1935 și care a fost repetată insistent pînă către sfîrșitul anilor '50, în Franța și aiurea este aceea de « antisemitism ». În ultima epocă a vieții lui, s-a afirmat, Panait Istrati ar fi devenit « fascist » și « antisemit », făcînd *volte-face* în raport cu atitudinile sale de pînă atunci.

Lipsa de temeinicie a acestei acuzații și caracterul ei calomnios au fost demonstrate convingător într-o lucrare de curînd publicată la Paris *(L'existence juive dans l'œuvre de Panait Istrati*, Librairie A. G. Nizet, Paris, 1984), aparținînd lui David Seidmann, profesor la Universitatea din Tel-Aviv. Conținînd o analiză

atentă a tuturor faptelor şi a contextului istorico-politic al perioadei, întreprinsă obiectiv, în spiritul celor mai bune tradiţii ale exegezei de factură universitară, cartea lui David Seidmann este extrem de utilă pentru cercetarea biografiei şi a operei lui Panait Istrati, fiind practic indispensabilă pentru elucidarea a ceea ce se poate numi « probleme controversate ».

Într-un *cuvînt înainte* cu caracter confesiv, David Seidmann mărturiseşte că a descoperit opera lui Istrati la vîrsta de 14 ani: « era pentru mine o fiinţă superioară, un zeu. Acest autodidact, care a avut curajul de a scrie într-o limbă care nu era a lui şi care a scris atît de bine, m-a subjugat literalmente ». De asemenea, adaugă David Seidmann, Istrati era « unul dintre puţinii scriitori » care « îndrăzneau să înfrunte antisemitismul ». Mai tîrziu, cînd Istrati a încetat din viaţă, în 1935, adolescentului i-a căzut în mînă o gazetă de dreapta unde se spunea că Istrati, după ce « aproape toată viaţa a fost un agent al evreimii bolşevice internaţionale, a devenit la sfîrşitul existenţei sale un naţionalist »: « din această zi — îşi aminteşte David Seidmann — Panait Istrati a fost pentru mine un antisemit. Reluam din cînd în cînd cărţile lui şi le reciteam cu un sentiment amestecat, de tandreţe şi durere ». După mai bine de treizeci de ani de la această întîmplare, David Seidmann a întîlnit-o pe Monique Jutrin-Klener, autoarea monografiei *Panait Istrati, un chardon déraciné* (Maspero, Paris, 1970); graţie discuţiilor pe care le-a avut cu ea, David Seidmann afirmă că şi-a modificat radical opinia, el dobîndind « certitudinea » că de fapt Istrati nu-şi schimbase cîtuşi de puţin convingerile şi poziţia. « De atunci — precizează el în continuare —, simţeam că am o datorie faţă de Panait », cartea de acum fiind rezultatul acestui sentiment şi totodată al strădaniilor sale pe durata a mai bine de un deceniu. Mărturia aceasta este emoţionantă în sine, dar în acelaşi timp are şi o semnificaţie mai largă, întrucît arată puterea de răspîndire şi influenţa nefastă pe care le au mistificaţiile.

Prima parte a lucrării lui David Seidmann *(Les juifs dans la vie de Panait Istrati)* reconstituie, din perspectiva adoptată, o serie de momente din biografia scriitorului. David Seidmann evocă astfel relaţiile tînărului Istrati cu intelectualitatea brăileană din anii anteriori primului război mondial, perioada elveţiană (1916—1920), întîlnirea cu ziaristul american Isaac Horovitz (1930), colaborarea la revista « Cruciada Românismului » (1934—1935). Pentru cercetătorul român sînt interesante mai cu seamă datele referitoare la prietenia dintre Istrati şi Horovitz. Acesta venise în România pentru numai cîteva zile, fiind în drum spre Extremul Orient; l-a cunoscut însă pe Istrati şi a rămas . . . mai multe luni, timp în care a avut un lung şir de convorbiri cu autorul *Chirei Chiralina*, consemnate ulterior în volumul *Zile şi nopţi cu Panait Istrati*, publicat în 1940 la New York, în limba idiş *(Teg und Necht mit Panait Istrati)*. Lucrarea, probabil prima carte de « convorbiri » cu un scriitor român, este prezentată pe larg de David Seidmann, totodată conturîndu-se şi o imagine a relaţiilor dintre Istrati şi Horovitz, ziaristul american fiind considerat « primul său apărător călduros într-un moment cînd mulţi dintre vechii săi prieteni şi tovarăşi de drum se îndepărtaseră de el şi îl acopereau cu injurii ». Corectă, nuanţată, meticuloasă, trecerea în revistă a articolelor publicate de Istrati în « Cruciada Românismului » îi permite lui David Seidmann să afirme categoric, fără ezitări, că Istrati nu şi-a modificat atitudinea pînă la moarte (« Istrati n'a pas changé d'attitude à l'égard des juifs jusqu'à sa mort »), analiza făcută acestui moment din activitatea lui Istrati fiind cea mai serioasă din cîte există pînă acum. Nu este mai puţin adevărat că sînt relativ numeroase erorile de ordin documentar, probabil fie din cauza necunoaşterii, cercetărilor româneşti, fie din cauza preluării unor informaţii inexacte din lucrări pseudo-ştiinţifice, de tipul monografiei « Panait Istrati, dosar al vieţii şi al operei ». Iată doar cîteva îndreptări: numele oficial, înregistrat la naştere, al lui Istrati nu a fost « Gherasim Panait Istrati », ci « Gherasim Istrati »; viitorul scriitor a debutat ca jurnalist în 1906, nu în 1909; Istrati l-a cunoscut pe Racovski în 1905, nu în 1910; prima dată Istrati a plecat din Brăila la Bucureşti prin 1902 - 1903, în nici un caz în 1904 (era de Anul Nou 1904 în Capitală); cînd a încercat să se sinucidă la Nisa, în 1921, Istrati nu avea asupra lui scrisoarea către Romain Rolland, afirmaţia făcută de acesta în cunoscuta prefaţă la *Chira Chiralina* (« În primele zile ale lui ianuarie 1921, o scrisoare mi-a fost trimisă de la spitalul din Nisa. Fusese găsită la un disperat, care îşi tăiase beregata ») nefiind decît o frumoasă minciună publicitară.

A doua parte a cărţii lui David Seidmann, de fapt un scurt capitol de aproximativ 20 de pagini *(Les juifs dans l'œuvre d'Istrati)*, este de asemenea sobră, echilibrată, pornindu-se de la observaţia că deşi scriitor de expresie franceză, Istrati este « mai ales român », el făcînd să se cunoască « România şi românii în lume ». « Les personnages juifs dans l'œuvre d'Istrati — scrie apoi David Seidmann — s'encadrent dans son œuvre d'une manière tout à fait naturelle. Il y en a de bons et aussi de mauvais, comme il y a de bons et de méchants turcs, roumains, grecs », mai departe autorul prezentînd aceste personaje aşa cum apar în diversele scrieri istratiene. Cartea se încheie cu o anexă documentară, unde sînt reproduse 11 scrisori adresate de Panait Istrati lui Isaac Horovitz între 10 octombrie 1931 şi 18 iulie 1934.

M.I.

VALERIU MARCU

ANDREI CORBEA

Un « vagant al spiritului »

Un benefic scepticism al criticii și al publicului temperează deobicei avînturile exhumatoare ale istoriei literare, al cărei rezervor de « redescoperiri », întotdeauna mai mult sau mai puțin « senzaționale », ține în fond de programul și obiectivele, unanim acceptate pînă la un punct, ale disciplinei. Libertatea de manevră a istoricului literar este, de aceea, limitată, mai ales cînd oferta sa privește perioade atît de apropiate de noi în comparație cu Antichitatea sau Evul Mediu, precum literatura secolului al XX-lea. Tiparul, circulația informației, instanța instituționalizată a criticii exclud aici, în general, hiatusurile în înregistrarea și clasarea evenimențială (autori și opere), iar canonul instaurat prin departajarea « vîrfurilor » și « minorilor » are toate șansele stabilității, căci, în ultimă instanță, el rezultă din consensul unui orizont de așteptare contemporan. Este, desigur, viziunea lucidă pe care orice evoluție culturală normală, ferită de rupturi și catastrofe, o recomandă față în față cu eventualele supralicitări cantitative ale « moștenirii literare ».

Nu mai puțin justificată însă pare insistența istoricului literar care, și numai dintr-un minim respect deontologic pentru « meserie », înclină a nesocoti ierarhiile prestabilite de « verdictul implacabil al timpului », mai ales atunci cînd evidența istorică se află în flagrant conflict cu un asemenea model cultural « ideal ». Oare întîlnirea atîtor factori perturbatori, care, odată cu instalarea naziștilor la cîrma Germaniei, au configurat fenomenul fără precedent al coexistenței a *două* literaturi germane, una (și poate cea mai autentică) în emigrație, cealaltă în interiorul granițelor Reichului, mai poate credita adevărul selecției, altfel implicite, a diacroniei? Cîți dintre cei aproape 2500 de autori de limbă germană, care, conform unei sta-

◀ Pagina de gardă a revistei *Die literarische Welt* din 24 decembrie 1926. Al doilea în rîndul de sus, Valeriu Marcu

tistici a lui Alfred Kantorowicz, ar fi ales după 1933 calea exilului, nu vor fi fost uitaţi cu desăvîrşire, dincolo de suveranele criterii, — imponderabile şi relative, de fapt, — ale *valorii?* E nevoie oare să mai intrăm în amănuntele tîrziei « redescoperiri » a lui Heinrich Mann în vestul Germaniei şi a lui Alfred Döblin în est?

Am recapitulat aceste lucruri ştiute în clipa cînd, la rîndul nostru, ne-am propus a stărui asupra unui nume astăzi aproape necunoscut: Valeriu Marcu, scriitor de limbă germană, născut la Bucureşti în anul 1898 şi decedat la New York, în decembrie 1942, în prezent omis în mai toate istoriile şi dicţionarele literare, ignorat de editori şi critici, pomenit doar sporadic, în note de subsol colportînd, ele însele, informaţii contradictorii. Numele şi originea românească au jucat, mărturisim, un rol primordial în interesul pe care l-am arătat iniţial biografiei şi operei sale, pentru ca, pe măsură ce datele reconstituiau, într-o operaţiune aproape detectivistică, dimensiunile reale ale personalităţii celui care a fost Valeriu Marcu, preconceputa imagine a (încă) unei « curiozităţi », altfel neomologabile, să cedeze în favoarea unei veritabile probleme de istorie, dar şi de istoriografie literară. Pare aproape de necrezut că omul, atît de implicat în meandrele epocii, apropiat al atîtor celebrităţi, el însuşi autor de succes, disputat de publicaţii şi edituri de primă mînă, a putut fi dat uitării cu asemenea uşurinţă imediat după prematura sa dispariţie; nu mai puţin bizară este şi soarta operei cuprinzătoare pe care a lăsat-o, operă incitantă şi controversată, dar în ansamblu bine apreciată la vremea ei, tradusă în mai multe limbi, rămasă vie doar în amintirile contemporanilor. Faţă în faţă cu evidenţele, argumentul « judecăţii » de valoare pe care însăşi confruntarea cu timpul ar reprezenta-o îşi trădează simplificatoarea suficienţă, căci, odată mai mult, în cazul deloc singular al lui Valeriu Marcu mecanismele care au determinat-o sînt departe de a fi fost inocente. Nu trebuie să ne gîndim decît la îndelunga eclipsă a unui întreg capitol (pasionant !) al literaturii germane din anii '20—'30: eseistica, — pe care un Valeriu Marcu l-a ilustrat admirabil, — pentru a evalua sechelele teribilei distorsiuni provocate de hiatusul hitlerist în dreapta cîntărire postbelică asupra unor opere de incontestabilă valoare. Pe de o parte mentalitatea « restaurativă », alergică la orice scînteie radicală şi, din principiu, opacă la producţiile foştilor emigranţi, aşa cum au cultivat-o în vestul Germaniei un Friedrich Sieburg sau un Hans-Egon Holthusen, pe de altă parte conformismul dogmatic al unor funcţionari culturali, au împiedicat din capul locului reimplantarea în conştiinţa publică a zeci de nume de autori, de la Walter Benjamin şi Paul Wiegler pînă la Kurt Kersten şi Valeriu Marcu. În ceea ce-l priveşte pe acesta din urmă, s-a adăugat şi o ciudată impermeabilitate faţă de sonoritatea « exotică » a numelui românesc, la care autorul lui *Scharnhorst* n-a înţeles niciodată (în pofida unor trecătoare pseudonime de tinereţe: Wallmar sau Grachus) să renunţe. Gestul lui Klaus Mann de a-l include într-o antologie a literaturii umaniste europene scrisă între 1920 şi 1940 *(Heart of Europe*, New York 1943) în calitate, de scriitor *român* reprezintă însă o regretabilă eroare, reflex al propriei ignoranţe în adevărata literatură română — căci întreaga operă a lui Valeriu Marcu a fost redactată şi publicată, cu excepţia doar a cîtorva articole, în limba germană. Nu mai revenim asupra unor asemenea inconsistente « alibiuri », faţă de care germanistica românească, — ea, în primul rînd, — nu se simte cu nimic angajată. Efortul nostru de a-l « restitui » astăzi, în traducere, limbii ce i-a fost maternă precede în chip simptomatic întreprinderea mai vastă pe care ne-am asumat-o: aceea de a-l reintegra pe Valeriu Marcu circuitului cultural german, căruia, fireşte, îi aparţine.

« Spre mijlocul anilor '20 a apărut printre noi un român despre care nimeni nu ştia precis de unde vine şi cine l-a adus aici. Pur şi simplu a apărut şi a rămas. La fel de puţine lucruri se ştiau despre ocupaţiile sale; se spunea că ar scrie o carte, iar dacă o făcea într-adevăr, ne puteam aştepta la ceva inteligent, căci în destule împrejurări şi-a dovedit profundele cunoştinţe de istorie şi sociologie ». Mărturia, aparţinînd lui Max Krell, — multă vreme conducătorul literar al puternicei edituri Ullstein, — fixează imaginea tînărului care, după o scurtă perioadă petrecută ca revoluţionar « de carieră », încerca să-şi înfiripe o nouă existenţă în Berlinul Republicii de la Weimar. Lipsit de o profesiune stabilă, fără mijloace materiale, renegat de o parte din tovarăşii de ieri şi, în ultimă instanţă, împiedicat a se întoarce în România, lui Valeriu Marcu îi rămînea o ultimă miză: scrisul. În favoarea sa pleda o experienţă publicistică redutabilă pentru vîrsta sa foarte tînără: la şaptesprezece ani semnase deja, alături de Lenin, Karl Liebknecht, Radek, Troţki, Charles Rappaport, Alexandra Kollontai în *Jugend-Internationale*, revista scoasă de Willy Münzenberg la Zürich, în timpul primului război mondial, iar un an mai tîrziu, în Bucureştiul ocupat de trupele lui Mackensen, se ocupa de foiletonul *Scenei*, gazetă zilnică, diriguită de Adolphe de Herz şi D. Karnabatt. Talentat şi nu mai puţin instruit, bun cunoscător al limbii germane, el devine un colaborator obişnuit al publicaţiilor şi editurilor de extremă stîngă. Îl regăsim, de pildă, acoperind aproape toate rubricile, de la editorial la comentariul de politică externă şi de la recenzie pînă la foileton, în revistele lui Paul Levi, *Unser Weg* şi apoi *Sozialistische Politik und Wirtschaft;* va colabora deasemenea cu « concernul » lui Willy Münzenberg, la revista *Sichel und Hammer* şi la *Neuer Deutscher Verlag*, unde, printre altele, îngrijeşte şi prefaţează culegeri din cuvîntările lui Robespierre şi Saint-Just, iar în 1924 publică un vehement pamflet cu titlul *Imperialismus und Friede. Raubkrieg und Revolution.* Spiritul polemic, elocvenţa, ironia, un anume patos doctrinar, susţinut de o reală erudiţie, sînt calităţile prin care Valeriu Marcu îşi cucereşte deîndată un bun renume printre gazetarii de stînga. În 1925, Willy Haas, care mai tîrziu îl va caracteriza drept « jurnalistul înnăscut » — « ştie de toate, a văzut de toate, vorbeşte toate limbile, iar ce ştie se şi pricepe să istorisească viol, clar şi amuzant », — îl angajează în echipa strălucită (alături de Walter Benjamin, Egon Erwin Kisch, Richard Huelsenbeck, Herbert Ihering, Ernst Kamnitzer, Leo Lania, Walter Mehring etc.) cu care editează săptămînalul *Literarische Welt;* un an mai tîrziu, Valeriu Marcu va semna concomitent în *Weltbühne* şi *Tagebuch*, cele mai reprezentative publicaţii ale stîngii intelectuale în perioada weimariană.

Biografia berlineză a lui Valeriu Marcu conţine, în perioada ei de început, toate elementele tipice pentru o carieră « literară » în marea metropolă, atît de generoasă în acei ani cu ceea ce putea însemna efervescenţă a spiritului, îndrăzneală şi, de ce nu?, revoltă împotriva închistărilor filistine: în lumea intelectuală, a cărei vocaţie « internaţionalistă » este programatică, prezenţa unor Andor Gabor, Slatan Dudov sau Valeriu Marcu pare deopotrivă de firească. Atent la viaţa străzii şi la vitrinele librăriilor, nelipsit în cafenelele de pe Kurfürstendamm, dar şi în sălile de lectură de la *Deutsche Staatsbibliothek*, tînărul gazetar, al cărui angajament politic radical rămîne prioritatea absolută, scopul ultim al întregii investiţii de talent şi pasiune, acumulează impresii şi idei, îşi trăieşte din plin, şi cu maxim profit pentru propria-i formaţie, condiţia de « marginal », de « literat ». Cu un aer uşor provocator, Valeriu Marcu îşi asumă pe deplin calificativul din urmă *(Zivilisationsliterat, Asphaltliterat)*, prin care, nu fără o nuanţă de dispreţ, opinia publică tradiţionalistă, apărătoare a « adevăratelor » valori burgheze (inclusiv un Thomas Mann în *Betrachtungen eines Unpolitischen)*, desemna un anume tip de intelectual de stînga, « negativist » şi « cîrtitor », pacifist şi cosmopolit, libetin şi avangardist.

Desigur că, pornind de la asemenea premize, evoluţia sa ulterioară pare întrucîtva ieşită din tiparele obişnuite. Jurnalistul « prin excelenţă » va abandona treptat

gazetăria propriu-zisă pentru a se consacra istoriografiei politice și militare, militantul va adopta expectativa individualistă, omul de stînga va aluneca spre centrul eșichierului politic. « La douăzeci de ani, — scria Valeriu Marcu în introducerea celei de-a doua ediții a volumului *Schatten der Geschichte*, — cînd ajungi să cîntărești pentru întîia oară lumea din jur cu proprii-ți ochi, te îndrăgostești lesne de principii. Ți se pare atunci că totul se explică și că poți înțelege totul cu ajutorul axiomelor. Precum teologii, încerci să prefaci ideile și împrejurările în simple formule, pentru a polemiza apoi cu întregul univers . . . Dar foarte curînd se declanșează procese dureroase, esențiale pentru a-ți dobîndi neatîrnarea propriei gîndiri ». Această distanță clară luată de Valeriu Marcu (« fără mîhnire și fără bucurie ») față de anii uceniciei nu constituie însă decît parțial o surpriză. Dacă, pe de o parte, însăși vîrsta îi mai îngăduie o marjă de « maturizare », se poate afirma, pe de altă parte, că rolul hotărîtor pentru direcția în care și-a îndreptat opțiunile revine unei experiențe dureroase : propriul eșec, rană niciodată vindecată, ca militant revoluționar. E riscant să apreciem astăzi în termenii drastici ai momentului (disciplină partinică/trădare, nevinovăție/vinovăție) despărțirea « dureroasă » de activismul politic, căruia i se dedicase încă din adolescență cu sinceritate și entuziasm. Insuși partidul comunist (KDP) traversa încă, în 1921, o perioadă de clarificare și stabilizare internă, proces în care Cominternul s-a implicat nu de puține ori în chip abuziv ; mulți intelectuali de origine burgheză, și dintre ei cel mai proeminent a fost desigur Paul Levi, mentorul și modelul lui Valeriu Marcu, nu s-au putut împăca și obișnui cu exigențele stricte ale structurilor leniniste de partid, preferînd să-și constituie grupări politice proprii (KAG, KPO, SAJ), lipsite însă de influență reală. La rîndul său, și Valeriu Marcu s-a văzut confruntat cu acea tragică contradicție (formulată de Hendrik de Man în 1926, în cartea sa *Zur Psychologie des Sozialismus*) dintre reprezentările utopic-teoretice ale intelectualilor de stînga și prioritățile luptei cotidiene a maselor proletare, mai puțin sensibile la speculație și mai înclinate către revendicări practice imediate, mai disciplinate și, în materie de artă și literatură, mai conformiste. Vremelnice « victorii ale cantității » (cum apreciază, de pildă, ascensiunea lui Grigori Zinoviev, lider mediocru, în fruntea Cominternului, sau eliminarea din conducerea KPD a unui spirit strălucitor, ca Paul Levi) îl descurajează în fervoarea sa de simplu combatant, căci se descoperă ușor manipulabil, prea puțin stăpîn pe propriile-i decizii. Il preocupă tot mai vizibil propria condiție de « literat », vizavi de docilitatea unor intelectuali în a se face, dincolo de orice elementar examen critic, purtători de cuvînt, dogmatici și zgomotoși, ai unor ideologii de împrumut. « Incuiați în cămara siguranței lor superstițioase, — citim într-un articol din 1929, publicat în *Literarische Welt*, — ei au renunțat de mult să observe cu propriii ochi multitudinea fenomenelor sociale. Nu sînt decît idolatrii muți în fața marii drame a istoriei universale, iar epoca cea mai fertilă în adevărate transformări este și cea mai stearpă în literatura lor afirmativă, entuziastă, asurzitoare, lipsită de substanță. Nu sînt în stare să sesiseze deosebirile, ci doar asemănările dintre lucruri . . . Nu reușesc să producă o singură idee, o singură analiză care să le aparțină integral, dar se pîndesc reciproc în a reproduce cît mai fidel vorbele vreunui mare maestru . . . ». Libertatea presei și, implicit, cea a gazetarului, i se par acum o simplă iluzie din perspectiva grupurilor de interese ce o dirijează — era marilor tiraje înseamnă concomitent, susține Valeriu Marcu, nu atît instaurarea unui control lucid, democratic, al opiniei publice, cît, dimpotrivă, devalorizarea acesteia, prefacerea ei în « propagandă », într-un auxiliar al unor vinovate combinații politice și, în ultimă instanță, într-un instrument. Iar în ceea ce-l privește, ipostaza « scribului » satisfăcut de închipuita sa « putere », fabricînd o viață « fraze ieftine », condamnat « să citească și să scrie mereu același lucru », îi e insuportabilă.

Paradoxală dintr-un punct de vedere, previzibilă din alt unghi, atitutinea adoptată de Valeriu Marcu traduce în fond, în plan individual, o reacție mai generală a intelectualității față în față cu șubrezirea edificiului democratic al Republicii, a cărui disoluție structurală părea inevitabilă, cu criza economică, însoțită de toate consecințele ei, dar mai ales cu asalturile extremei drepte, instituind progresiv o altă regulă a jocului politic, violentă și intolerantă. Amurgul « epocii foiletonistice », pe care Hermann Hesse îl contempla de la distanța utopiei din *Glasperlenspiel*, ar fi favorizat, crede acesta, « individualismul exacerbat », ca reflex al unei « înfricoșătoare nesiguranțe și deznădejdi » ce-și făceau loc, treptat, printre intelectuali — prea puțin pregătiți, în alarma lor adesea dezorientată și dezechilibrată, mînați de contradicții ireconciliabile dintre radicali și moderați, să reziste confruntării cu forțe infinit mai puternice. Dacă deja în 1923, într-un articol publicat în *Sichel und Hammer*, Valeriu Marcu atribuia ascensiunea mișcărilor de extremă dreaptă, pentru mulți încă imperceptibilă, greșelilor de tactică pe care, în condițiile Germaniei weimariene, le-ar fi comis partidele muncitorești, spre sfîrșitul deceniului al treilea va adopta teza, susținută pînă tîrziu, în exil, cu privire la capacitatea superioară de împotrivire de care ar dispune păturile și categoriile tradiționaliste, cultivatoare prin excelență ale individualismului, în fața ofensivei extremiste, în comparație cu partidele « de masă », căci, scria el în 1937, « vizavi de această catastrofă elementară a umanității care este dictatura mai contează doar, precum la erupția unui vulcan, curajul individual ». Dincolo de o seamă de intuiții lucide, confirmate de evenimente, în legătură cu evoluțiile din mișcarea muncitorească (a sesizat, de pildă, cu o clarviziune ieșită din comun, pericolele birocratizării, consecințele interpretării abuzive date centralismului democratic și nerespectării principiilor eticii revoluționare, spectrul cultului personalității lui Stalin etc.), refuzul obstinat al lui Valeriu Marcu, precum și al altora, de a recunoaște pe adevărații aliați ai intelectualității în acel moment de cumpănă, ca și eroarea flagrantă de a miza pe false antinomii (individ, elite/masse), investind în iluzoria « revoluție conservatoare » proclamată cîndva de Hugo von Hofmannsthal, dezvăluie odată mai mult simptomele unei profunde crize a spiritului, inapt să reacționeze la provocarea totalitară altfel decît prin perplexitate și confuzie disperată. Este semnificativ, printre altele, și chipul în care Valeriu Marcu își diversifică acum contactele și relațiile, între care se numără, în afara mai vechilor legături « la stînga », un Ernst Jünger, considerat drept unul dintre purtătorii de cuvînt literari ai conservatorismului, politologul Ernst Niekisch, teoreticianul unui *Nationalbolschewismus*, politicieni de centru, precum cancelarul Heinrich Brüning și ministrul său Gottfried Treviranus, ofițeri ai Reichswehrului, de talia generalului von Seeckt, fost comandant șef al armatei, sau a generalului von Schleicher, viitorul cancelar din 1932. (Klaus Mann, de altfel, va consemna în memoriile sale că « Valeriu Marcu este, dintre cei pe care-i cunosc, singurul literat ce cultivă compania unor domni atît de nesau chiar anti-literari. . »). « Neutralismul » său afișat, — mergînd pînă la a-i cita alături, drept figuri exemplare ale jurnalisticii, pe Carl von Ossietzky, Theodor Wolff și. . . Friedrich Hussong, redactorul șef al publicației reacționare *Lokalanzeiger*, — rezonabil poate în vremuri normale, a apărut însă în ochii multora, în acei ani de confruntare înverșunată dintre stînga și dreapta, ca o abjurare; Willy Münzenberg îi reproșa în 1930 ușurința cu care, dat fiind saltul de la publicațiile, inerent marginale, în care debutase și pînă la marile cotidiene liberale *Vossische Zeitung* și *Berliner Tageblatt*, ce-l solicitau acum, acceptase statutul de « scriitor burghez, încîntat astăzi de elogiile din presa marii burghezii, tot așa cum ieri le batjocorea alături de noi ». Aluzia la « îmburghezirea » fostului « rebel », căruia succesul și recunoașterea publică îi îmbunătățiseră sensibil situația materială, (trădînd o anume

precipitare, firească, probabil, la meteci, în a se « stabiliza »), reprezintă, desigur, un reflex simplist al temperaturii prea încinse a polemicii. Nu pot fi trecute cu vederea însă preferințe filozofice și literare noi, ce-i nuanțează gîndirea și îi marchează, fără doar și poate, opera: de la Friedrich Nietzsche, Leopold von Ranke, Jakob Burckhardt pînă la Hans Delbrück, Oswald Spengler, Carl Schmitt, nume ce mărturisesc despre o manifestă infuzie ideologică conservatoare. De această dată, aceleași limite individualiste îl feresc pe Valeriu Marcu de ipostaza « acelor intelectuali polemizînd cu propria lor rațiune », avocați ai « mitului dictaturii », ai tentațiilor « eroice », naționaliste și în ultimă instanță războinice, brutalitate irațională pe care nu încetează s-o demaște. În 1927, într-un eseu publicat în *Neue Rundschau*, el medita la destinul a două personaje, iremediabil opuse, din epoca Revoluției franceze: Jean-Paul Marat, liderul iacobin binecunoscut, și Antoine de Rivarol, gazetarul regalist nu mai puțin celebru, întruchipînd ambele aceeași ipostază a independenței intelectuale, a spiritului viu, insurgent, insubordonat încremenirii; eșecul celor doi, față în față cu filistinismul mediocru, hrănind extrema intoleranță, a forțelor colective care îi acaparează, nu lasă loc nici unor iluzii. « Absurdul a constituit dintotdeauna o forță ! », constata Valeriu Marcu trei ani mai tîrziu (în *Berliner Tageblatt*), aproape împăcat cu această amară certitudine.

Îl va impresiona cu atît mai profund gestul singular al unui Benedetto Croce, care, în pofida « indignării » vociferate a notabilităților mussoliniene, se ridicase în Senatul Italiei fasciste împotriva « ordinii » totalitare a regimului. *Ein Kopf ist mehr als dreihundert Kehlköpfe* (« Un singur cap face mai mult decît trei sute de laringe »), va scrie atunci Valeriu Marcu, într-un percutant articol publicat în *Literarische Welt*, reluat apoi în volumul *Männer und Mächte der Gegenwart*. În acest superb moment de revoltă individuală se regăsește unul dintre gîndurile obsesive ale tînărului autor, leitmotiv marcant al unei opere care, după mijlocul deceniului al treilea, își va contura treptat identitatea inconfundabilă. « Libertatea reprezintă un bun inalienabil al individului » — propoziția, provenind dintr-un text publicat în exil, în *Das Neue Tagebuch*, sintetizează, ușor sentențios, o profesie de credință și, concomitent, definește un obiect de studiu. Căci, pe urmele dilemelor sale interioare, interesul lui Valeriu Marcu se îndreaptă către raporturile fundamentale dintre individ și masă, între libertate și dictatură, între reacțiune și revoluție. O componentă temperamentală determină, fără îndoială, acel « impuls imperios către sinuozitatea aventurii sufletești » (despre care vorbește într-unul din capitolele autobiografice ale unui manuscris neterminat), concretizat în « setea de a cunoaște resorturile intime ale istoriei » — care l-a îndemnat să străbată în lung și-n lat Europa războiului și a convulsiilor postbelice, « sărac, flămînd, disprețuind primejdia ». Ca și Machiavelli cîndva, al cărui destin și l-a asumat drept model, Valeriu Marcu se dezvăluie a fi « un candid îndrăgostit al puterii », în apropierea căreia s-a strecurat, « dar nu pentru a stăpîni, ci doar pentru a privi »; i-a cunoscut îndeaproape pe mulți dintre protagoniștii istoriei contemporane: « e o senzație comică să citești în cărțile de istorie despre evenimente la care ai participat direct », îi scria el lui Ernst Jünger în 1937. Bun dialectician, educat la școala lui Hegel, Marx și Lenin, Valeriu Marcu trăiește un acut sentiment al procesualității, al devenirii istoriei în chiar aparent opacele evenimente cotidiene, această fascinație a prezentului — « căci niciodată în trecut nu s-au întîmplat atîtea în decursul a doar două decenii » — constituind, după opinia sa, adevărata cheie a înțelegerii trecutului, « cea mai bun școală a istoriei ». Desigur, propoziția reciprocă este și ea valabilă: istoria oferă fără doar și poate cheia ei de înțelegere și interpretare a faptelor prezentului; « mulți învățați — și dintre aceștia Valeriu Marcu îl invocă adesea pe Franz Nehring, — au devenit politicieni prin a fi mai întîi istorici ».

Tot astfel cum « astăzi ar fi necesară o carte despre politică în sensul celei scrise cîndva de Machiavelli », la fel de bogată în învățăminte putea fi o carte despre Machiavelli și epoca sa, ceea ce, în monografia pe care i-a dedicat-o mai tîrziu, în exil, Valeriu Marcu a demonstrat cu prisosință. Personajele politice contemporane portretizate în *Schatten der Geschichte* și *Männer und Mächte der Gegenwart* (Joseph Caillaux, Paul Painlevé, Alexander Stamboliiski, Aristide Briand, Grigori Zinoviev, Lev Trotki, Cristian Rakovski, Karl Radek, Georges Clemenceau, Ferdinand Foch, Kemal Atatürk, V. I. Lenin) nu reprezintă pentru el decît, precum titlul primului volum o atestă, « umbre ale istoriei ». Pe de altă parte, în marile sale investigații istorice, care l-au consacrat, se oprește asupra unor momente de cotitură, de « cumpănă a puterii », determinante pentru evoluțiile politice ulterioare: epoca Renașterii în Italia *(Machiavelli. Die Schule der Macht)*, *Reconquista* și instaurarea regimului Inchiziției în Spania *(Die Vertreibung der Juden aus Spanien)*, epoca Războiului de 30 de ani, a lui Richelieu și a revoluției engleze (*Die Geburt der Nationen. Von der Einheit des Glaubens zur Demokratie des Geldes*), Germania războaielor napoleoniene (*Das grosse Kommando Scharnhorsts*), instaurarea celui de-al doilea Reich în 1871 (*1871* și *Die Sozialistengesetze im kaiserlichen Deutschland*), revoluțiile ruse din 1905 și 1917 (*Lenin. 30 Jahre Russland*), analizînd îndeaproape fenomenele și instrumentele specifice ale puterii și exercițiului ei în era modernă: birocrația, armata, finanțele, propaganda, biserica, partidele politice, etc. Trimiterile către prezent sînt clare de cele mai multe ori (precum în *Scharnhorst*, unde atenția acordată operei de regenerare a armatei prusiene după înfrîngerea în războaiele cu Napoleon I implică, mutatis mutandis, obiectivele similare ale Reichswehrului după tratatul de la Versailles, sau în *Die Vertreibung der Juden aus Spanien*, apărută în 1934 și premonitorie pentru prigoanele rasiale în Germania hitleristă și holocaustul), ca și, dealtfel, « ideile primite » din arsenalul acelui *Kulturpessimismus*, de care politologul se simte irezistibil atras. În scrierile de după 1930, Valeriu Marcu reia insistent, de pildă, sugestii din teoriile unor Spengler, Carl Schmitt, Hans Delbrück, Arthur Moeller, critice la adresa efectelor, chipurile « alienante », ale progresului și « modernității », care ar fi uzurpat echilibrul interior al individului și al societății, crezînd a le opune vechile valori prusiene, promovate de un Clausewitz, Scharnhorst, von Stein, mai tîrziu de Bismarck, sau și mai vechiul ideal al unui Reich centralizat, puternic, condus în numele unui autoritarism luminat și moderat, capabil a anihila orice tendințe centrifuge și extremiste. Eșecul guvenării Brüning, — ultima tentativă de rezistență « burgheză » în fața valului hitlerist, — pentru care, indirect, pleda utopia despre o putere inteligentă, eficientă, supusă controlului rațiunii, se integrează, în definitiv, în acel tablou totalizant al devenirii istoriei ce conturează, între legi și accidente, între obiectivitate și întîmplare, viziunea sa aproape profetică asupra unui viitor « cumplit, aspru, nepăsător și crud ».

Dacă servituțile jurnalisticii « de partid » (și ale jurnalisticii în general) i se par lui Valeriu Marcu prea strîmte, și, într-un anume sens, deformante, pentru a investiga și lumina zonele « de umbră » ale cotidianului și, nu mai puțin, ale istoriei făurite de acest cotidian, soluția nu putea fi găsită decît pe teritoriul mai liber, în conținut și formă, al eseului. « O victorie asupra automatelor, un triumf al calității », exclama el, comentînd admirativ un volum al lui Kurt Tucholsky, aflat, crede, mult deasupra limitelor impuse de jurnalistica propriu-zisă. Mai vechea controversă cu privire la natura « literară » sau « publicistică » a eseului, controversă care, în epocă, a suscitat dezbateri aprinse (ca, de exemplu, atunci cînd Thomas Mann a propus, în 1926, deschiderea secției literare *(Sektion für Dichtkunst)* a Academiei Prusiene unor « eseiști » precum Friedrich Gundolf, Ernst Bertram, Alfred Kerr), nu pare însă să-l fi preocupat în chip special pe Valeriu Marcu. Insistă mai curînd

asupra calității sale de « politischer Schriftsteller », delimitîndu-se explicit de imaginea consacrată a istoricului, — « Nu mă consider deloc istoric », declara într-o notă din *Tagebuch*, à propos de volumul *Männer und Mächte der Gegenwart*, — și, concomitent, de convențiile scrierii istoriei, în ipostaza ei pozitivistă. Pe Ranke îl admiră tocmai pentru oroarea sa de mecanicism, pentru răbdarea de a surprinde unicitatea, complexitatea fiecărui fenomen în parte, pentru rezerva sceptică față de suprafața, adesea înșelătoare, a faptelor și lucrurilor, ca și față de certitudinile preconcepute « în balconul comod al vreunei dogme ». Teza după care « adevărata istorie este cea pe care nimeni n-o poate reconstitui », supralicitînd ideile « școlii critice », de la David Hume la Jakob Burckhardt și Hans Delbrück, o regăsim frecvent, mereu reluată, în meditațiile « teoretice » ale lui Valeriu Marcu. « Istoria apare aici ca un mozaic de fapte, portrete și reflecții », lipsită de « spirit ordonator și de etosul voinței de a ordona », constata Ludwig Marcuse, recenzînd volumul *Die Geburt der Nationen*, unde, odată mai mult, această « skeptische Geschichtsschreibung » este asumată programatic: « Eroii acelui timp . . . și-au luat tainele în mormînt ». Spațiu al confruntării de ipoteze, al problematizării, al experimentului, eseul, gen pe care Hugo Friedrich l-a numit odată, cu dreptate, « Prosa der offenen Form », convine de minune unei asemenea maniere a investigației în trecut și în prezent, ce conturează, după propria expresie a lui Valeriu Marcu, « schițe străvezii pe un perete alb, șterse din cînd în cînd de apele ploii ». Însăși preferința pentru biografia istorică, domeniu în care a excelat cu deosebire, decurge în ultimă instanță din aceeași stare de perplexitate a cercetătorului în fața fluxului « rece și neînsuflețit » al evenimentelor, ultima încercare de a le birui « anarhia », de a le subordona unei aparențe sistematice. Dincolo de cultul individualist al personalităților excepționale, dominate, crede el, de « instinctul primar al puterii », Valeriu Marcu divaghează cu grație, sondînd psihologii diverse, marcînd, în cea mai bună tradiție a economiei politice marxiste, factorii economici de progres, reconstituind la nivelul mentalului acea istorie « nescrisă, sugestionată, dorită », premiza esențială a celei, mai tîrziu, « oficiale ». A fost deseori pomenit împreună cu Emil Ludwig (« un măgar entuziast », cum îl denumea într-o scrisoare către Gottfried Treviranus) și André Maurois, maeștri ai biografiei « romanțate », scriitori cu care anumite trăsături comune îl înrudesc fără doar și poate. Succesul de public al cărților lui Valeriu Marcu, cu nimic mai prejos de al acestora, se datorează nu doar acelui tip de « istoriografie foiletonistică », ca manipulare conștientă a senzaționalului, pe care recenzenți mai puțin binevoitori n-au ezitat să i-o atribuie, ci, credem noi, mai ales « literarității » lor, capacității de a produce ceea ce esteticienii numesc « desfătare » prin date intrinseci textului, de la acel « grandios elan stilistic » și « patos galic », apreciate de Axel Eggebrecht, pînă la utilizarea, cu o dexteritate de invidiat, a tuturor modalităților narative tipice prozei de ficțiune (narațiune auctorială și personală, comentariu, descriere, monolog interior, *erlebte Rede*). Scriind despre Bernard Shaw, pe care îl admiră fără rezerve (în aceeași măsură ca și pe Anatole France și Heinrich Mann), Valeriu Marcu își definește, implicit, programul: « Claritatea imaginii istorice pe care el o oferă a fost deseori utilizată drept argument împotriva sa. Istoricului și scriitorului i se reproșează superficialitatea, se pretinde că marile evenimente i-ar fi servit doar la fabricarea unor simple comedii, bune la rîs și la succesul de casă. Stilul ușor, elegant, curgător, ar trăda, chipurile, un caracter superficial ! Cei ce invocă asemenea argumente descoperă 'profunzimea' doar atunci cînd lectura îi plictisește, iar stimabilul autor adoptă poza alesului între aleși ». A rezistat însă tentației de a scrie proză de ficțiune, — un an după ce publicase biografia lui Scharnhorst, medita, de pildă, într-un articol din *Literarische Welt*, asupra unui posibil « roman al comandantului de oști », mai — ales pentru că « știa (ca și istoricul austriac Karl Tschuppik, căruia Valeriu Marcu îi consacra acest comentariu n.n.) că destinele umane pot fi mai puternice și mai surprinzătoare decît imaginația oricît de temerară. Știa că fiecare dintre cărțile lui Ranke, Mommsen, Gibbon sau Gregorovius este concomitent un roman fluviu, iar un roman istoric . . . nu poate fi nici roman și nici istorie ». De aici și preferința sa apăsată pentru o literatură a autenticității, în genul celei a lui Jack London, pe care îl analizează cu simpatie; dealtfel, eseurile sale despre scriitori și cărți (despre Baudelaire, Stendhal, Anatole France, Bernard Shaw, Panait Istrati, G. K. Chesterton, Ignazio Silone etc.) au în vedere cu deosebire această relație a literaturii cu « realitatea devenirii istorice ». Valeriu Marcu a știut să păstreze o semnificativă distanță față de « obiectele » investigațiilor sale, intuind cu exactitate limita dincolo de care istoria se devalorizează într-o mai mult sau mai puțin ieftină « romanțare » sau, în cazul special al biografiei, în « admirare » a personalităților transformate în « eroi ». Plasticitatea expresiei (într-o limbă care nu i-a fost maternă) se întîlnește în textele sale cu ironia de sorginte france-iană, — « o zeflemea bonomă, zeflemeaua latinului ce trădează o delicatețe copilărească, aproape înduioșătoare », cum o caracteriza Willy Haas, — iar mai tîrziu cu un scepticism manifest, deviat uneori pînă la ceea ce Joseph Roth numea la el « cinism sociabil » și care, în anumite momente, a produs în jur iritare și suspiciune. Se adaugă aici fantezia și tentația moralistă, înclinația spre metaforă și spiritul ludic, neliniștit, amator de paradoxuri, aforisme și contradicții, șocant, demolator de clișee, provocator, dar mai ales acele cîteva calități fundamentale, pe care omul Valeriu Marcu le-a transmis asupra operei: o temeinicie ieșită din comun a investigației documentare, darul deosebit de a construi din analize o sinteză, libertatea interioară față de prejudecăți și dogme. Libertatea unui « vagant al spiritului », cum i-a spus cîndva, într-o fericită formulare, Ludwig Marcuse . . .

Corespondența, în cea mai mare parte inedită, pe care o publicăm în paginile următoare, traversează întreaga perioadă de exil a lui Valeriu Marcu, din 1933 și pînă la brusca sa dispariție din decembrie 1942. Plecarea destul de precipitată din Germania, la puțină vreme după investirea lui Hitler cu calitatea de cancelar al Reichului, nu se datorează doar temerilor legate de originea « neariană » a sa și a soției sale Eva. Adversitatea lui față de fascism era binecunoscută; nu o dată semnalase primejdia « despărțirii de Europa », a agresiunii primare împotriva spiritului european, identificat de el în « toleranță », « gust », « sensul proporțiilor », « autonomia spiritului », « libertate individuală ». Observator perspicace al desfășurărilor politice, Valeriu Marcu a întrevăzut ascensiunea naziștilor (nu s-a lăsat înșelat, de exemplu, de vremelnicul lor insucces electoral din 1928), cu tot lanțul de tragice consecințe; Ernst Jünger își amintește de o semnificativă remarcă a acestuia, de pe cînd se plimbau, prin anii '30, între vilele cartierului berlinez Dahlem: « Mult aș mai dori să știu cine va locui aici peste vreo zece ani. Alții decît cei de astăzi, cu siguranță ».

Odiseea emigrației lui Valeriu Marcu nu diferă decît în puține momente de « tiparul » atîtor și atîtor destine scriitoricești, marcate implacabil de blestemul expatrierii. « Dacă în statele totalitare scriitorul se simte apăsat de mecanismele aservirii sale, emigrantul simte apăsarea depărtării, scria el în acei ani. Noile obișnuințe, gusturi, reflexe ale celor din patrie îi devin tot mai mult o taină. Dar, odată salvată făptura, el mai poate încă ani în șir, în cuvintele izvodite de un suflet ultragiat, să spună liber ceea ce crede ». Recunoaștem, în mesajele auto-cenzurate către Ernst Jünger, rămas în Germania, ca și în cele adresate tovarășilor de exil Hermann

Kesten, Leopold Schwarzschild, Heinrich Mann, îngrijorările și disperările, dilemele și speranțele unei existențe dificile, mereu amenințate de nevoi cotidiene și de nesiguranța zilei de mîine. La Berlin, noii guvernanți n-au întîrziat în a-i aplica, în absență, tratamentul brutal față de emigranți: întreaga sa bibliotecă, numărînd aproape douăzeci de mii de volume, a fost pur și simplu confiscată. Din sudul Franței, unde se afla, reacția sa, amară în fond, nu-și refuză însă speranța. « Faptul că nu mă aflu în Germania mă paralizează pe trei sferturi », îi scria la 24 ianuarie 1936 lui Ernst Jünger, adăugînd însă că « mai sper ca relativa mea tinerețe să mai apuce nopți petrecute în lungi convorbiri alături de dumneavoastră ». Argumentul pe pe care și-l invocă mereu — « Culmea a ceea ce Germania a produs vreodată se numește « autonomia spiritului ». Această autonomie posedă o forță dinamizatoare, în care Fichte, Hegel și Clausewitz au crezut, și în care și eu, la rîndul meu, cred » — este permanent confruntat cu știrile din Germania, pe care le adună pe diferite canale, și din care orice semn de nemulțumire sau rezistență, consemnat cu grijă în corespondența cu politicianul catolic Gottfried Treviranus, emigrat în Anglia, (corespondență pe care o vom publica cu alt prilej), devine, chiar și vremelnic, o sursă de optimism. « Adevărata dinamizare abia începe, îi scria Valeriu Marcu la 17 decembrie 1938. Iar această dinamizare se va întoarce împotriva lui Hitler. Schimbarea se va produce în Germania, atîta vreme cît Germania mai există . . . Hitler reprezintă doar un provizorat ». Relațiile pe care le cultivă cu diverse grupuscule de opozanți din interior par a-i confirma, cel puțin un timp, pronosticurile politice. Pe de altă parte, îl regăsim pe Valeriu Marcu nu mai puțin angajat în campania anti-hitleristă a opoziției din exterior; proiectează, împreună cu Treviranus, editarea unei reviste, publică cu regularitate în revista lui Leopold Schwarzschild *Das Neue Tagebuch*, se află printre fondatorii organizației *Bund Freie Presse und Literatur*, alături de Alfred Döblin, Klaus Mann, Leopold Schwarzschild, Hermann Kesten, Walter Mehring, și chiar, fascinat de rezistența Republicii Spaniole în fața asaltului fascist, plănuiește în 1937 o călătorie pe frontul de la Bilbao. Pe de altă parte, mai vechi conflicte, dar și impresia bulversantă pe care i-o produc procesele staliniste, cărora le-au căzut victime și vechi bolșevici, cunoștințe de tinerețe, apoi pactul Ribbentrop-Molotov, îl determină să refuze cu obstinație colaborarea în cadrul unui larg « front popular » al emigranților. Atmosfera devine, din pricina evenimentelor, tot mai încărcată, și nici măcar prieteniile durabile, cum se vor dovedi cele cu René Schickele, Heinrich Mann, Walter Hasenclever, sau, prin anii '40, cu André Gide și André Malraux, nu pot risipi apăsătorul sentiment de izolare, ce-și va pune amprenta și asupra proiectelor sale scriitoricești. După *Die Vertreibung der Juden aus Spanien* și *Machiavelli*, cărți de mare succes (și, după opinia noastră, cele mai reprezentative pentru întreaga-i operă), Valeriu Marcu nu va mai reuși să definitiveze nici un manuscris; « încerc să scriu în ciuda evenimentelor, dar cînd deschid radioul mă cutremur », nota el în martie 1939. Odată ajuns, după interminabile peripeții, la New York, sînt necesare alte și alte eforturi pentru a-și reînnoda contactele, dar mai ales pentru a-i convinge pe editori. Moartea l-a surprins fulgerător, (infarct miocardic), în apartamentul lui Gottfried Treviranus, citind prietenilor un capitol, tocmai încheiat, dintr-o carte la care a lucrat febril pînă în ultima clipă.

Am ales spre traducere eseul consacrat de Valeriu Marcu vechiului său prieten Panait Istrati, deși poate alte texte l-ar fi înfățișat cititorilor români într-o ipostază mai fidelă, pentru a marca o relație afectivă cu pămîntul țării de baștină, relație care n-a încetat niciodată. După ce, în 1922, legația română din Berlin a refuzat să-i elibereze un pașaport pentru a se reîntoarce în România, Valeriu Marcu nu va mai întreprinde asemenea tentative. (Diplomația română își va lua față de Valeriu Marcu revanșa de onoare în 1940, cînd, în Franța regimului de la Vichy, consulul român din Béziers va contribui decisiv la plecarea sa precipitată, via Spania și Portugalia, spre S.U.A.). Legăturile cu familia și cu prietenii din țară rămîn însă neschimbate; e semnificativă apariția numelui său, în dreptul unui studiu intitulat *1871*, în numărul 2/1934 al *Revistei Fundațiilor Regale* de sub direcția lui Paul Zarifopol, după ce timp de 14 ani, de la ultimul articol publicat în *Socialismul*, nu mai semnase în presa românească — avem motive să presupunem că Radu Cioculescu, îngrijorat de starea materială a proaspătului emigrant, a fost intermediarul. În ziarele și revistele berlineze se va ocupa, un timp, și de probleme românești: debutul său în *Tagebuch* l-a constituit, de pildă, o sarcastică notă asupra renunțării la tron a prințului moștenitor Carol, viitorul Carol al II-lea. Anii petrecuți în România, și, mai ales, experiența sa în cadrul partidului social-democrat, sînt rememorați sporadic în cîteva eseuri, dintre care două (publicate în 1926 și 1938) îl evocă pe mentorul său politic bucureștean, doctorul Cristian Rakovski; episodul propriei arestări și condamnări de către un tribunal militar german în Bucureștiul ocupat, în 1918, este narat într-un manuscris autobiografic fragmentar, păstrat într-o arhivă new-yorkeză.

Ni se par simptomatice pentru receptarea europeană a operei lui Valeriu Marcu și cele cîteva ecouri românești ale cărților sale, în *Convorbiri literare* (recenzie de Al. Tzigara-Samurcaș), *Politica* (semnează Em. Bucuța), în *Adevărul literar și artistic*, *Unu*, *Vorwärts* din Cernăuți, *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, *Das geistige Rumänien* din Arad, etc.

REPERE BIO — BIBLIOGRAFICE

1899 3 MARTIE se naşte la Bucureşti Valeriu Marcu.
Tatăl, Samuel Marcu (fiu de croitor), absolvent al Politehnicii din Zürich, a devenit director al filialei din Bucureşti a societăţii germane de electricitate AEG. Mama, Anette Marcu, născută Krauss, era licenţiată în ştiinţe naturale. Familia locuieşte multă vreme într-o casă de pe strada Labirint.
Valeriu Marcu urmează şcoala primară în Bucureşti.

APROX. 1912 este trimis să continue liceul la Viena, într-un internat. Intră în contact cu grupuri radicale de tineri, mulţi dintre ei social-democraţi. Face cunoştinţă cu Joseph Roth.

1913 în pofida vîrstei, frecventează la Bucureşti clubul şi adunările socialiste. Cunoştinţa cu doctorul Cristian Rakovski, militant de seamă al mişcării socialiste este determinantă pentru opţiunile tînărului. Este prezentat lui Lev Troţki, care, în calitate de corespondent de război al unor ziare ruseşti pe fronturile conflagraţiei balcanice, se întîlneşte în capitala României cu C. Dobrogeanu-Gherea şi cu Cristian Rakovski.

1914 AUGUST izbucneşte primul război mondial. România se declară neutră.

1915 este arestat la Viena, învinuit de a fi scris pe ziduri lozinca « Vive la France ! ». Pleacă de urgenţă la Bucureşti, întrerupîndu-şi studiile.

1915—1916 activează la Bucureşti în rîndurile tineretului socialist. Este de cîteva ori arestat, împreună cu Gheorghe Cristescu. Face cunoştinţă cu Panait Istrati.

1916 este trimis de familie la Zürich, pentru a-şi da bacalaureatul. Recomandat de Rakovski, ia legătura cu cercul tinerilor socialişti « zimmerwaldieni », organizaţi, sub conducerea lui Willy Münzenberg, într-o « Internaţională a tineretului ». Este antrenat în munca organizatorică şi propagandistică a biroului Internaţionalei. Face cunoştinţă cu Lev Martov, Karl Radek, Paul Levi şi, finalmente, cu Lenin. Debutează în revista *Jugend-Internationale*, nr. 4/1916, cu o evocare a Comunei din Paris *(Die Pariser Blutwoche)* şi cu o notă despre mişcarea socialistă de tineret din România.

AUGUST România intră în război cu Puterile Centrale.
Lenin îi încredinţează lui Valeriu Marcu o misiune conspirativă în Rusia. La Paris îi întîlneşte pe Troţki, pe Charles Rappaport, pe deputaţii socialişti Raffin-Dugens şi Brizon. Pe ruta Calais, Dover, Londra, Newcastle, Bergen, Oslo, Stockholm, Torneo, Haparanda, Helsinki ajunge în noiembrie la Petrograd. Este arestat după cîteva zile şi expulzat. Ajuns la Bucureşti, este pus sub supraveghere şi din nou arestat. Va fi eliberat după 6 decembrie, cînd trupele germane ocupă Bucureştiul.

1917—1918 lucrează ca redactor la cotidianul *Scena*, condus de Adolphe de Herz şi D. Karnabatt, la care mai colaborează Al. Macedonski, Ion Slavici, Al. Davila, Adrian Maniu, Gala Galaction, Liviu Rebreanu, ca şi tinerii socialişti Ion Pas, Barbu Lăzăreanu, Felix Aderca, Eugen Relgis, I. Peltz. Publică aici îndeosebi articole consacrate literaturii şi culturii germane: despre Lessing, Goethe, Heine, Theodor Storm, Gerhart Hauptmann, Hermann Sudermann, Arthur Schnitzler, Heinrich Mann, Hermann Bahr, Frank Wedekind, Bernhard Kellermann.
Activează semi-legal în cadrul secţiunii socialiste bucureştene, alături de Gheorghe Cristescu, C. Titel-Petrescu, Al. Constantinescu, D. Pop, Ghiţă Moscu. Se ocupă de propaganda anti-războinică în rîndurile trupelor de ocupaţie. În martie 1918 este arestat după ce redactase, tipărise şi răspîndise un manifest anti-german. Un tribunal militar îl condamnă la deportare în Germania. Este deţinut la Rastatt pînă la 6 noiembrie.

1918 NOIEMBRIE armistiţiul dintre Germania şi aliaţi. Izbucneşte revoluţia din Germania. Kaiserul abdică şi se proclamă Republica. Liderul social-democrat Friedrich Ebert devine cancelar.

DECEMBRIE Congresul sfaturilor predă puterea guvernului. Are loc congresul de constituire a Partidului Comunist din Germania (KPD).
Valeriu Marcu se reîntoarce în Elveţia pentru a-şi încheia, la rugămintea părinţilor, studiile.

1919 este semnalat în Ungaria, printre colaboratorii liderului comunist Bela Kun.
revine în Germania, ca activist al Cominternului în rîndurile tineretului. Reprezintă tineretul socialist din România în organele Internaţionalei Comuniste a Tineretului, constituită în noiembrie 1919 la Berlin ; secretar al Internaţionalei este Willy Münzenberg. Tot în noiembrie participă la conferinţa secretă de la Frankfurt am Main a secretariatului pentru Europa occidentală al Cominternului, alături de Clara Zetkin, Y. S. Reich, Sylvia Pankhurst, Karl Frank şi Mieczislaw Bronski.

1920 trimite corespondenţe ziarului bucureştean *Socialismul*, în care pledează pentru afilierea socialiştilor români la Comintern.
este arestat şi deţinut împreună cu Karl Radek la închisoarea berlineză Moabit, în urma manifestaţiilor muncitoreşti din ianuarie împotriva deciziei guvernului Bauer de a dizolva sfaturile din întreprinderi. În martie se afla la Milano. Este semnalat şi la Viena.
revine în Germania, unde devine colaborator apropiat al preşedintelui KPD, Paul Levi.

1921 MARTIE ca urmare a divergenţelor de fond cu delegaţii Cominternului în frunte cu Karl Radek, Paul Levi şi Clara Zetkin demisionează din conducerea KPD. Levi se va retrage la scurt timp din partid, însoţit de mai mulţi tineri intelectuali, printre care şi Valeriu Marcu ; întemeiază o nouă grupare, intitulată *Kommunistische Arbeitergemeinschaft* (KAG). Valeriu Marcu îşi inaugurează colaborarea la publicaţia lui Paul Levi *Unser Weg*, cu un articol intitulat *Zur Krise der Kommunistischen Internationale* (nr. 1/1921).

1921 APRILIE participă la Jena la cel de-al II-lea Congres al Internaţionalei Comuniste a Tineretului, unde polemizează în birou şi în plen cu Alfred Kurella, reprezentantul liniei Cominternului. Continuă să colaboreze la revista *Jugend-Internationale* pînă în iunie 1921.
călătoreşte în Rusia Sovietică (ca participant la a doua fază a Congresului, desfăşurată la Moscova). Este primit de Lenin, de Troţki, de Rakovski.
publică în editura Junge Garde (sub pseudonimul Wallmar) broşura *Die weisse und rote Armee*, integrată în seria « Internationale Jugend-Bibliothek », şi prefaţată de Willy Münzenberg.
se bucură de sprijinul lui Walther Rathenau, viitorul ministru de externe, prieten al tatălui său.

1922 trăieşte la Berlin. Este vizitat de sora şi cumnatul său (Giurcăneanu), care încearcă zadarnic să-i obţină un paşaport din partea legaţiei române din Berlin pentru a se reîntoarce în ţară, socotit fiind « comunist periculos ». Îşi cîştigă existenţa ca gazetar la publicaţii de stînga.
Walther Rathenau este asasinat de un extremist de dreapta.
se află, probabil, în Italia, imediat după preluarea puterii de către Mussolini.

1923 colaborează un timp la revista *Sichel und Hammer*, editată de Willy Münzenberg.

1924 scrie permanent la revista lui Paul Levi *Sozialistische Politik und Wirtschaft*. Nu împărtăşeşte însă decizia acestuia de a se alătura partidului social-democrat.
publică la Neuer Deutscher Verlag (girată deasemenea de Willy Münzenberg) eseul *Imperialismus und Friede, Raubkrieg und Revolution*, pe care îl semnează cu pseudonimul Gracchus. Tot aici îngrijeşte şi prefaţează, în seria « Redner der Revolution », ediţii populare ale cuvîntărilor lui Robespierre şi Saint-Just.

1925 îşi începe colaborarea la *Literarische Welt*, cu articolul *Lenin als Stilist* (nr. 2/1925).

1926 începe să publice în *Weltbühne* (cu un pamflet anti-fascist intitulat *Die alten und die neuen Römer*, nr. 22/1926) şi în *Tagebuch* (*Prinz Carol von Rumänien*, nr. 2/1926).
La editura Hoffmann & Campe (Berlin-Hamburg) îi apare volumul *Schatten der Geschichte*, cu recenzii favorabile în *Weltbühne*, *Literarische Welt*, *Die schöne Literatur* etc.

1927 debutează în *Neue Rundschau*, cu eseul *Jean-Paul Marat und Antoine de Rivarol, oder Revolution und Konterrevolution* (nr. 5/1927). Începe o colaborare de durată la *Berliner Tageblatt* şi *Vossische Zeitung*.
publică la E. Laubsche Verlagsbuchhandlung eseul *Der Rebell und die Demokratie*.
apare la Paul List Verlag (Leipzig) volumul *Lenin. 30 Jahre Russland*, cu recenzii favorabile în *Die Literatur*, *Literarische Welt*, *Weltbühne*, *Die Gesellschaft* etc. şi defavorabile în *Die neue Bücherschau*. Cartea se va traduce în Anglia (la V. Gollancz ltd.), S.U.A. (la Macmillan), Franţa (la Payot), Italia (la Mondadori).

1928 obţine naturalizarea prusiană. Începe să fie înregistrat în *Kürschners Deutscher Literatur-Kalender*.
publică la Paul List Verlag (Leipzig) volumul *Das grosse Kommando Scharnhorsts*, cu recenzii favorabile în *Deutsche Rundschau*, *Preussische Jahrbücher*, *Vossische Zeitung*, *Literarische Welt* etc.
face cunoştinţă cu generalul von Seeckt şi cu alţi înalţi ofiţeri ai Reichswehr-ului.

1929 publică la Paul List Verlag (Leipzig) o a doua ediţie, corectată şi adăugită, din *Schatten der Geschichte*, cu recenzii favorabile în *Querschnitt* şi alte publicaţii.
moare, în condiţii neclare, Paul Levi. Valeriu Marcu este unul dintre vorbitorii la adunarea de doliu.

1930 MARTIE se formează cabinetul centrist, condus de Heinrich Brüning. La alegerile pentru Reichstag, din luna septembrie, naţional-socialiştii obţin un eclatant succes.
apare în *Berliner Tageblatt* eseul lui Valeriu Marcu intitulat *Mythos der Diktatur* (15 februarie).
publică la Gustav Kiepenheuer Verlag (Berlin) volumul *Männer und Mächte der Gegenwart*, cu recenzii favorabile în *Literarische Welt*, *Die Literatur* etc. Cartea se va traduce în Anglia (la G. G. Harrap), şi în S.U.A. (la Vicking Press).
devine un apropiat al lui Ernst Jünger.

1931 IULIE se căsătoreşte cu Eva Gerson.
publică la S. Fischer Verlag (Berlin) volumul *Die Geburt der Nationen*, recenzat favorabil în *Tagebuch*, *Neue Rundschau* etc. Cartea s-a tradus în S.U.A. (la Vicking Press).

1932 IUNIE guvernul Brüning demisionează. La alegerile din iulie, sub noul guvern von Papen, naţional-socialiştii devin cel mai puternic partid din Reichstag. În alegerile din noiembrie ei înregistrează însă un semnificativ recul. În decembrie se formează un nou cabinet, condus de generalul von Schleicher.

1933 IANUARIE Adolf Hitler este numit cancelar al Reichului. După incendierea Reichstagului şi suspendarea garanţiilor constituţionale (28 februarie) se declanşează primul val al emigraţiei. Împreună cu soţia sa, Valeriu Marcu părăseşte Germania şi, după o scurtă escală în Austria, se stabileşte în sudul Franţei, iniţial la Par Leucate, de pe Aude, apoi la Nisa. Poliţia berlineză îi confiscă biblioteca, pe care o va recupera doar parţial, la intervenţia unor prieteni.

1934 soţia sa naşte o fetiţă pe care o numesc Monica.
se reîntîlneşte la Nisa cu Panait Istrati.
publică la editura Querido (Amsterdam) volumul *Die Vertreibung der Juden aus Spanien*, recenzat favorabil în *Neue Vorwärts*, *Das Neue Tagebuch*, *Aufruf* etc. şi defavorabil în *Neue Deutsche Blätter*. Cartea se va traduce în S.U.A. (la Vicking Press), în Olanda (la Wynman) şi Argentina (la M. Gleizer).
publică în *Jahrbuch* (1934—1935), editat la Allert de Lange (Amsterdam), studiul intitulat *Kräfte und Widersprüche deutscher Einheit*.
publică la Bucureşti, în *Revista Fundaţiilor Regale*, nr. 2/1934, studiul cu titlul **1871**.

1935 lucrează un timp în cîteva biblioteci din Italia, documentîndu-se pentru lucrarea despre Machiavelli.
publică în revista *Die Sammlung*, editată la Amsterdam, studiul *Die Sozialistengesetze im kaiserlichen Deutschland* (nr. 19/1935), care îi atrage o replică polemică în *Neue Deutsche Blätter*.

1936 începe războiul civil din Spania.
publică în *Das Neue Tagebuch* un fragment din *Machiavelli* (nr. 46/1936)

1937 publică la editura Allert de Lange (Amsterdam) volumul *Machiavelli. Die Schule der Macht*, recenzat în *Das Neue Tagebuch*, *Pariser Tageszeitung*, *Freies Deutschland*, *Die Internationale*. Cartea se va traduce în S.U.A. (la Farrar & Rinehart) şi Argentina (la Espasa-Calpe Argentina).
devine membru fondator al organizaţiei *Bund Freie Presse und Literatur*.
proiectează, împreună cu Gottfreid Treviranus, editarea unei reviste.
îşi începe colaborarea permanentă la *Das Neue Tagebuch* cu articolul *Ein Ketzer unter Sozialisten* (nr. 16/1937).
Die Vertreibung der Juden aus Spanien este comentată în studiul *Diktere i Landflyktighed*, de Odd Eidem, apărut la Oslo.

1938 MARTIE are loc *Anschluss*-ul Austriei la Germania. În urma conferinţei cvadripartite de la München, din septembrie, Cehoslovacia este determinată să cedeze Germaniei regiunea sudetă.
la Moscova continuă procesele publice împotriva unor vechi bolşevici, între care şi Cristian Rakovski, condamnat la ani de deportare într-un lagăr de muncă.
Valeriu Marcu ia poziţie în articolele din *Das Neue Tagebuch* în legătură cu aceste evenimente.
redevine activ în cadrul secţiunii germane, în exil, a PEN-Clubului.

1939 MARTIE Germania ocupă întreaga Cehoslovacie. În august se încheie la Moscova tratatul de neagresiune germano-sovietic. La 1 septembrie Germania invadează Polonia. La 3 septembrie Anglia şi Franţa declară război Germaniei.

Valeriu Marcu sondează posibilitățile de a emigra în Anglia sau S.U.A.
reia raporturile cu Willy Münzenberg.

1940 MAI începe invazia Olandei, Belgiei și Franței. La 14 iunie armata germană ocupă Parisul. La 2 iulie guvernul mareșalului Pétain își preia atribuțiile în teritoriul francez rămas neocupat. Franța încheie armistițiul cu Germania.
moare la Nisa René Schickele. Valeriu Marcu publică un necrolog în revista lui Willy Münzenberg, *Die Zukunft* (nr. 7/1940).
Walter Hasenclever se sinucide.
Willy Münzenberg este asasinat în chip misterios.
Valeriu Marcu solicită o viză de intrare în S.U.A., care i se acordă abia la 15 noiembrie 1940. Formalitățile de ieșire din Franța durează pînă în februarie 1941.

1941 FEBRUARIE pe data de 5 februarie Valeriu Marcu, alături de soție și fiică, părăsește Nisa, cu destinația Barcelona—Madrid—Lisabona. Pe 19 martie se îmbarcă pe un vapor spre New York.
în luna iunie Germania atacă U.R.S.S.. În luna august se semnează Carta Atlanticului. S.U.A. intră în război.
Valeriu Marcu începe să semneze în presa americană: în *Commonweal*, în *Liberty*, în *American Mercury*. Colaborează și la postul de radio « Voice of America ».

1942 Valeriu Marcu lucrează intens la cîteva proiecte editoriale: o antologie despre arta militară, un volum memorialistic, un studiu intitulat *Glanz und Elend des Sozialismus*.
la 4 decembrie moare brusc, în urma unui infarct.

A. C.

VALERIU MARCU
între contemporanii săi

ALFRED DÖBLIN
AXEL EGGEBRECHT
BABETTE GROSS
ERNST JÜNGER
HERMANN KESTEN
LUDWIG MARCUSE
JOSEPH ROTH

ALFRED DÖBLIN

« . . . Un bărbat înzestrat și plin de îndemînare, șiret și vioi; ar fi trebuit să se facă politician; din motive diverse s-a lăsat blestemat să aibă o conștiință, să moralizeze și să scrie . . . »

(fragment dintr-o scrisoare către Hermann Kesten, datată 10 ianuarie 1943, în volumul Hermann Kesten-*Deutsche Literatur im Exil*, Kurt Desch, Viena, 1964)

AXEL EGGEBRECHT

« . . . Crescut într-o atmosferă poliglotă, el a devenit un stilist strălucitor în limba germană. La puțini le-a fost dat să poată transpune fără dificultate spiritul galic în limba noastră; lui însă i-a reușit. Sînt convins că a scrie reprezenta pentru dînsul o desfătare precum toate celelalte pe care i le oferea viața. La masa de lucru se transforma într-un salahor, tenace și fanatic . . . »

(din volumul *Der halbe Weg*, Rowohlt, Reinbeck, 1975)

BABETTE GROSS

« . . . În buletinul *Sichel und Hammer* [1], apărut în vara lui 1923, Marcu publică o primă analiză a unui nou fenomen: fascismul. Opinia sa era că fascismul reprezenta o urmare a greșelilor făcute de partidele muncitorești din Germania și Italia, că fasciștii au umplut un gol creat de ratarea momentului revoluționar. Fenomenul nu era considerat întîmplător, ci în perspectiva întunecată a unei epoci apropiate, îngrozitoare și sîngeroase . . . »

(din volumul *Willi Münzenberg. Eine politische Biographie*, DVA, Stuttgart, 1968)

ERNST JÜNGER

« . . . În ceea ce-l priveşte pe Marcu, îl consider ca pe unul dintre cei mai buni diagnosticieni pe care i-am întîlnit. El s-a învîrtit prin ambele tabere ce-şi revendicau cununa de lauri a democraţiei. (. . .) Pe-atunci, în Heilbronner Strasse, amfitrionul[2] nu-şi renegase încă prietenii evrei. Ceasul dezavuării lor brutale avea abia să vină. Însă cunoscuţii săi obişnuiau să se grupeze în încăperi diferite; locuinţa era suficient de încăpătoare. Dacă Doctorul[3] îl întîlnea pe culoar pe Valeriu Marcu, neplăcerea sa era manifestă. Cu toate că, în ce priveşte exteriorul, cei doi erau destul de asemănători — două siluete scunde, brunete, firave, cu figuri încordate, marcate de truda minţii. Rareori se întîmplă ca prigonitorul şi prigonitul să semene într-atît. Desigur că asemănarea se limita la partea fizionomică, deoarece în privinţa clarviziunii Marcu era un gigant pe lîngă Doctor. (. . .) Citisem cartea lui Marcu despre Scharnhorst, plină de paralele interesante. Cunoştinţa cu el nu m-a dezamăgit, cum se întîmplă de-atîtea ori cu autori ale căror cărţi ne-au plăcut. Tocmai relata despre o vizită la Troţki : « Am prejudecăţi faţă de bancherii creştini şi generalii evrei — dar acesta-i o excepţie ». Această manieră sceptică de a judeca şi a se judeca îi era cu totul proprie. Deseori părea că frizează cinismul, dar de fapt exprima un spirit ce ştia a face abstracţie de el însuşi.
(. . .) L-am vizitat apoi adesea, întîi în Dahlem — odată, pe cînd ne plimbam prin cartierul de vile, mi-a spus : « Aş vrea să ştiu cine va locui aici peste zece ani. Cu siguranţă alţii decît cei de azi ». Ne revedeam din cînd în cînd şi la « Societatea pentru studiul economiei planificate », o adunare curioasă, unde puteai asculta cuvîntări despre fabricile de tractoare sau dezbateri aplicate, precum între Ernst Niekisch şi Georg Lukács, despre tehnica planului. După ce s-a căsătorit cu soţia sa Eva, al cărei cap amintea stăruitor de statueta reginei Teje de la Muzeul Egiptean, Marcu a închiriat o casă retrasă, lîngă Wannsee, unde se aduna o societate mai amuzantă decît cea din Heilbronner Strasse, deşi acum pericolul putea fi sesizat cu ochiul liber. După amiază apăreau alte feţe decît seara ; îmi amintesc de Seeckt, Joseph Roth, de contele Montgelas, de actriţa Trude Hesterberg şi de alţii. Marcu obişnuia să lucreze pînă tîrziu, spre dimineaţă. Se plîngea uneori că, după aceea, creierul său funcţiona « pe gratis » încă vreo două, trei ore, ca un contor ce nu poate fi întrerupt. Chiar şi maniera sa de a prelucra şi judeca istoria lasă impresia unui instrument de măsură, ce înregistrează curenţii cei mai străvezii. Sînt conectate cîte un personaj, cîte un eveniment, cîte o instituţie, pentru ca o simplă şi precisă deviaţie a acului imaginar să indice intensitatea forţei lor interioare . . . »

(din volumul *Strahlungen II*, Ernst Klett Verlag, Stuttgart, 1960)

HERMANN KESTEN

« . . . A arătat întotdeauna un respect profund — în ciuda cinismului său jucăuş şi glumeţ — celor mai buni dintre semeni, marilor spirite. A preţuit cărţile bune şi pe scriitorii lor, a stimat umanismul adevărat şi pe conducătorii autentici ai omenirii. A luat viaţa în serios, cu toate manierele sale mai colorate, cu toate glumele sale îndrăzneţe, cu toată aversiunea pentru pedanţii înveşmîntaţi în straie festiviste, cu tot vocabularul său, ce părea împrumutat din Rabelais, din pamfletele lui Luther şi din « Timon din Atena ». Şi-a luat viaţa şi munca în serios. Înzestrat cu daruri strălucite, ce i-au asigurat succese uşoare şi rapide, s-a aplecat asupra manuscriselor cu o rîvnă crescîndă de la an la an, sondînd tot mai în profunzime, cu acea imensă linişte interioară, cu temperanţa creativă a scriitorului adevărat şi conştient de sine.

Astfel s-a născut dintr-un gazetar de partid unul dintre marii eseişti şi biografi ai vremii noastre . . . »

(din broşura *Valeriu Marcu. Zwei Gedenkreden*, New York, 1942)

LUDWIG MARCUSE

« . . . Marcu este un vagant al spiritului. Acesta-i e farmecul. E ca un pirat ce devastează domeniile spiritului, pentru a colecţiona citate şi a face ţăndări sisteme de idei. E profund convins de şubrezenia oricărei raţiuni ordonatoare ; îi lipseşte etosul voinţei de a ordona. (. . .) Marcu ştie foarte multe, ceea ce nu înseamnă că se şi lasă sufocat de ştiinţă. Spiritul său se află în mişcare; are darul de a întrezări printre zidirile ştiinţei şi dogmelor ceea ce un ochi obişnuit nu poate vedea. E unul dintre cei ce nu-şi permit simple plimbări de agrement de-a lungul veacurilor. Are destulă fantezie pentru a descoperi în spatele etichetelor puse de istorici nerepetabilul, unicitatea . . . »

(din articolul *Skeptische Geschichtsschreibung*,
în DAS TAGE-BUCH, nr. 13/1930)

JOSEPH ROTH

« . . . Din fiecare rînd scris de Marcu se degajă ideea, la care cititorul e îndemnat mereu să mediteze, că personajul său este un simplu om şi nu un dumnezeu — îndemn către o gîndire independentă şi critică, ceea ce ne îndreptăţeşte să apreciem latura educativă a contribuţiei sale. El reprimă instinctul adorator, şi în acest sens contribuţia sa este revoluţionară. El repune în drepturi proporţiile omenescului — singurele valabile în această lume — şi astfel contribuţia sa e plină de umanism. Îmi place francheţea sa neînfricată şi respectul său faţă de lucrurile ce merită a fi contemplate de la distanţă, ura faţă de manechine şi dispreţul pentru turmele necuvîntătoare . . . »

(din cronica literară a săptămînalului LITERARISCHE WELT, nr. 14/1930)

Selecţie şi traducere de ANDREI CORBEA

---

[1] Publicaţie editată de « concernul » editorial şi de presă din jurul lui Neuer Deutscher Verlag dirijat de Partidul Comunist din Germania şi condus de Willy Münzenberg. La revistă au mai colaborat, printre alţii, Wilhelm Pieck, Paul Scholze, Johannes R. Becher, Max Barthel, Alfons Pacquet.

[2] Amfitrionul era Arnolt Bronnen, autorul faimoasei drame expresioniste *Vatermord*, care, după 1929, evoluase de la extrema stîngă la extrema dreaptă şi care, pînă în 1940, va deţine posturi de încredere la Radioteleviziunea hitleristă.

[3] Dr. Joseph Goebbels, viitorul ministru al propagandei în guvernul lui Hitler.

VALERIU MARCU

EPISTOLAR

ERNST JÜNGER
HERMANN KESTEN
LEOPOLD SCHWARZSCHILD
HEINRICH MANN

SCRISORI CĂTRE ERNST JÜNGER *

V. Marcu
Établissement du Parc
La Franqui Plage
Par Leucate
(Aude)

13 iulie 33

Stimate domnule Jünger,
Nu vă pot descrie în detaliu tot ce se întîmplă — căci s-ar cuveni atunci să scriu o carte întreagă.
E o lașitate să te lași ucis în rate! Dar oare ce-i lașitatea și ce-i speranța?
Iată despre ce-i vorba: biblioteca mea se află încă la prefectura poliției din Berlin. Știu ce înseamnă o revoluție[1]*, sau, cu alte cuvinte, instaurarea unui nou cod moral. Dar ați putea atrage atenția că fructul bibliotecii mele a fost* Scharnhorst *și* Geburt der Nationen[2].
Vă încarc în această clipă cu balastul necazurilor mele. Nu puteți cumva întreba Academia, dacă n-ar fi în măsură să intervină? N-ați putea ruga pe vreun om din Ministerul Cultelor să-mi salveze cărțile din dosarele birocrației?
Locuiesc într-un sat de la granița spaniolă. Ziua întreagă nu fac nimic. De săptămîni n-am mai vorbit cu nimeni, în afara soției mele[3].
Dragul meu Jünger, aștept răspunsul Dumneavoastră ca pe un verdict, și vă string totodată mîna.

V.M.

V. Marcu
Établissement du Parc
La Franqui-Plage
Par Leucate, Aude
(France)

28/VII 33

Iubite maestre Jünger,
Vă mulțumesc pentru cartea poștală. După ce am citit-o am visat două nopți la rînd că mi-ați eliberat deja cărțile. În primul rînd m-am ascuns aici pentru a nu întîlni nici un emigrant[4]*. Singurătatea e îngrozitoare. Doar cîțiva mici burghezi din Perpignan și Narbonne, ce vin să contemple țărmul înveșmîntați în costume negre de duminică. Dar am văzut în schimb Carcassonne. Cunoașteți acest oraș? E locul cel mai frumos în care am fost vreodată. În bibliotecă am cîteva cărți despre el.*
Cred că înnebunesc din cauza cărților mele!
Dragă Jünger, scrieți-mi deîndată ce ați obținut.
al Dumneavoastră

V.M.

V. Marcu
Établissement du Parc
La Franqui Plage
Par Leucate
Aude

23 August 1933

Iubite maestre Jünger,
Astăzi am primit din partea socrului[5] *meu știrea că cea mai mare parte a bibliotecii mele este liberă — și că poate fi ridicată °.*
Prima veste grozavă de aproape șase luni încoace.
V-o datorez dumneavoastră?
Nu știu. Ceea ce știu însă cu siguranță e că toată vremea ați fost alături de mine. Am știut-o. Fără exagerare: am simțit că vă aflați de aceeași parte cu mine.
Dragă Jünger, meandrele existenței mele viitoare nu mi le cunosc, dar de dumneavoastră voi rămîne pe veci legat. Creierul meu vă va însoți mereu și tot ce poate fi împărțit pe această lume voi împărți de azi înainte cu dumneavoastră.
Nu îndrăznesc să-mi părăsesc cuibul ca un cumva să dau peste emigranți. De patru luni n-am văzut nici un german. Căsuța mea se află în pădure. Vedere spre mare. O livadă de măslini drept covor. Iar de 4 luni nici un strop de ploaie!
Iar pentru că n-am putut întreprinde lucrarea mea cea lungă (adică cea groasă)[6]*, scriu una scurtă. Ceva despre Spania secolului al XV-lea. Spania se află la un ceas bun de aici. Materialul l-am găsit în vecinătate. Prospectez în veacul al XV-lea o situație contemporană. Rămîn aici pînă la sfîrșitul lui octombrie și pînă atunci voi fi terminat. Dacă doriți să mă vizitați sînteți oaspetele meu. (Ne gătește o țărancă).*
Toate bune, al dumneavoastră

V.M.

° *ceea ce s-a reținut nu știu!*

31 august 33

Iubite maestre Jünger,
Nu cred să mă fi lăsat prea devreme în voia valului înaripat al bucuriei. În chestia cărților. Acum zece zile, avocatul mi-a scris că, în proporție de o treime, au fost eliberate. I-ar fi declarat-o în chip festiv, în numele justiției, un funcționar. Dar ele se mai află

și acum la p(refectura) p(oliției)[7]. Avocatul așteaptă de la o zi la alta rezolvarea tehnică a unei eliberări deja decise. Mi se pare că o stea a neliniștii îmi guvernează destinul. Acum 10 ani, pe cînd mă aflam în Italia, un cunoscut, căruia îi încredințasem supravegherea locuinței, a vîndut o jumătate din cărțile mele. Le-am regăsit pe toate, după un șir de întîmplări. Și le-am recăpătat pe gratis. Încît obiecte ce altfel repre-zintă însăși întruchiparea liniștii, sînt, în ceea ce mă privește, o sursă de neîncetată frămîntare.

Dacă doriți să mă vizitați: nici pe mine și nici pe dumneavoastră nu ne costă nimic. Locuința este oricum închiriată aici pînă la sfîrșitul lui octombrie. Bucătăreasă e o țărancă. Iar în grădină avem zarzavaturi binecuvîntate de Cel de Sus. Deseori ies în larg cu pescarii și aduc pește.

Poate că, — după ce vom fi trăit întreaga istorie a umanității, — se va trage concluzia că singura existență posibilă e cea a plantelor.

Vi se pare interesant acest pasaj din Ranke?[8]

Sper că băiatul vă e din nou sănătos. Salutați-o din partea mea pe soția Dumneavoastră.

Rămîn al Dumneavoastră,

V.M.

Villa Paulerzane
Bvd. de Cambrai 21
Nice

8/XII 33

Iubite Domnule Jünger,

Sînteți deja la Goslar? Eu m-am îngropat pentru o vreme la Nisa. Mă întreb deseori ce mai faceți și vă doresc numai bine, în ceea ce privește creierul și constiința[9]. Mă voi bucura să am parte de vești de la Dumneavoastră.

Al Dumneavoastră,

V.M.

Paulerzane
Bvd. de Cambrai
Nice

17/XII 33

Iubite maestre Jünger,

Spuneți că-i mai ușor să ajungem în lună decît să dăm înapoi istoria. Dar nu cred că în istorie există un înainte sau înapoi. Și cu toate acestea, istoria constă numai din mișcare. Mi se pare că în privința istoriei nu există încă noțiunile abstracte necesare. Ne pricepem să traversăm mările și să aprindem focul deoarece aceasta ține de experiența nemijlocită, experiență din care ne putem și împărtăși, deoarece marea rămîne mare și focul foc — dar în istorie nimic nu rămîne la fel. ABC-ul istoriei se schimbă din veac în veac. Și mai ales nimic nu este depășit în istorie. (. . .) Culmea a ceea ce Germania a produs vreodată se numește « autonomia spiritului ». Această autonomie posedă o forță dinamizatoare, în care Fichte, Hegel și Clausewitz au crezut, și în care și eu, la rîndul meu, cred. Aceste mari mutații politice în interiorul democrației vor crea, după ce valorile se vor fi liniștit, noi stări obiective.

Mă întrebați ce am lucrat?

Timp de 5 luni am scris la un studiu despre Inchiziția spaniolă și mișcarea mauro-evreiască. El apare în cîteva săptămîni. Editura în care se publică este însă lamentabilă[10]. După ce am furnizat manuscrisul, s-a declanșat un mare diferend între noi. Editura a fost de părere că această cărțulie ar fi prea reacționară[11]. Ea apare totuși. Deoarece sînt sărac, nu-mi pot permite să-mi aleg editurile, tot așa cum nici în tramvai nu-mi pot selecta vecinii de banchetă. Sînt răspunzător doar de ceea ce scriu și nu de locul unde apare.

Fără vreun plan anume, lucrez acum la următoarea idee: știți că Napoleon a spus cîndva că o armată mai mare de 200.000 de oameni este imposibil de comandat. Problema secolului al XX-lea este de a struni milioane de oameni ce doresc să se exprime politi-cește. Aș vrea să relatez despre mulțimea de încercări ce s-au făcut în acest sens, adău-gîndu-le comentariile mele marginale[12].

Cărțile mele — fără vreo 3000 — sînt în mîini sigure. Le pot avea deja. Printre cele lipsă se află și cărțile dumneavoastră. Au fost reținute. Mi-ați putea trimite cumva Der Arbeiter *și* Das abenteuerliche Herz?

Vă doresc toate cele bune. Întotdeauna,

al Dumneavoastră,

V.M.

V. Marcu
Villa Paulerzane
21 Bvd. de Cambrai
Nice

20 III 34

Iubite maestre Jünger,

Vă felicit pe Dumneavoastră și pe soția Dumneavoastră. Și soția mea a născut un copil pe 1 ianuarie 1934. O fetiță simpatică, pe care o cheamă Monica.

Vedeți, lumea merge înainte. Nașterea nu înțelege nimic din ceea ce se-ntîmplă.

Mă bucur că mi-ați primit cartea.[13] Să-mi scrieți despre impresia pe care v-a lăsat-o lectura.

Rămîn toată vara aici. O vizită a Dumneavostră ar fi pentru mine o bucurie și un adevărat eveniment. Nisa e mai frumoasă vara decît iarna.

Toate bune, al Dumneavoastră

V.M.

Deoarce scrieți despre durere — am citit cu ani în urmă o carte: Psychologie des Leidens, *de Müller-Lyss*

Iubite maestre Jünger,

19 mai 34[14]

V-o trimit pe fiica mea, pe care o voi pune curînd să-mi învețe cărțile pe de rost. Nu doriți să mă vizitați?

al Dumneavoastră,

V.M.

Nizza 125 Rue de France

16 sept. 12 35[15]

Prea stimate și iubite Domnule Junger,

De multă vreme nu mai știu nimic de Dumneavoastră. Dar mă gîndesc la Dumneavoastră mai des decît vă închipuiți. Lucrați? De un an deja lucrez la o carte foarte groasă. Nu va apare însă înainte de 1937.

Toate bune, al Dumneavoastră

V.M.

Iubite maestre Jünger,

25 sept. 35

Vă mulțumesc pentru răspunsul Dumneavoastră atît de prietenesc. După ce, vreo cîteva luni, m-am simțit aproape neputincios, muncesc din nou foarte mult. Scriu o carte care va apare la anul sau la începutul lui 1937. Se cheamă Machiavelli oder die Schule der

Diktatur. Încerc să cercetez aici elementele dintotdeauna ale dictaturii, ce n-au de-a face cu ceea ce oficial trece drept dictatură sau opusul ei, aşadar elemente independente de ele. Citiţi, vă rog, capitolul 11, Cartea a cincea din Aristotel, Politica, *pe Xenofon:* Hiero sau tirania *şi* Gorgiasul *lui Platon.*

Încerc să nu mă idiotizez citind zilnic ştirile. Evoluţia e cea pe care am prevăzut-o, doar că mai tumultuoasă [16].

Să trec pe la cunoştinţa Dumneavoastră din Aix? Din cînd în cînd călătoresc într-acolo [17].

Şi acum o mare rugăminte — pentru care aţi avea poate puţin timp. Dacă apare cumva în Germania vreo carte importantă, trimiteţi-mi-o. Costul vi-l restitui imediat. Aici este foarte frumos, dar mi-e dor de zăpadă. Visez numai peisaje de iarnă.

Vă salut din toată inima,

al Dumneavoastră mereu

V.M.

Valeriu Marcu
125 Rue de France
Appt. 56 — 25/XII 35
Nice

Iubite maestre Jünger,

Vă urez mult noroc în noul an. Doresc, în ceea ce vă şi mă priveşte, ca fortuna să se conjuge cu necessita şi cu virtu. Regret mult că nu ne putem vorbi. Nu mizez pe linişte, şi chiar îmi doresc tulburarea ce ne-ar favoriza să convorbim din nou.

Credeţi-mă, trebuie să fii foarte atent pentru a nu te lăsa îndobitocit de curent.

Vă salut din inimă,

V.M.

V. Marcu
125 Rue de France — 24 I 36
Nice

Iubite Domnule Jünger,

Scuzaţi-mi hîrtia pe care vă scriu. E o foaie de manuscris. Lucrez acum foarte serios. Şi dacă în camera de lucru este linişte, iar noaptea este frumoasă — atunci ajung să şi aud şoaptele elementelor acelui timp pe care-l descriu.

Lucrarea mea avansează încet şi sînt presat de editor, [18] *deoarece m-a creditat şi mă are la mînă. Sau, mai bine zis, mă ţine de beregată.*

Faptul că nu mă aflu în Germania mă paralizează pe trei sferturi. (. . .) Mai sper însă ca relativa mea tinereţe să mai apuce nopţi petrecute alături de Dumneavoastră în lungi convorbiri.

Citeam prin 1932 că ţi-e dat să trăieşti totul, şi pe deasupra, şi contrariul său.

Cu prietenie, al Dumneavoastră

V.M.

V. Marcu
Avenue Mesnil
Villa Mesnil
Fabron Nice

28 I 37

Iubite maestre Jünger,

Scrisoarea Dumneavoastră m-a bucurat mult. A fost cea mai inteligentă în legătură cu lucrarea mea. În fond scriem pentru oameni, iar un cap face cît 1000000 de laringe [19]. *Nu vă puteţi închipui cît de singur sînt. Abia acum, după ce mi-am sfîrşit lucrarea, o simt pe de-a întregul. Nici o tabără nu-i pentru mine şi cea pe care mi-aş dori-o mi-e inaccesibilă* [20].

Sper să mai pot vedea încă multe. Numai de nu mi-ar grăbi sfîrşitul nevoile materiale [21]. *Spania reprezintă, precum spuneţi, fenomenul cel mai interesant al deceniului. Este prologul unui scenariu de proporţii mondiale* [22].

Scrieţi-mi ce faceţi şi ce lucraţi.

Cu salutări frăţeşti, al Dumneavoastră

V.M.

California Hotel
16 rue de Berri
Champs-Elysées
Paris

10 iulie 37

Iubite maestre Jünger,

Mă aflu din nou, aproape împotriva voinţei mele, la Paris. Adun fapte pentru noua mea lucrare (Bürgerkrieg und Strategie). *Va trebui să mai întîrzii aici vreo 14 zile. Pe* Machiavelli *îl voi trimite la adresa indicată. Dacă-i nevoie, vă mai trimit încă un exemplar. Mă interesează mult ce se-ntîmplă în lume, şi cu toate acestea îmi doresc sfîrşitul. Aş vrea să mor tot aşa cum frunzele cad pe pămînt.*

Ar fi o mare bucurie pentru mine să vă pot vedea [23]. *Desigur că, pentru a vă vorbi, voi fi acolo unde veţi dori Dumneavoastră. De preferat ar fi Nisa! Să sperăm că veţi avea noroc de astă dată.*

Al dumneavoastră devotat,

V.M.

Vă rog mult să-mi trimiteţi cartea lui Salomon [24] Nahe Geschichte!

Le Pavilion des Fleurs
Menthon (Lac d'Annecy)
Haute Savoie

Menthon, 3 august 1937

Iubite maestre Jünger,

Vă mulţumesc din suflet pentru cartea lui Salomon şi pentru scrisoare. Locuiesc aici de două săptămîni şi rămîn pînă la sfîrşitul lui august. Apoi mă întorc la Nisa. Sper să vă văd de astă dată. Aici, în Savoia, împrejurimile sînt de basm. Spre seară îţi vin în minte poeme de Hölderlin. Mi se pare că mă aflu pe o insulă.

Pentru lucrarea mea recapitulez istoria de la 1918 încoace. E o senzaţie comică să citeşti în cărţile de istorie despre evenimente la care ai participat direct. Abia atunci sesizezi relativitatea cu care se scrie istoria. Dar totodată şi relativitatea cu care ea se face.

Toate cele bune,

al Dumneavoastră, deja bătrînul

V.M.

SCRISORI CĂTRE HERMANN KESTEN **

Plan de Grasse

17 iunie 1938

Iubite prietene,
Vă mulțumesc pentru rîndurile trimise. Nu v-am răspuns deîndată, deoarece mîna mi-e paralizată de amărăciune. Mai am o singură dorință (o povară pentru natură), aceea de a-mi termina cartea, după care să mor cît se poate de lin. Cartea se va chema în final (rămîne între noi) Die Legende vom Proletariat.
Locuiesc acum la țară, la Heini [25]*, deoarece aici se poate cerși mai ușor.*

Le Ferrage, Plan de Grasse

12 oct. 39

Iubite prietene și coleg,
mă interesează soarta dumitale în cel mai înalt grad, și dacă n-am răspuns imediat, aceasta pentru că 1) soția mea s-a pus deja în legătură cu soția dumitale, 2) mă cutremur la gîndul unei corespondențe ce are nevoie de atîta timp pentru a ajunge la destinatar. Prietenul nostru René Schickele a scris din cauza dumitale nenumărate misive și nu mă îndoiesc o clipă că cealaltă prietenă a noastră Anette Kolb, plină de amici în lumea largă și ale cărei opere au găsit o asemenea răspîndire în Franța, a făcut totul spre a atrage atenția asupra marilor ei merite în lumea literară germană.
Există toate motivele să te îndoiești de această cea mai bună dintre toate lumile! E sigur că acești scriitori germani, urmăriți de dușmanul lor personal, Hitler, alungați ca leproșii, călcați în picioare ca viermii, aruncați prin gropi precum gunoiul, că acești scriitori germani vor trebui, pe deasupra, să facă pretutindeni cunoștință cu lagărele de concentrare [26]*.*
Consolarea că în urma noastră va rămîne poate o foaie de hîrtie sau o frază e pură metafizică, dar pe de altă parte ea ne permite să rămînem mai departe de cursul evenimentelor. Și dacă de la an la an sîntem năpădiți de surprize tot mai neplăcute, trebuie să sperăm că într-o zi, neașteptată, ne va surîde și norocul. În acest sens sper să vă pot strînge curînd mîna.
al dumitale cu totul

V.M.

Nice, 25 dec. 39

Iubite Kesten,
aveți cumva aceeași senzație de inutilitate în această lume ca și mine?
Vă merge desigur bine, căci 1) sînteți foarte bogat. 2) citindu-vă propriile romane, puteți să vă și închipuiți cum le-ați fi putut scrie altfel. Dar ce să mă fac eu?
1) sînt foarte sărac. 2) înglodat în datorii. 3) fără idei. La fiecare idee mi se pare că ceea ce-mi trece prin minte s-a mai spus odată, tot așa sau altfel, și că e inutil s-o mai repet — poate doar ca să mai treacă vremea. E și motivul pentru care trăiesc mai departe, căci, așa cum mi s-a năzărit ieri, cînd m-am trezit, viața e o deprindere proastă, un viciu, precum a fuma tabac, a ședea la cafenea sau a bea rachiu.
Trecînd la afaceri, vă informez că am primit cartea poștală de la Pen-Club[27]*. (. . .) Scrieți-mi cu ce vă ocupați, dacă aveți știri de la Landauer*[29]*, dacă îl vedeți pe răposatul Jos. Roth*[28]*, dacă aveți parte de aventuri și dacă sînteți foarte optimist.*
Al dumitale vechi

V.M.

Nice, 12 febr. 40

Iubite Kesten,
Nu v-am scris pînă acum deoarece sfîrșitul lui Schickele m-a dărîmat cu totul[30]*. Pe Schickele îl invidiez. Am văzut locul unde e înmormîntat: pe o vale frumoasă, într-un colțișor.*
Zile de-a rîndul am stat cu el înainte de a muri. N-a fost mai bolnav decît altădată. Mai curînd părea să se simtă mai bine. Ai impresia că a demisionat pur și simplu. N-a mai suportat.
Așa că am rămas singur. Mi-a fost un prieten minunat. Am plîns mult după el. Nici nu știu cu ce să-ncep acum. De cînd el nu mai este nu pot lucra. Amorțesc și aștept.
Toate cele bune, al dumitale

V.M.

Nice, 27 sept. 1940

Dragul meu,
Cu atît mai mult mă îndurerează situația mea personală la marginea existenței așteptînd viza[31]*, cu cît examinez lumea într-o manieră mai rațională decît oricînd. Zilnic am tentația să mă serbez. Pentru că știu: nimic altceva decît slăbiciunea este cea care face state și oameni amorali, respingători*[32]*. Da — e mai estetic să te lași descăpățînat de unul puternic decît ucis de un pigmeu.*
Ce se-ntîmplă cu viza? Într-o săptămînă nu vom mai avea nici o posibilitate de plecare. În Portugalia nu poți intra fără viză americană. Aceasta pentru că, spre a obține-o, trebuie să ai pașaportul în regulă. Ceva ce, desigur, numai zeii în Olimp mai posedă. Nu puteți vorbi, în ceea ce mă privește, cu Brüning[33] *și . . .?*[34] *Cred că-și vor da silința.* Heinrich[35] *a ajuns deja? Dacă da, spuneți-i vă rog că eu mă mai aflu aici. Adică prins în cușcă.*
Nu de mult, radioul berlinez a vorbit și despre Hermann Kesten. Deloc măgulitor! Nu trebuie să vă grăbesc. Aștept. Zilele trebuie să ducă totuși încotrova. Dacă vă vizitează Alfred Neumann *— țin să vă comunic că sîntem certați. Linia frontului la cafenea s-a modificat. Eu am fost de partea lui Heinrich* [36] *Anecdote din ospiciu. Vă salut, al dumitale*

V.M.

SCRISOARE CĂTRE LEOPOLD SCHWARZSCHILD ***

19 sept. 40

Dragă prietene,
Ultima ta scrisoare a călătorit opt zile de la Lisabona[37] *la Nisa. Îți răspund pentru a doua oară. Poate că această scrisoare va ajunge pînă la tine.*
Situația mea este foarte încordată. Din America nici o silabă[38]*. Te rog, scrie-i tu și comunică-i situația mea: către H. Kesten, Hotel Park Plaza 50 West 77 th Street New York. Să intre în legătură, în problema mea, cu Greszinsky și cu Brüning.*
Apoi caută-l te rog în Lisabona pe Heinrich M.. Să-i telefoneze fratelui său în legătură cu mine[39]*.*
Scrie-mi te rog și cît de scumpă e viața la Lisabona.
Ai vești de la Bornstein?[40] *Pentru că el are deja viza S.U.A. — se poate face cîte ceva pentru dînsul în străinătate.*
Toate bune, al tău

V.M.

SCRISORI CĂTRE HEINRICH MANN ****

V. Marcu
Hotel Park Plaza
50—58 West Seventy-Seventh St. New York
— sîmbătă —

Iubite şi stimate Domnule Mann,
Rîndurile Dumneavoastră şi ale Doamnei Mann au reprezentat pentru mine un eveniment îmbucurător. Primul şi singurul cadou în S.U.A. ! O minunată primire în aerul greu al străinătăţii. Deja la Nisa mi-am dorit să plec direct în California. Dar mijloacele mele financiare lichide m-au cam părăsit în timpul lungii călătorii care a durat 2 luni[41]*, şi şi-au găsit alţi stăpîni. Landshoff*[42] *trebuie să-mi facă rost acum de un contract. Sper să-l obţin în 10—15 zile. Apoi aş pleca să vin direct la Dumneavoastră şi la soţia Dumneavoastră şi să vă povestesc cu de-amănuntul cum şi ce s-a întîmplat. În California vreau să lucrez foarte mult, pentru ca, măcar scriind, să-mi mai dezmorţesc oasele îmbătrînite. Deci, poate pe foarte curînd.*
al Dumneavoastră credincios,

V.M.

V. Marcu
5400 Fieldston Road — adresă nouă !
Riverdale
New York City

12/VI 41

Iubită Doamnă Mann şi iubite Domnule Mann,
Vă mulţumesc mult pentru rîndurile prieteneşti ale Doamnei. Una din bucuriile visate în timpul lungii călătorii a fost revederea cu familia Mann ! Dar cînd mi s-a permis să debarc, în fine, mi-a mai rămas doar să mă bucur de salvarea trupului meu cam betegit. Scopul profesiei mele, acela de a trimite la tipar vorbe şi idei, nu l-am putut realiza încă aici. Pentru că prima mea carte tipărită în S.U.A., Machiavelli, *nu s-a prea vîndut, editorii mi-au întors melancolici spatele. Nu cîrtesc, ci îmi spun mereu: ce se va întîmpla de acum înainte nu poate fi decît mai mult decît bine. Şi-mi trec vremea cu tristeţea.*
Sînt decis: în clipa cînd termin cu nevoile vă vizitez deîndată. Vă rog să nu mă uitaţi chiar de tot. Singurul meu capital este afecţiunea cîtorva puţini oameni, pe care îi iubesc.
Toate cele bune,

V.M.

Iubită Doamnă Mann, trimiteţi-mi, vă rog, adresa lui Mehring[43]*.*

5400 Fieldston Road
Riverdale
New York City

7/I 42

Iubite Domnule Heinrich Mann !
De ce nu v-am scris de atîta vreme? Foarte simplu: pentru că aş dori să stăm de vorbă ziua întreagă. Trăiesc modest: văd doar hîrtia, cerneala şi un perete. Trebuie să termin în 3 luni o carte[44]*. O carte pentru care mi-ar trebui cel puţin 10 luni.*
Graba transformă lucrul într-o operaţiune dureroasă. Iar tristeţea mea creşte cu fiecare rînd scris. Mă consolează evenimentele de pe glob. În Europa oamenii simpli trec la rezistenţă şi sufletul meu urgisit se bucură[45]*. Acuşi ne vom putea întoarce. Înapoi — la cărţi*[46] *!*
Dacă ne vor lăsa !
Salutaţi-o pe soţia Dumneavoastră.
Al Dumneavoastră credincios

V.M.[47]

Valeriu Marcu
5400 Fieldston Road
New York City

8. V. 42

Iubite Domnule Heinrich Mann,
Un cunoscut, venit de pe auritele cîmpii ale Californiei, mi-a spus că veţi fi în curînd la New York. Sosirea Dumneavoastră aici o voi serba în chip deosebit !
E îngrozitor să fii legat de un singur loc, ca acum. Îmi vin în minte cu drag călătoriile de la Nisa la Monte Carlo sau de la Berlin la Heringsdorf.
Sărăcia şi depărtările te fac să-ţi aminteşti aici de moarte.
Toate cele bune, al Dumneavoastră

V.M.

Salutaţi-o vă rog pe Doamna Mann. I-am scris, dar n-am primit răspuns.

Valeriu Marcu
5400 Fieldston Road
Riverdale
New York City
Deşi n-am primit răspuns la scrisorile mele, vă scriu totuşi. Am auzit că veţi fi curînd la N.Y.* Vă rog insistent să mă vizitaţi. *Numărul meu de telefon este Kingsbridge KI 97138.*
Lucrez foarte mult. Cîte ceva am mai plasat totuşi[48]*. Dar totul seamănă cu o foarte calică loterie.*
Toate bune, al Dumneavoastră devotat

V.M.

* *Am devenit prea bătrîn pentru a lega noi prietenii — şi mă agăţ de cele vechi.*

---

* Copii ale scrisorilor se află la Deutsches Literaturarchiv/Schiller National-Museum din Marbach am Neckar (R. F. Germania). Nu putem şti însă dacă este vorba de *toate* scrisorile pe care Ernst Jünger le-a primit de la Valeriu Marcu. În însemnările datate 10 mai 1945, publicate de Jünger în *Strahlungen II*, Stuttgart 1960, p. 455, citim următoarele: « Revizie a corespondenţei. Cea cu Valeriu Marcu s-a păstrat aproape integral: găsesc scrisori din Berlin, apoi din localităţi de la graniţa spaniolă şi în fine, din Nizza, pînă tîrziu, aproape de ocuparea « zonei nono » (de către italieni n.n.), şi stabilirea sa la New York. Acestea au fost trimise pe adresa mea personală de la Paris, prin poşta franceză ». Aşadar se poate presupune că au existat în arhiva lui Ernst Jünger scrisori de la Valeriu Marcu dinainte de anul 1933, ca şi de după 1937 — intervalul din care datează copiile aflate la Marbach.

** Scrisorile către Hermann Kesten au fost publicate de acesta în volumul *Deutsche Literatur im Exil*, Wien 1964. Solicitat de noi, Hermann Kesten a precizat că, în afara celor publicate, nu mai deţine şi alte scrisori de la Valeriu Marcu.

*** Este singura scrisoare semnată de Valeriu Marcu, identificată de noi la Institutul Leo Baeck din New York în fondul documentar al lui Leopold Schwarzschild, fostul editor al revistelor *Das Tage-Buch* şi *Das Neue Tagebuch*.

**** Originalele se păstrează în arhiva Academiei de Arte a R.D. Germane din Berlin, în fondul Heinrich Mann, donat de fiica acestuia.

[1] În limbajul propagandistic nazist, preluarea puterii din ianuarie 1933 s-a numit « revoluţie ». Şi aici, ca şi în alte scrisori, Valeriu Marcu îşi potriveşte exprimarea în funcţie de eventuala cenzură germană a corespondenţei.

[2] Atît *Scharnhorst* (Paul List Verlag, Leipzig 1928) cît şi *Die Geburt der Nationen* (S. Fischer, Berlin 1931) au fost apreciate în diferite cercuri ofiţereşti şi conservatoare, care au regăsit acolo ecouri ale influenţei exercitate, începînd cu acei ani, asupra gîndirii şi scrisului lui Valeriu Marcu.

[3] Eva Marcu, născută Gerson, fiică a unui om de afaceri de origine evreiască ; s-au cunoscut în cercul lui Paul Levi, iar căsătoria a avut loc la 14 iulie 1931. După moartea lui Valeriu Marcu, Eva Marcu a început să predea literatura franceză la Universitatea Columbia. A publicat un *Répertoire des idées de Montaigne* (Geneva 1945), *Formey and the Enlightenment* (Ann Arbor 1952), etc. Locuieşte în prezent la New York.

[4] Încă din primele luni de după preluarea puterii de către nazişti centrele franceze cele mai populate cu literaţi şi artişti germani emigraţi au fost Parisul, Nisa şi Sanary sur Mer. Valeriu Marcu se va stabili şi el, în puţină vreme, la Nisa.

[5] Socrul lui Valeriu Marcu a continuat să locuiască în Germania hitleristă pînă după 1938, cînd persecuţiile rasiale vor lua formele lor cele mai violente. El se va refugia de asemenea în sudul Franţei, de unde, cu colaborarea ocupanţilor italieni, va fi deportat în 1942 într-un lagăr de concentrare din Polonia. A murit gazat.

[6] Se referă, probabil, la proiectul monografiei despre Machiavelli.

[7] În text P. P. *(Polizeipräsidium)*

[8] « Eigentümliche Eigenschaften der Spanier haben Einführung und Ausartung der Inquisition besonders begünstigt. Vor allem die Vorurteile von dem Unterschied des reinen und des unreinen Blutes, die sich in den Spaniern wie in keinem Volke festgesetzt hatten. Für die meisten Aemter war ein Beweis des reinen Blutes erforderlich ; es schien schon eine grosse Erleichterung, wenn man dabei nicht höher als bis auf die 4. Generation zurückging . . . Nicht rein katholischen Glaubens sein, scheint diesem Volke eben so gut ein Fehler des Blutes wie der Gesinnung. Daher kommt der Wert, den sie auf das reine Blut legen . . . Indem nun die Inquisition gleichsam eine Waffe des reinen Blutes wider das befleckte Blut, der Kinder romanischer und germanischer Christen wider die Abkömmlinge von Juden und Mauren ward, so fand dieselbe in den Meinungen der Nation den grössten Anhalt ». Pasajul provine din cartea lui Leopold von Ranke, *Die Osmanen und die spanische Monarchie*, Berlin 1857, şi a servit drept motto lucrării lui Valeriu Marcu *Die Vertreibung der Juden aus Spanien*.

[9] Între cele 88 de semnături ale aşa-zisei « Treuekundgebung deutscher Schriftsteller », declaraţie de solidarizare cu obiectivele regimului hitlerist, publicată în octombrie 1933, nu figurează numele lui Ernst Jünger. Deasemenea, în noiembrie 1933, Ernst Jünger refuză o propunere a oficialităţilor de a face parte din Academia de Arte a Prusiei, epurată de indezirabili, precum Heinrich Mann, Thomas Mann, Alfred Döblin, Franz Werfel, Leonhard Frank, Georg Kaiser, Ricarda Huch, Jakob Wassermann, Fritz von Unruh etc. Într-o scrisoare din 18 noiembrie 1933 adresată lui Werner Beumelburg, Ernst Jünger pomenea şi de o percheziţie în apartamentele sale (vezi Inge Jens, *Dichter zwischen rechts und links*, München 1979, p. 214).

[10] *Die Vertreibung der Juden aus Spanien*, la care se referă Valeriu Marcu, a apărut la începutul anului 1934 la editura Querido din Amsterdam, care preluase, printr-o secţie germană înfiinţată în 1933 sub conducerea lui Fritz Landshoff şi Hermann Kesten, o parte din drepturile editurii Gustav Kiepenheuer, persecutată de nazişti. Au mai publicat aici Lion Feuchtwanger, Heinrich Mann, Joseph Roth, Anna Seghers, Alfred Döblin, Erich Maria Remarque, Bruno Frank, Ernst Toller etc. Aprecierea lui Valeriu Marcu este nedreaptă — nu este mai puţin adevărat însă că audienţa la publicul german din « interior » nu putea fi asigurată. În cei şapte ani de existenţă, editura şi-a cucerit merite excepţionale în publicarea şi răspîndirea literaturii germane din exil, ca şi în susţinerea materială a emigranţilor. În 1940, ocupanţii germani vor confisca depozitul editurii, iar proprietarul editurii, Emanuel Querido, va fi arestat şi va muri într-un lagăr de concentrare.

[11] Divergenţele ideologice care au măcinat de la început comunitatea scriitorilor germani exilaţi au impietat şi asupra primirii ce s-a făcut cărţii lui Valeriu Marcu, remarcată pozitiv de o parte a presei de exil (în *Das Neue Tagebuch*, *Pariser Tageblatt*, *Neuer Vorwärts*, *Aufruf*, dintre care unele au publicat şi fragmente din text), dar atacată violent, nu independent de ştiutele relaţii ale autorului cu cercuri conservatoare din exteriorul şi interiorul Germaniei, de o publicaţie de extremă stîngă, precum *Neue Deutsche Bläter* din Praga (redactori Anna Seghers, Oskar Maria Graf, Wieland Herzfelde), într-un articol intitulat *Ein smarter Blutmystiker* şi semnat de Otto Heller (nr. 10/1934). Nu este exclus ca finalul ambiguu al cărţii, care a provocat şi reacţia de la NDB, să fi întîmpinat obiecţii şi la editură, dominată de oameni de stînga. Cîţiva ani mai tîrziu, dincolo de controversele exilaţilor germani, un critic norvegian, Odd Eidem, va aprecia cartea lui Valeriu Marcu ca pe una dintre cele mai tipice produse ale literaturii istoricizante a emigraţiei germane (vezi *Diktere i Landflyktighed*, Oslo 1937).

[12] Proiectul, care a purtat o sumedenie de eventuale titluri, pînă la a se fixa la *Die Legende des Proletariats*, iar apoi, în S.U.A., la *Glanz und Elend des Sozialismus*, îşi are punctul de plecare într-un eseu publicat de Valeriu Marcu în *Berliner Tageblatt* cu titlul *Mythos der Diktatur* şi reluat în *Männer und Mächte der Gegenwart* (G. Kiepenheuer, Berlin 1930). După 1937 a lucrat constant la proiect, fără însă a-l duce la bun sfîrşit.

[13] Este vorba de *Die Vertreibung der Juden aus Spanien*.

[14] Textul este scris de mînă pe verso-ul unei ilustrate-fotografie, înfăţişîndu-l pe Valeriu Marcu cu fiica sa Monica în braţe.

DAS NEUE
TAGE-BUCH
Herausgeber: Leopold Schwarzschild
PARIS AMSTERDAM
Das spanische Kriegstagebuch eines italienischen Offiziers
Joachim Haniel: Wirtschaftskonferenzen
Valeriu Marcu: Ein Ketzer unter Sozialisten
René Schickele: Unser Viertel
Walter Mehring: Formica rufa
Die Freiheitspartei Deutschlands

[15] Textul este scris de mînă pe verso-ul unei vederi trimise din Siena.

[16] Valeriu Marcu are în vedere, probabil, ştirile referitoare la succesiunea rapidă a acţiunilor politice naziste. Cea mai recentă şi descurajantă pentru Valeriu Marcu era promulgarea, la 15 septembrie 1935, a legilor rasiale de la Nürnberg.

[17] Este vorba de o rudă (cum rezultă dintr-o scrisoare a lui Valeriu Marcu către fostul ministru centrist Gottfried Treviranus) sau de o cunoştinţă a lui Ernst Jünger, prin care cei doi comunicau direct. Ştirile pe care Valeriu Marcu le primeşte despre existenţa unor grupuri de opoziţie conservatoare în Germania provin, se pare, din această sursă. (« Din Berlin primesc în ultima vreme multe semne de prietenie din cercul E. J. pe care îl vedeaţi la mine acasă. Scrisori relativ curajoase, ce anunţă o atitudine curajoasă » — scria el, la 7 ianuarie 1936, lui Gottfried Treviranus, exilat în Anglia).

[18] Lucrarea era angajată la editura Allert de Lange din Amsterdam, care, ca şi Querido, întreţinea o secţie germană condusă de Walter Landauer.

[19] Aluzie la titlul unui text propriu, publicat în nr. 27/1929 al revistei *Literarische Welt* din Berlin: *Ein Kopf ist mehr als dreihundert Kehlköpfe* (« Un cap face mai mult decît trei sute de laringe »), elogiind atitudinea curajoasă a lui Benedetto Croce în Senatul Italiei fasciste, faţă în faţă cu retorica obedientă a senatorilor mussolinieni. Mulţumirile privesc aprecierea lui Ernst Jünger la adresa volumului *Die Vertreibung der Juden aus Spanien*.

[20] Valeriu Marcu se gîndeşte la cîteva grupări de opoziţie din *interiorul* Germaniei, pe care le invocă admirativ în cîteva scrisori către Gottfried Treviranus.

[21] Corespondenţa lui Valeriu Marcu, dar şi cîteva mărturii directe, relatează despre grelele probleme materiale generate de exil.

[22] Această formulare premonitorie (« Prolog zu einem Weltstück ») a fost reținută peste ani de Ernst Jünger, care o amintește în memorii (op. cit., p. 455). Valeriu Marcu se interesa pe atunci foarte intens de problemele războiului civil din Spania. La 7 mai 1937 îl înștiința pe Gottfried Treviranus în legătură cu o proiectată întîlnire la Paris cu ministrul de externe republican Alvarez del Vayo, urmată de o eventuală călătorie pe frontul de la Bilbao.

[23] În vara lui 1937, Ernst Jünger intenționa o călătorie în Franța, cu care ocazie, după cum îi relata Valeriu Marcu lui Gottfried Treviranus la 10 iulie 1937, acesta s-ar fi decis să emigreze. Se pare însă că autoritățile franceze i-au refuzat viza de intrare și călătoria n-a mai avut loc.

[24] Eseul lui Ernst von Salomon a apărut în 1936.

[25] Heinrich Gerson, cumnatul lui Valeriu Marcu, care, ca și tatăl său, a fost asasinat într-un lagăr de concentrare nazist.

[26] După ce Franța a declarat război Germaniei, scriitorilor emigranți le-au fost impuse o serie întreagă de restricții, unii fiind internați chiar în lagăre de concentrare. Valeriu Marcu a făcut uz în acea perioadă de numele și originea sa românească, ce i-au asigurat o relativă libertate de mișcare — deși calitatea sa de supus român încetase din anii '20. (vezi *René Schickele. Leben und Werk in Dokumenten*, hrsg. von Fr. Bentmann, Nürnberg 1974).

[27] Deși era membru al PEN Clubului german din 1924 (numele său figurează pe o listă dactilografiată a PEN Clubului german în exil, alcătuită la 18 noiembrie 1938 — vezi Catalogul expoziției *Der deutsche PEN Club im Exil*, Deutsche Bibliothek, Frankfurt am Main, p. 254), Valeriu Marcu solicită o reconfirmare a acestei apartenențe — probabil pentru obținerea unui sprijin în plus pentru o eventuală cerere de viză americană — printr-o scrisoare în limba franceză adresată la 16 noiembrie 1939 lui Rudolf Olden. (Originalul se află în posesia arhivei de la Deutsche Bibliothek din Frankfurt am Main). Aici se referă, probabil, la răspunsul primit.

[28] Este vorba de Walter Landauer.

[29] Joseph Roth a decedat la 27 mai 1939. Valeriu Marcu face o (macabră) glumă.

[30] Moartea lui René Schickele a survenit la 31 ianuarie 1940. Valeriu Marcu s-a aflat, alături de Lucie Lafitte, la căpătîiul său. El va publica și un necrolog în revista *Die Zukunft*, în nr. 7/1940.

[31] După catastrofa militară a Franței din vara lui 1940, Valeriu Marcu a depus la reprezentanța diplomatică americană o cerere de viză de intrare în S.U.A. pentru el și familia sa. Tot în arhiva de la Deutsche Bibliothek din Frankfurt am Main se păstrează o scrisoare a lui Hermann Kesten, în care cerea organizației American Guild for Germen Cultural Freedom să intervină pentru acordarea vizei familiei Marcu.

[32] Valeriu Marcu face aluzie la șicanele suportate din partea autorităților franceze, după instalarea guvernului de la Vichy.

[33] Este vorba de Heinrich Brüning, fost lider al Centrului catolic și cancelar al Reichului (1930—1932), acum exilat în S.U.A.

[34] Hermann Kesten n-a putut descifra aici grafia lui Valeriu Marcu. Presupunem însă, după cum rezultă dintr-o scrisoare către Leopold Schwarzschild, pe care o publicăm mai jos, că este invocat Albert Greszinsky, politician social-deomcrat și fost ministru, deasemenea exilat în S.U.A.

[35] Este vorba de Heinrich Mann.

[36] Nu am reușit să aflăm, nici din corespondența lui Heinrich Mann și nici din cea a lui Alfred Neumann, cauzele acestei rupturi. Într-o scrisoare către Thomas Mann din 23 iulie 1940, cînd se mai afla la Nisa, Heinrich Mann declara că « după ce am întrerupt toate celelalte legături, îmi văd de interese împreună doar cu Marcu, pe care îl cunoști . . . » (în *Thomas Mann — Heinrich Mann. Briefwechsel*, Berlin und Weimar 1977, p. 242)

[37] Leopold Schwarzschild se afla la Lisabona, în drum spre S.U.A.

[38] Valeriu Marcu va primi viza americană abia la 15 noiembrie 1940.

[39] Din jurnalul publicat al lui Thomas Mann nu rezultă că s-ar fi făcut o asemenea intervenție.

[40] Este vorba de Joseph Bornstein, fost redactor șef la *Das Tage-Buch*, iar în exil la *Das Neue Tagebuch* și *Pariser Tageszeitung*. În 1940 a fost internat de francezi într-un lagăr, dar a reușit totuși să emigreze în S.U.A.

[41] Peripețiile sînt suprinse într-un *Diary of an escape from Europe*, publicat în *American Mercury* din noiembrie 1941

[42] Este vorba de Fritz Landshoff, fostul șef al editurilor Gustav Kiepenheuer și Querido, care, refugiat în S.U.A., a înființat împreună cu Gottfried Bermann-Fischer, proprietarul editurii S. Fischer, consorțiul editorial L. B. Fischer.

[43] Este vorba de scriitorul Walter Mehring.

[44] Pregătește o antologie comentată cu titlul *What is war*.

[45] Este impresionat de lupta de rezistență din Iugoslavia, după cum rezultă dintr-un articol publicat în *Commonweal*, cu titlul *Who will rule Europe*, în aprilie 1942, unde nota evenimentul numirii lui Iosip Broz Tito ca ministru de război în guvernul iugoslav exilat la Londra.

[46] Exclamația are o conotație specială: întreaga bibliotecă a lui Valeriu Marcu, numărînd mii de volume, rămăsese în Europa, la Nisa, în custodia prietenei sale Jane Simone Bussy.

[47] Scrisoarea este urmată de un post-scriptum al Evei Marcu.

[48] În S.U.A., Valeriu Marcu a colaborat la *Liberty*, *American Mercury*, *Commonweal*, precum și la postul de radio *Vocea Americii*.

Selecție, traducere și note de ANDREI CORBEA

VALERIU MARCU

PANAIT ISTRATI
și
FARMECELE BIZANȚULUI

Istoria se încrucișează cu istoriile. Harul născocirii, aplecarea spre absurd, spre năstrușnicii și caraghioslîcuri fac viața mai bogată; căci doar ceea ce se află dincolo de marginile obișnuitului dă sens adevărat existenței umane. În nesfîrșitele galerii ale spiritului, în biblioteci, acolo unde cărțile adastă una lîngă cealaltă, precum craniile în labirintul catacombelor, rezistă acele tomuri în care lumea se reconstituie prin vis, iar castele, peisaje și femei răsar din vălul fanteziei. Odiseea grecilor și cele o mie și una de nopți ale mahomedanilor istorisesc despre clipe fabuloase, pline de strălucire și primejdii ; în asemenea fermecată zburdălnicie cărțile filosofilor nu fac decît să contemple blestemul veșnic ce-l chinuie pe om, mereu nemulțumit în colțul său, mereu în căutarea viitorului, chiar și atunci cînd se apleacă plin de dragoste asupra trecutului.

Iar acest trecut se naște din glie, îi este întipărit precum limba, pe care cei dintîi au vorbit-o țăranii și al cărui ecou, printre holde, se asemuie cîntecului de păsări.

Natura se încrucișează cu istoria, o îmbracă în toate culorile, face ca în toiul întîmplărilor să răsune susurul rîurilor, întinde la picioarele eroilor pămîntul arzător al peisajelor Orientului, unde sultani, ieniceri sau

Margareta și Panait Istrati împreună cu Valeriu Marcu

sacagii se desfată deopotrivă cu jocurile dragostei în nopți fierbinți de vară și la lumina senină a zilei, țese deasupra Bosforului, a Mării Egee, a Munților Balcani și pînă peste colinele triste ale Valahiei bolta cerească a Bizanțului. Bătrînilor de pe aici nu le plac oglinzile; căci ele îi arată așa cum sînt și nu cum au fost. Dar dacă încep să povestească, se întîmplă ca și cum dintr-o oglindă magică s-ar revărsa tot ce a căzut pradă timpului necruțător, tot ce anii trecători au prăpădit sau doar au prefăcut. Ei povestesc despre Bizanțul Semilunii, despre sultanii de odinioară, stăpîni ai Constantinopolei, a căror putere o întrecea pe a tuturor regilor creștinătății. Însuși destinul guverna la Bosfor. Pentru prostime, despoții, înșirați în timp unul după altul, semănau cu toții ca două picături de apă. Puterea se exercita anonimă, stranie, precum dogoarea încinsă a deșertului, care încețoșează mințile și apoi, ireală, informă, infinită, ucide. În palatul alb, de marmoră, ce-și aruncă asupra mării umbra, ca și palmierii deasupra nisipului, trona pe un munte de perne colorate, scrutînd întinsul împărăției, același sultan dintotdeauna ; « intră apoi în sala divanului, apar vizirul și ienicerii, curtea devine neîncăpătoare, iar stăpînul face și desface, poruncește și proscrie pînă la căderea serii ». Forța acestei ocîrmuiri mai părea încă neștirbită atunci cînd și ultimul strop de viață o

părăsise deja; ea a dispărut la fel de ciudată și mută precum a apărut. Amintirea ei a rămas însă vie în tradiție — așa s-a născut o preafrumoasă grădină orientală, plină de dorinți, de cîntece îngînate printre lacrimi, de feciori de împărați și captive îndrăgostite, de foarte multe rîndunele, de cîțiva papagali și de eleștee acoperite cu nuferi. Nevinovăția pedepsită abuziv a avut parte de suspinele mulțimii, ce și-a dăruit cu aceeași generozitate compasiunea — frumoasei necunoscute răpite — și dragostea — eroului eliberator. Etica celor împilați a compus legende despre toate acele plăceri pe care săracul nu și le poate cumpăra; basmele istoriseau minunății nemaiauzite despre desfrîul costisitor al haremurilor, întreținut de venalitatea coruptă a cîrmuitorilor.

Cel nevoiaș visează la semeția opulenței și încearcă să-și închipuie cît de aromat i-ar fi trupul dacă alifiile Domnului ar aparține tuturora. Căci toți au aceeași năzuință, dar nu și aceeași putere; pămîntul Orientului le-a insuflat tuturor pofte și dorinți asemănătoare. Cel de jos mai are pe deasupra și o rentă de sărăcie: mîngîierea de a ști că dreptatea e de partea lui. « Doar o viață are omul pe pămînt !, exclamă în palatul vizirului unul din eroii lui Panait Istrati, căpitan de haiduci. Iar pămîntul e al nostru, pentru noi l-a făcut Dumnezeu ! Nouă ne-a dăruit razele soarelui, mustul viței și pulpa berbecului ! Ale noastre sînt pădurile de cetină și păstorițele cu sînii tari, iuțiți de vînt ! Și vai de cel ce strînge mai mult decît poate mesteca singur, cu cele două rînduri de dinți pe care-i are ! Dumnezeu va abate atunci ciuma asupra palatelor voastre, îi va slobozi pe cei întemnițați și vă va pîrjoli orașele ».

Amenințătorul haiduc, înveșmîntat în haine de călugăr de la Sfîntul Munte, aleargă din cetate în cetate și, pentru a se răzbuna, dă foc palatului

unei pașale. Căci preaputernicii Turciei, neatîrnați precum principii Imperiului, strîng piastru cu piastru, lăsînd în urmă, la Damasc sau în Rumelia, în Valahia sau în Serbia, averi fabuloase, comori de neînchipuit pentru înșiși stăpînii lor; în Macedonia făceau negoț cu ulei, în Bulgaria cu oi, în Moldova cu grîu, hrăneau mii de slujbași și-i sfidau pe sultani, adunînd hoarde de achingii sălbatici, ce străbăteau în lung și-n lat provinciile și asediau orașele. Sultanul însuși, precum predecesorii săi romani de la Bizanț, tocmea în solda sa popoare întregi pentru a-l apăra de pașele; unele din ținuturile cucerite le lăsa spre administrare unor creștini crescuți la Stambul, care, deși credeau într-alt Dumnezeu, se închinau aceluiași dol carnivor.

II

La fel cum pămîntul înghite ploaia, tot așa și micile tîrguri din Balcanii sultanului i-au asimilat pe veneticii pripășiți aici. Levantinii nu s-au putut atinge de esențele tari ale locului, dar au lărgit orizonturile vieții și așa s-a făcut că plasele pestrițe ale destinului au ținut laolaltă acest amestec de popoare. Porturile și tîrgurile vuiau de crîmpeie ale celor mai diverse limbi, ca și cum s-ar fi luat la ceartă înșiși ziditorii turnului lui Babel. Acest farmec neobișnuit, care a devenit al locului, s-a pierdut cu timpul; inundațiile nu lasă în urma lor decît băltoace. Forțele proaspete ale redeșteptării naționale i-au asimilat cu totul pe cei bogați, în timp ce turma a fost mînată către micile porturi semănînd cu ghetto-urile, cu străduțele întunecate și prăfuite, către care se scurgeau mereu și mereu alți noi-veniți. Căci, în perspectiva mîntuirii pe care le-o promit întotdeauna depărtările înșelătoare, săracii rămîn stăpîni doar peste vechile lor nevoi.

Din acest amestec pestriț de sărăcie, din mulțimea de pasiuni care, în căutarea paradisului, n-au parte decît de mizeria străzii, din încrucișarea atîtor rase purtate aici de valurile istoriei, din zdrențele multicolore ale cerșetorilor, din acest ritm al oamenilor și al lucrurilor, ce se pierd pe înserat într-o unică masă cenușie și săracă, din interiorul acestei lumi vorbește scriitorul Panait Istrati; luxurianta harababură din galeria propriilor strămoși o descria el însuși: « În familia mamei, pe ramura romanică erau altoite trei seminții: cea turcă, cea rusă și cea grecească potrivit cu națiile ce s-au înstăpînit rînd pe rînd peste țară ».

Nici o statistică nu va fi vreodată în stare să estimeze aceste îmbrățișări ale trecutului, să măsoare jocul naturii; doar un artist le poate da glas, deși nici el nu știe cum. Paginile sale se transformă atunci într-un ecou al zilelor de odinioară pe care nimeni nu le mai cunoaște, al ceasurilor peste care s-a înstăpînit infinitul, dar și al prezentului cocioabelor, cîrciumilor și cheiurilor. E și motivul pentru care Panait Istrati se bucură de reputația profunzimii. Poveștile sale vin din întunericul tainei spre a îmbogăți zestrea omenescului. Precum vechii scribi ai Bagdadului, Smirnei și Constantinopolei, care, la marginea străzii, în preajma moscheii sau bazarului, scriau pentru bani puțini, aplecați peste micile lor pupitre, scrisorile de dragoste și bucurie ale trecătorilor, Panait Istrati istorisește europenilor înfiorați despre ai săi. Cu fiecare poveste el țese mereu alte și alte basme, înfățișînd existențe care de care mai colorate, chiar dacă pline de sărăcie. Căci optimismul statornic rămîne mîngîierea făpturii răbdătoare și credule, pentru care viața păstrează în ea seninul de fiecare zi al cerului de deasupra mării.

Literatura se poate scrie în două feluri: sau îmbătrînind liniștit în biblioteci, alegînd cîte o carte din rafturi și trecînd-o printr-o sită asemenea acelora folosite cîndva pentru rocile aurifere, pînă cînd praful sclipitor și prețios se va aduna în propriul op, — ce va nimeri și el într-o zi în sita altuia, — sau colindînd străzile, amestecîndu-te în tumultul iarmaroacelor pentru a-i șterpeli vecinului nu punga, ci înfățișarea și simțirile ce trebuie repovestite. Panait Istrati a ales cea de-a doua cale, strada fiindu-i patria cea dintîi.

Aici sărăcia nu e doar acea aparență cenușie, izbitoare pentru contemplatorul dinafară. Ca și-ntr-un atom, în praful uliței pulsează o lume întreagă. Ea reprezintă libertatea puștiului ce luptă s-o cucerească, un copil crud și viclean, aproape dezbrăcat, flămînd, un copil care fură pîine și mere, care lenevește la soare, se bate și ia bătaie. Aici sentimentul își dobîndește memoria, aici săracii trec prin școala vieții, tot așa cum copiii bogaților învață abecedarul. Casele mici și mizere, ale căror ogrăzi sînt despărțite cu bucăți de scîndură, n-au secrete unele pentru altele; fiecare își poate supraveghea vecinul, iar în asemenea cartiere lumea e foarte curioasă și nu prea prietenoasă: case întregi se ocărăsc cu zgomot și se observă reciproc — vorbele și murdăria se revarsă în stradă ca într-un canal veșnic deschis. În strîmtoarea acestei existențe, plăcerea dragostei se strecoară ca o febră, ca mireasma unui fruct necunoscut; n-are în ea nimic platonic, precum vinul pe care-l bei cînd ți-e sete, și totuși aprinde în noi flacăra unui anume romantism.

III

Orientul te cheamă la lungi călătorii. Ascultîndu-i pe căpitanii fără corabie și matrozi, ce istorisesc prin cîrciumile portului despre comori scufundate, despre drumuri îndepărtate și ceasuri fericite în amurg, băiatul pus să care de dimineață și pînă la miezul nopții vinul clienților uită de frica palmei groase a cîrciumarului, știe și simte cum e cuprins dintr-o dată de dorul Damascului, al Constantinopolei și Smirnei. Inima i se frînge

de deznădejde — trebuie cu orice preț să ajungă acolo. Dar libertatea și-o poate cîștiga mai ușor decît banii de drum. Însă există oare o certitudine mai adîncă, o comoară mai de preț decît a sta pe malul mării, dezlegat de tot ceea ce-i apasă pe ceilalți oameni? Marea este atît de liniștită, de parcă nici n-ar fi; plutești, eliberat de griji trecătoare și totul, totul în afară de marea hotărîre, pare un joc de copil. Dacă se face nevăzut, dacă dispare, mut și surd, în mulțime, știe că poate vedea cu ochii săi porturile, văile și rîurile Orientului — « poți intra oriunde, căci ușile închise nu trebuie forțate ». Tînărul e în mijlocul mulțimii, se înghesuie și se lasă purtat de ea, între sutele de emigranți așteptînd un vapor — și chiar pleacă odată cu ei! După ce orașul a dispărut de mult în zare, hoțul ce n-a furat decît bietul său loc de pe navă va fi dibuit și debarcat în portul următor. E chiar ținta rîvnită: Panait Istrati a ajuns la Neapole.

Ce se va întîmpla de-acum încolo?

Pe cînd califul Ibn Il Chaab se plimba pe cheiul Cornului de Aur, învîrtindu-și un trabuc și neavînd cu ce-l aprinde, văzu pe malul celălalt un om, ce ședea liniștit pe o bancă, privind fix către apă. În glumă, califul îl strigă, întrebîndu-l dacă nu-l poate ajuta cu un foc — în clipa aceea, omul își scoase mîna din buzunar și îi întinse califului, pe deasupra apei, un cărbune aprins. Domnul cel prietenos era însuși diavolul, ce se dovedește nu de puține ori foarte serviabil.

Astfel de minuni se întîmplă doar la miazăzi. Fatalismul reprezintă una din formele elevate ale spiritului uman, și de aceea rațiunea singură nu-l mulțumește — căci învelișul oricărui fenomen poate fi lesne explicat, pe cînd miezul rămîne un miracol, precum lumina, viața sau moartea. Dar la Neapole, Orientul ia sfîrșit pentru orientali — pentru occidentali el abia începe. Cu cît există mai multe aziluri de noapte, cu atît se obține mai greu dreptul la trîndăvie. Concureța între cerșetori este într-atît de înverșunată, încît Panait Istrati va începe să ducă iar dorul cerului de la Bizanț.

Această boare a trecutului, această liniște a locurilor se curmă doar prin curiozitatea celui care, înălțîndu-și chipul, destramă visul Orientului. Sufletul aproape bolnav de basme își dorește viziuni ale unei alte vieți: cerșetorii, tinerii acestui amalgam de popoare, vagabonzi visători, o pornesc în lumea largă. Puțini ajung la țintă, mulți se întorc din drum, iar unul singur dintre ei rămîne a povesti despre ulicioarele și semințiile Orientului.

(Din volumul *Männer und Mächte der Gegenwart*, G. Kiepenheuer Verlag, Leipzig 1930)

În românește de ANDREI CORBEA

VALERIU MARCU

LENIN LA ZÜRICH — o amintire

Rusia, revoluția rusă, Siberia, fortăreața Petru și Pavel, reprezentau pentru noi, tinerii revoluționari din Zürichul anului 1916, cuvinte aproape magice. Pe exilații ruși ce soseau aici îi vedeam prin prisma literaturii ruse. Nu ne păsa că această nouă generație de refugiați, alungați sub ultimul țar, era complet diferită de eroii celebrelor romane. Ce realitate poate fi mai puternică decît chipul idealului?

Rușii noștri erau cu totul nesentimentali. De sentimente se foloseau doar din cînd în cînd, după obiceiul politicienilor. Toți aveau în biografia lor o evadare, o deportare și un proces. Dar nu li se întîmpla niciodată să vorbească despre propriul trecut. O astfel de discuție ar fi privit-o drept copilărească sau lipsită de bun gust. Atrăgeau nu numai prin bunăvoința lor de a discuta orice, prin dorința de a sfătui fără urmă de pedanterie sau didacticism, dar, mai mult decît atît, prin interesul ardent ce-l arătau pentru orice problemă. Erau cu toții eterni studenți și etern tineri, plini de o sete de cunoaștere ce nu se potolea niciodată. (. . .)

Pe de altă parte, rușii pe care i-am cunoscut la Zürich trădau nu mai puțin starea deplorabilă a naturii umane, fapt la fel de evident pentru cine-i observa ca și petele de pe hainele lor. Energia pe care o iroseau

țesînd intrigi unul împotriva altuia ar fi fost suficientă să conducă un imperiu gigantic. Trebuie să mai recunoaștem că nici nu erau foarte mulțumiți de sine. Fiecare se afla într-o stare de permanentă revoluție împotriva lui însuși, împotriva tovarășilor din partid și împotriva lui Dumnezeu. Acești transfugi simțeau problemele războiului și ale perioadei următoare direct, concret, în propria ființă. Politica nu-i părăsea o clipă, era ca o boală cronică. Visau la ea și dacă vorbeau uneori prin somn, era mai mult ca sigur că dezbăteau chestiuni politice. Speranța lor era să izoleze germenii războiului; lucrau ca niște bacteriologi preocupați să-i dezvăluie cauzele esențiale, pe care sperau să le afle în cărți despre trecutul recent.

Mi-l amintesc bine pe Karl Radek, în mijlocul camerei sale, în fața unei movile de cărți. Radek era cel care, potrivit tuturor cetățenilor respectabili ai Europei, fusese însărcinat de Moscova și Comintern să organizeze puciurile postbelice în Germania, Austria, Ungaria, Spania și Lituania. Înainte de culcare, Radek citea pentru destindere romane polițiste; mi-a spus odată că trebuie să scape de presiunea politicii cel puțin un ceas din douăzecișipatru. A doua zi după fiecare eveniment important al războiului avea un pamflet gata de tipar, doar că rareori găsea pe cineva să-l publice. Martov, cel mai bun stilist dintre exilații ruși, îl poreclise Pamfletovici. Rușilor, și mai ales lui Radek, le plăcea să-și vadă textele apărute în germană. Așa cum ebraica este pentru evrei limba sfîntă, pentru că ar fi vorbit-o însuși Dumnezeul Creației, tot așa și germana era sfîntă pentru ruși, căci fusese limba lui Karl Marx.

(. . .) Cu o constituție fizică delicată, bolnăvicios, puțin gîrbovit, cu un chip palid acoperit în parte de o barbă zbîrlită, cu obrajii supți și cu ochi blînzi, strălucitori, Martov obișnuia să stea înconjurat de prieteni la cafeneaua Sf. Annahof. Schimba mesele la fiecare două-trei ore. Din cînd în cînd se retrăgea să scrie, întorcîndu-se mai tîrziu spre a citi în germană, franceză, rusă ori engleză, potrivit cu auditoriul, vreun eseu strălucitor. Cîteodată dispărea zile întregi. Nou-veniților din cercul său, care, îngrijorați, întrebau unde plecase, li se spunea că s-a închis în vreo bibliotecă pentru a studia ultimele evenimente din Franța, Germania ori Rusia. Lenin obișnuia să adauge: « Martov se studiază pe sine în greșeală ». (. . .)

La Zürich, în primele luni ale războiului, Lenin și Martov se apropiaseră reciproc, spre bucuria amîndurora. Dar înțelegerea a fost scurtă și curînd a început între ei o furibundă luptă a cernelii, ceea ce, însă, m-a făcut să doresc cu atît mai mult a-l vedea pe Lenin. L-am întîlnit într-un restaurant-pensiune, ținut de o Frau Prellog la etajul al doilea al unei case dărăpănate, roase de vreme, dintr-o străduță strîmtă pe lîngă cheiul Limmat. Restaurantul era de fapt un coridor prost luminat, lung și îngust, cu pereți goi și o masă lungă de lemn nevopsit, ce ocupa cea mai mare parte a spațiului. Locul mirosea mai mult a privniță mucedă decît a restaurant. O ușă servea de intrare; alta, întotdeauna deschisă, ducea la bucătărie. În jurul mesei stăteau șase sau opt clienți, pe scaune de lemn; un număr egal de scaune erau de obicei goale. Frau Prellog era extrem de ocupată cu gătitul mîncărurilor și cu clienții, pe care tot ea îi servea. Trăise mult la Viena și vorbea un anumit dialect elvețiano-austriac. Era o blondă nostimă, puțin trecută de patruzeci, mult mai atrăgătoare decît supele lungi, fripturile uscate și deserturile ieftine pe care le oferea.

Cînd am ajuns la restaurant, Lenin nu venise încă, și m-am așezat lîngă Haritonov, un prieten care se angajase să facă prezentările. Adunarea m-a fascinat. Bărbații erau cu toții tineri, cu figuri îndrăznețe și enigmatice. Singura femeie de la masă nu era însă deloc enigmatică. O chema Maria cea Roșie, nu din pricina opiniilor ei politice, ci datorită părului blond-roșcat. Avea o față ovală, regulată, de madonă, ochi mari albaștri, gene lungi și o voce de bas ce contrasta ciudat cu aparența ei delicată. Ne-a întrebat imediat, acoperind vocile bărbaților de acolo, cine eram, ce doream, cine ne-a dat adresa lui Frau Prellog și dacă intenționăm să devenim clienții casei. Vedeam că întregul grup ne privea cu suspiciune. Am explicat că doream să vorbesc domnului Ulianov — Lenin era cunoscut aici pe numele său adevărat. Maria deveni pe loc volubilă. Spuse, printre altele, că Ulianovii erau oameni minunați.

După ce sosi împreună cu soția sa, Nadejda Konstantinovna Krupskaia, Lenin se așeză lîngă Maria cea Roșie. O asculta cu atîta interes și bunăvoință, încît n-am putut să intervin; în plus, problemele ei mă interesau și pe mine. Erau frămîntări de natură lumească, materială. Spunea că avusese doi iubiți: acum unul era soldat în Italia, celălalt în Germania. Acest război, afirma ea, nu era decît un rapt de bărbați, un truc murdar inventat de bogați. Continua apoi cu povestea favorită a femeilor de felul ei: trebuia să susțină o mamă bătrînă, surori și frați mai mici. Nadejda Konstantinovna părea că ascultă și ea cu interes.

Treptat, ceilalți consumatori părăsiră restaurantul. Numai Lenin, soția lui, Haritonov, Maria, Frau Prellog și cu mine am rămas la masa cea lungă. Puțin înainte de sosirea noastră Frau Prellog se certase cu Maria. Lenin încercă o reconciliere și reuși. Frau Prellog nu era prea încăpățînată; ca și Maria, se bucura de orice ocazie de a-și povesti necazurile. Se plînse că unii clienți nu plătiseră, iar carnea, scumpă oricum, urma a fi raționalizată curînd. Asta, spunea ea, îi lovea doar pe săraci. Cei bogați, bineînțeles, aveau friptura asigurată. O, războiul ăsta blestemat! Nu putea înțelege de ce soldații nu-și împușcau ofițerii și nu se întorceau acasă fără multă zarvă. Ne privea foarte satisfăcută pentru că putuse să-și descarce sufletul.

Cînd am ieșit era după-amiază tîrziu. Am mers pe jos, pînă la casa lui Lenin.

— Iată de ce iau masa aici, îmi spuse. Ajungi să cunoști ce gîndesc oamenii cu adevărat. Nadejda Krupskaia e sigură că doar lumea interlopă a Zürichului frecventează acest loc, dar eu cred că se înșeală. Desigur, Maria e o prostituată. Dar nu-și iubește meseria. Are o familie mare de întreținut — și nu-i lucru ușor. Cît despre Frau Prellog, ea are perfectă dreptate. Ai auzit ce spune? Împușcați ofițerii! O femeie grozavă. Asemenea opinii sînt foarte importante.

În fața casei din Spiegelgasse mi-am luat rămas bun de la Lenin și soția lui.

— Mi-ar place să vorbesc mai mult cu dumneavoastră, am spus. N-o putem însă face la Frau Prellog.

— Da, cu plăcere, răspunse. Am citit un articol pe care l-ai scris despre dezarmare. Mi-am amintit că Radek mi te-a prezentat ca prieten al lui Martov. Simpatizezi cu menșevicii?

— Nu sînt nici menșevic, nici bolșevic, am spus. Noi, cei din Ferdstrasse, sîntem cel mai radical grup dintre toate și avem propria noastră teorie.

— Înțeleg, înțeleg, dădu din cap Lenin. E foarte interesant. Apoi, după o scurtă tăcere: Vino să mă vezi mîine la patru. Am să te aștept.

Prietenul meu Haritonov nu venise cu noi în Spiegelgasse. În ziua următoare, cînd am mers la Lenin, l-am rugat să mă însoțească. Am început să vorbesc deîndată ce am intrat în cameră. După vreo jumătate de oră am observat pe fața lui Lenin o grimasă de plictiseală și m-am oprit.

— Ce-ai spus dumneata acum, declară el, e fals; cu totul extrem de fals. Nu putem fi contra tuturor războaielor. Trebuie în schimb să distingem caracterul fiecărui război în parte. Noi admirăm, de pildă, războaiele revoluționare franceze împotriva Europei, campaniile lui Cromwell, războiul lui Washington împotriva Londrei. Sîntem împotriva acestui război care a început în august 1914 pentru că țelul său e să mențină înrobirea celor cinci continente și să stimuleze exportul de capital. Acest război nu e decît o continuare a politicii anilor 1898 pînă în 1914. Orice război devine un instrument în mîinile țarului rus, ale kaiserului german, ale bancherilor din Berlin, Paris și Londra. Eu mă declar împotriva lor și sper, în consecință, ca Rusia să sufere o înfrîngere cumplită și zdrobitoare. E de datoria mea să sper. Cunoști adevăratul sens al acestui război?

— Care-i? am întrebat.

— E evident, răspunse. Un stăpîn de sclavi, Germania, care deține o sută de sclavi, luptă împotriva altui stăpîn, Anglia, care are două sute de sclavi, pentru o așa-zis mai cinstită repartiție a sclavilor.

— Cum sperați dumneavoastră să întrețineți ura față de acest război, l-am întrebat atunci, dacă nu vă pronunțați în principiu împotriva tuturor războaielor? Credeam că, în calitate de bolșevic, sînteți într-adevăr un gînditor radical și refuzați să faceți vreun compromis cu ideea de război. Dar validînd anumite războaie, deschideți calea oricărui pretext. Orice grup poate găsi o justificare războiului pe care îl dorește. Observ, din păcate că noi, tinerii, putem conta numai pe noi înșine. Refuzăm să acceptăm o nouă justificare a războiului, chiar dacă i s-ar găsi și un fundament științific.

Lenin ascultă atent, cu capul aplecat înspre mine. Își mută scaunul mai aproape, în timp ce Krupskaia, pînă în acest moment impasibilă, zîmbi larg, părînd deodată interesată și satisfăcută. M-am simțit iritat, căci am luat-o drept un semn că mă dezaproba. În cameră se lăsă liniștea. Probabil că Lenin se întreba dacă merită să mai continue discuția cu băiețandrul care eram. Eu, oarecum stîngaci, am tăcut.

— Hotărîrea voastră de a vă baza pe voi înșivă, spuse Lenin într-un tîrziu, e foarte importantă. Fiecare om trebuie să se bazeze pe sine însuși. Totuși, e bine să-i asculte și pe cei mai informați decît el. Nu știu cît de radical ești dumneata sau cît de radical sînt eu. Cu siguranță că nu sînt destul de radical. Nu poți fi niciodată destul de radical; adică trebuie să încerci a fi la fel de radical precum realitatea însăși, să fii deci diavol. Proștii se îngrijorează dacă te văd îndeajuns de radical. Războiul, totuși, nu mă întreabă pe mine, nici pe ceilalți, nici pe dumneata, dacă îl acceptăm sau nu.

Mă privi atent, ca și cum ar fi încercat să-mi citească gîndurile, după care continuă cu o voce severă:

— În orice caz, lucru mă miră; dumneata și prietenii dumitale vreți să transformați lumea aceasta ce miroase prin toți porii a josnicie, sclavie și război și totuși renunțați să folosiți violența.

— Deloc, încercai eu să explic. Nu renunțăm la violență, fiindcă ar însemna să renunțăm la revoluție.

— Ei, ei, spuse Lenin, ce este atunci războiul? Ce altceva decît o formă de violență? Secolul al douăzecilea și imperialismul modern au mobilizat masele. Orice rebeliune, orice revoluție, este doar o formă de război. Linia de demarcație dintre ele este incertă și alunecoasă. Nu poți afirma cu precizie unde sfîrșește războiul și unde începe revoluția. Cei care o așteaptă să pornească de la o situație pașnică, din așa-numitele condiții de ordine, nici că o merită. Revoluțiile apar din cele mai complicate situații: cel mai adesea din situațiile de tranziție, cu contradicții dintre cele mai ascuțite. Am luat parte la o revoluție, în Rusia, în 1905. Au fost lupte la care au participat toate clasele, grupurile și elementele

nemulțumite ale populației. Printre ele — grupuri ce arborau cele mai violente convingeri, urmărind scopurile cele mai vagi și mai fantastice. Erau de fapt mici grupuri în solda Japoniei. Mici profitori și aventurieri.

Ascultam cu un interes și o curiozitate crescînde. A trecut o oră, poate mai mult. Calm, dar insistent, Lenin încerca să mă convingă. Vorbea rar și atent, într-o germană cu accent rusesc. Uneori se împiedica, negăsind vreun cuvînt, iar eu îi sugeram unul. El își pleca imperceptibil capul și îmi mulțumea. Mă captivase într-atît, încît l-aș fi rugat să nu se mai oprească. Iar neîncrederea mea dispăru pe dată. Acest om care vorbea atît de serios despre revoluție nu putea fi, cu siguranță, un contrarevoluționar. Eram gata de reconciliere. Dintr-o înclinație naturală spre prietenie, dar și de frica de a nu mă lăsa sedus de argumente la care nu puteam răspunde pe loc, am spus deodată, fără motiv aparent:

— Tovarășe Lenin, îmi dați cuvîntul de onoare că nu veți trăda niciodată revoluția, cum au făcut-o ceilalți lideri socialiști care vor război?

A trebuit să se concentreze pentru a-mi înțelege întrebarea. Haritonov, care nu scosese o vorbă pînă atunci, a izbucnit în rîs, ca și Krupskaia. Rîsul lor mi s-a părut un gest de prost gust, iar din partea lui Haritonov o trădare directă, un semn de dușmănie. Lenin n-a rîs. Întrebarea mea l-a surprins, dar nu părea să-i displacă.

— Neîncrederea, spuse el, e o însușire bună la un revoluționar. Eu voi încerca să fac mereu tot ce pot. Dar trebuie să-mi promiți că faci la fel.

— Ce trebuie să fac? am întrebat nerăbdător.

— Învață, spuse el. Renunță la acest limbaj, pe cît de violent, pe atît de vag. Mă refer nu numai la dumneata, ci și la prietenii dumitale. Vorbiți mereu de revoluție în general. E la fel de fals ca și a vorbi despre război în general. Nimic mai periculos pentru tineri decît să nu cunoască sensurile adevărate ale cuvintelor. Ior. Doar trădătorii sau neghiobii pot vorbi azi de revoluție fără război. (. . .) Studiați și restudiați fenomenele războiului și revoluției. Lucruri mari se vor întîmpla curînd, trebuie să se întîmple. Da, se poate schimba totul din temelii, și chiar peste noapte.

În ciuda criticii ascuțite la care fusesem supus, era o nouă experiență pentru mine să fiu tratat ca egal. Ceilalți ruși, cu toată răbdarea și firea lor prietenoasă, rămăseseră întotdeauna distanți. Se mulțumeau să-și expună propriile idei; nu spuneau niciodată: du-te acasă, deschide-ți mintea, încearcă să înțelegi singur lucrurile, învață. Lenin mi-a dat impresia că-i eram un aliat important, dar și că trebuia să muncesc din greu pentru a trece adevăratul examen al revoluției. (. . .)

Era complet absorbit de mersul războiului. A încercat să-i demonstreze condiționările economice, legile sale interne, în cartea pe care a întitulat-o « Imperialismul, stadiul final al capitalismului ». Mergea în fiecare zi la bibliotecă, unde copia statistici și rapoarte ale cartelurilor internaționale. Vorbea despre cartea sa adeseori. Se îngrijora că trebuie să comprime o masă gigantică de informație în 120 de pagini, conform contractului cu editorul. Era un tip ciudat de savant, mereu nervos, precum un student înaintea examenului. Suferea pentru că editorul său, neutru, nu-i permisese să folosească în carte un limbaj tare la adresa « oportuniștilor », cum îi numea Lenin. Într-o zi l-am întrebat de ce lucra cu asemenea grabă nervoasă, petrecînd atîta timp la bibliotecă. Mi-a răspuns: « O lucrare care nu e complet verificată, pînă la ultimul cuvînt, nu poate fi considerată nici măcar ca începută ».

Cînd Lenin discuta politică, dădea impresia că nu vorbea ca un simplu individ, ci ca lider al unei mari puteri necunoscute, ce se putea măsura cu toate țările, armatele și birocrațiile timpului său. Nu greșeam: el era conducătorul neștiut al tuturor tendințelor opuse acelei lumi, era creierul schimbărilor interne din organismul ei social, al forțelor și elementelor pe care războiul le descătușase, al procesului de remodelare și reașezare a structurilor politice ale societății. El a conștientizat o mișcare inconștientă. Cum spunea Hegel, « numai din transformările ce au loc în planul spiritului poate să apară noul ». Faptul că, în scurtă vreme, Lenin a reușit să dobîndească puterea nu ne-a surprins deloc. Cei zece-doisprezece oameni care-l vedeam pe-atunci de cîteva ori pe săptămînă eram convinși că o revoluție nu-l putea aduce în fruntea Rusiei decît pe Lenin. (. . .)

(Fragmente dintr-un text apărut în *Foreign Affairs*, 3/Aprilie 1943)

În românește de SORIN ANTOHI și ANDREI CORBEA

GEORGES CANDILIS

A construi viața

Fervoarea arhitectului

Ne închipuim, deobicei, arhitectura ca un receptacol pentru viață. Dar un împătimit al gestului constructiv cum e G. Candilis știe că prin acest gest el toarnă viața însăși în formă, îi modelează ireductibil materia. Aristotelic reunind dualitatea materie-formă, arhitectura nu se pierde, așadar, în vidul vreunei abuzive prezumpții, cînd crede că își poate enunța astfel programul: « a construi viața ». Îl afirmă, aici, fără vană retorică, în chiar titlul unei cărți trăite, deplin asumate, un arhitect pe care l-a atras întotdeauna dificultatea: a asana, în jurul marilor orașe, eczema purulentă a « bidonville »-urilor, a integra generos istoria, marele patrimoniu, în soarta zidirilor ce cheamă viitorul. Convocat să facă propuneri pentru Florența, împreună cu urbaniștii cei mai autorizați din întreaga lume — Lucio Costa, bunăoară, care configurase planul director pentru Brasilia —, Georges Candilis înțelegea să răspundă lucid unor încercări teribile precum inundația din 1966. În situația acută de atunci, avînd sub ochi orașul de pe Arno, abia ieșit de sub năpasta mîlurilor devastatoare, el a gîndit această nobilă formulă, demnă de meditat și astăzi, cu folos, pentru îndatoririle noastre prezente. Se referă la spiritul urbanismului — la « urbanism, care, dacă nu e încă o veritabilă știință, poate deveni o conștiință ».

Si tot în acel grav context, străin de opțiuni reductive, el pleda pentru o perspectivă care să nu autonomizeze arbitrar elementele, conchizînd, prin niște vorbe radioase, ale lui Apollinaire: « "Trebuie să vezi lucrurile de departe, de foarte departe, trebuie să le vezi de aproape, de foarte aproape; iar, înainte de toate, trebuie să vezi lucrurile în chip just." Și, adaug eu, cu dragoste » — scria Candilis.

Sînt adevăruri care se verifică de-a lungul unei cariere prestigioase, unde, oricît de remarcabilă, — în imobilele, bunăoară, de tip « nid d'abeilles » ale Habitatului marocan (1952) — calitatea plastică nu devine ambiție în sine, orgoliu sustras exigențelor de ansamblu.

De la ucenicia sa sub îndrumarea lui Le Corbusier, cînd conducea șantierul marseillez al celebrei Unité d'Habitation, *amplu prezentată cîndva în* «Secolul 20», *pînă la atîtea realizări de anvergură, pe mai multe continente, în curba acestei activități freamătă o necontenită fervoare. Care e totodată fervoarea scrisului, deprinsă de la Le Corbusier, — o bătaie scurtă a frazei, cu o pulsație aproape poematică. El însuși îmi alesese aceste capitole: despre o casă modestă, dar purtînd un program aș spune poetic, cum pot fi lucrurile care, oricît de cordiale, ating fundamentalul; o « acțiune » în America Latină, unde vezi massele, nu doar ca beneficiar ideal al arhitecturii, dar ca agent efectiv, ce irumpe insolit în invenția și declanșarea zidirii. Lui Candilis îi datorăm, dealtminteri, această declarație de neuitat: « Il ne suffit pas de dire que nous travaillons pour le peuple, il faut travailler avec le peuple ».*

DAN HĂULICĂ

Descoperirea arhitecturii

— La un ceas de Pireu, cu vaporul, undeva în miezul insulei Egina, un țăran pe nume Rhodakis și-a construit o casă, cu propriile-i mîini. Casa lui. Așezată în mijlocul viilor, ea se ridică deasupra colinelor ce domină jur împrejur marea întinsă. Du-te s-o vezi, deschide bine ochii și încearcă să înțelegi!

Era în 1933. Aveam douăzeci de ani și studiam arhitectura la Școala Politehnică din Atena.

Cel care mă trimitea să descopăr casa unui țăran era magistrul meu, un uimitor profesor, un filozof, un pictor, un poet, fără a fi, însă, un arhitect în sensul clasic al cuvîntului: Dimitri Pikionis.

În drum, am cerut lămuriri. Mi s-a precizat:

— A, casa cu statui!

Statui? La urma urmelor, de ce nu!

Am descoperit în sfîrșit casa, integrată perfect în peisajul de o extraordinară frumusețe.

M-a întîmpinat un țăran vîrstnic.

— Bună ziua.

Mi-a răspuns rezervat, bănuitor:

— Bună ziua. Ce dorești?

— Dumneavoastră ați construit casa aceasta?

— Bineînțeles, a mormăit el. Orice om din partea locului își construiește casa lui.

— Dar mi s-a spus că aceasta se deosebește de celelalte.

— Firește, făcu el, mirat, de vreme ce fiecare dintre noi se deosebește de ceilalți. Eu mă deosebesc, poate, ceva mai mult. Asta e tot.

Casa era alcătuită dintr-o succesiune de volume cubice legate într-un singur ansamblu, cu niște simple deschizături care erau ferestrele, toate la locul cuvenit, toate la dimensiunea cuvenită.

Însă, mai mult decît atît, deoarece casa aceasta era universul, viața lui, Rhodakis concentrase în ea tot sufletul, toată inima și toată imaginația sa. Și adăugase, fără a o ști, ceea ce-i trebuie unei construcții pentru a deveni arhitectură: dragoste și sensibilitate.

Deasupra acestui ansamblu de volume ce domina spațiul exterior, bătrînul țăran așezase, la fiecare vîrf al cubului, cîte un cap: capete sălbatice cu mustăți uriașe, care priveau departe, către orizont. Capetele acestea le sculptase el însuși.

I-am pus o mulțime de întrebări, spontane, neîndemînatice, care l-au șocat pe bătrîn, căci violam domeniul său privat. Încetul cu încetul, însă, răceala lui s-a risipit. Păru să mă ia în simpatie. Și, în aburul unei ceșcuțe de cafea, începu să-mi vorbească, și să-mi explice cum și din ce pricini a ridicat casa aceasta.

Atunci, ascultîndu-l, am descoperit un tezaur de imaginație și de gîndire ce avea să reprezinte pentru mine, mai tîrziu, esențialul arhitecturii.

— Vezi, capetele astea pe care le-am așezat aici, capetele astea cu mustăți și cu ochi mari privind departe, înspre orizont, sînt păzitorii casei mele. Sînt turci, capete de turci. Știi, turcii sînt oșteni puternici, ei mă ocrotesc, îmi străjuiesc liniștea.

I-am arătat alte patru elemente sculptate, plasate la intrare: un șarpe, un porc, un orologiu și un vultur.

— Iar astea, ce reprezintă?

— Sînt cei patru stîlpi ai casei mele. Șarpele e cunoașterea, porcul e fericirea, orologiul e timpul care trece, iar vulturul, puterea. Cei patru stîlpi îmi reazemă casa. Dacă-i retezi, casa se prăbușește.

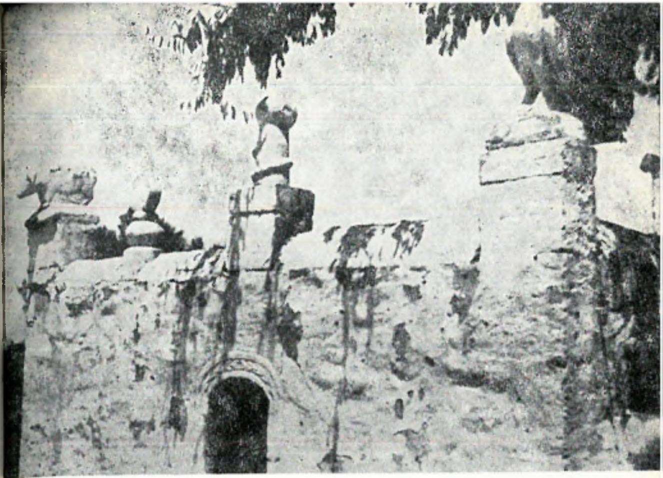

Cei patru stîlpi ai casei lui Rhodakis în insula Egina. Porcul: fericirea. Orologiul: timpul. Șarpele: cunoașterea. Vulturul: puterea
Urbanism spontan: în mai, 1981, la Lima, printre miile de disperați care ocupă o vale a nimănui

Totul, împărțit în spații de lucru și spații de odihnă, era funcțional. În jurul curții se aflau micul grajd, cotețele găinilor, cuptorul pentru pîine, porumbarul, concepute — fără excepție — în același spirit, cu aceeași preocupare firească de a adăuga fiecărui element *încă* ceva.

Pentru a completa acest ansamblu rațional, adăugase iraționalul: un sfinx, sculptat și el, domina curtea.

În mod inconștient, acest țăran fără învățătură integrase în zidirea lui spiritul Occidentului: rațiunea, întruchipată de șarpe, de porc, de orologiu și de vultur; spiritul Orientului: pasiunea, cu capetele ei de turci; spiritul Africii: misterul, întruchipat de sfinx.

Undeva, dedesubt, se afla drumul; din el se desprindea o cărăruie îngustă, tăiată cu tîrnăcopul și lopata, și care șerpuia în mod bizar, tot ascunzîndu-se prin jurul casei înainte de a ajunge la ea.

Am întrebat cu mirare:

— De ce ați făcut o cărare atît de lungă? De fiecare dată cînd plecați, sau cînd vă întoarceți, ostenit după muncă, vă impuneți un drum inutil. Nu e absurd?

M-a privit ironic și mi-a spus:

— Văd că ești tînăr și îți lipsește experiența vieții.
Și apoi, marcînd fiecare cuvînt:
— Află că, atunci cînd iubești o femeie, îi dai înconjur, o înlănțui, o îmbrățișezi. Ei bine, eu țin la casa aceasta întocmai ca la o femeie. De cîte ori mă întorc, dîndu-i înconjur, o înlănțui și o îmbrățișez, în loc să năvălesc brutal, așa cum îți închipui tu că trebuie să faci.

În interiorul casei, fiecare element era imaginat cu aceeași căutare, cu aceeași grijă. Mai degrabă decît o construcție, mi se înfățișa aici o atitudine.

— Odaia mea, vezi, e pentru mine ceva deosebit. Iată de ce, pentru a pătrunde înlăuntrul ei, am săpat trei trepte înguste, anevoioase. Căci trebuie să te trudești spre a pătrunde într-un loc ce are un preț, o însemnătate.

Au trecut ani. Îmi terminasem studiile și începusem să lucrez. De cîte ori aveam prilejul, mă duceam să-l salut pe țăranul Rhodakis, devenit prietenul meu. De fiecare dată, îl găseam tot mai bătrîn, mai ostenit.
Ultima oară, îmi amintesc, era în plină iarnă, înainte de a începe războiul. Era frig. Sufla vîntul. Am găsit-o pe fiica lui, o femeie urîcioasă.
Am întrebat-o:
— Unde-i bătrînul?
— Nu mai iese din odaia lui. Poți să te duci să-l vezi.
Rhodakis se încălzea în fața vetrei. Și, în același timp, sculpta ceva pe piatră.
L-am privit și am păstrat o tăcere cuviincioasă înainte de a începe să vorbesc.
Un soi de ceremonial necunoscut Occidentalilor, « barbarilor » care se năpustesc dintr-o dată în miezul problemei și vorbesc repede. I-am « dat înconjur » lui Rhodakis, așa cum el dădea înconjur casei înainte de a pătrunde înlăuntrul ei.
— Bună ziua.
— Bună ziua.
Tăcere.
— Cum merge?
— Merge.
Tăcere.
— Ce faceți aici?
— Mă pregătesc de drum . . .
Și îmi arătă o corabie pe care o desenase deasupra vetrei:
— Călătoria cea mare ! . . .
Înțelesesem. Se pregătea să moară.
A urmat o nouă și prelungă tăcere pe care am împărtășit-o amîndoi.
În timpul acela, l-am văzut așezîndu-și mîna pe piatra poroasă a vetrei și trasînd, cu un cuțitaș îngust, conturul degetelor. Își sculpta propria mînă.

După o vreme, curmă tăcerea și rosti cele mai extraordinare vorbe pe care le-am auzit vreodată:
— Vezi, cînd am să fiu plecat și prietenii au să vină să mă vadă, n-au să mă mai găsească. N-ar fi frumos din partea mea, una ca asta nu se face. Și atunci, las mîna mea. Poate că și tu, dacă ai să treci cumva pe-aici, ai să-ți așezi mîna în mîna mea și ai să spui: « Ziua bună, Rhodakis, cum merge? »
N-aveam să-l mai văd niciodată.
Au urmat războiul, exilul, Franța. Deîndată ce a fost cu putință, după ani mulți, m-am întors în Grecia cu soția și fiii mei pentru a le arăta locurile copilăriei, tărîmul unde mă simțisem fericit. Cînd ești tînăr, ești totdeauna fericit! Pelerinajul la izvoare.
Și, în mod firesc, am hotărît: « Mergem la casa lui Rhodakis ».

Cunoșteam bine drumul, însă m-am rătăcit. Totul era schimbat. Se construise pretutindeni. Împrejurimile erau de nerecunoscut. Cu mare greutate am putut găsi locul.
Cărarea fusese desțelenită. Un drum banal ducea spre casa ajunsă aproape o ruină. Capetele de turci nu mai erau acolo. Porcul, vulturul, orologiul și șarpele pieriseră și ei. Iar sfinxul, mutilat, zăcea într-un ungher al curții.
— Ce căutați aici?

Descoperirea arhitecturii

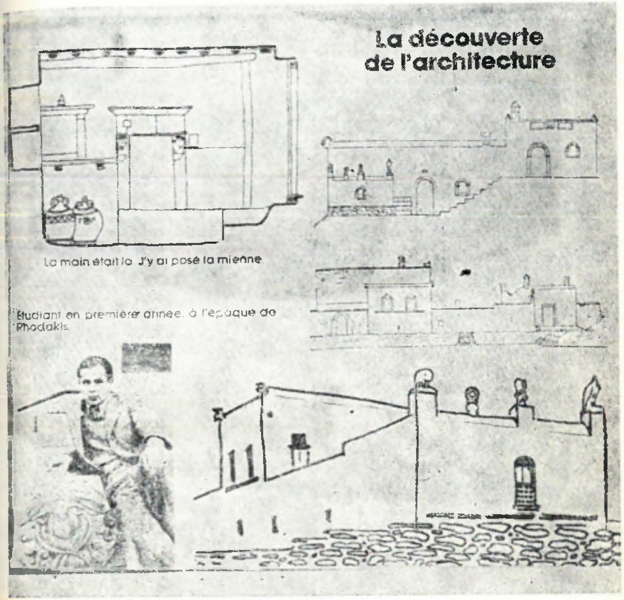

Am recunoscut-o. Era fiica lui, o femeie bătrînă și ursuză.
— Aș dori să revăd casa. Ce s-a întîmplat cu bătrînul?
— A murit de mult.
— Pot să-i mai văd odaia?
— Nu mai e nici o odaie. E o magazie pentru lemne.
— Îngăduiți-mi, totuși, să insist!
I-am întins niște bani care, pe dată, s-au făcut nevăzuți.
Am dat la o parte buștenii îngrămădiți în încăpere și am izbutit să ajung pînă în dreptul vetrei.
Mîna era acolo. Am așezat-o pe a mea deasupra ei.

Franța: în atelierul lui Le Corbusier

... Îmi deschise un bărbat uscățiv și distins.
Prin ochelarii lui de miop, mă sfredeli cu privirea, uimit, fără îndoială, de înfățișarea mea bizară.
Era Le Corbusier.
— Ce doriți? mă întrebă scurt.
— Am venit să vă salut. Sînt arhitect.
— De unde veniți?
— Din Grecia.
Ezită o clipă și apoi, brusc, atitudinea i se schimbă.
Cordial, mă pofti înăuntru.
— Știi, sînt o mulțime de tineri ca dumneata care îmi bat la ușă.
Atelierul era aproape gol. În afară de noi, nu mai era nimeni altcineva. Cîteva mese. Cîteva scaune. Nici o încălzire. Frig.
Le Corbusier îmi oferi un scaun.
— Ce-ai făcut pînă acum?
— Războiul!
— De ce te afli aici?
— Pentru a-mi reîncepe viața de arhitect, pentru a reconstrui, pentru a participa.
Era cuvîntul cheie.
Atunci, într-un fel de visare, începu să monologheze:
— Da, a venit vremea unei sistematizări pe scară amplă. În sfîrșit, e nevoie de noi...
Uitase de mine. Mai tîrziu, l-am auzit de multe ori vorbind în felul acesta. Se izola de lumea exterioară și își vorbea lui însuși.
La un moment dat, se întrerupse și, redescoperind prezența mea, mă întrebă:
— Tinere, sînt foarte ocupat. Ce dorești, de fapt?
— Mi-au rămas două luni pînă la întoarcerea în Grecia. Nu vreau să le pierd. Cred că am nevoie de o mare lecție a Franței!
Adoptă un ton ironic:
— A, sigur! Cuvinte mari! Ce faci în momentul de față?
I-am vorbit despre *Beaux-Arts* și despre atelierul lui André Lurçat.
M-a întrerupt cu indignare:
— Cum! Îți pierzi vremea cu prostiile astea?
Descumpănit, l-am întrebat:
— Dar atunci, ce să fac?
M-a privit cu înduioșarea unui om sincer generos și, surîzînd, mi-a dat această lecție admirabilă pe care n-o voi uita niciodată:

— Vezi ușa asta, deschide-o, coboară scara, ieși în stradă. În față, ai Bon Marché, la dreapta și la stînga, prăvălii. De o parte, Saint-Germain; de alta, Montparnasse. Pornește pe jos, privește oamenii, privește casele, tot ce se află în jur. Încearcă să înțelegi viața. Dacă ai ochi, vei fi un bun arhitect. Dacă ești orb, cu atît mai rău, caută-ți altă meserie. Arhitectura e viața. N-o înveți la școală. O simți. E tot ce-ți pot spune.
De o mie de ori avea dreptate. Asta era ceea ce căutam. Să-mi descopăr profesia prin intermediul vieții cotidiene, și nu al rețetelor furnizate de *Beaux-Arts*.
Am continuat să vorbim, și m-am încumetat chiar să-i arăt cîteva schițe de *habitat* popular făcute în timpul Rezistenței. Desene rău trasate, pe hîrtie proastă.
Era vorba despre o serie de locuințe foarte simple, legate între ele, pe două sau trei nivele, printr-o scară.
Le-a cercetat cu interes.
— Dumneata ai făcut asta? m-a întrebat, surprins.
— Da, în Rezistență.
Așteptam urmarea.

La Paris, în atelierul lui Le Corbusier

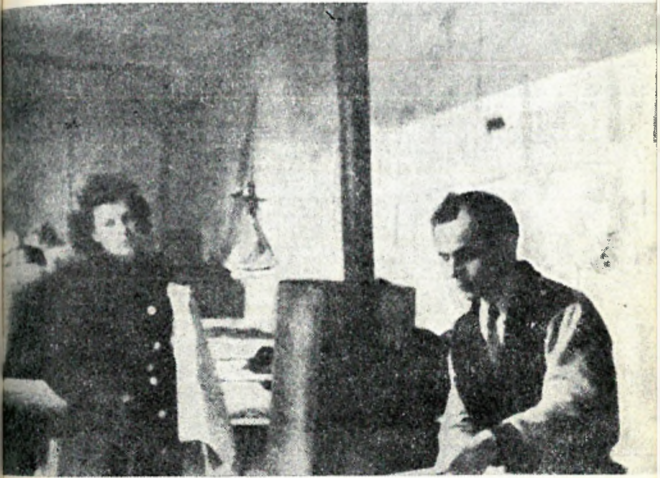

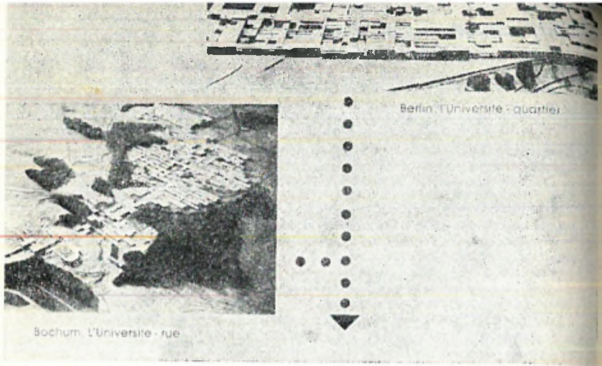

Zece ani de căutări în orizont internațional

S-a gîndit o clipă și apoi a continuat:

— Guvernul mi-a comandat construirea unui imobil de mărime dată, care se va numi « Cetatea radioasă ».

Numele era poetic, dar nu înțelegeam exact despre ce este vorba.

— Am lucrat mult, reluă, și o să pot în sfîrșit să-l realizez. N-am însă nici un fel de mijloace. Nu pot nici măcar să-mi plătesc colaboratorii.

Aveam impresia că-mi întinde o mînă.

Am spus fără să șovăi:

— N-aș putea să rămîn cîtăva vreme cu dumneavoastră? Să lucrez, să vă ajut?

— Ba da, dar n-am cum să-ți plătesc.

— Fără bani, firește, de vreme ce am o bursă!

— Atunci e în ordine, spuse el. Azi este joi. Dacă vrei, poți începe de luni dimineața.

— De ce nu imediat? am replicat, plin de entuziasm.

Mi-a adus dosarul, ca să încep să-l studiez și să înțeleg despre ce-i vorba.

Erau primele schițe pentru « La Maison du Fada », din Marsilia.

— Iată, mi-a spus cu simplitate, vom construi « Cetatea radioasă », « Lăcașul Oamenilor ». Este o ocazie unică, tinere, o șansă excepțională să poți participa la această lucrare.

Într-adevăr, mi se oferea, cu totul nesperat, șansa cea mare a vieții mele.

M-am apucat de lucru fără întîrziere.

Și, de fapt, vizita pe care am făcut-o în joia aceea la atelierul lui Le Corbusier a durat mai bine de cinci ani!

Le Corbusier era un om loial și liber, neangajat din punct de vedere politic. În fond, era un socialist utopic.

În 1947, l-am însoțit la o întrevedere cu ministrul comunist al Reconstrucției din epoca aceea, Charles Tillon, căruia trebuia să-i prezinte planurile imobilului din Marsilia.

— Păcat, domnule Le Corbusier, că nu sînteți dintr-ai noștri, i-a spus Tillon.

Răspunsul a fost lipsit de orice complezență:

— Aș deveni cu plăcere, dacă ați fi la fel de deschis ca și mine.

Însă progresul înspăimînta deopotrivă partidele de stînga și pe cele de dreapta.

Astfel, paralel cu studiul « Cetății radioase », Le Corbusier făcuse planurile pentru Centrul Saint-Dié, în Vosges, și pentru La Pallice, periferie industrială a orașului La Rochelle, amîndouă distruse în timpul războiului.

Ambele proiecte au fost refuzate.

La Saint-Dié, municipalitatea de stînga a apreciat planurile ca « reacționare și mic-burgheze ». Cît despre La Pallice, intervenția unui bogat constructor de avioane a torpilat proiectul lui La Corbusier, pe care l-a calificat drept « bolșevic ». Asta, însă, pentru a-și construi în loc propria sa uzină.

Trebuie să spunem că, în acest ultim caz, Le Corbusier se arătase deosebit de stîngaci.

O zonă de locuințe provizorii fusese prevăzută pentru a adăposti populația pe durata lucrărilor.

În fața primarului și a consilierilor municipali veniți să ia cunoștință de planuri, Le Corbusier anunță cu mîndrie:

— Domnilor, puteți fi mulțumiți, vă voi construi locuințe mesopotamiene!

Surprinși, neliniștiți' acești bravi oameni se priviră și, în cele din urmă, hotărîră:

— Nu vrem case mesopotamiene aici la noi.

Era o imensă neînțelegere.

Cu puțin înainte, arheologii descoperiseră în Irak vestigiile unor locuințe ce dovedeau o concepție foarte inteligentă. De acolo se inspirase Le Corbusier pentru locuințele provizorii din La Pallice. Însă nu socoti necesar să lămurească lucrurile.

Visul nu fusese perceput de oamenii aceia simpli și realiști.

Din același domeniu al neînțelegerii, îmi amintesc un alt incident, impregnant de provocare și humor.

Era la puțin timp după sfîrșitul războiului. Le Corbusier, care detesta *interview*-urile, acceptase totuși să primească cinci ziariști din armata americană; printre ei, o tînără fată extrem de frumoasă, pe care uniforma o făcea și mai interesantă. Un interpret traducea.

Cînd fu întrebat cum concepe arhitectura, Le Corbusier se lansă, privind-o pe tînăra ziaristă, într-o conferință-visare ce degaja întreaga lui filozofie poetică.

Era, într-adevăr, un discurs foarte inspirat.

Americanii, cu nasurile în carnete, scriau fără oprire.

La un moment dat, Le Corbusier redobîndi conștiința realității și încheie sec:

— Cred că am terminat. Vă mulțumesc.

Atunci, tînăra ziaristă întrebă:

— Ar putea domnul Le Corbusier să ne mai spună și în ce stil construiește?

Abia își terminase fraza, cînd el o fulgeră cu privirea. Simpla evocare a cuvîntului « stil », pe care îl combătuse întotdeauna, îl umplu de mînie. Și, înțelegînd că vorbise în gol, răspunse cu cea mai mare seriozitate:

— Fals Ludovic al XV-lea ameliorat!

Interpretul traduse, ziariștii notară, și această bizară informație fu reprodusă în presa americană.

După eșecul proiectelor de la Saint-Dié și La Pallice, îi rămînea imobilul de la Marsilia, care fusese comandat de guvern.

Era un model, un prototip, un arhetip, anunțător al unor noi condiții de viață și reunind date socio-economice, tehnologice și estetice îndrăznețe, revoluționare.

Iată de ce numise această realizare « Lăcașul Oamenilor sau» « Cetatea radioasă ». O soluție poetică.

Trebuiau cazate aici trei sute cincizeci de familii neposedînd nici mobilier, nici personal auxiliar, atît soțul cît și soția fiind, în majoritatea cazurilor, obligați să lucreze.

Nu putea fi vorba de construirea a trei sute cincizeci de pavilioane.

Atunci, ce era de făcut?

« Instalez, așadar, locuința în centrul binomului „INDIVIDUAL + COLECTIV" și, libertatea individuală fiind asigurată prin locuința însăși, organizez tot ceea ce poate aduce domeniul colectiv », spunea Le Corbusier.

Fiecare locuință era o adevărată vilă în spațiu, izolată de zgomotul și de privirile vecinilor. Tehnica permitea insonorizarea totală, iar adîncile *loggii* ale apartamentelor, deschise în partea de est către munți și în partea de vest către Mediterana, ofereau în depărtare un magnific peisaj provensal, beneficiind, deopotrivă, de umbră și de soare.

Eram departe de meschinăria micii grădini împrejmuite, sordide în cele mai multe din cazuri, și de cei opt metri reglementari care despart construcțiile.

În interiorul apartamentului, libertatea individuală era perfect respectată. De o parte și de alta a camerei de zi în care familia se afla reunită, domeniul părinților și universul copiilor, bine determinate, bine separate și bine reunite.

Domeniul colectiv includea gimnazii, piscine, creșe, grădinițe, centru comercial, hotel pentru rudele și prietenii care nu pot fi găzduiți în apartament, serviciu medical; în parc, terenuri de sport, ateliere și cluburi pentru tineret, săli de ceremonii, cinematografe.

Mai mult, un echipament tehnic de avangardă pentru epoca aceea: aer condiționat, instalații automate de expulzat gunoiul, telefon interior și exterior în fiecare locuință, ascensoare ultra-rapide și silențioase; dar, mai ales, o izolare fonică perfectă pentru a asigura libertatea individuală în cadrul colectiv.

Pe de altă parte, storuri, pereți în întregime din sticlă, piloți, terase-grădini de o sută treizeci de metri lungime ce dominau cele șaptesprezece etaje, scară de siguranță liberă în spațiu, — toate acestea alcătuind un imobil îndrăzneț și cartezian.

Imobilul din Marsilia este o operă dorică, prin austeritatea, liniile, volumele și formele ei simple, concepute spre a fi văzute în ansamblul lor, în mediul lor natural, în spațiul lor « indicibil » — pentru a relua încă una din expresiile lui Le Corbusier.

Jocul de umbră și lumină, policromia îndrăzneață erau menite să dea mișcare și viață acestei construcții de un echilibru admirabil.

Puritatea concepției plastice a ansamblului trebuia să producă senzația naturalului. Formele se armonizau cu lumina, se asemănau cu natura, de parcă ar fi țîșnit ele înseși din sol, de parcă ar fi fost un element la fel de natural ca marea și ca muntele.

Iar « metronul » era acela care dirija *symphonia*. Ca în traseul piramidelor egiptene și al templelor grecești.

La Marsilia, de vreme ce era vorba despre un domeniu al oamenilor, și nu al zeilor, metronul uman, scara umană erau luate ca modul.

Scara umană și proporția corpului uman, « proporția de aur » a Grecilor antici.

Le Corbusier aplica pentru întîia oară la Marsilia « Modulorul » său, sistemul metric asigurînd controlul funcțiilor și al proporțiilor.

Aplicarea Modulorului trebuia să asigure « Cetății radioase » o armonie de măsuri și o unitate de raporturi bazate pe stricta disciplină matematică ce guvernează universul.

Nenumăratele elemente ce alcătuiesc imobilul de la Marsilia provin, toate, din cele cincisprezece măsuri ale Modulorului, fiecare din ele reprezentînd o funcție, un gest, o mișcare a omului, fără raport cu măsurile artificiale ale sistemului zecimal.

Asemenea coloanelor, capitelurilor, frontoanelor, trigliphelor și frizelor din templele grecești, pilonii, solul artificial, elementele orizontale și verticale ale « Cetății radioase » trebuiau să exprime funcția lor de « *porteurs* » și « *portés* », într-o admirabilă senzație de ritm și ordine.

Dar, dincolo de disciplina matematică, — întocmai ca în friza Parthenonului, unde Phidias însuflețește fecioarele din procesiunea panatheneelor, care uneori se opresc în loc, din pricină că o sandală s-a dezlegat, și unde inspirația liberă a artistului își ia zborul către muza lui —, Le Corbusier ieșea din limitele strictei discipline pentru a crea un veritabil joc de volume, de culori și de forme libere, într-o enormă sculptură modernă.

Toate acestea se aflau cuprinse în proiectul patronului. Care nu se încadra nicicum în normele și regulamentele administrației. Care constituia excepția.

Georges Candilis

Dar ce însemnau cele trei sute cincizeci de locuinţe din Marsilia în raport cu imensele lucrări întreprinse în Franţa şi în lume? O picătură de apă în ocean! Totuşi, picătura aceasta avea o însemnătate considerabilă. Era singura acţiune în stare să infirme acea arhitectură de formule prestabilite, care aplica în mod sistematic la *habitat* ceea ce « Charta din Atena », cu reţetele ei rău înţelese, impusese urbanismului.

Nu pretind că imobilul de la Marsilia constituia panaceul arhitectural. Ar fi absurd să ne imaginăm toate oraşele distruse fiind reconstruite ca mii de « Cetăţi radioase ». Asta, dealtminteri, nu era cîtuşi de puţin în spiritul lui Le Corbusier. El voia doar să demonstreze, faţă de toţi şi contra tuturor, că timpurile noi impun o atitudine nouă. Şi că această atitudine, în domeniul arhitectural, nu se exprimă doar în forme, ci mai cu seamă în conţinut, adică în manifestarea vieţii din interiorul unei comunităţi umane.

Repunere în chestiune

În inima bogatei şi activei regiuni industriale Ruhr, în apropierea oraşului Bochum, guvernul german hotărîse să construiască cea mai completă şi modernă universitate nouă.

Un concurs destinat arhitecţilor germani a fost lansat şi echipa noastră a fost invitată să participe, cu titlu excepţional.

Fusese ales un teren de două sute cincizeci de hectare, aşezat între oraşul Bochum şi complexul industrial. Terenul era traversat de un drum care conducea, zi şi noapte, muncitorii din oraş către uzină, şi invers. Aceasta era particularitatea sitului.

Înainte de a ne aşterne la lucru, ne-am pus întrebarea: «Ce formă şi ce conţinut trebuie să aibă o universitate de azi, în general, şi ce caracter specific trebuie să prezinte noua universitate din Bochum? » Pe scurt, am lăsat la o parte programul concursului, şi am încercat să descoperim fondul problemei « universitate » în totalitatea lui.

Cercetîndu-i originea şi evoluţia, am constatat că universitatea, cea « adevărată », nu este un monument izolat şi nici o şcoală impunătoare ci, înainte de toate, un loc al schimbului de idei unde condiţiile sînt favorabile pentru a învăţa, a preda, a investiga.

Din punct de vedere istoric, primii germeni ai universităţii se află în Grecia. Într-o zi, la Atena, la umbra copacilor, cineva a început să vorbească. Unii din trecători s-au oprit să-l asculte. După aceea, s-au ivit controverse, critici. Auditoriul putea să asculte şi să-şi facă propria părere. Schematizînd, astfel s-a născut universitatea. « Academia lui Platon ».

În Evul Mediu, bisericile, moscheele, sinagogile erau locul unde se discutau problemele sufletului şi, mai tîrziu, ale trupului. Iar dacă un cleric ajungea reputat pentru ştiinţa lui, oamenii din ţări îndepărtate veneau să-l asculte, să înveţe, şi să vorbească la rîndul lor. Bisericile au devenit, curînd, neîncăpătoare. Locul de învăţătură s-a extins în stradă şi în cartierele învecinate. Acolo se şi locuia. Se vorbea aceeaşi limbă, a înţelegerii, a disciplinelor diverse. Se vorbea latineşte. La Paris, universitatea a devenit *Sorbonne-Quartier Latin*. În alte locuri, ea a invadat un oraş întreg, aşa cum s-a întîmplat la Cambridge şi la Heidelberg, sau şi-a găsit locul în vechile complexe de moscheie şi sinagoge.

La Bochum, am hotărît să creăm, în locul unei universităţi, un cartier universitar, o veritabilă articulare între oraşul propriu-zis şi complexul industrial

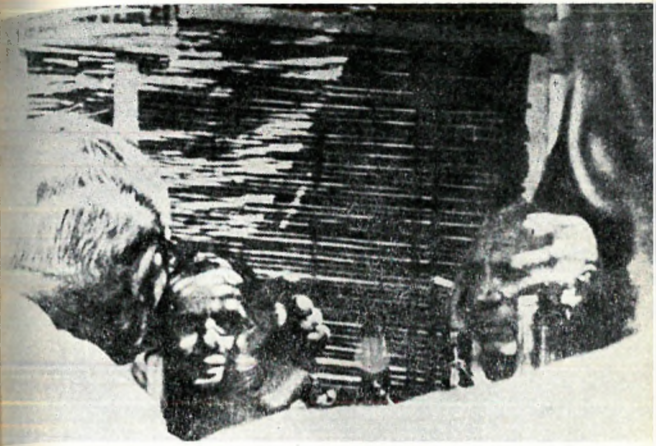

Alături de Le Corbusier şi Picasso

Ruhr. Drumul care traversează terenul, păstrat şi amenajat, avea să devină elementul principal al viitoarei universităţi, în spiritul bulevardului Saint-Michel care traversează Cartierul Latin.

O stradă care să le îngăduie muncitorilor să vadă încotro se îndreaptă munca lor, o stradă care să adune cercetătorii spiritului şi truditorii materiei, o stradă care să însufleţească şi care, totodată, să ţină loc de *campus*, de « ghetto » universitar.

Elementul predominant al propunerii noastre a fost, aşadar, această arteră centrală care avea să concentreze, pe o latură şi pe cealaltă, tot echipamentul necesar colectivităţii studenţilor, muzee, biblioteci, amfiteatre, săli de expoziţie şi, pe lîngă acestea, restaurante, cluburi, cinematografe, teatre, bistrouri, săli de dans, precum şi alte centre de activităţi urbane.

La dreapta şi la stînga acestei artere, se deschideau străduţe care duceau către zone mai specifice, mai liniştite, orientate spre lucru şi spre rezidenţă.

Refuzasem în mod deliberat să separăm diferitele facultăţi, să izolăm studentul în filozofie de acela care învaţă tehnologia modernă. Ţineam să creăm o simbioză, o fraternitate a diferitelor discipline, astfel încît savanţii atomişti să poată fi în contact cu filozofii.

Propunerea noastră nu era cîtuşi de puţin orientată în sensul universităţii imaginate de eminenţii profesori, membri ai juriului. Ştiam lucrul acesta, însă, acum ca şi în alte rînduri, nu ne aflam aici pentru a cîştiga.

Juriul a înlăturat, fără ezitare, propunerea noastră.

— Am cerut o universitate, nu o uzină, ni s-a explicat.

Neînţelegere totală.

Şi totuşi, eram siguri că ne aflăm pe calea cea bună.

Concursul de la Bochum ne deschisese noi perspective care, nu peste multă vreme, aveau să se materializeze.

Germanii erau obstinaţi.

Noi, perseverenţi.

Într-adevăr, cîteva luni mai tîrziu, am primit o nouă invitaţie, pornind, de rîndul acesta, de la Willy Brandt, pe vremea aceea senator-primar în Berlin-Vest.

Republica Federală hotărîse crearea unei mari şi prestigioase universităţi, care să suplinească vechile facultăţi ce se aflau situate în sectorul Est al fostei capitale.

Împreună cu alţi cîţiva confraţi străini, am fost aşadar chemaţi, din nou cu titlu excepţional, să participăm la acest concurs rezervat arhitecţilor germani.

Pentru a treia oară, nu şovăisem să ne lansăm la acţiune, cu acelaşi spirit de libertate şi urmînd un proces de cercetare identic.

Nici nu putea fi vorba de a relua proiectul Bochum. Aici, ne aflam în oraş. În loc de a lua strada ca element de bază, am ales un complex urban favorizînd învăţămîntul deschis.

Proiectul nostru prevedea o structură polivalentă, pe două nivele.

La cel dintîi nivel se aflau reunite toate instalaţiile comune, destinate nu doar studenţilor, ci tuturor locuitorilor în mod egal. Un pasaj liber în care universitatea şi oraşul se confundau.

Consacrat cercetării şi lucrului, cel de al doilea nivel includea locurile specifice, rezervate diferitelor discipline.

Ansamblul era străpuns de o serie de *patios* care ofereau spaţiul necesar pentru lumină şi soare, şi care, totodată, asigurau o scară umană. Astfel încît macheta finală te ducea cu gîndul spre o gigantă felie de şvaiţer.

De data aceasta, juriul ne-a luat în serios.

Poate din cauza antecedentelor noastre tumultuoase, ori din cauza calităţii unanim admise a cercetării noastre insolite şi exacte, s-a acordat premiul întîi « soluţiei *şvaiţer* ».

« Micii glumeţi » deveniseră oameni « serioşi » !

Studiul nostru a fost publicat pretutindeni. A devenit un « exemplu clasic » de arhitectură contemporană. Şi toate universităţile realizate în aceşti ultimi ani în lumea întreagă au fost influenţate de proiectul nostru.

A construi pentru toţi

Războiul din Algeria se încheia. Se prevedea că « *les pieds-noirs* » vor veni în mare număr pentru a se stabili în sudul Franţei. Pe de altă parte, se proiecta o descentralizare a Parisului. Se preconiza crearea unor mari capitale regionale.

La Toulouse, primarul socialist, domnul Louis Bazerque, un om deosebit de activ, folosi prilejul pentru a proclama, în acord cu guvernul, un concurs vizînd realizarea imediată a unui super-cartier al oraşului, pe malul stîng al fluviului Garonne . . .

Situl se numea Le Mirail. Ceea ce înseamnă « Oglinda ».

Cele trei studii ale noastre, Hamburg (« ciorchinele »), Caen (« centrul linear ») şi Fort-Lamy (« identitatea »), examinau cîte un aspect parţial al problemei oraşelor. Sosise momentul să facem sinteza şi să aplicăm cercetarea noastră globală unui ansamblu mai vast şi mai real.

Căutînd în trecut identitatea oraşului Toulouse, ne-am dat seama că numeroasele canale, prăvăliile, grădinile şi pieţele creaseră, de-a lungul secolelor, un soi de coloană vertebrală a oraşului. Trebuia să punem în valoare tocmai acest aspect, pentru a sublinia că planul nostru se referea într-adevăr la Toulouse.

Ideea era următoarea: Ţinînd cont de particularităţile terenului, am trasat o nouă coloană vertebrală, un centru linear care avea să parcurgă ansamblul oraşului, astfel încît să nu existe cartiere izolate, şi toţi locuitorii să beneficieze de aceleaşi echipamente urbane şi de aceleaşi condiţii.

Am dispus, de o parte şi de alta a acestui centru linear, imobile articulate în grupe, astfel încît să producă un ansamblu armonios şi nu o sumă de blocuri izolate.

Era o schemă foarte simplă şi clară.

. . . La baza marilor imobile se întindea, aşadar, centrul linear, acea *rue-séjour* rezervată pietonilor, copiilor, persoanelor în vîrstă, oamenilor grăbiţi şi celor

Zece ani de căutări
în orizont internaţional

@Asociația Ziari…

fără nici un zor, celor care privesc și se lasă priviți. Era o dală de beton armat, supraînălțată cu patru metri, din care automobilul era complet exclus. Dala slujea și drept acoperiș pentru parking-uri, acestea fiind legate atît de clădire — în mod direct, prin ascensoare —, precum și de bretelele de acces la ansamblul rețelei de circulație automobilă.

Asemeni unui *living-room*, dala era mobilată. Dar cu mobilier urban: bănci, lampadare, copaci, vase cu flori, peluze etc.

Pe suprafața ei se găseau, în sfîrșit, elementele utilitare și recreative: magazine, grădinițe, creșe, școli primare, centru medical, bănci, oficii poștale.

Grație dinamismului și înțelegerii primarului, care credea în opera noastră și se simțea sufletul ei, am izbutit să creăm, în cartierul experimental Bellefontaine, un ansamblu polivalent grupînd biblioteca, teatrul, cluburile, atelierele, sălile de expoziție, gimnaziul și piscina. Am numit acest centru « Maison du Quartier », pentru ca locuitorii din Bellefontaine să-și poată găsi locul în colectivitate, chiar la coborîrea din propriul lor apartament.

Oamenii au început, foarte curînd, să se arate interesați. S-au creat tot felul de asociații. Viața și-a spus cuvîntul.

M-am bătut deopotrivă pentru oamenii în vîrstă. S-ar putea obține credite destinate unei « case » a lor într-un colț izolat, astfel încît să le asigurăm liniștea, mi s-a spus. Dar eu nu voiam să-i despart de cei tineri. Prevăzusem, în « La Maison du Quartier », diverse locuri pentru tineri și mai puțin tineri, tocmai pentru ca aceștia din urmă să nu se vadă izolați.

Împingîndu-i pe bătrîni în afara colectivității, îi așezi la rebut, le amenajezi, deja, un loc în pragul cimitirului, le spui: « Sînteți sfîrșiți, peste cîtva timp veți muri, pregătiți-vă în colțul acesta liniștit ».

Am izbutit să-i cazez în chiar centrul zonei, ca să fie mereu prezenți, printre ceilalți, să participe și să fie înconjurați. Era întocmai ce le trebuia, întocmai ce-și doreau.

Ne-am preocupat mult de crearea zonelor care înconjură spațiile de locuit.

Peisagismul acesta nu era, însă, academic. Nu includea grădini în stil francez sau englezesc. Grija noastră a fost să ocrotim vegetația care înconjura vechile « castele » înaintea construcției. În loc să abatem un copac pentru a construi o casă, am conservat copacul și am deplasat casa. Acesta a fost principiul după care ne-am călăuzit.

Pe de altă parte, am conceput un peisagism utilitar, pentru toți, favorizînd reuniunea, plimbarea, descoperirea, izolarea. Locuri pe care le privești, dar pe care nu-i interzis să le calci cu piciorul.

În loc să lucrăm în exclusivitate cu vegetalul, l-am combinat cu mineralul. Nu se plantau grădini, se construiau. Firește, însă, grădinile nu cresc într-o singură zi. Au nevoie de timp. Plantînd un arbust în pămînt, știam că va avea nevoie de zece ani pentru a deveni copac. Natura nu-i atît de grăbită ca oamenii.

Dacă vizitatorii de atunci se vor întoarce după cîțiva ani, vor descoperi grădina visată, grădina pentru toți, unde nu-i interzis să te plimbi pe peluze, grădina în care te oprești, pe care o « consumi » și o utilizezi, și nu aceea prin care treci !

Criticile și obstacolele nu se opreau aici.

Stabilisem o rețea de circulație rutieră la scara ansamblului și în raport cu elementul uman. Era în întregime independentă de arterele pentru pietoni și de centrul linear. Frînsesem în mod voit liniile drepte în scopul de a încetini traficul.

— Soluție retrogradă, hotărîră, în ministere, specialiștii în probleme de circulație, bîntuiți de perspectivele Anului 2000.

Ne trimiseră alte planuri, cu autostrăzi perfect drepte ce traversau orașul, precizînd:

— Trebuie să se revizuiască traseul și lățimea șoselelor pentru a se putea absorbi traficul calculat în conformitate cu numărul și viteza vehiculelor ce vor circula peste douăzeci de ani.

Aplicarea acelor formule ar fi însemnat moartea proiectului nostru. Visul despre un oraș cu adevărat nou la scară umană s-ar fi transformat în coșmar. Toulouse-Le Mirail ar fi căpătat chipul lui Frankenstein, acoperit de cicatrice, brăzdat de autostrăzi.

Nu. Nu era cu putință.

Cum se putea prevea ritmul circulației pentru o perioadă atît de îndepărtată? Ce se știa despre evoluția mijloacelor de transport în deceniile care vor urma?

Nu puteam admite ca progresul tehnic al omenirii să se oprească la invenția automobilului, iar orașele să nu fie concepute decît în funcție de Majestatea Sa automobilul.

Simțeam că explodez. Planul nostru era ideal pentru om și nu pentru mașină.

Am respins categoric toate contra-proiectele impuse de politehnicienii-ghicitori.

Rezultatul: noi dificultăți și întîrzieri în lucrări.

Dar, încă o dată, salvasem esențialul.

Fondul problemei

> *Je vous construirai une ville*
> *avec des loques, moi!*
> *Je vous constuirai sans plan*
> *et sans ciment,*
> *Un édifice que vous ne détruirez pas. . .*
>
> HENRI MICHAUX

În primăvara anului 1968, Națiunile Unite hotărîră să creeze, cu participarea guvernului peruvian, un vast șantier experimental de cîteva mii de locuințe, situat în marginea Limei, în preajma uriașelor zone concentraționare ce înconjură centrul capitalei.

Se organiză un concurs.

Selecția preliminară se opri la douăzeci și șase de echipe, treisprezece din țările reprezentate fiind reputate pentru competența lor în acest domeniu.

Echipa noastră reprezenta Franța.

Trebuia să propunem norme, metode și tehnici capabile să asigure înlocuirea maghernițelor ce acoperă imensele *bidonvilles* ale Americii Latine.

Aceasta fiind o operă socială, Națiunile Unite nu rambursau decît cheltuielile de studii și de călătorie.

Am creat special o mică echipă, incluzînd și un arhitect peruvian, Gustavo, pe atunci exilat politic în Franța, care cunoștea mai bine ca oricine aceste probleme, căci le studiase deja pe cînd se afla în țară.

Am conceput o soluție-metodă, care să se poată aplica și adapta la orice condiții, evitînd mijloacele complicate și sofisticate. Soluția noastră putea fi realizată cu materialele cele mai simple și mai economice: cărămizi, piatră, lemn, fibrociment, clei. Dar, mai ales, îngăduia utilizatorilor să amelioreze, să mărească ori să schimbe ei înșiși locuința, pe măsura posibilităților proprii.

Alexis Josic s-a dus la fața locului pentru a obține informații suplimentare și a le explica responsabililor maniera noastră de a gîndi, adică preeminența lui « CE facem », asupra lui "CUM facem", cea de a doua propoziție nefiind decît consecința celei dintîi.

Cîteva luni mai tîrziu, Națiunile Unite și guvernul peruvian au hotărît să construiască un mic număr de locuințe propuse de fiecare echipă de arhitecți, într-un ansamblu urban conceput conform planului nostru de masă general.

Aplicarea tuturor acestor studii avea să dea naștere unui super-bîlci de locuințe-tip, heteroclite și incomparabile.

Neputînd decît să ne înclinăm în fața hotărîrii, am trasat planurile de execuție pentru ansamblul nostru.

Realizarea proiectului a trenat pînă în mai 1971.

M-am dus la fața locului pentru a superviza finisajul micii noastre operațiuni.

Sosit la Lima, am descoperit șantierul ce creștea la periferie, o bizară expoziție alcătuită din modele de tot soiul, neterminate, neinteresante, banale sau de-a dreptul proaste, lipite la sordida « pădure virgină » de *bidonvilles* ce adăpostea un milion și jumătate de suflete și înconjura atît de frumoasa zidire colonială spaniolă.

L-am regăsit pe Gustavo, arhitectul peruvian care, între timp, obținuse autorizația de a se întoarce în țară și luase contact cu factorii de răspundere.

Le-am împărtășit acestora neliniștile mele. Mi se părea într-adevăr inadmisibil și grotesc faptul că o asemenea parodie de construcție ar putea constitui amorsa înlocuirii barăcilor din preajmă.

Răspunsul a fost cel puțin sincer:

— Dar nici vorbă nu poate fi de așa ceva. Studiul acesta v-a dat prilejul de a încerca o experiență interesantă. Pentru noi ea este și utilă, căci vom putea caza aici o serie de funcționari de Stat.

Eram indignat, zguduit.

Am hotărît să plec a doua zi.

M-am întors la hotel seara tîrziu, profund tulburat, și am adormit cu greu.

În zori, la ora cinci, m-a trezit telefonul.

— Candilis, grăbește-te, vin să te iau !

Era Gustavo, emoționat, într-o stare de agitație extremă.

— Ce s-a întîmplat?

— O invazie, la Pamplona. . .

Visam? Nu înțelegeam nimic.

— Care Pamplona? Ce invazie?

— Îmbracă-te, vin să te iau. . . E departe. Azi noapte, mii de oameni au ocupat un teren viran din periferia îndepărtată, la treizeci de kilometri de aici, pentru a construi un oraș nou.

Complet treaz, am înțeles situația. Sacrificații din *bidonvilles* hotărîseră să-și ia soarta în mîini.

— De acord, mergem !

Cum a sosit, m-am aruncat în mașina lui ponosită și am demarat fără întîrziere spre locul « invaziei ».

Gustavo a branșat radioul. Se anunța că a intervenit poliția. Erau morți și răniți, iar ciocnirile continuau.

În timp ce înaintam, mă puse la curent cu evenimentele.

Un afiș-semnal, placardat în zona barăcilor, fusese cel ce declanșase această energică mișcare de revoltă și de entuziasm.

« Astă seară, mare bal social la Pamplona ».

Lima Mai 1971 : une vallée envahie par des milliers de désespérés.

Le signal de l'invasion.

Candilis parmi les Bâtisseurs.

Un crayon et un décimètre pour dessiner la ville.

Le tirage au sort des parcelles.

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Şi « marele bal » începuse la miezul nopţii. . . Mii de oameni, familii întregi de toate rasele, de toate culorile, de toate vîrstele, strînse la un loc de sărăcie şi de disperare, se urniseră din loc în mod spontan, tîrînd după ele ce aveau mai preţios, cîteva boarfe mizere, şi îndreptîndu-se către spaţiile încă libere, cu speranţa de a-şi crea propriul *habitat*.

Pentru aceşti proletari urbani, nu se punea problema alegerii unui sit excepţional. « Pămîntul făgăduit » era un teren trist, dezolant, arid, pe care erau siliţi să-l cucerească prin forţă. Se îndreptau spre el pentru a-şi încropi o casă, un oraş, fără materiale şi arhitecţi, cu simpla forţă a Celui mai Mare Număr, şi cu iluzia de a supravieţui.

. . .Peisajul pe care-l străbăteam îmi era bine cunoscut, căci îl văzusem adesea în această lume de mizerie. Pe distanţe de kilometri întregi defila *habitat*-ul rebutului: un interminabil zid cenuşiu, de resemnare şi de putregai, mişunînd de fiinţe fiziologic umane în jurul unor vizuine derizorii, construite cîndva de chiar mîinile lor.

Pretutindeni, procedeul era acelaşi. Se construia din orice. Şi, mai cu seamă, din deşeurile societăţii noastre industriale. Se construia pe terenuri tot atît de improprii: deşeurile planurilor noastre oficiale de urbanism, terenuri mlăştinoase şi inundabile, coline abrupte şi friabile, văi profund fisurate, locuri de depozitare a gunoaielor menajere ori cariere abandonate. Şi, cînd toate aceste deşeuri urbane erau saturate, se pornea mai departe, spre descoperirea unora terenuri încă neocupate şi, bineînţeles, lipsite de apă, de canalizare şi electricitate.

Imensele întinderi de *bidonvilles*, numite *callampas* în Chile, *favelas* în Brazilia, *ranchitos* în Venezuela, *limonadas* în Guatemala, « oraşe-minune » în Uruguay, « colibe de vrăjitoare » în Argentina, exprimă pretutindeni aceeaşi realitate: deznădejdea şi înverşunarea de a trăi.

Ne apropiam de Pamplona. Radioul continua să-şi distileze informaţiile. Şi, brusc, am aflat că preşedintele Vasco Velásquez dăduse ordinul de oprire a ciocnirilor. În faţa fantasticei dezlănţuiri, el le acorda răzvrătiţilor dreptul de a-şi construi casele şi oraşul la Pamplona.

Era victoria celor năpăstuiţi, victoria Celui mai Mare Număr. . .

. . .Viaţa şi-a reluat curînd drepturile. Odată consumate şocul ciocnirii şi exaltarea succesului, o aparenţă de organizare spontană începea să se deseneze.

În faţa amplorii şi a însemnătăţii evenimentului, am hotărît să-mi anulez plecarea şi să rămîn pe loc, împreună cu Gustavo, pentru a fi martor la acest act extraordinar al unei colectivităţi alcătuite din cîteva mii de fiinţe omeneşti, hotărîte să-şi construiască un *habitat* prin mijloacele proprii.

Aveam să trăiesc alături de ei zece zile dintre cele mai exaltante din viaţa mea de om şi de arhitect.

Cînd fiecare familie îşi luă în stăpînire terenul, bărbaţii şi copiii porniră în căutarea unor panouri din paie, un soi de rogojini împletite care se găsesc, pentru cîţiva pesos, în toate pieţele din Lima.

Era întîia fază a acestei uimitoare operaţiuni care se numeşte actul de a construi: să găseşti materiale pentru a-ţi crea un adăpost.

Apoi, toate deodată, miile de familii aşezară « întîia piatră » a casei lor.

În timp ce se desfăşura această acţiune individuală, se formară mici grupuri, alcătuite la început din vecinii imediat apropiaţi. Discutară îndelung şi, ca urmare, intrară în contact cu alte grupuri, mai depărtate, stabilind, ca printr-un soi de tradiţie misterioasă, embrionul unei acţiuni comune. Adunările continuară. Micile grupuri de vecini se adunară în « cartiere » şi organizară alegeri. Toată lumea votă, chiar şi copiii, pentru a desemna responsabili.

Eram impresionat, căci cunosc aversiunea Latinilor pentru disciplină. În ciuda acestui fapt, totul se petrecea în ordinea firească a lucrurilor, fără nimic impus, fără control exterior, din simpla voinţă comună de a pregăti un trai laolaltă !

Asistam, uimit, la naşterea unei adevărate « comunităţi urbane ».

A treia zi, delegaţii aleşi de fiecare cartier se adunară pentru a hotărî traseul marilor linii din viitoarea aglomerare.

În vremea aceasta, Gustavo şi cu mine eram mereu prezenţi în mijlocul furnicarului. Întîi înconjuraţi de indiferenţă, apoi cercetaţi cu oarecare neîncredere.

Am fost întrebaţi cine sîntem şi ce dorim.

Colegul meu le-a explicat delegaţilor că, în calitate de arhitecţi, ne interesăm cît se poate de mult de acţiunea lor şi că sîntem gata oricînd să le fim de folos dacă au nevoie de noi. Ne-au mulţumit, dar au respins cu politeţe oferta noastră.

— O să ne construim singuri casele şi oraşul, adăugară ei cu mîndrie.

Dar ne lăsară libertatea de a ne continua observaţia.

Într-o dimineaţă, înconjuraţi de responsabilii aleşi, doi tineri aşezară pe sol o hartă a terenului, trasată la scară mare. Înarmaţi cu un decimetru şi un creion, începură să traseze, în faţa tuturor, planul de « urbanism » al viitorului oraş. Planul era simplu şi clar. Aplicau sistemul împărţirii tradiţionale în căsuţe de şah, care stă la originea tuturor oraşelor din America Latină.

. . .Cu gesturi neîndemînatice, umilii « urbanişti » din Pamplona trasară direct axul, care mergea de-a lungul văii, o *Gran Via* de patru kilometri lungime, apoi străzile perpendiculare şi, în sfîrşit, pe cele paralele cu *Gran Via*, pentru a obţine astfel faimoasele *cuadras*, cartiere de locuit în formă de pătrat, după stilul spaniol.

Repartizară apoi spaţiile destinate echipamentului public: şcoli, magazine, pieţe, grădini. . .

Noi rămăsesem în continuare pe şantier, acum eram cunoscuţi şi acceptaţi. Din cînd în cînd ne întrebau care e punctul nostru de vedere, sau ne cereau sfaturi, referitoare mai cu seamă la metoda de aplicare a planului, problemă de o mare complexitate, în privinţa căreia deputaţii se simţeau depăşiţi.

Neştiind, parcă, nimic din toate acestea, familiile instalate pe parcele îşi continuau munca lor.

Numai că, din clipa cînd se trasase un plan, cele care aleseseră, fără să ştie, o amplasare pe marginea arterei principale se găseau favorizate în raport cu altele, aşezate mai departe. Era întîia apariţie a injustiţiei şi a inegalităţii. Mai mult, cum rămînea cu acelea care îşi aleseseră domiciliul pe reţeaua de circulaţie sau pe terenurile destinate echipamentelor publice?

Pentru a remedia această situaţie, delegaţii, întruniţi din nou în consiliu, hotărîră, la capătul unor interminabile şi tumultuoase dezbateri, să creeze, în fiecare *cuadra*, loturi-parcele numerotate, pe care să le tragă apoi la sorţi. Altfel spus, să procedeze la o nouă şi mai justă repartiţie a solului.

De necrezut ! Această hotărîre a fost acceptată în unanimitate, fără nici un protest.

Şi, totuşi, trebuia ca întreaga muncă să fie luată de la început şi să se organizeze o mutare colectivă a mii de familii.

În vreme ce, pe tot terenul, se desfăşurau întrunirile de tragere la sorţi, tineri, băieţi şi fete, utilizînd un singur teodolit, împrumutat de la municipalitate, trasară pe sol, folosind sfori şi var, planul oraşului în mărime naturală, cu aleile, străzile, spaţiile comune şi loturile — parcele numerotate.

Această operaţie avea să dureze patru zile.

Între timp, alţi responsabili organizară ajutorul de urgenţă. Preoţi-lucrători îşi asumară subzistenţa acestor oameni care, acum, aşteptau răbdători desfăşurarea evenimentelor, şi creară o popotă populară, cu participarea activă a copiilor.

Dealtminteri, copiii erau omniprezenţi. Participau la orice acţiune. Mesageri voluntari şi eficienţi, ei erau cei care comunicau informaţiile şi instrucţiunile adresate « populaţiei ».

. . .În sfîrşit, semnalul fu dat şi copiii, tot ei, transmiseră ştirea:

— Dărîmăm tot şi o luăm de la capăt !

Atunci, într-o uimitoare mişcare colectivă, fiecare familie, conştientă de faptul că avea să-şi găsească un loc mai just într-un sistem urban conceput şi hotărît de toţi, luă în posesiune lotul pe care şansa i-l oferea.

Instalaţi « acasă », oamenii reîncepură neîntîrziat actul de a zidi, fiecare în felul său, cu mijloace şi forţe proprii.

Nu atît realizarea materială a fost aceea care mi-a atras luarea aminte, ci condiţiile sensibile în care orice ins a devenit, astfel, constructor al « esenţialului ».

. . .În mijlocul acestui imens şantier, vînzători ambulanţi şi-au şi făcut apariţia. Vin să-şi vîndă, « la domiciliu », bietele lor produse.

Într-o singură noapte, s-a construit o baracă din lemn. Pe fronton, o inscripţie stîngace: « Bar-Restaurant ».

Un camion hodorogit, umplut cu scînduri, cu cărămizi şi cu deşeuri de la demolări, anunţă: « Materiale de construcţie ».

Iată din ce să produci o arhitectură de o incredibilă virtuozitate, de o uimitoare eficienţă!

Era apariţia primelor « prăvălii ».

Am fost nevoit să plec. Gustavo a rămas. L-am rugat să mă ţină la curent, să-mi trimită fotografii.

Întors la Paris, am analizat cu studenţii mei de la *U.P.-6* * problema Limei. Le-am proiectat imagini.

Am căutat împreună soluţii. Îndelung. Inutil.

Ce-i de făcut, şi cum anume, pentru a-i da fiecăruia o locuinţă care să respecte omul?

O utopie ! E cu desăvîrşire imposibil !

Şi, totuşi, îmi amintesc de un slogan care era pe toate buzele în Mai '68:

« *C'est impossible, donc je l'ai fait !* »

De atunci, zeci dintre elevii mei, arhitecţi, au plecat să lucreze în zonele de « *bidonvilles* » din lumea întreagă.

Vor izbuti, poate, să atingă ceea ce eu şi generaţia mea n-am reuşit decît să întrezărim. Nădăjduiesc să poată ajunge pînă în miezul adevărului, în miezul meseriei noastre.

Vor fi, poate, asemenea acelor magnifici insensaţi din Pamplona, cuceritorii imposibilului.

În româneşte de CRISTINA HĂULICĂ

---

* *U.P. - 6:* Université de Paris-VI

REVISTE ÎN ORIZONT EUROPEAN

Revista de Occidente

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

INTENŢII

Intenţiile *Revistei Occidentului* sînt destul de simple. Există în Spania şi în America Hispanică un număr din ce în ce mai însemnat de persoane care găsesc o mare plăcere în contemplarea senină a ideilor şi a artei. Totodată, doresc să primească din cînd în cînd ştiri clare şi bine cîntărite despre ceea ce se simte, se face şi se pătimeşte în lume: nici relatarea inertă a faptelor, nici interpretarea superficială şi pătimaşă pe care le-o oferă ziarele nu le poate satisface dorinţa. Această curiozitate, care se îndreaptă deopotrivă spre gîndire, spre poezie, spre evenimentele publice şi spre drumul tainic al naţiunilor, este, sub aspectul dispersării şi indisciplinei, cea mai naturală, cea mai organică. Este o curiozitate nici exclusiv estetică, nici în mod special ştiinţifică ori politică. Este vitala curiozitate pe care individul cu nervii în alertă o simte pentru vasta germinaţie a vieţii înconjurătoare şi este dorinţa de a privi în faţă profunda realitate contemporană.

În momentul de faţă, această dorinţă de a cunoaşte «încotro merge lumea» capătă o mai mare urgenţă, deoarece apar peste tot simptomele unei profunde transformări în idei, în sentimente, în maniere, în instituţii. Multă lume începe să aibă penibila impresie că-şi vede existenţa invadată de haos. Şi totuşi puţină claritate, puţină ordine şi ierarhie în informaţie le-ar dezvălui curînd planul noii arhitecturi în care viaţa occidentală se reconstruieşte.

Revista Occidentului ar vrea să se pună în slujba acestei stări de spirit caracteristice pentru epoca noastră. Din această cauză, nu este un repertoriu pur literar, nici pur ştiinţific. Revista va încerca să prezinte cititorilor panorama esenţială a vieţii europene şi americane. Informaţia noastră va avea, prin urmare, un caracter intensiv şi ierarhizat. Nu e deajuns să se petreacă un fapt sau să se publice o carte pentru a trebui să se vorbească despre ele. Informaţia extensivă nu face altceva decît să provoace confuzia spiritului, favorizînd nesemnificativul în detrimentul

eficacităţii şi esenţialului. Revista noastră va acorda atenţie temelor cu adevărat importante şi va încerca să le trateze cu amploarea şi cu rigoarea necesare pentru asimilarea lor rodnică.

Occidentalitatea titlului se referă la una din trăsăturile cele mai genuine ale momentului de faţă. Perioada postbelică, sub aparenţe adverse, a apropiat popoarele. Cuvintele ostile nu le împiedică astăzi să se bizuie mai mult unele pe altele şi, chiar dacă n-o fac cu mare plăcere, să se cunoască reciproc şi să convieţuiască. Înainte de război exista, în schimb, un internaţionalism verbal şi de gesturi, un cosmopolitism abstract, înşelător, care anula în prealabil particularităţile naţionale. Era cosmopolitismul bancar, de Hotel Ritz şi *sleepingcar*. În dosul lui popoarele continuau să trăiască într-o strictă lipsă de comunicare. Cosmopolitismul de astăzi e mai bun şi, în loc să presupună o abandonare a specificităţii şi destinelor etnice, înseamnă recunoaşterea şi confruntarea lor.

Fără vreo înţelegere deliberată, aproape toate revistele din Europa şi America se umplu tot mai mult de semnături străine. Noi vom acorda atenţie, desigur, în primul rînd problemelor spaniole, dar totodată vom aduce în aceste pagini colaborarea tuturor oamenilor din Occident al căror cuvînt exemplar va însemna o pulsaţie interesantă a sufletului contemporan.

Sperăm că încetul cu încetul, corectînd cu fiecare număr defectele celor anterioare, vom reuşi să facem ca într-o bună zi această revistă să devină spaţiul liniştit şi integru în care să se întîlnească toate spiritele hotărîte să vadă clar.

Claritate, claritate! Iată ce doresc înainte de toate timpurile care vin. Vechea înfăţişare a existenţei se pierde vertiginos, şi prezentul adoptă o nouă structură şi un nou chip. Plutesc în atmosfera occidentală emoţii de călătorie: bucuria de a pleca, fiorul peripeţiei, iluzia de a ajunge undeva şi teama de a nu rătăci drumul.

JOSÉ ORTEGA Y GASSET

Poezia Anei de Noailles

Să vorbim puțin despre cea mai poetică dintre contese și cea mai contesă dintre poete. Ana de Noailles este azi țesătoarea cea mai fină a lirismului francez. Cu un joc exemplar, laborioasă, constantă, țese cu fiecare lustru versurile unei cărți care întotdeauna este asemănătoare celor dinainte — atît de frumoasă, atît de caldă, atît de voluptuoasă S-ar putea spune că volumul precedent s-a destrămat și a fost nevoie să-l țească din nou. Ana de Noailles este, literar vorbind, Penelopa.

Ultimul volum se numește *Forțele eterne*. Aceste forțe eterne sînt, înainte de toate, iubirea și moartea. Să nu se creadă totuși că poeta-contesă a așteptat pînt acum pentru a cînta aceste puteri esențiale. Întreaga ei operă a gravitat întotdeauna în jurul lor, oscilînd cu delectare de la una la cealaltă.

Sînt patru sute de pagini de poezie densă. Cartea ajunge la noi plină de flori, de astre, de albine, de nori, de rîndunele și de gazele. Fiecare poet are un repertoriu de obiecte care sînt uneltele lui profesionale. Așa cum tinichigiul ambulant umblă cu cleștele și cu sîrmele lui, contesa trebuie să se deplaseze cu toată această greutate în spate, pentru a putea zămisli prețioasele ei fantasmagorii. Despre lucruri atît de frumoase nu e cu putință să spui lucruri mai frumoase:

L'abeille aux bonds chantants, vigoureusement molle, parcă se urmărește pe sine însăși în zborul ei.

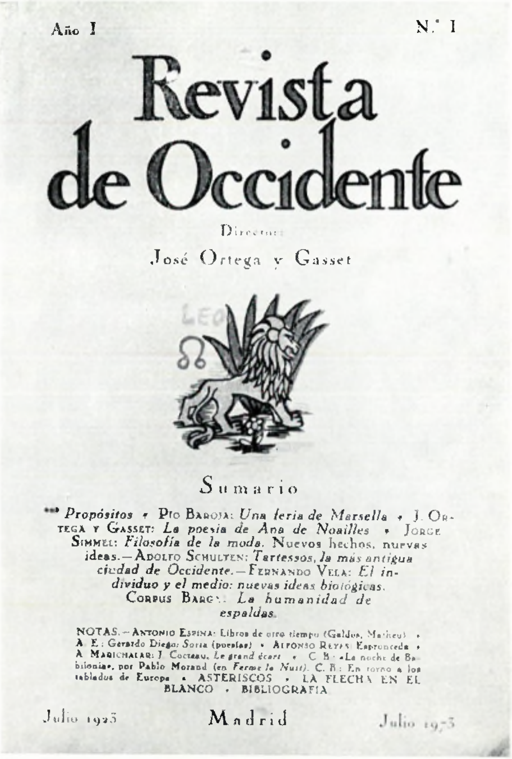
Año I N.° 1

Revista de Occidente

Director:
José Ortega y Gasset

Sumario

Propósitos • PIO BAROJA: *Una feria de Marsella* • J. ORTEGA Y GASSET: *La poesía de Ana de Noailles* • JORGE SIMMEL: *Filosofía de la moda. Nuevos hechos, nuevas ideas.* — ADOLFO SCHULTEN: *Tartessos, la más antigua ciudad de Occidente.* — FERNANDO VELA: *El individuo y el medio: nuevas ideas biológicas.* CORPUS BARGA: *La humanidad de espaldas.*

NOTAS. — ANTONIO ESPINA: Libros de otro tiempo (Galdós, Matheu) • A. E.: Gerardo Diego: *Soria* (poesías) • ALFONSO REYES: Espronceda • A. MARICHALAR: J. Cocteau, *Le grand écart* • C. B.: «La noche de Babilonia», por Pablo Morand (en *Ferme la Nuit*). C. B.: En torno a los tablados de Europa • ASTERISCOS • LA FLECHA EN EL BLANCO • BIBLIOGRAFIA

Julio 1923 Madrid Julio 1923

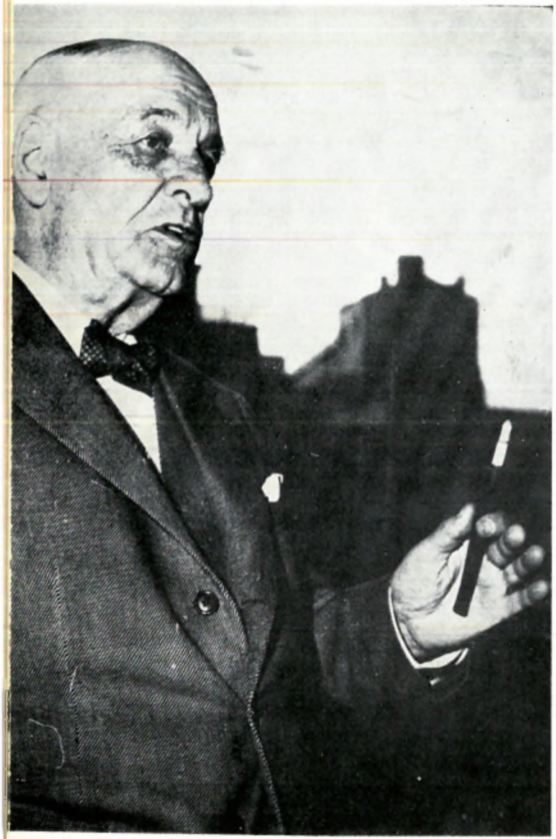

Oricît de mulțumitoare ar fi viața unui popor, tot poate deveni mai bună. Această îmbunătățire a patriei o așteaptă de la noi copiii noștri, pentru ca existența lor să fie mai puțin dureroasă și mai bogată în posibilități. Îmbunătățirea patriei, perfecțiunea patriei — aceasta este patria copiilor noștri. Patriotismul adevărat este critica țări părinților și construirea țării copiilor.

JOSÉ ORTEGA Y GASSET
(Pedagogia socială ca program politic)

◀ Ortega în 1955 (Una din ultimele sale fotografii)

Cenaclul la *Revista de Occidente*, februarie 1927

Cu Ernst Robert Curtius, la Aspen, în 1949

Rîndunica trece cu țipetele ei de pasăre pe care parcă o ucide cineva:

Je connais bien ce cri brisant de l'hirondelle
Comme une flèche oblique ancrée au cœur du soir.

Clopotnițele sînt stupi dulci de albine argintii.
Broaștele sînt greieri ai undelor lacului.

Ploaia e un soare care se joacă împrăștiind raze de metal.
În drumul tău,

Tes reveuses prunelles
Contemplaient l'horizon, flagellé et chassé
Par le vent, qui, chercheant ton visage opressé,
Faisait bondir sur toi ses fluides glacés.

Clopoțelul care ne cheamă la cină se smucește ca o capră nebună legată la un par.
În noaptea senină, astrele sînt fragmente de ziuă.

•

Există în versurile Anei de Noailles, la fel ca și în proza ei, o excesivă și monotonă preocupare pentru dragoste. Dragostea este totul — ni se spune de mai multe ori în acest volum.

Amour, tache pure et certaine,
Acte joyeux et sans remord;
Le seul combat contre la mort,
La seule arme proche et lointaine
Dont dispose, en sa pauvreté,
L'être hanté d'eternité.

Acest erotism atît de exclusivist îl obosește puțin pe cititorul care nu posedă o dispoziție prelungită pentru leșinul pasionat. Alunecînd pe aceste pagini ne-am gîndit de mai multe ori că este vorba despre o ciudată iluzie optică de care suferă această poetă. Nu vreau să spun că dragostea nu e totul, ci doar că elocvența poetică izvorăște la Ana de Noailles din stări de spirit voluptuoase.

Plus je vis, oh mon Dieu, moins je peux exprimer
La force de mon cœur, l'infinité d'aimer,
Ce languissant ou bien ce bondissant orage.
Je suis comme l'étable ou entrent les rois mages
Tenant entre leurs mains leurs cadeau parfumés.
Je suis cette humble porte ouverte sur le monde;
La nuit, l'air, les parfums et l'étoile m'inondent...

Această perpetuă cantilenă voluptuoasă curge ca un rîu năvalnic prin albia versului. Nu e, deci, propriu zis dragoste; e pur și simplu voluptate. Metaforele ei sînt aproape întotdeauna de același tip; în aproape toate se face aluzie la înfiorarea pasiunii și se presimte spasmul erotic. Sufletul care se exprimă în această poezie nu este spiritual; e mai curînd sufletul unui trup ce pare vegetal.

Dacă încercăm să ne imaginăm sufletul unei plante, nu-i putem atribui idei ori sentimente: n-ar exista decît senzații, și chiar acestea ar fi vagi, difuze, atmosferice. Planta s-ar simți bine sub cer benign, sub mîna blîndă a unui vînt suav; s-ar simți prost sub un cer întunecat de norii aduși de furtună, biciuită

de zloata iernii. Voluptatea feminină este, poate, dintre toate impresiile omenești, cea mai apropiată, după cîte ni se pare, de existența botanică.

Ana de Noailles simte universul ca o magnolie, un trandafir sau o floare de iasomie. De aici prodigioasa ei sensibilitate pentru schimbările atmosferice, clime, anotimpuri. Cu toată insistența ei amoroasă, este revelator faptul că bărbatul nu apare niciodată conturat pe fondul aerian al acestei poezii. În schimb, apar ființe anonime și difuze: vîntul, umezeala, azurul, tăcerea.

Le flot léger de l'air vient par ondes dansantes . . .

Nu e aceasta o idee care încape foarte bine în inima unei flori de mac? Iar în alt loc:

Ces vents légers ont ce matin
Cette odeur d'onde et de lointain
Qu'ont les vagues contre les rives

Altă dată vorbește despre « secretul parfum metalic al frigului » și despre « jovialul parfum al zăpezii », sau recunoște în suflarea vîntului aromele cu care s-a încărcat în drumul său, așa cum recunoaștem doaga butoiului în buchetul vinului. Mirosuri, gusturi, senzații tactile — iată peisajele acestei poezii. Contactul vizual lipsește aproape întotdeauna: ar fi prea uman, prea « spiritual », pentru acest geniu vegetativ. E divin oarbă ca o camelie.

O dată stabilită această filiație cu o plantă divină, nu ne mai surprinde că e « rebelă față de toamnă » și că manifestă față de ea o sinceră ostilitate.

Je ne vous aime pas, saison melancolique . . .

Este vorba de o contesă eminent estivală. În peisajele ei totul este vară, cel mult o vară care-și amintește de copilăria ei primăvăratecă ori se apropie de versantul coborîtor al toamnei. Această poezie trăiește lipsindu-se de iarnă. E plină de un cer curat. Ne-o imaginăm pe contesă cu un vag gest de creolă, așezată în balcon, deasupra unei grădini, și sorbind azurul.

Certes, rien ne me plaît que tes étés, ô monde !

Magnolie, trandafir, iasomie, îi place pămîntul reavăn, savurează brizele și se înfioară cînd tremură pe prund apa cristalină.

În treacăt, flirtează cu norul hoinar.

La nuit, me soulevant d'un lit tiède et paisible,
M'accoudant au balcon, j'interrogeais les cieux,
Et j'échangeais avec la rue inaccesible
Le langage sacré du silence et des yeux.

Fiindcă există în acest lirisim vegetal un por prin care surprindem că înăuntrul plantei se află o femeie, mai bine spus, o înaltă doamnă. Pentru că primește primăvara, vara, azurul cerului, aura de septembrie, aburul ploii de aprilie, primește totul ca și cum ar fi vorba de mîngîieri destinate ei personal. Ne vorbește despre « cerul care-și întinde mîngîierile lactee », ori începe o compoziție în felul următor:

Charme d'un soir de mai, que voulez-vous me dire ?
Comme un corps plein d'amour vous venez contre moi . . .

Cu toate acestea, un lucru trebuie să fie spus răspicat: poezia Anei de Noailles este splendidă. Poate că nu a existat în toate literaturile moderne o altă femeie dotată cu un asemenea avînt poetic. Observațiile pe care le-am făcut nu sînt

propriu zis obiecții, ci mai curînd subliniază și definesc calitatea stilului ei admirabil. Totuși, sau poate tocmai de aceea, se ivește inevitabil în timpul lecturii o întrebare tulburătoare.

În ce măsură poate încăpea în sufletul unei femei genialitatea lirică? Problema nu este prea galantă și riscă să suscite un protest care să apeleze la toate banalitățile feminismului. Totuși, într-o zi va fi nevoie să răspundem la această întrebare cu cît mai multă claritate posibilă. Deocamdată, îngăduiți-mi o ușoară indicație. Lirismul este lucrul cel mai delicat din lume. Presupune o capacitate înnăscută de a lansa în univers intimitatea persoanei noastre. Dar, tocmai de aceea, este nevoie ca această intimitate a noastră să fie aptă de o asemenea prezentare publică. O ființă al cărei secret personal ar avea un caracter mai mult sau mai puțin privat ar produce o lirică trivială și prozaică. E nevoie ca ultimul nucleu al persoanei noastre să fie el însuși impersonal și să fie alcătuit, bineînțeles, din materii transcendente.

Ei bine, aceste condiții nu le întrunește decît bărbatul. Numai la bărbat e firească și spontană această dorință de a da publicului ceea ce e mai personal în ființa lui. Toate activitățile istorice ale sexului masculin se nasc din această condiție esențial lirică. Știința, politica, creația industrială, poezia sînt activități care constau în a da publicului anonim, de a dispersa în ambianța cosmică ceea ce constituie energia intimă a fiecărui individ. Femeia, dimpotrivă, tinde să ascundă această energie. Contactul cu publicul, cu mediul înconjurător, nenumit, produce automat în sufletul femeii normale un ermetism prudent. În fața « tuturor », sufletul feminin se închide în sine. În schimb, își păstrează intimitatea pentru unul singur. Invers decît bărbatul, care în raportul privat sau individual cu semenul său — o femeie ori un alt bărbat — este întotdeauna nesincer, stîngaci ori insignifiant. Zadarnic ne-am opune acestei legi esențiale, și nu pur istorice, trecătoare sau empirice, care face din bărbat o ființă substanțial publică, iar din femeie un temperament privat. Orice încercare de a răsturna acest destin este sortit eșecului.

Acest mecanism al sincerității care declanșează lirismul, acest impuls de dezvăluire a intimității, este la femeie întotdeauna forțat, iar dacă este efectiv, dacă nu e o confesiune fictivă, are o doză de cinism. Se cuvine să amintim în acest sens că a existat un gen literar în care au strălucit femeile și în care bărbatul a eșuat întotdeauna: genul epistolar. Acesta este singura formă privată a literaturii, și ca atare era hărăzit femeii. În schimb, bărbatul nu reușește să scrie scrisori, fiindcă, fără să-și dea seama, îl transformă pe destinatar într-un întreg public și face în fața lui gesturile unui actor aflat pe scenă. Cînd se întîmplă ca o femeie să aibă destulă ușurință și grație pentru a transmite mulțimii secretul ei personal într-un mod potrivit și autentic, deziluzia noastră ajunge la extrem. Fiindcă atunci descoperim că această intimitate feminină, atît de delicioasă sub o lumină de interior, cînd e pusă sub razele soarelui ne apare ca lucrul cel mai sărac din lume. Personalitatea femeii este prea puțin personală sau, altfel spus, femeia este mai curînd un gen decît un individ. Mi se pare o copilărie să vrei să rămîi orb în fața acestei evidente realități, care explică atît de bine lucrarea femeii în istorie și perpetua neînțelegere care se strecoară între cele două sexe. Adevărul este că cea mai bună lirică feminină, dezvelindu-și întreg sufletul, lasă să se vadă monotonia eternului feminin și sărăcia ingredientelor.

Pictura a realizat aceeași experiență. În portret se pune problema de a crea plastic o individualitate, o figură care să-și afirme caracterul unic și insubstituibil. Pentru aceasta e nevoie ca penelul să fie în stare să-și individualizeze obiectul; dar, pe lîngă aceasta, e nevoie ca obiectul să fie prin el însuși indi-

vidual, și nu la fel cu multe altele, un simplu reprezentant al unui tip. Este o realitate incontestabilă că, dacă există puține portrete adevărate de bărbați, se poate spune că nu există nici un portret de femeie. Portretul feminin este dis-perarea picturii. Artistul e silit, pentru a singulariza fizionomia copiată, să acumuleze caractere distinctive de tip ornamental, căutînd în veșminte diferențieri care lipsesc în trăsăturile personale. Femeia este pentru pictor, ca și pentru iubit, o promisiune de individualitate care niciodată nu e ținută.

Dacă ar fi existat un număr mai mare de femei înzestrate cu talente puternice pentru poezie, ar fi limpede și indiscutabil faptul că fondul personal al sufletelor feminine este mai mult sau mai puțin identic.

Nu este, prin urmare, nimic ciudat că la Ana de Noailles, poetă a timpului nostru, găsim o interesantă coincidență cu prima femeie care a făcut versuri: cu Safo din Lesbos.

În puținele fragmente care ni se păstrează de la această poetă se enunță exact aceleași teme și aceeași modulație ca la muza noastră contemporană:

Așa cum vîntul alunecă pe coastă
Și răsună printre pini,
Așa îmi înfioară Eros inima (Fragmentul 42)

sau:

Din nou Eros mă chinuie, Eros care-mi adoarme membrele,
Monstru amar și dulce, irezistibil . . . (Fragmentul 40)

Aceeași sensibilitate pentru ambianța cosmică pe care am întîlnit-o în versurile citate mai înainte transpare și în cele care urmează, vechi de aproape trei mii de ani:

Luna și pleiadele au coborît pe cer,
E miezul nopții;
De mult a trecut ora . . .
Astăzi voi rămîne singură.

Melancolică jeluire a unei femei de asemenea « rebelă față de toamnă », pentru care a trecut ora aprinsă a iubirii.

Un radieux effroi fait trembler mes genoux,

intonează Ana de Noailles.

Un fior pune stăpînire pe mine,

intonează Safo.

Deux êtres luttent dans mon cœur:
C'est la bachante avec la nonne.

A existat vreodată o femeie care să nu susțină că în sufletul ei sînt două femei? Centaur-femeie, jumătate bacantă, jumătate călugăriță, Ana de Noailles nu face altceva decît să continue versul solitar al poetei Safo:

Nu știu ce fac: sînt în mine două suflete.

Aceste două femei divine, situate la cele două extreme ale destinului european, simt forța anonimă a tăcerii într-o neobișnuită coincidență. Cea de azi « observă, cu sufletul încordat, asemeni unui vînător, curgerea nesfîrșită și pură a tăcerii ». Cea de demult, cu mai multă modernitate, spune doar atît: « Noaptea e plină de urechi care ascultă. »

Acest paralelism culminează în faptul că Safo a spus despre ea însăși că era mică și brunetă: *mikra kai mélaina*. Contesa de Noailles nu o spune, dar este; și, pe deasupra, este încîntătoare.

iulie 1923

Arta lumii acesteia și arta lumii de dincolo

Sînt spaniol, adică un om fără imaginație. Nu protestați, nu vă grăbiți să-mi lipiți eticheta de antipatriot. Toți sînt de aceeași părere. Arta spaniolă, spune Alcántara, spune Cossío, este realistă. Gîndirea spaniolă, spune Menéndez Pelayo, spune Unamuno, este realistă. Poezia spaniolă, epica noastră tradițională cea mai caracteristică, spune Menéndez Pidal, reflectă într-o mai mare măsură decît oricare alta realitatea istorică. Gînditorii politici spanioli, după părerea lui Costa, au fost realiști. Ce pot face eu, discipol al acestor distinși compatrioți, decît să trag linie și să adun? Sînt spaniol, sînt un om care iubește lucrurile în puritatea lor naturală; îmi place să le privesc așa cum sînt ele, clare, conturate precis în lumina amiezii, fără să se confunde unele cu altele, fără a fi nevoie să pun nimic în ele; sînt un om care vrea înainte de toate să vadă și să pipăie lucrurile și nu-mi place să mi le imaginez: sînt un om fără imaginație.

Acum cîteva zile am avut proasta inspirație să intru într-o catedrală gotică . . . Nu știam că înăuntrul unei catedrale gotice se află întotdeauna un vîrtej; fapt este că de îndată ce am pus piciorul în interiorul catedralei mi-am pierdut propria greutate și m-am simțit desprins de pămînt, smuls de pe acest pămînt binecuvîntat unde totul este sigur și limpede, unde poți pipăi lucrurile și poți vedea unde încep și unde se termină. Deodată, din mii de locuri, din înaltele colțuri întunecoase, din vitraliile confuze ale ferestrelor, din capiteluri, din bolțile îndepărtate, din muchiile interminabile au căzut asupra mea miriade de ființe fantastice, ca niște animale imaginare ce depășeau puterile închipuirii mele, zgripțuroi, guri de jghiab ca niște cîini monstruoși, păsări triunghiulare; altele, ca niște figuri neorganice, dar care prin contorsiunile lor atît de accentuate și prin fizionomia lor șerpuitoare puteau fi luate drept animale incipiente. Și toate acestea s-au năpustit asupra mea atît de repede, de parcă ar fi știut că eu aveam să intru în acea clipă din acea după-amiază și s-ar fi pus să mă aștepte fiecare în colțul său, cu privirea trează, cu gîtul întins, cu mușchii încordați, gata să sară în gol. Faptul cel mai izbitor în vălmășagul acela, în acel *pandemonium* pus în mișcare, în acea irealitatea agresivă, era că fiecare lucru ajungea într-adevăr pînă la mine gîfîind, după o cursă aeriană incredibilă și totuși peremptorie, parcă pentru a-mi da de știre, în fraze repezi, întretăiate, spuse cu sufletul la gură, despre nu știu ce eveniment teribil, incomensurabil, unic, decisiv, care se petrecuse cu cîteva minute în urmă acolo sus. Și în aceeași clipă, cu aceeași iuțeală, după ce își îndeplineau misiunea, toate acele animale neverosimile, acele uriașe păsări imposibile, acele linii frînte în continuă mișcare, dispăreau, se întorceau la locul lor, în vizuinele lor, în colțurile lor. Totul se ștergea dinaintea ochilor mei, ca și cum și-ar fi epuizat forțele într-un act de mimetism.

Fiind un om fără imaginație, căruia nu-i place să aibă de a face cu făpturi de o condiție echivocă, mișcătoare și vertiginoasă, am avut o mișcare instinctivă de retragere, am făcut un pas înapoi, am închis ușa în urma mea și m-am pomenit din nou afară, m-am așezat și am privit pămîntul, dulcele pămînt liniștit și aurit de razele soarelui, pămîntul pe care-l simt nemișcat sub tălpi, care e neclintit și nu face nici un gest și nu scoate nici un sunet. Atunci mi-am amintit că, ascultînd nu mai mult decît o clipă de nebunia acelei neliniștite faune dinăuntrul templului, privisem în sus, acolo, în înalt, curios să cunosc evenimentul care-mi era anunțat, și văzusem

nervurile pilonilor repezindu-se spre sublim cu o hotărîre de sinucigaş şi în drumul lor întîlnindu-se cu alte nervuri, încrucişîndu-se, împletindu-se şi mergînd mai departe fără oprire, fără să ţină seama de nimic, mereu mai sus, fără să ia o formă concretă ; mereu mai sus, mai sus, pînă ce se pierdeau într-o confuzie totală care părea un neant unde totul fermentează. Acestui fapt îi atribui pierderea echilibrului şi seninătăţii mele.

O asemenea aventură îl pîndeşte pe omul lipsit de imaginaţie, pentru care există numai finitul, atunci cînd face greşeala de a intra într-o închisoare gotică, care este o capcană pusă de fantezie pentru a vîna infinitul, teribila jivină impetuoasă care este infinitul.

Totuşi aceste emoţii sînt bine venite ; de la ele învăţăm care ne sînt limitele, cu alte cuvinte, destinul nostru. Prin limitarea pe care a fixat-o în nervii noştri o moştenire seculară ne dăm seama de existenţa altor universuri spirituale, care ne mărginesc, în interiorul cărora nu putem pătrunde, dar care, rezistînd la presiunea noastră, ne dau de ştire că se află acolo, că încep acolo unde se afîrşeşte universul nostru spiritual. În felul acesta, ciocnindu-ne de nebănuitele lumi ce ne înconjoară, învăţăm care este locul nostru pe pămînt şi fixăm graniţele spaţiului nostru spiritual, despre care, atunci cînd eram foarte tineri, credeam că ocupă întreg universul.

Acolo unde se afîrşeşte domeniul spaniolului, cu sensibilitatea sa arzătoare pentru ceea ce se cheamă lucrurile reale, pentru cele circumscrise, pentru concret şi material, acolo unde se asfîrşeşte domeniul omului fără imaginaţie începe domeniul unui om cu ambiţii fugitive, pentru care forma statică nu există, care caută dinamismul, expresivitatea, ţelurile înalte, transcendenţa, infinitul, începe domeniul omului gotic, care trăieşte într-o atmosferă imaginară.

Iată cei doi poli ai omului european, cele două forme extreme ale *pathos*-ului continental: *pathos*-ul materialist sau al Sudului şi *pathos*-ul transcendental sau al Nordului. (. . .)

Acum un an mă aflam la Sigüenza ; un ţinut cu pămînt roşcat, pe unde a trecut călare Rodrigo, căruia i se apunea Seniorul [1], venind de la Atienza, o fortăreaţă greu de cucerit. Se află acolo o veche catedrală romanică, cu două turnuri întunecate cu metereze, şi două castele de război, construite astfel încît să domine terenul, masive, cu zidurile drepte, fără aspiraţii irealizabile. Cîmpia aceea are un relief atît de bogat în planuri, încît, în lumina tremurătoare a zorilor, căpăta atunci unduirea unei mări vaste, iar catedrala, în tonurile ei verde oliv şi trandafiriu, mi se părea o corabie venind pe marea aceea încreţită de valuri ca să-mi aducă tradiţia religioasă a neamului meu, condensată în chivotul tabernacolului.

Catedrala din Sigüenza este contemporană, aproximativ, cu *Poemul Cidului ;* în timp ce sora de piatră se înălţa piatră cu piatră, poemul frate îşi organiza părţile sale, vers cu vers, compuse în ritmul robust al pasului de viteaz. Amîndouă aceste opere sînt rodul aceleiaşi spiritualităţi, care se limitează la ceea ce se vede şi se poate pipăi. Amîndouă, religie şi poezie, sînt aici grele, terestre, afirmînd lumea aceasta. Lumea de dincolo îşi face simţită prezenţa într-un chip umil şi simplu, ca o palidă rază de soare ce coboară să lumineze lucrurile lumii acesteia, le mîngîie şi le înfrumuseţează, făcîndu-le să iradieze şi să capete strălucire, Şi una şi cealaltă, şi templul şi poemul, se mulţumesc să circumscrie un fragment de viaţă. Religia şi poezia nu au pretenţia să depăşească această viaţă, ci îşi propun să o slujească şi să o sfinţească. Nu e oare aceasta o dovadă de înţelepciune? Religia şi poezia sînt subordonate vieţii.

---

[1] Este vorba de faimosul Cid Campeador, personaj cu existenţă reală (secolul al XI-lea) ş erou al celui mai de seamă poem epic spaniol din Evul Mediu.

În catedralele gotice, dimpotrivă, religia neagă viaţa şi lumea aceasta, polemizează cu ele şi refuză să ţină seama de cele mai elementare porunci ale acestora. Religia gotică construieşte o lume pe care şi-o imaginează cu orgoliu deasupra vieţii şi împotriva vieţii.

Există în gotic un exces de aspiraţii ascendente: corpul edificiului se lacerează pentru a sui, se destramă, se lasă străpuns, şi în flancurile lui rămîn deschise ogivele ca nişte răni. Cînd arta catedralei gotice este desăvîrşită, reuşeşte — ce nu reuşeşte arta? — să dea acelei mase de piatră iluzia levitaţiei pe care o percepi atunci cînd stai nemişcat: există într-adevăr biserici care posedă un asemenea avînt spiritual ascendent, încît nu ne-am mira să le vedem înălţîndu-se la cer, ba chiar tîrînd după ele şi greutatea considerabilă a unui sobor de canonici.

Dar pentru un om fără imaginaţie există întotdeauna în ele ceva necuviincios, un refuz de a-şi asuma condiţiile materiale ale cosmosului, o fugă ursuză de legile care-l leagă pe om de pămînt . . .

Prefer cinstita greutate romanică, spune omul din Sud. Acest misticism, această înlocuire a lumii acesteia printr-o altă lume mă face bănuitor. Pe lîngă un mare respect şi o favoare pentru ideea religioasă, există în sufletul meu o suspiciune şi o antipatie radicală faţă de misticism, faţă de temperamentul confuz, şi nu-i pot găsi nici o justificare, oriunde îl întîlnesc. Mereu mi se pare că descopăr în el intervenţia zeflemelei sau a mistificării.

Totuşi, arhitectura este un document atît de amplu pentru spiritul care se exprimă prin ea, încît ne oferă posibilitatea orientării cu privire la ceea ce este într-adevăr profund uman şi semnificativ în misticismul gotic. Arhitectura este o artă etnică şi nu e supusă capriciilor. Capacitatea sa expresivă nu e prea complexă ; ea exprimă numai stări de spirit ample şi simple, care nu sînt ale caracterului individual, ci ale unui popor sau ale unei epoci. În afară de aceasta, ca operă materială depăşeşte toate forţele individuale. Timpul şi cheltuielile pe care le presupune o obligă să fie o operă colectivă, o lucrare comună, socială.

O carte recentă a lui Worringer, intitulată *Probleme de formă în arta gotică*, discută cu profunzime problema estetică a acestei arte şi a stării de spirit din care s-a născut. Am avut plăcuta surpriză să găsesc multe puncte comune între cartea lui Worringer şi ce am scris nu de mult sub titlul *Adam în paradis*. După cîte mi s-a spus, nu s-a înţeles prea bine ce am scris atunci, şi acest lucru mă mîhneşte, fiindcă era un eseu de estetică spaniolă şi, aş spune, o justificare teoretică a particularităţilor noastre artistice. De aceea, urmărind ideile lui Worringer, voi reface, într-o altă formă şi folosind conceptele lui, problema naturalismului şi a idealismului, a sufletului mediteranian şi a celui gotic. (. . .)

Artiştii spanioli care acum trei mii de ani au acoperit pereţii peşterilor cu desene reprezentînd bizoni — *urus* sau tauri europeni — aspiră să deschidă istoria artei. Opera lor transmite de-a lungul a două milenii un realism agresiv şi biruitor. Taurii magnifici, cu grumazul puternic, acele superbe patrupede la vederea cărora s-a minunat Cezar cînd a intrat în Aquitania, au fost imortalizaţi pe frescele istorice de la Altamira de mîinile sigure ale unor artişti care iubeau frenetic realul. În desenele sale reprezentînd scene de tauromahie, Goya nu e decît un discipol cuminte al acelor pictori iberici. Aceasta nu e artă ! exclamă Worringer. E doar instinct de imitaţie.

Worringer, care dovedeşte cele mai bune intenţii cînd îşi propune să corecteze îngustimea de vederi a profesorilor germani ce vor să reducă arta la modelul greco-latin, păcătuieşte aici prin acelaşi viciu. Aceste vestigii ale unei arte mediteraniene preistorice nu sînt manifestări ale unei imitaţii infantile. În acele linii şi pete energice se relevă o puternică voinţă artistică, ba mai mult, o postură originală

în fața lumii, o metafizică ce nu este metafizica abstractă a indoeuropeanului, nici naturalismul raționalist clasic, nici misticismul oriental.

Eu am numit acest fond ultim al sufletului nostru *mediteranism* și solicit pentru tipul de om mediteranian, al cărui reprezentant pur este spaniolul, un loc în galeria tipurilor culturale. Spaniolul se caracterizează printr-o antipatie față de transcendent; e un materialist extremist. Lucrurile, surorile lucruri, în primitivismul lor material, în individualitatea lor, în mizeria și sordidul lor, nu esențializate, traduse și stilizate, nu ca simboluri ale unor valori superioare — iată ce iubește spaniolul. Cînd Murillo pictează alături de Sfînta Familie o oală cu de-ale mîncării, s-ar spune că preferă realitatea grosolană simbolurilor cerești; fără a o spiritualiza, o aștept în cer cu mirosul ei de tocană grasă pusă la încălzit.

Oare nu sîntem îndreptățiți să afirmăm că sub influențele superficiale, deși necontenite, ale unor neamuri mai imaginative sau mai inteligente, există în arta noastră un curent subteran care caută mereu banalul, intranscendentul?

Această artă vrea să înfățișeze lucrurile ca lucruri pur și simplu, ca materie individualizată. Astfel, nu de mult, într-o izbucnire foarte frumoasă de materialism brutal, Unamuno, rectorul Universității din Salamanca, a scris cîteva versuri în care își declara limpede hotărîrea de a nu accepta mîntuirea dacă nu se poate mîntui odată cu el și cîinele, dacă acesta nu-l poate însoți în empireu, sărind împreună cu el de pe un nor pe altul și lingînd mîna sufletului său. O, iubire pentru banal, pentru vulgar! Alcántara numește arta spaniolă « vulgarism ». Cît de exact vede lucrurile! Cele mai bune pagini ale literaturii spaniole din ultimii zece ani au fost încercările de mîntuire a banalelor cazinouri sătești, a bătrînelor inutile, a provincialilor anonimi, a hanurilor, a drumurilor prăfuite, compuse de un admirabil scriitor care semna cu pseudonimul Azorín.

Emoția spaniolă în fața lumii nu e teamă, nici admirație jovială, nici fugar dispreț care se depărtează de real, ci este o agresiune și o provocare a tot ce e suprasensibil și o afirmare *malgré tout* a lucrurilor mărunte, momentane, desconsiderate, insignifiante, grosolane. Nu întîmplător prima operă poetică importantă a unui spaniol, *Farsalia* lui Lucan, cîntă pe un învins. Și cu toate că Cervantes este mai mult decît spaniol, există în cartea lui o atmosferă de banalitate inveterată, care ne face să ne întrebăm dacă nu cumva poetul se slujește de Don Quijote, de bunul și iubitorul Don Quijote, care este o pasiune infinită și o flacără nestinsă, ca de un fond strălucitor pe care să ne apară mai pregnant grosolanul Sancho, neghiobul popă, bărbierul fanfaron, stricata Maritornes și chiar Cavalerul cu pelerină verde, care nici măcar nu se remarcă prin ceva deosebit, nu e nici grosolan, nici murdar, nici sărac, care rămîne nemuritor prin faptul că posedă un lucru atît de banal cum este o pelerină verde.

Poate exista o mai mare banalitate? S-ar părea că nu, și totuși există. Amintiți-vă de Diego Velázquez de Silva, care, obligat să picteze regi și papi și eroi, n-a putut învinge voința artistică pe care neamul i-a transmis-o prin sînge și s-a apucat să picteze aerul, fratele aer, care se află peste tot fără ca nimeni să-l observe, ultimă și supremă insignifianță.

Lucrarea omului

Viața este ocupație, și adevărul vieții, adică viața autentică a fiecăruia constă în a face ce trebuie să facă și a evita să facă un lucru oarecare. Pentru mine un om este valoros în măsura în care seria actelor sale este necesară, nu capricioasă. Dar în aceasta stă dificultatea alegerii corecte. De obicei ni se prezintă ca necesar un repertoriu de acțiuni pe care alții le-au executat înaintea noastră și care ajunge la noi aureolat de prestigiul vechimii. Aceasta ne incită să fim credincioși lucrării noastre autentice, care este întotdeauna ireductibilă la lucrarea celorlalți. Viața adevărată este în mod inexorabil invenție. Trebuie să inventăm propria noastră existență și, în același timp, această invenție nu poate fi capricioasă. Cuvîntul a inventa își redobîndește aici intenția sa etimologică, și anume aceea de « a afla ». Trebuie să aflăm, să descoperim traiectoria necesară a vieții noastre, care numai atunci va fi cu adevărat a noastră, și nu a altuia sau a nimănui, cum este viața omului frivol...

Cum se poate rezolva o problemă atît de deficilă? Pentru mine nu a existat niciodată vreo îndoială în această privință. Sîntem în situația unui poet căruia i se dă să facă o poezie într-un anumit metru. Acest metru este ambianța. Trăim întotdeauna într-o ambianță unică și ineluctabilă. Ea ne marchează cu un profil ideal lucrarea pe care o avem de înfăptuit.

Aceasta am încercat eu în activitatea mea. Am acceptat ambianța națiunii mele și a timpului meu. Spania suferea și suferă de un *deficit* intelectual. Pierdusem îndemînarea în mînuirea conceptelor, care sînt — nici mai mult, nici mai puțin — instrumentele cu care ne mișcăm printre lucruri. Era nevoie să ne deprindem să înfruntăm realitatea și s-o transpunem în gînd, cu pierderi cît mai mici cu putință. Este vorba, deci, de ceva mai amplu decît știința. Știința este numai o manifestare, între multe altele, a capacității umane de a reacționa intelectual în fața realității.

Ei bine, această încercare de inițiere intelectuală trebuia făcută acolo unde putea fi găsit spaniolul: în conversația amicală, în ziare, în conferințe. Era nevoie să-i atrag pe compatrioții mei spre exactitatea ideilor prin grația frazei. În Spania, pentru a convinge e nevoie să ai putere de seducție.

(Cuvîntare înregistrată pe disc în 1932, pentru « Fonoteca de aur » — *Archivo de la Palabra*)

Concepția despre istorie

Vorbesc de la Centrul de Studii Istorice și vreau să profit de acest moment și acest loc în care mă aflu pentru a-mi manifesta entuziasmul și încrederea în Istorie. Istoria este azi pentru Europa cea dintîi condiție a posibilei sale însănătoșiri și renașteri. Fiindcă fiecare dintre noi poate avea numai propriile sale virtuți, și nu pe acelea ale semenilor săi. Europa e bătrînă, nu poate năzui să aibă virtuțile tinerilor. Virtutea ei constă în faptul că e bătrînă; adică, are o memorie lungă, o Istorie lungă. Problemele vieții apar la altitudini de mare complexitate, care cer

soluții complexe, și acestea nu-i pot fi furnizate decît de Istorie. Altfel ar exista un anacronism între complexitatea problemelor sale și simplitatea tinerească și fără memorie pe care ar voi s-o confere soluțiilor. Europa are de învățat de la Istorie, nu aflînd de la ea o normă pentru ce poate face — istoria nu prevede viitorul — ci trebuie să învețe să evite ce nu trebuie să facă; prin urmare, să renască mereu din ea însăși, evitînd trecutul. Pentru aceasta e folositoare Istoria: pentru a ne elibera de ce a fost, fiindcă trecutul este un *revenant* și, dacă nu-l stăpînim cu memoria, împrospătîndu-l, el se întoarce mereu împotriva noastră și pînă la urmă ne strangulează. Aceasta e convingerea mea, acesta este entuziasmul meu pentru Istorie, și simt o mare plăcere — întotdeauna a fost pentru mine o adevărată fervoare spaniolă — să văd că în acest loc se concentrează atenția asupra trecutului, se trece peste trecut, căci acesta este modul de a-l face rodnic, așa cum treci peste pămîntul bătrîn cu plugul și, rănindu-l cu brazda pe care o tragi, îl faci să primească sămînța.

(Cuvîntare înregistrată pe disc în 1932)

Pe scurt despre «scopul istoriei»

Misiunea Istoriei este să ni-i facă verosimili pe ceilalți oameni. Fiindcă, oricît de surprinzător ar părea, nu sînt. Aproapele e întotdeauna ceva care se află dincolo de evident. Nu posedăm alt element transparent în afară de propria noastră viață. Această transparență sau *evidență* a trăirii noastre personale nu înseamnă că în ea nu există probleme insondabile, enigme și taine. Există o evidență a problemelor, așa cum există o evidență a soluțiilor, care se întemeiază pe cea dintîi. Pentru a înțelege celelalte lucruri trebuie să apelăm neapărat la materia care este viața noastră. Numai viața noastră are prin ea însăși « înțeles » și, prin urmare, e inteligibilă[1]. Situația pare contradictorie și într-un anumit fel chiar este. Cu ajutorul vieții noastre trebuie să înțelegem celelalte vieți, tocmai în ceea ce au distinct și străin de a noastră. Viața noastră este interpretul universal. Iar Istoria ca disciplină intelectuală este efortul metodic de a face din orice altă ființă umană un *alter ego*, în care ambii termeni — *ego* și *alter* — trebuie să apară cu eficacitatea lor deplină. În aceasta constă contradicția și de aceea constituie o problemă pentru rațiune.

Traiectul complet al itinerariului pe care-l urmează mintea fiecăruia dintre noi de la viața noastră la viața celorlalți se poate rezuma prin acești patru mari pași:

1. Numai viața mea este pentru mine prezentă și evidentă, dar această realitate pe care o constituie ea nu o recunosc numaidecît ca fiind doar a mea. Celelalte vieți omenești care apar în cadrul spațiului vieții mele îmi apar, ca o primă impresie, ca interșanjabile cu a mea în ceea ce privește conținutul lor. Aceasta din cauză că, ignorînd deocamdată exclusivitatea vieții mele, adică faptul că e numai a mea, o proiectez cu naivitate asupra celorlalte. Pornesc la drum considerînd că ceilalți gîndesc, simt și doresc la fel ca mine; prin urmare, că există o singură formă de viață, nediferențiată, la toți oamenii.

2. Îmi dau seama că viața aproapelui nu este prezentă și evidentă, ci că ajung la mine din ea numai simptomele. Aceste simptome dezvăluie anumite caractere abstracte similare cu ale vieții mele; de aceea presupun dincolo de ele ceva care este tot viața mea. Dar, totodată, prezintă alte componente disparate, străine și bizare sau, ceea ce e totuna, neinteligibile. Atunci apare în fața mea aproapele ca un

[1] Aceasta este, viceversa, cauza din care avem mereu impresia că « ceilalți nu ne înțeleg ».

monstru, ca o ființă pe care eu o credeam la fel cu mine și care deodată manifestă monstruozitatea de a nu fi ca mine. Atunci descopăr că viața nu e întotdeauna prezentă, evidentă, inteligibilă, ci că există o viață ocultă, impenetrabilă și *alta*: pe scurt, o viață străină. Această primă viață particulară pe care o descoperim este *tu*, față de care și în ciocnire cu monstruozitatea căruia capăt conștiința că nu sînt decît *eu*. *Eu* se naște după ce se naște *tu* și în raport cu el, ca un recul al teribilei descoperiri a lui *tu*, a aproapelui ca atare, a celui care are insolența de a fi *altul*.

3. Odată ce mi-am *înstrăinat* aproapele, și el a devenit pentru mine misterul acestui *tu*, mă silesc să-l asimilez, adică, plecînd de la viața mea care acum e numai *eu* și care este singurul lucru prezent, evident și inteligibil pe care mă pot bizui, încerc să construiesc aproapele ca pe un eu care este alt eu — *alter ego*, ceva în același timp apropiat și distant. Este titlul unei mari sarcini, întotdeauna problematice, care se numește înțelegerea aproapelui.

4. Aproapele prezent, care era un monstru, este parțial asimilat sau asemănat cu mine. Într-adevăr, de la contemporanul care este aproapele cu care conviețuiesc aștept mereu, în ultimă instanță, să fie ca mine. Sau, cu alte cuvinte: aproapele, *tu*, este *altul*, dar nu îmi apare ca trebuind să fie neapărat *altul*: cred întotdeauna că, în principiu, s-ar putea să fie *eu*. Prietenia și dragostea se nutresc din această credință și din această speranță: sînt formele extreme ale asimilării dintre *tu* și *eu*. Dar strămoșul, cel care a trăit în alt timp, nu numai că este *altul* decît *eu*, cum este *tu*, ci nu poate fi decît *altul*. Că *tu* ești *tu* — că nu ești, adică, așa cum sînt eu — este un fapt indubitabil. Eu nutresc întotdeauna o ultimă speranță că nu acesta e ultimul cuvînt. De aceea ești « aproapele » meu. Dar cel din alt timp nu e niciodată aproape, fiindcă ființa lui e *alta* decît eu, și trebuie să spunem că nu poate fi ca *mine*, nu poate fi decît iremediabil *altul*[2]. De aici provine faptul că e imposibilă o ultimă asimilare. Altfel trecutul omenirii ar putea reveni și s-ar putea transforma din nou în prezent. Viziunea depărtării ca ceva iremediabil depărtat, descoperirea « antichității » — iată perspectiva, optica istorică. Ea presupune, așadar, o radicală înstrăinare de strămoș. Pe cînd de la aproape aștept mereu ca pînă la urmă să ajungă să fie ca mine, față de antic, în schimb, n-am altă soluție decît să mă asemăn în mod imaginar cu el, să mă fac *altul*. Tehnica acestui altruism intelectual este știința istorică.

Și, cum din conștiința lui *tu* se formează și se hrănește conștiința *eului*, tot astfel în acest superlativ al lui *tu*, al acelui *altul* care este anticul, omul actual capătă conștiința superioară a *eului* său exclusiv.

Simțul istoric este, deci, într-adevăr un simț — o funcție și un organ al viziunii distantului ca atare. Reprezintă maxima evaziune din sine însuși de care este capabil omul și, totodată, prin efect retroactiv, ultima claritate asupra lui însuși pe care omul individual o poate dobîndi. Căci, trebuind să descopere, pentru a și le face verosimile, premisele vieții străbunului și, prin urmare, limitele sale, descoperă în consecință premisele tacite ale propriei sale vieți, premisele în care își are înscrisă existența. Cunoaște, așadar, prin ocolul care este Istoria, propriile sale limite, și acesta este singurul mod prin care îi este îngăduit omului să le depășească.

(*Din* Idei pentru o istorie a filosofiei, 1942)

În românește de ANDREI IONESCU

[2] Cei care *au fost*, adică cei răposați, nu pot să se mai schimbe, rămîn iremediabil legați de ce au fost odată. Despre cel în viață nu putem spune niciodată definitiv că este, fiindcă întotdeauna e posibilă o schimbare. În schimb, imposibilitatea schimbării la cel răposat este premisa de la care pornește Mallarmé cînd spune referindu-se la moartea lui Edgar Poe: *Tel qu'en lui même en fin l'éternité le change*. Pentru ființa umană, care este în mod esențial schimbare, definitiva schimbare este să nu se mai poată schimba. Se închid posibilitățile lui « el însuși », care rămîne fix.

VICTORIA OCAMPO

Către Directorul revistei

Dragul meu prieten,

Cînd trec anii şi se adună mulţi, mulţi, se întîmplă ceva ce dumneata încă n-ai ajuns să cunoşti. Cum ai fi putut să cunoşti . . .? Această trecere a anilor produce, la alţii, un fenomen pe care Virginia Woolf l-a semnalat cîndva: « Nothing is any longer one thing ». Fiecare lucru pe care-l vedem, îl mirosim, îl gustăm sau pur şi simplu îl gîndim are legături cu zeci şi sute de alte lucruri înrudite. Pînă şi mirosul aerului şi gustul apei, chiar dacă nu au miros şi gust, cînd sînt atinse de bagheta magică a anilor, devin obiectele, persoanele şi împrejurările cele mai neprevăzute. Ies din adîncul fiinţei noastre, de unde n-am fi reuşit să le scoatem printr-un act de voinţă. Se dublează la nesfîrşit prin nu ştiu ce fenomen de prestidigitaţie fără capcane, pe care ni-l impune însăşi natura memoriei noastre. Misterioasa memorie ce răspunde mecanismelor secrete, asemeni viselor.

Singur numele acesta, Revista de Occidente, *mă cufundă într-o mare care nu este totuşi mare:*

> Quel pur travail de fins éclairs consume
> Maints diamants d'imperceptible écume

Aceste fulgere care unesc duritatea diamantului de spuma care-ţi fuge printre degete sînt greu de tradus. Dacă ar fi traductibile (ori ar fi pentru mine), ţi-aş fi trimis paginile de prezentare pe care mi le ceri pentru acest număr special (care sper că va merita adjectivul datorită altor contribuţii decît a mea).

Dar eu am rămas cu braţele încrucişate, perplexă în faţa unei docile Underwood, hărţuită de cuvinte ca « prudenţă », « măsură », « vădit », etc. Dumneaţa ştii prea bine cine le folosea.

Adevărul este că oferindu-mi să conduc în calitate de invitată un număr al acestei reviste, de neatins pentru mine dintr-un exces de reminiscenţe, dumneata ai dovedit lipsa de măsură. *L-am admirat pe Ortega de cînd l-am auzit vorbind (şi nu la o conferinţă) în* 1916. *M-a legat de el o prietenie fără rezerve. Amintindu-ţi de aceasta, dumneata ţi-ai închipuit că o reacţie atît de firească merita o dovadă de recunoştinţă şi ţi-ai asumat această « obligaţie ». Pentru a-ţi plăti o datorie inexistentă, mi-ai oferit acum să fiu « director invitat » al revistei. Numai spaniolilor le poate trece prin minte o asemenea trăsnaie vrednică de Don Quijote. Hotărît lucru, Spania nu e ţara măsurii, oricît ar fi ţara Spectatorului.* [1]

Într-o viaţă lungă poţi visa multe lucruri nebuneşti, ba chiar poţi să trăieşti ce ai visat. În general, nu trăieşti nici o întîmplare fără s-o fi visat mai înainte. Dar această împrejurare: să conduci un număr din Revista de Occidente, *n-a apărut niciodată în orizontul închipuirii mele, nici în stare de somn, nici în stare de beţie (deşi nu beau, sînt uneori îmbătată). De aceea, m-a luat pe nepregătite şi am acceptat propunerea cu o uimitoare lipsă de* prudenţă. *Neîndoielnic, prudenţa nu e principala mea calitate. De cîte ori nu mi-a recomandat în zadar întemeietorul celebrei Reviste această dificilă virtute a prudenţei! Dificilă pentru anumite temperamente.*

Prin urmare, atît dumneata cît şi eu sîntem vinovaţi. Am păcătuit împotriva spiritului însuşi al acestor două cuvinte pronunţate de Ortega: măsură, prudenţă.

Nu ştiu cum se petrec lucrurile în Spania, dar aici, la noi, să obţii colaborarea de care ai nevoie pe o temă dată şi de la persoana dorită e un lucru aproape imposibil, mai ales dacă la toate acestea se adaugă un termen fix. Ce nu inventează scriitorii pentru a nu-şi ţine promisiunile în termenul (generos) indicat? Numai cînd pomenesc lucrurile acestea mă încearcă mustrări de cuget. În cei patruzeci de ani de existenţă ai revistei Sur *am auzit scara cromatică (nu diatonică) a tuturor varietăţilor de scuze zămislite de imaginaţii delirante. Dar cum în aceste pagini înaintez pe un teren care aparţine cuiva care m-a « dojenit » (cum spuneţi voi) pentru turbulenţele mele războinice, pun aici punctul final. Sau aproape final. Profit de împrejurare pentru a menţiona ceva care se leagă de cele spuse mai înainte. Roger Caillois, numit academician, a cerut ca membrii Comitetului de Onoare care, prin tradiţie, aveau să-i ofere spada — pentru prima dată acest Comitet a fost alcătuit din străini — să fim Borges, Asturias şi eu. Pe spadă vor rămîne gavate cele cinci stele ale Crucii Sudului din emisfera noastră. Niciodată nu mă mai aflasem atît de aproape de o spadă. M-am gîndit că trebuie să-l conving pe Caillois să mi-o împrumute. Presupun că această armă albă (ciudată însoţitoare a tradiţionalului habit vert) nu va putea fi folosită împotriva academicienilor. Ne-ar face plăcere s-o putem atîrna, ce pe sabia lui Damocles, deasupra capului întregului corp academic. În felul acesta ne-am răzbuna, provocîndu-le o anumită nelinişte, pentru umilirile suferite de directorii de reviste lipsiţi de apărare şi care nici măcar nu pot nutri, asemeni domnilor academicieni, speranţa nemuririi. Această nemurire care, în pofida faptului că a fost calificată drept « maigre » şi « consolatrice affreusement laurée », este în taină rîvnită de cei care o denigrează.*

Nu uit ce mi-a spus Ortega odată, cînd m-am dus să-i arăt o traducere care nu-mi plăcea. M-a întrebat: « Tu cum ai spune? ». M-am gîndit o clipă şi am tradus în stilul meu. M-a aprobat îndată: « Păi spune aşa ». Niciodată nu mi-a făcut mai multă plăcere vreun elogiu. Nu era purist. Argentinismele populare nu-i provocau « leşinuri », cum ar fi spus surorile bunicii mele. Le tolera foarte bine. Ba chiar îi plăcea adresarea argentiniană cu pronumele voi în loc de tu. Accepta existenţa unei Americi care ieşea uneori din paginile Dicţionarului Academiei spaniole cu irezistibila impetuozitate a buruienilor luxuriante, care au şi ele dreptul să dea frunze: « Păi spune aşa ».

Dacă nu mi-aş fi amintit aceste cuvinte ale lui Ortega, cred că aş mai fi stat mult timp cu braţele încrucişate, contemplîndu-mi mai departe docila Underwood, năpădită de inhibiţii . . . Cît priveşte prezentarea numărului, apreciez că fiecare se prezintă în ceea ce scrie. Nu cred că e nevoie să-i învăţ să citească pe cititorii unei publicaţii ca Revista de Occidente. *Singurul merit pe care-l va putea avea numărul va fi acela că, bun sau rău, reprezintă un sector important al literaturii argentiniene.*

Vă mulţumesc tuturor pentru încrederea pe care aţi avut-o în mine.

18 februarie 1971

În româneşte de **ANDREI IONESCU**

---

[1] Referire la Ortega, care şi-a asumat acest rol într-o serie de scrieri din tinereţe.

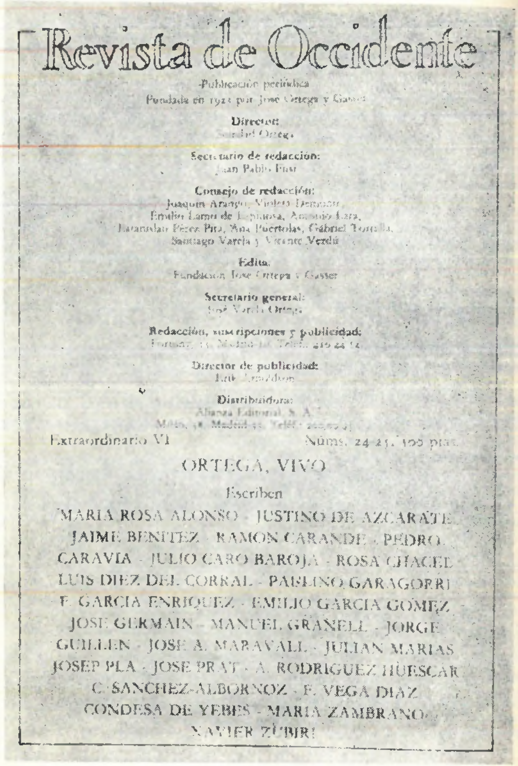

ANDREI IONESCU

«Numai privită din Europa e posibilă Spania»

În 1923 Ortega înfiinţează *Revista de Occidente*, care devine în scurt timp una dintre cele mai prestigioase publicaţii europene ale epocii. În paginile ei îşi dau întîlnire scriitori, filosofi, sociologi, critici de artă, oameni de ştiinţă de primă mărime în viaţa intelectuală a Europei şi Americii: Einstein, Bergson, Husserl, Simmel, Scheler, Worringer, precum şi cîţiva dintre marii scriitori spanioli ai generaţiilor de la 98 şi 27: Pío Baroja, Antonio Machado, Juan Ramón Jiménez, Ramón Menéndez Pidal, Eugenio d'Ors, Pedro Salinas, Jorge Guillén, José Bergamín, nume ce dovedesc cu prisosinţă înalta calitate pe care Ortega a reuşit s-o asigure din 1923 pînă în 1936 (cînd, în condiţiile grele ale războiului civil, revista îşi încetează apariţia, pentru a reapărea, după război, sub direcţia urmaşilor: mai întîi José Ortega Spottorno, apoi Soledad Ortega) şi totodată repertoriul vast de preocupări intelectuale pe care le-a suscitat în ambianţa spaniolă a acelui timp. Spiritul în care a fost concepută revista (explicat de însuşi Ortega în *Intenţiile* — traduse de noi — cu care se deschide primul număr) se menţine viu şi astăzi, sub direcţia fiicei fondatorului, Soledad Ortega, care aprecia în 1980 în *Prezentarea* seriei a treia, că prima urgenţă este să menţină comunicarea interdisciplinară într-o lume compartimentată de o specializare crescîndă, ce riscă să nu mai poată fi înţeleasă de publicul larg. Cu noi mijloace trebuie continuată, prin urmare, misiunea pe care a îndeplinit-o *Revista Occidentului* în perioada 1923—1936: încorporarea Spaniei la viaţa culturală europeană. Despre modul cum a înţeles Ortega să realizeze această misiune, colaboratorii îşi amintesc cu plăcere perfecta urbanitate a celui pentru care activitatea inetectuală era în mod esenţial dialog, precum şi marea discreţie de care a dat dovată cît timp s-a aflat la conducerea revistei, acţiunea lui de îndrumare fiind complet lipsită de ostentaţie şi semnătura lui apărînd relativ rar în paginile oferite generos unor puncte de vedere cît mai variate. Se confirma în această perioadă, care este a deplinei maturităţi, acordul deplin dintre teorie şi faptă, conduită exemplară ce decurgea din « perspectivismul » filosofic enunţat încă din 1914, în *Meditaţiile despre Don Quijote:* nici o viziune nu reuşeşte să epuizeze realitatea, punctele de vedere deosebite nu se exclud, ci, dimpotrivă, trebuie să se integreze, fiecare dintre ele fiind de neînlocuit; singura perspectivă falsă este aceea care pretinde că este unică.

Numele publicaţiei indică limpede din capul locului programul prezentat în declaraţia de *Intenţii:* preocuparea principală nu va mai fi (exclusiv) Spania, ca în prima perioadă a activităţii publicistice a lui Ortega, ci Europa (inclusiv Spania). Titlul rezumă ambiţia unei reviste cu vocaţie europeană, deschisă spre ideile majore ale timpului, pe care Spania este chemată să le trăiască, să le asimileze, ieşind din izolarea ei provincială. *Revista Occidentului* marchează, aşadar, un moment de coti-

tură în activitatea filosofului. În prima etapă, spaniolul Ortega încearcă să îndrepte vechile tare ale Spaniei, căutînd remedii în acordul cu Europa. Este etapa în care se continuă politica de regenare prin europenizare, preconizată de generația de la '98. Contrastul dintre Spania și Europa ocupă primul plan. În joc este problema Spaniei. În etapa a doua, europeanul Ortega încearcă să îndrepte tarele recente ale Europei, căutînd remediu în însăși organizarea continentului. Primul plan îl ocupă acum raporturile dintre Europa ca ansamblu unitar și diferitele națiuni care o alcătuiesc. În joc este problema Europei. Cele două mari devize europeniste pentru care va lupta succesiv sînt: întîi, europenizarea Spaniei; apoi, uniunea Europei. În traiectoria sa, privește la început Europa ca soluție (pentru Spania), și ajunge să considere, după 1923, Europa ca problemă.

Despre cele două etape, cititorul român își poate forma o idee din eseul *Meditații despre Don Quijote*, tradus la noi în 1973 de editura Univers, și respectiv din fragmentele pe care revista noastră le-a publicat din *Meditație despre Europa* (nr. 234—235—236/1980). Etape distincte, fără îndoială, cum am subliniat în rîndurile precedente, dar legate organic printr-o viziune amplă, integratoare. Conflictul dintre hispanism și europenism nu mai este privit ca ireconciliabil, cum îl consideraseră scriitorii generației de la '98. Spre deosebire de Unamuno, care oscilează un timp între necesitatea europenizării Spaniei și cea a hispanizării Europei, Ortega susține consecvent ideea europenizării. Însăși problema destinului culturii spaniole este pusă într-o perspectivă mai largă, în legătura cu problema culturii europene. Ortega aparține unui alt gen de scriitor, caracteristic pentru momentul intelectual din ajunul primului război mondial și din perioada imediat postbelică, ilustrat în Spania de personalități cu mare deschidere spre alte culturi: D'Ors, Madariaga, Pérez de Ayala, Marañón etc. În cadrul literaturii spaniole, poate fi asemuit cu Garcilaso și cu Cervantes, reprezentînd același tip al « spaniolului firesc integrat în cultura europeană » (Valbuena Prat).

Necesitatea unei sinteze între național și universal i s-a impus încă din tinerețe. Odată întors în Spania (1910), după studii strălucite de filosofie în Germania, Ortega se decide să-și asume destinul spaniol, de acord cu ideea centrală a filosofiei sale, care începe să se cristalizeze în această perioadă: destinul concret al omului este absorbția mediului, asumarea lui creatoare. Formula « Eu sînt eu și împrejurările în care trăiesc » (lansată în 1914) rezumă atitudinea angajată a tînărului conștient de răspunderile față de ambianța națională și în același timp de faptul că nu se poate eschiva de la aceste răspunderi decît cu riscul eșecului și inautenticității. Hotărîrea pe care o ia în acest moment al întoarcerii în Spania este să-și asume toate răspunderile morale ce decurg din caracterul împrejurărilor spaniole, să acționeze hotărît asupra mediului, oricît ar fi acesta de ostil, încercînd să-l înalțe la nivelul celor mai dezvoltate țări ale Europei. Unitatea individului și a culturii căreia îi aparține este o unitate care implică obligații grave: individul nu se poate salva decît salvîndu-și împrejurările. Poziția lui Ortega din momentul *Meditațiilor despre Don Quijote* este similară, am putea spune, poziției lui Eminescu din *Despre naționalism și cosmopolitism*. (« Individul care are într-adevăr dorința de-a lucra pentru societate — scria Eminescu — nu poate lucra pentru o omenire care nu există decît în părțile ei concrete, în naționalități. Individul e osîndit în timp și spațiu de a lucra pentru acea singură parte căreia el îi aparține. În zadar ar încerca chiar de a lucra deodată pentru toată omenirea, el e legat prin lanțuri nedesfăcute de grupa de oameni în care s-a născut. ») Și, la fel ca Eminescu, Ortega nu concepe « salvarea » țării sale prin laude ori ditirambi, ci printr-un patriotism critic, în care vede singurul și adevăratul patriotism, definit ca o critică a țării străbunilor și construire a țării urmașilor. Paginile de indignare patriotică, în care face o critică a reacționarismului spaniol, a « incapacității de a menține viu trecutul », se caracterizează printr-o violență neobișnuită, a cărei justificare morală este efortul de a pune ceva în loc, de a face « experimente ale unei Spanii noi ». Meditațiile despre opera lui Cervantes sînt în fond « un pretext și o chemare la o amplă colaborare ideologică pe teme naționale ». Dat fiind că stilul unei opere de artă reprezentativă dezvăluie toate aspectele vieții care o înglobează, Ortega încearcă să pătrundă pînă la ultimul strat al conștiinței etnice, scopul reflecțiilor sale critice fiind descoperirea « destinului spaniol ». Critica sa literară este, prin urmare, în ultimă instanță, o formă de patriotism. În numele « Spaniei esențiale », Ortega respinge tradițiile anchilozate, pe care le consideră « degenerări inepte » a ceea ce ar fi putut fi Spania, și propune o atitudine creatoare, care să meargă « contra tradiției, dincolo de tradiții », pentru a realiza « promisiunile » națiunii spaniole. Cervantes este văzut, în cadrul acestor tradiții inacceptabile, ca o oază de plenitudine, și dezlegarea « tainei » pe care o închide stilul său ar putea oferi o filosofie și o morală călăuzitoare: « Dacă într-o bună zi ar veni cineva și ne-ar dezvălui profilul stilului lui Cervantes, ar fi suficient să-i prelungim liniile peste domeniul celorlalte probleme ale vieții colective pentru a ne trezi la o viață nouă. » *Meditațiile despre Don Quijote* înglobează cîteva caracteristici ce definesc întreaga operă critică a lui Ortega: sînt motivate de « vibrația sentimentului patriotic », sînt declanșate de un moment psihologic (emoția în fața peisajului castilian) și cuprind o serie de teorii estetice dispuse strategic pe baza unei pedagogii a aluziei. (« Cine vrea să ne arate un adevăr trebuie să ne așeze în acel unghi din care-l putem descoperi noi singuri. »)

Am pomenit puțin mai înainte de similitudinile poziției lui Ortega cu atitudinea lui Eminescu în fața problemelor naționale (patriotismul critic, ostilitatea față de ditirambi), o atitudine în fond junimistă, căci este călăuzită mai presus de orice de « spiritul adevărului », dar poate mai potrivit ar fi să semnalăm înrudirea poziției lui Ortega și a evoluției sale organice, de la săptămînalul *España* pînă la *Revista de Occidente*, cu atitudinile cele mai caracteristice pe care le înregistrează dezvoltarea culturii și literaturii române în aceeași perioadă. Comparația s-ar putea face, bineînțeles, cu mult folos și cu alte culturi naționale din aria europeană, dar spațiul iberic și cel românesc invită insistent la o asemenea comparație, căci oferă un repertoriu foarte larg de probleme și soluții comune, dezvăluind o serie de complexe similare și, în consecință, tensiuni adesea excesive între tradiție și inovație, între național și universal, a căror armonizare pare mai greu de obținut decît aiurea. Fără a putea dezvolta acum acest paralelism posibil, ne limităm să spunem doar că traiectoria lui Ortega, în calitate de animator de reviste de direcție culturală, prezintă numeroase elemente din orientarea echilibrată a *Vieții Românești* și, după război, din *Ideea europeană* sau *Sburătorul*. Despre Ortega se poate spune cu deplină siguranță că a militat întotdeauna pentru modernitate și ar fi subscris fără ezitare la afirmația lui Ralea (din 1924) că pentru Spania, ca și pentru România, « tradiționalism pur și simplu înseamnă grandomania mizeriei ».

Evoluția lui Ortega nu se produce, prin urmare, de la tradiționalism la europenism, ci de la un europenism ca soluție de regenerare (pe linia grupării literare de la 1898) la un europenism problematizat, în care toate țările europene sînt privite critic, cu calitățile și defectele lor, iar Spania, încetînd să fie considerată singurul organism bolnav, este menită să contribuie, cu aportul său specific, la unitatea Europei. Trecerea de la o etapă la alta se va face treptat după convulsiunea primului război mondial și este marcată net de apariția, în 1923, a noii sale tribune cu ecou internațional: *Revista de Occidente*.

Pînă a ajunge însă aici, Ortega desfășurase o bogată activitate periodistică. Gazetăria a fost, dealtfel, pentru el, o « catedră de hîrtie », de unde se putea adresa

unor cercuri infinit mai largi decît auditoriul specializat al cursurilor de filosofie. Cotidianul și revista devin mijloacele de care se slujește pentru a crea un curent de opinie, un ecou cît mai amplu în conștiința comunității spaniole. Chiar stilul filosofului este al unui scriitor gazetar, este un stil literar care apelează sistematic la imagini, îndeosebi la metafore, un stil caracterizat printr-o mare fluiditate, prin claritatea ideilor (care este, după propria sa expresie, « politețea filosofului »), prin mijloacele poetice puse în slujba unei structuri mentale de o rară rigoare filosofică. După colaborări la numeroase publicații spaniole încă din primii ani ai secolului, scoate în 1915 o revistă proprie, *Spania*, săptămînal consacrat problemelor vieții naționale. Din redacție mai făceau parte cîțiva din marii scriitori de la '98: Pio Baroja și Ramiro de Maeztu, alături de scriitori ai generației primului război mondial: Ramón Pérez de Ayala, Luis de Zulueta, Eugenio D'Ors, și scriitorul modernist Gregorio Martínez Sierra. Spiritul care animă revista este critic și pesimist, deși trecuseră aproape două decenii de la « dezastrul » din 1898 (pierderea ultimelor colonii și revelația marasmului vieții naționale). În salutul adresat cititorului, se spune că revista se naște din « nemulțumire și speranță », se critică aspru corupția instituțiilor care a dus țara la ruină și mizerie morală și se exprimă indignarea redactorilor, care speră să fie ecoul unei indignări mai generale: « Simțim cu toții că această Spanie oficială, în care, sau, mai bine zis, sub apăsarea căreia trăim, nu este Spania noastră, ci o Spanie de halucinație și inepție. » Este, cum vedem, un manifest foarte asemănător cu cel al « Ligii de educație politică » pe care o înființase în 1914 și cu Meditația preliminară din *Meditații despre Don Quijote*, din același an, lucrare fundamentală, la care ne-am mai referit, deoarece marchează momentul cînd Ortega devine el însuși și exercită o influență de adevărat maestru în ambianța culturală spaniolă, stăpîn acum pe « rațiunea istorică », care constituie în același timp un sistem și o metodă, cum am încercat să arăt cu alte ocazii (prefețele la *Meditații despre Don Quijote*, Editura Univers, și *Velásquez și Goya*, Editura Meridiane).

Spania nu este, așadar, o revistă propriu-zis literară, ci o revistă de « organizare a speranței spaniole », cu preocupări de regenerare politică și etică, expresie a ceea ce s-a numit « criza conștiinței spaniole ». Ortega avea pe atunci treizeci și doi de ani, credea ferm în posibilitatea « educației politice » și milita hotărît pentru reforma instituțiilor naționale, aspirînd să devină un reformator social. « Spania — se spune clar în manifestul primului număr — este o revistă cu intenții politice », ceea ce se vede și din aspectul acestui « săptămînal al vieții naționale », tipărit în format mare pe hîrtie ieftină de ziar, pentru a ajunge la cît mai mulți cititori. Această publicație reformistă nu era organul nici unui partid politic: « Nu ținem de nici un partid actual pentru că deosebirile dintre ele sînt mai curînd deosebiri de limbaj decît de opinie. » *Spania* își propunea să fie arbitru în jocul politic național, situîndu-se pe o poziție teoretică și de critică de principiu, intenție foarte greu de realizat într-o țară ca Spania, a cărei viață politică era dominată de pasiuni și interese personale. Pentru a nu cădea în demagogie sau agitație pamfletară, revista își accentuează preocupările etice, prin articole vizînd moralitatea publică și clarificarea filosofică a problemelor naționale. Caracterul eterogen al colaboratorilor, de proveniențe și orientări foarte variate, asigură realizarea acestui program de înaltă pedagogie politică: Valle-Inclán, Unamuno, Antonio Machado, Luis Araquistain, Manuel Azaña, José Moreno Villa, Eugenio D'Ors, Ramón Pérez de Ayala, Juan Ramón Jiménez etc.

O etapă intermediară ar putea s-o constituie articolele publicate de Ortega în coditianul *El Sol (Soarele)*, începînd din decembrie 1917, în care vorbește despre « speranțele spaniole » și amintește că însuși titlul ziarului obligă la claritate filosofică. Nu mai denunță cu atîta vehemență ca înainte inepția deciziilor politice ș

ineficacitatea instituțiilor, ci insistă asupra proiectelor de viață colectivă bazate pe energiile tineretului și pe ideea de modernitate.

În sfîrșit, după această jumătate de pas de la *El Sol*, pasul decisiv: *Revista de Occidente*, al cărei prim număr apare în iulie 1923, sub conducerea lui Ortega. Titlul însuși indică schimbarea de perspectivă și aspirații: vrea să fie o revistă cu vocație europeană, deschisă ideilor care frămîntau atunci lumea. Nu mai este o publicație precumpănitor politică, destinată publicului larg, ci o revistă de cultură, care cultivă cu precădere eseul pe teme de filosofie, sociologie, literatură și artă. Formatul corespunde acestei schimbări: mic, ca de carte, spre deosebire de formatul de ziar al revistei *Spania*. Hîrtia e velină, prezentarea grafică denotă un spirit exigent, preocupat de aspectul artistic.

Pentru a înțelege această schimbare în condiționările ei multiple, e nevoie să amintim că speranțele unei regenerări a Spaniei în planul vieții politice fuseseră spulberate pentru un timp prin instaurarea, chiar în 1923, a dictaturii generalului Primo de Rivera. Așa trebuie să receptăm declarația din articolul redacțional al primului număr cu privire la « panorama *esențială* (s.n.) a vieții europene și americane » pe care își propune să o prezinte, dincolo de efemerul nesemnificativ care creează confuzie și întîrzie înțelegerea problemelor « cu adevărat importante ». Pasiunea pentru Spania nu este abandonată; se schimbă însă instrumentele investigației. Ambianța cea mai propice i se pare acum, nu tribuna politică, ci un « spațiu liniștit și integru în care să se întîlnească toate spiritele hotărîte să vadă clar ».

Revista de Occidente apare într-un moment de efervescență creatoare pentru Ortega. Din 1917 pînă în 1921 scrisese doar articole pe teme politice, filosofice și literare, fără să publice nici o carte, dar în 1921 îi apare volumul III din seria *El espectador* și importantul studiu *Spania nevertebrată*, iar în 1923 publică prima carte pur filosofică, *Tema timpului nostru*. Începînd din acest an, studiile sale principale apar în *Revista de Occidente*: « Ce sînt valorile », în nr. 4/1923, « Mallarmé », în nr. 5/1923. « Kant: reflecții cu ocazia centenarului », în nr. 10/1923 etc., precum și unele cărți importante, ca bunăoară *Dezumanizarea artei. Idei despre roman*, publicată în 1925, carte care influențează puternic evoluția literaturii spaniole prin orientarea generației de la 1927. Un studiu ca *Spania nevertebrată*, deși, dacă ne luăm după titlu, pare a atribui nevertebrarea exclusiv Spaniei, în realitate s-ar fi putut intitula la fel de bine *Europa nevertebrată*, căci caracteristica semnalată e departe de a fi considerată apanajul țării sale, cum, sub impulsul patriotismului critic, era tentat să pună accentul în prima etapă a europenismului său preocupat înainte de toate de însănătoșirea organismului social spaniol. Dacă Spania fusese problema centrală, chiar obsedantă, pentru Ortega pînă în 1921, iar problematica Europei era văzută în funcție de necesitățile Spaniei, începînd cu anul 1923, cînd apare *Revista de Occidente*, Europa devine problema centrală, iar preocuparea pentru Spania, niciodată stinsă, va fi încadrată în contextul Europei. Pe lîngă dualismul Spania-Europa, valabil numai pentru spanioli, dualism care se menține treaz, deși opoziția este acum mai fin nuanțată, apare un dualism mai important (și determinant pentru cel dintîi), și anume, dualismul Europa-restul Lumii. Are loc o lărgire considerabilă a orizontului istoric, în momentul cînd Ortega devine în primul rînd un filosof al istoriei.

În ceea ce privește titlul revistei, probabil că a fost influențat de o carte care avusese un mare răsunet în anii aceia: *Declinul Occidentului*, a lui Spengler, carte tradusă în spaniolă la sugestia lui chiar în același an, 1923, și despre care, în prefață, afirmă că este aventura intelectuală cea mai răsunătoare din ultimul timp, născută din necesitățile intelectuale profunde, care « palpitau în sînul epocii noastre ». Termenul *Occident* fusese rareori folosit în scrierile lui anterioare, dar de atunci

încolo revine foarte frecvent, alături de *Europa* și derivatele sale. Termenii sînt dealtfel sinonimi. Alteori prin Occident se desemnează Europa și America împreună. În editorialul primului număr adresarea este clară: « Există *în Spania și în America Hispanică* (s.n.) un număr din ce în ce mai mare de persoane care găsesc o mare plăcere în contemplarea senină a ideilor și a artei ». În 1917 făcuse o călătorie în Argentina, unde ținuse conferințe în cele mai mari orașe ale țării: Buenos Aires, Rosario, Córdoba, Tucumán și Mendoza; la întoarcerea acasă, scrisese plin de admirație: « Cu riscul de a răni prezumpția noastră, trebuie să spun că acest popor, fiu al Spaniei, pare astăzi mai perspicace, mai curios și mai capabil de emoții decît fosta metropolă. » Acestui public amplu, cuprinzînd întreaga arie a limbii spaniole, i se adresa Ortega prin *Revista de Occidente*, pentru a-i satisface curiozitatea, nu de știri (acestea cădeau în sarcina ziarelor), ci de meditații asupra evenimentelor, asupra poeziei, artei, științei, filosofiei. Se produsese revoluția artistică a mișcărilor de avangardă, se crease un climat nou, cordial, pacifist, internaționalist, ca efect al primei conflagrații mondiale (« marele război ») care cutremurase conștiințele, și în acest climat Ortega își propune să ofere explicații pentru profundele transformări survenite în cultura postbelică: în 1922 scrisese prologul la *Teoria relativității a lui Einstein și fundamentele ei fizice*, de Max Born, și o introducere amplă la volumul *Idei pentru o concepție biologică despre lume*. Revista fiind neîncăpătoare pentru a satisface curiozitatea acelui public « neliniștit și sensibil » la care se referea în primul număr, înființează și o editură, dînd astfel inițiativei dimensiunile unei instituții cu activități multiple. Prin *Biblioteca ideilor din secolul XX* întreprinde o vastă acțiune de traduceri și reușește să creeze un cerc intelectual în care sînt dezbătute principalele probleme artistice și filozofice ale timpului. Operele selectate prelungesc acea linie ascendentă anunțată de primele lui articole, pentru « supraalimentația » compatrioților săi, la care se adaugă acum publicul hispano-american. Acestei lărgiri conștiente a cercului de cititori îi corespunde incorporarea unor străini de prestigiu printre colaboratorii obișnuiți.

Cele cîteva pagini din primul număr în care-și declară « intențiile » pot sluji totodată pentru caracterizarea propriei sale activități eseistice. Toți termenii întîlniți în aceste *Intenții* desemnează învederate motive ale operei lui anterioare: nevoia de claritate, interesul pentru contemporaneitate (vezi *El tema de nuestro tiempo*), exigența de dialog, conviețuire, ierarhie și selecție, refuzul aparențelor și al ziarului ca mijloc de informare, din pricina caracterului său superficial, pătimaș și în fond mai puțin « vital » decît meditația senină, lauda curiozității pentru lumea înconjurătoare *(circumstancia)*. Pe lîngă eseurile din revistă, Ortega va continua să scrie pentru alte *publicații* scurte comentarii de cărți, pe care le va grupa, ca și pînă atunci, sub titlul « Spectatorul ». (Pornindu-se de la această autocaracterizare, s-a spus că Ortega a fost « spectatorul intelectual » al Spaniei din timpul său, prin calitatea de intelectual înțelegîndu-se — tot după o definiție proprie — capacitatea de a simți « voluptatea problemelor teoretice ».) Eseurile pe care le publică în acești ani sînt legate strîns (și declarat) de teme predilecte. Ortega intră dezinvolt în faza cînd, în cronicile sale, nu mai recenzează pur și simplu cărți, ci le glosează liber, făcînd adesea digresiuni ample prin care pare a se îndepărta de chestiunea în cauză, și revenind apoi la subiect pentru a-l îmbogăți astfel cu elemente surprinzător necesare înțelegerii sale. Este și cazul articolului pe care-l publică în primul număr al revistei, consacrat creației poetice a Anei de Noailles. De contesa-poetă se mai ocupase cîndva, comentînd romanul *Le visage émerveillé*, a cărui eroină i se pare un tip feminin util pentru Spania, iradiind « lux vital », și de aceea profită de ocazie pentru a se adresa femeilor spaniole, îndemnîndu-le să-l ilustreze cît mai plenar. Este un exemplu pentru modul în care Ortega, alegînd un aspect al operei care îi sugerează un remediu aplicabil Spaniei, își dezvoltă ideile cu scopul de a « salva » împrejurările în care trăiește. « Eu sînt ca și împrejurările în care trăiesc, și, dacă nu le salvez, nu mă pot salva nici eu. » Acum, își exprimă din nou simpatia pentru sensibilitatea extraordinară a poetei față de « schimbările atmosferice » și o recomandă ca prototip al femeii cu dotare poetică. Descrierea poeziei îl conduce totuși, cu rezervă, la o « întrebare tulburătoare »: « În ce măsură poate încăpea în sufletul unei femei genialitatea lirică? », care-i prilejuiește considerații despre eternul feminin și fine observații psihologice despre deosebirea dintre sexe (cum făcuse și cu alte ocazii, ca, de exemplu, în *Pedagogia peisajului)*.

Tot probleme teoretice și încercări de definire a Spaniei ca « tip cultural » ne întîmpină în *Arta lumii acesteia și arta lumii de dincolo*, articol prilejuit de apariția cărții lui Worringer: *Problemele formale ale artei gotice*. Darul expresiei clare și somptuoase totodată, obținută printr-o artă combinatorie în care sînt savant dozate rigoarea raționamentelor și îndrăzneala imaginilor, dau acestui text orteguian o perfectă adecvare la obiect, sugerîndu-ne, în anumite pasaje, chiar desprinse de context, că este vorba de o catedrală gotică numai prin ritmul descrierii care se încadrează în acest stil. S-a spus pe bună dreptate că Ortega exprimă întotdeauna exact ce vrea și știe să exprime ce vrea cu o precizie plastică neîntrecută în lumea hispanică.

Prin aceste însușiri, care-l fac să merite, alături de alt mare eseist al timpului, compatriotul său Eugenio D'Ors, titlul de « mare glosator », Ortega este mai mult decît un filosof. A fost, desigur, un filosof în înțelesul deplin al cuvîntului, creator al unui sistem și al unei metode de incontestabilă originalitate, dar a spune numai atît e totuși prea puțin în cazul unei personalități cu dublă înzestrare: filosofică și literară, cum avea el. Ortega nu scrie, ca filosof, într-un limbaj arid, tehnicist; scrie, bineînțeles, de pe o platformă filosofică, dar scrie ca poet, potențînd (și glosînd) virtualitățile limbii spaniole, cum făcuse Nietzsche și cum face Heidegger pentru germană, și cum încearcă, atît de incitant, Noica pentru română.

Prin calitățile sale eminente, rar întrunite de o singură persoană: gînditor profund și original, fin artist al cuvîntului, mare orator și mare profesor, Ortega reprezintă una din gloriile intelectuale și artistice ale Spaniei și ale Europei. Pe lîngă moștenirea filosofică, lasă posterității un climat de elevată intelectualitate, la care *Revista de Occidente* a avut o contribuție hotărîtoare. Lărgirea cadrului de referință nu înseamnă trădarea Spaniei (cum l-au acuzat unii compatrioți xenofobi), ci punerea într-o nouă ecuație, în noul context internațional creat după primul război mondial, a celor doi termeni: Spania are nevoie de Europa, pentru a nu se închista în izolare, iar Europa are nevoie de Spania, pentru a nu fi sărăcită și împuținată, căci forța ei provine din însumarea contribuțiilor specifice ale națiunilor care o alcătuiesc. Încă o dată, deci, preocuparea pentru Europa nu înseamnă neglijarea Spaniei, căci Europa nu înseamnă « străinătate », spaniolii fiind și trebuind să se considere în același timp spanioli și europeni. « Vrem interpretarea spaniolă a lumii. Dar pentru aceasta avem nevoie de substanța din care să plămădim această interpretare, iar substanța pe care trebuie să ne-o procurăm este cultura. » Europa nu este pentru Ortega decît un mijloc pus în serviciul Spaniei și un punct de vedere de unde să poată fi înțeleasă mai bine: « Numai privită din Europa e posibilă Spania. » În context european, atrage atenția Ortega, Spania va fi văzută mai bine și se va vedea pe sine mai bine. Patriotismul său activ și critic, atît de deosebit de falsul patriotism festiv al celor care nu-și iubeau îndeajuns țara pentru a dori să vadă cum e și ce-i lipsește, îi conferă lui Ortega titlul de om reprezentativ al celei mai bune Spani.

MIHAI BUCULEI: Fereastră, 1973 ▶

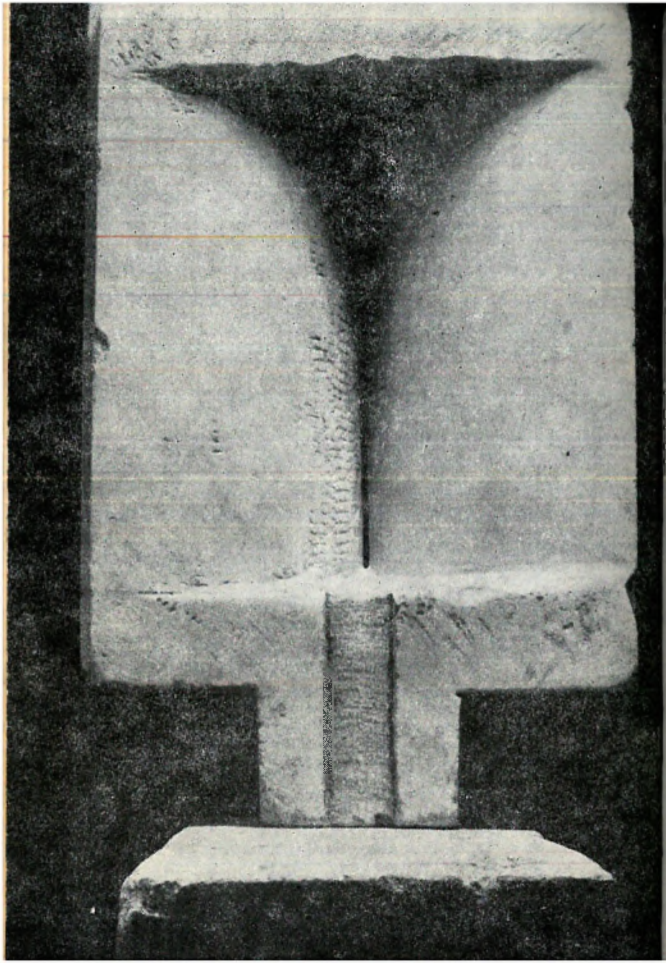

Ne-au vizitat și ne-au rămas în memorie

BUCUREȘTI

CAPITALĂ A PRIETENIEI

4

Ne-au vizitat și ne-au rămas în memorie: SVIATOSLAV RICHTER, NIKOLAI CERKASOV, AARON COPLAND, HERBERT VON KARAJAN, ANDRÉ JOLIVET, CAROLA GIEDION-WELCKER, JEAN D'ORMESSON, MIODRAG BULATOVIČ, RENATO GUTTUSO

Întîlniri pe meridiane românești, evocate de CELLA DELAVRANCEA, ILEANA BERLOGEA, VALERIU RÂPEANU, IOSIF SAVA, AUREL STROE, OLGA BUȘNEAG, EMIL CONDURACHI, ROMUL MUNTEANU, FLORIAN POTRA

@Asociatia Culturala Independenta din Romania

CELLA DELAVRANCEA

SVIATOSLAV RICHTER

Într-un articol despre Sviatoslav Richter, scriam: « el operează asupra publicului o transfuzie de sensibilitate ». Într-adevăr, ascultîndu-l parcă auzi mai plastic, ai impresia că, printr-o mutație stranie a simțurilor, percepi toate vibrațiile sunetului, prin fibrele cele mai subtile care l-au rotunjit. Prin acest « tușeu », Richter extrage multitudinea de nuanțe care îi îmbogățește arta expresiei. El își adîncește investigația cîntărind precis valorile graiului sonor. Atît de duios exprimă delicatețea unei destăinuiri într-o suită de terțe tremurînde, parcă ferindu-se să afirme adevărul major. Autoritatea lui într-o interpretare este suverană, izbutește parcă o reîncarnare a inspirației autorului, sugerîndu-ți chiar respirația acestuia într-o frază nuanțată într-un sfert de clipă. Din ce provine superioritatea acestui mare arhitect al sonorităților? Dintr-o adîncă cunoaștere a semnificației *raporturilor dintre sunete*, dintr-o evlavie pentru compozitorul atît de des greșit interpretat. Sviatoslav Richter este pentru Arta interpretărilor muzicale cel mai înalt apărător al ei. Pianist ilustru, a atins culmile care îi luminează orice enigmă sonoră. Atingerea lui pe clape îmbogățește cu o multitudine de vibrații pianul, cu o grijă a duratei care îl apără de un sentimentalism trecător. Poartă în el, în tumultul dezlănțuirilor orchestrale ale instrumentului, o demnitate care respinge înduioșările, revelînd cu o putere sculpturală orizontul albastru al perfecțiunii.

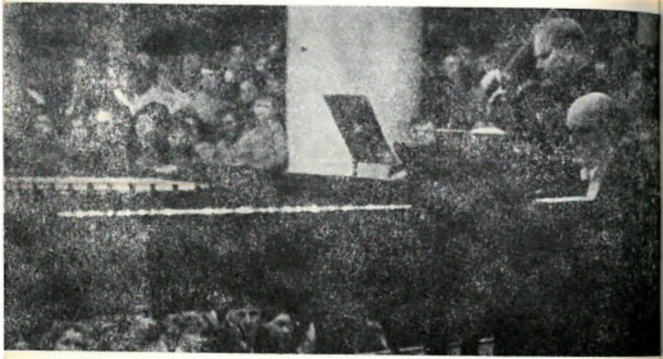

Mi-aduc aminte cum, la un recital din anii trecuți, pe cînd Richter interpreta *Fantezia* de Chopin, « defilare de eroi întorși din lupte grele », m-am pomenit deodată stînd în picioare în lojă, ca la trecerea unui regiment cu drapelul fîlfîind. Era dintr-un inconștient avînt de respect față de nobila desfășurare a Muzicii, căreia Richter îi dădea o impresionantă afirmare, prin excepționala lui știință subliniind un discurs măreț. Ascultîndu-l, mi-am dat seama că operează asupra nervilor o tulburare care variază după sensibilitatea fiecăruia. Numai un mare artist răscolește fibrele nervoase ale publicului, pătrunzînd în tainele sufletești, iar emoția generală devine un balsam pentru fiecare. Artistul simte o liniște odihnitoare, pentru că a alungat tăcerea uitării în gîndul ascultătorilor.

Bach, Beethoven, Chopin, Musorski, Ceaikovski, Schubert, Strauss. . . Richter, incomparabil. Dar « Fantezia » luminează ca un Astru.

ILEANA BERLOGEA

CERKASOV

Pentru noi, cei ce eram pe atunci, mai exact în 1952, studenți ai Institutului de teatru, și eram destul de mulți, Nikolai Cerkasov însemna în primul rînd marele interpret al marelui Eisenstein. Era Alexandr Nevski, tînărul, viteazul Nevski, eroul unei Rusii legendare ce intra în istoria medievală cu cetăți de nepătruns, negustori de blănuri scumpe și luptători de neînvins. Era Ivan cel Groaznic, puternicul, uriașul Ivan ce străbătea cu pași repezi săli boltite și întunecate, politicianul abil ce aștepta cu priviri tăioase în tinda unei mînăstiri, mulțimea ce șerpuia tăcută pe zăpada imaculată, nesfîrșit lințoliu întins peste o nesfîrșită Rusie. Mai era Nikolai Cerkasov, cel pe care-l așteptam cu nerăbdare să ne vadă școala, să ne vorbească, să rămînă printre noi, și Paganel, glumeț, bun, hîtru din Copiii Căpitanului Grant, *dar și Gorki din* Lenin în 1918, *Musorgski, din filmul ce-i fusese închinat, savantul Polejaev din* Deputatul de Baltica, *omul care nu se teme de nimic atunci cînd trebuie să-i apere pe oameni.*

Era, cu alte cuvinte, un adevărat erou, Actorul cu A mare, interpretul care-l face de neuitat pe eroii imaginați de poet sau creați de timp.

Și așa era. Un distins om și un remarcabil actor. Cald, apropiat, inteligent, spiritual, vorbind despre arta și munca sa fără emfază, cu simplitate și sinceritate, cu umor, ba uneori chiar și cu ironie. Ne-a vorbit despre viața lui, despre căutări, succese și insuccese, despre colaborarea cu Eisenstein, despre teatru și despre film. A răsturnat prejudecăți și a dărîmat idoli, pe toți cei falși, lăsînd să strălucească în plină lumină cei adevărați, adică marele adevăr al actorului care făurește cu întreaga sa ființă iluzii mai autentice decît realul, pentru că rămîn în memorie mai trainice decît acesta, pentru că ele sînt cele ce contribuie la formarea conștiințelor.

Ne-a vorbit Nikolai Cerkasov nu numai despre trăirea lăuntrică a actorului, ci mai ales despre exteriorizarea acesteia, despre comunicarea cu publicul, despre mijloacele fizice ale interpretului și despre chinul profesionalității desăvîrșite. Și tot ceea ce ne spunea era extrem de necesar pentru noi, cu atît mai mult cu cît imaginea noastră despre teatru pe atunci era destul de limitată, actorul de dramă fiind mai cu seamă cel ce trebuia să se comporte cît mai obișnuit cu putință. Or, Cerkasov ne-a vorbit despre actorul dansator, cîntăreț, despre actorul de estradă, punîndu-i pe același plan cu interpreții marilor eroi. Și astfel am descoperit că el, inegalabilul Ivan cel Groaznic, fusese în anii tinereții cîntăreț și dansator, interpret de estradă și mim, cucerind ropote entuziaste de aplauze în toate orașele rusești jucîndu-l pe Pat, ba chiar și pe Charlie Chaplin.

Și tot ceea ce rămăsese încă nelămurit semn de întrebare în 1952, am înțeles mai tîrziu cînd i-am citit cărțile, actorul fiind dintre acei creatori care și-au încredințat tiparului experiențele și concluziile profesiei. L-am înțeles și mi l-am imaginat cît de extraordinar trebuie să fi fost și pe scenă, nu numai pe ecran ! Nu am avut prilejul să-l văd la luminile rampei cu toate că aș fi dorit foarte mult, dar în ultimii săi ani de viață, — un destin nemilos i-a curmat zilele la numai 63 de ani, în 1966 — fusese legat mai cu seamă de platourile de filmare. În biografia sa ca actor de teatru există roluri tot atît de minunate ca și cele din cinematografie, b[illegible] chiar mai multe și mai interesante, pentru că în film l-a jucat numai pe Țareviciul [illegible]lexei, dar pe scenă a fost și Petru I din piesa lui Alexei Tolstoi și Maiakovski și nenumărați eroi din piesele lui Ostrovski, ba chiar și mucalitul Osip din Revizorul *de Gogol. A alăturat pe scenă, cu uimitoare ușurință, rolurile comice celor dramatice sau eroice, renunțînd, este drept, odată cu anii, la cele dintîi, și astfel în locul lui Silvestre din* Vicleniile lui Scapin *de Molière a apărut Krogstad din* Nora *de Ibsen, dar nu a făcut nici o diferență între ele, considerîndu-le la fel de importante, ba chiar avînd exigențe mai mari față de actorul chemat să stîrnească buna dispoziție.*

Îi răsfoiesc adeseori cărțile; Din însemnările unui actor, Cel de al patrulea Don Quijote *sau* În teatru și în film *și ochii mi se opresc asupra a zeci și zeci de mărturii, pentru că o întreagă istorie a teatrului din Leningrad — Cerkasov fiind un leningrădean get beget, un îndrăgostit pătimaș de orașul de la gurile Nevei —, după cum și a*

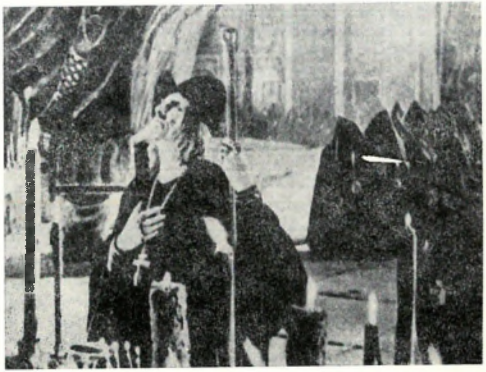

filmului sovietic, se conturează din scrisul său. L-a jucat pe Don Quijote de patru ori, o dată în balet, de două ori pe scena dramatică și în 1957 în filmul lui Grigorii Kozințev. Dar oare care i-a fost mai apropiat? Don Quijote jucat la maturitate cu iremediabile tristeți în suflet și cu zîmbet cald pe buze, sau Don Quijote din anii tinereții din 1926, a Teatrul Tînărului spectator din Leningrad, cu « răzătoare în loc de vizieră »? Și pentru că actorul a încercat să pună un semn de egalitate între diversele ipostaze, mă încumet eu să cred că cel din tinerețe, cînd totul a fost revărsare de inventivitate, vervă și dinamism, pentru că acesta a fost teatrul pentru care ne-a pledat la întîlnirea din 1952, teatrul în care trebuie să îndrăznești imposibilul și să lași să explodeze neîngrădită fantezia. Cerkasov — așa cum l-am cunoscut—este exact cel pe care l-am regăsit descriind, de pildă în cartea sa Din însemnările unui actor, *spectacolul cu* Don Quijote *din 1926: « Pentru a o înfățișa pe Rosinate cu grumazul lung și limba scoasă și pe măgărușul lui Sancho Panza cu capu-i mare și urechile lungi, s-au folosit niște biciclete mari cu cîte trei roți (. . .) În loc de lance Don Quijote avea un vătrai lung, în loc de scut o tavă, în loc de platoșă o albie mică, în loc de vizieră o răzătoare, iar pe capul lui mare în formă de ou, o tingire mică de aramă (. . .) ocnașii și deținuții mă snopeau în bătăi. Le simțeam pumnii și de aceea oftam și mă jeleam cu toată sinceritatea. Tricoul mi-era sfîșiat din cauza atingerii cu armura — cutii de tinichea atîrnate de mîini și de picioare — iar sîngele îmi picura din zgîrieturi ».*

Acesta era adevăratul Cerkasov, actorul care nu s-a ferit nici o clipă să-i facă pe oameni să rîdă, fiind fericit cînd vedea zîmbetul în ochii lor, tot atît de fericit ca și atunci cînd îi impresiona prin dimensiunile eroice ale personajelor jucate. Actorul care iubea însă desăvîrșirea în tot și a pledat cu ardoare pentru profesionalitatea creatorului de teatru și film, pentru talentul unic, inconfundabil, desăvîrșit printr-o muncă uriașă și o mare dăruire.

VALERIU RÂPEANU

AARON COPLAND

Dacă mă gîndesc bine, puține din compozițiile lui Aaron Copland îmi erau cunoscute la începutul anului 1968 cînd am întreprins unica — dar atît de bogata călătorie pe plan spiritual și al cunoașterii umane — pe continentul american. Nu ascultasem mai mult decît: « Rodeo », « Billy copilul », « Salonul mexican », « Concertul pentru clarinet și orchestră ». Deci acea direcție a scrisului său muzical care îl situa în sfera căutărilor unui « stil național » al muzicii americane, al tentativelor de a extrage din magma folclorică a acestei « stranii lumi noi » o direcție estetică viabilă. Dacă aceste lucrări își aveau locul cu o oarecare frecvență în programele orchestrelor noastre și ale programelor de radio, faptul se datora bineînțeles înscrierii lor în aria de inspirație folclorică, ceea ce a reprezentat o vreme supremul și unicul criteriu de apreciere a valorii operei de artă. Oricare ar fi fost motivele, *această direcție* a operei sale componistice ne era cunoscută, ea căpătînd o valoare emblematică în anul 1959, cînd Baletele din New-York au înfățișat, în cadrul memorabilului turneu din țara noastră, « Rodeo » de Aaron Copland. Îl identificam mai ales acum, după ce *văzusem* imaginea de o elocventă plasticitate a acestei lumi de o nestăvilită exuberanță și de francă expresie a bucuriei cu însăși lumea acelei Americi peste care timpurile moderne nu trecuseră nici în bine și nici în rău. Nu știam atunci decît din istoriile muzicii, dicționare și enciclopedii că paleta componistică a lui Aaron Copland e infinit mai diversă și mai bogată, disponibilitățile investigațiilor sale stilistice dînd operei sale nu doar o unică dimensiune, cea prin care îl cunoscusem în anii adolescenței și tinereții noastre muzicale. Abia mai tîrziu, prin discurile pe care compozitorul mi le-a trimis, am ascultat « Muzica pentru marele oraș », « Oameni de stat », două suite pentru orchestră pe care Aaron Copland le-a înregistrat sub bagheta sa cu London Symphony Orchestra sau cvartetul pentru pian și coarde, sextetul pentru clarinet, pian și coarde a cărui partitură pianistică era deținută de compozitor în compania celebrei formații camerale Julliard — am început să înțeleg ceea ce un istoric al muzicii americane spunea: « ar fi zadarnic să încercăm a reduce opera și personalitatea lui Aaron Copland la o singură dimensiune », cazul lui fiind în ochii aceluiași autor (André Gauthier, *La musique américaine*, P.U.F. p. 81), apropiat de cel al lui Gershwin. Cînd l-am cunoscut la clubul din New-York al Universității Harvard s-a arătat mai întîi uimit că un critic de teatru dintr-o țară atît de depărtată, unde nu știa în ce măsură e cunoscută opera sa, vrea să-i solicite nu numai un autograf. Ceea ce l-a făcut să solicite în prealabil temele discuției noastre, discuție care nu a avut nimic din crisparea pe care putea să o provoace uriașa distanță de notorietate și de vîrstă. Avea atunci șaizeci și opt de ani și se bucura nu numai de renumele compozitorului ale cărui opere au fost înfățișate sub bagheta sau în interpretarea unor dirijori și interpreți de valoare universală, ci de respectul față de *muzicianul total* ce a înrîurit dezvoltarea *vieții muzicale* americane timp de mai multe decenii. Pentrucă Aaron Copland este deopotrivă compozitor, dirijor, pedagog, critic și eseist, animator al vieții muzicale din țara sa. Faptul că am început convorbirea transmițîndu-i cele mai calde salutări din partea lui Ionel Perlea, pe care avusesem cinstea să-l cunosc cu cîteva zile înainte, a făcut ca atmosfera să se « încălzească » și să pară că începeam discuția avînd puncte de referințe comune. Pentru dirijorul Ionel Perlea, Aaron Copland nutrea o stimă deosebită, ca dealtfel toți muzicienii străini cu care am avut prilejul să stau de vorbă de-alungul anilor. S-a

mai adăugat amintirea pe care i-o păstra lui George Enescu după o scurtă, foarte scurtă întîlnire în casa Nadiei Boulanger, al cărei elev Aaron Copland fusese în anii următori primului război mondial, și astfel am pătruns în substanța convorbirii pe care am relatat-o pentru cititorii revistei *Secolul 20*, republicată și în volumele mele *Călător pe două continente*, *Tărîmul unde nu ajungi niciodată*. Nu o mai repet aici. Destul să spun că atunci, în februarie 1968, am discutat și proiectul călătoriei sale în țara noastră în calitate de dirijor. Mi-am dat seama atunci că Aaron Copland compozitorul vroia ca din lucrările sale să interpreteze în România în primul rînd concertul pentru clarinet și orchestră, lucrare la care ținea în mod deosebit. Este dedicat lui Benny Goodman, care l-a interpretat în primă audiție. I-am vorbit atunci în termeni elogioși despre cel ce se arăta a fi nu numai o speranță, ci o certitudine a artei noastre interpretative, Aurelian Octav Popa.

Mai repede decît mă așteptam, propunerea făcută celor în drept (la care se referă scrisoarea pe care o reproducem) a căpătat contur și, în ziua de 20 noiembrie 1969, Aaron Copland a dirijat orchestra Radioteleviziunii Române. L-am întîlnit de cîteva ori în cursul unei șederi ce nu a trecut de o săptămînă. Prima oară în sala Ateneului cînd, însoțit de Iosif Conta, participa la concertul filarmonicii George Enescu dirijat de Georges Pretre. În pauză, împreună cu criticul Grigore Constantinescu, am mers să-i urez bun venit lui Aaron Copland. Rețin din acea primă conversație bunele sale aprecieri despre arta lui Aurelian Octav Popa, pe care îl aprecia nu numai pentru ușurința cu care a deprins partitura concertului pentru clarinet și orchestră, ci în primul rînd pentru subtilitatea și inteligența cu care a înțeles structura compoziției. Am vorbit despre Simfonia a VIII-a de Dvořak, prezentată de filarmonica bucureșteană sub bagheta lui Georges Pretre: « Nu-i o simfonie frumoasă, ne-a spus Aaron Copland celor ce îl înconjuram. Are doar părți frumoase ». În zilele următoare, mi-a acordat un interviu pe care televiziunea română l-a transmis într-una din emisiunile sale muzicale. Nu știu dacă pelicula s-a păstrat sau dacă mai există fragmente din acest document. Mă îndoiesc, știind cît de puțin preț pun unele instituții pentru mărturiile inestimabile nu numai prin unicitate, dar și prin valoarea lor intelectuală.

Dacă în întîlnirea de la Clubul universității Harvard discuția se purtase între « patru ochi » și ea avea în vedere o mărturie de ordin intelectual, răspunsuri care trasau un drum străbătut de el odată cu alții, acum, în fața reflectoarelor, a aparatelor de luat vederi, Aaron Copland vădea spontaneitate, firesc, făcînd accesibile noțiuni abstracte.

Eleganță, naturalețe, vivacitate în fiecare răspuns, nesacrificînd nimic din rigoarea unei profesiuni de credință, a unei aprecieri, a unei judecăți asupra muzicii în contextul factorilor care o determină. Altul, dar mereu același Aaron Copland în fiecare din întruchipările ființei sale atît de diversă prin bogăția

manifestărilor ei intelectuale, mi s-a părut atunci, în discuția pe care am avut-o la hotelul Athénée-Palace unde a locuit în timpul șederii sale în România, un om de o vigoare profesională exemplară care nu recurge la nici un artificiu și la nici o formulă de complezanță pentru a seduce și a se face înțeles. Ceea ce mi s-a părut a fi și trăsătura dirijorului pe care l-am văzut și auzit în seara zilei de 20 noiembrie 1969 în sala din strada Nuferilor, cînd a condus orchestra simfonică a radioteleviziunii.

Programul a cuprins lucrări de Brahms, Fauré, Berlioz, două lucrări proprii: « Concertul pentru clarinet și orchestră » și « Salonul mexican » și uvertura « Candide » de Leonard Bernstein. Acesta fiind discipolul său preferat și nutrind față de maestrul său nu numai o rară recunoștință, ci avînd și conștiința valorii deosebite a operei lui componistice și a acțiunii sale muzicale, cum aveam să aflăm mai tîrziu, după doi ani, cînd am izbutit (după cîte împotriviri, amenințări, prorociri de catastrofă) să programez pe « micul ecran », celebrul serial de educație muzicală aparținînd lui Leonard Bernstein, unul din episoade fiind dedicat lui Aaron Copland.

Urmărindu-l atunci la pupitrul orchestrei simfonice Radio, mi-am dat seama că eclectismul programului alcătuit într-un veritabil stil american nu este și al dirijorului. Și aceasta deoarece șeful de orchestră Aaron Copland e înainte de toate un muzician de vastă cultură, pentru care fidelitatea nu înseamnă reconstituire, iar viziunea personală depărtarea de structura operei. Interpretările sale erau în primul rînd lecții de stilistică muzicală, restituiri ale trăsăturilor specifice ale unei opere, încît desfășurarea discursului muzical, condus cu o logică perfectă, îți contura o *imagine* și nu o ipoteză. Omul de aleasă cultură, de un mare rafinament intelectual, trăsătură care reprezintă realitatea personalității sale, avea darul să restituie cu fidelitate fără să ne dea sentimentul unei interpretări arheologice și să fie modern fără nici un fel de siluire a literei partiturii. Cît privește gestica sa, ea stătea sub semnul eficienței, al unei precizii care nu ucidea farmecul și poezia, nu încorseta și nu jugula gîndirea muzicală. După concert, în cabina dirijorială, l-am întîlnit din nou pe Aaron Copland, cînd mi-a dăruit una din cărțile sale cu următoarea dedicație: « Lui Valeriu Râpeanu vinovat de cea dintîia mea vizită în România, cu afecțiunea lui Aaron Copland, 20 noiembrie 1969 ». Ultima dată l-am văzut pe aeroportul Băneasa, înainte de plecare, cînd i-am înmînat cronica apărută în ziarul « Scînteia », unde lucram atunci, cronică aparținînd muzicologului Grigore Constantinescu. I-a fost tradusă pe loc, a ascultat-o cu multă atenție, curios să știe cum a fost înțeles de critica din țara noastră și mi-a mărturisit că în caracterizările muzicologului român se află unul din portretele cele mai exacte ale sale ca dirijor, în paginile căruia se recunoaște integral.

Nu era omul complimentelor gratuite și al efuziunilor sentimentale, ci al franchețe. De atunci nu l-am mai întîlnit.

IOSIF SAVA

HERBERT VON KARAJAN

17 septembrie 1964. Dintr-unul din studiourile de înregistrare ale Sălii Mari a Palatului, urmăresc cu respirația tăiată repetiția Filarmonicii vieneze sub bagheta lui Herbert von Karajan. În sală nu a fost admis nici un . . . « observator ». Se « lucrează » Simfonia în sol minor *de* Mozart, *apoi un fragment din* Simfonia a V-a *de* Beethoven. *Piesele sînt de mult puse la punct. Dirijorul sondează cîteva « episoade ». La un moment dat ansamblul . . . cînta privind doar spre concert maestru. Herber von Karajan se plimbă prin sală și-și ascultă formația în diferite poziții din staluri. Este vizibil preocupat doar de modul de propagare, de penetrație al sunetului. Peste cîteva minute revine pe scenă . . . Se oprește asupra fragmentului de « trecere » de la scherzo spre finalul simfoniei beethoveniene . . . Am impresia că sonoritățile mă . . . orbesc.*

Pauză . . . Instrumentiștii continuă să lucreze cu vieneză rîvnă, diverse pasaje din Mica serenadă nocturnă.

Copleșit de emoție mă strecor din « culise » spre pupitrul dirijoral. Karajan își schimbă puloverul. Îl rog să-mi ofere 5 minute.

— Veniți la orele 13,00 la Athenée Palace. Mă voi intîlni cu gazetarii.

— Pot rămîne la repetiție ?

— Dacă tot ați pătruns pînă aici . . .

Știu că-l pot supăra, că periclitez soarta interviului promis. Nu intru în sală ci rămîn, vrînd nevrînd, în « spatele » contrabașilor. . . Din acest loc corzile grave sună mult mai puternic decît aș fi vrut. . . dar ce pot face ? Îmi amintesc cuvintele cu care Josef Prunner îmi vorbise cîndva despre concertele de la București ale lui Karajan în 1944. În această dimineață Karajan îl va întreba de altfel pe Directorul agenției noastre de impresariat dacă mai trăiește marele contrabasist Prunner, care în 1944 cînta cu o unică patimă « ieșind » cu instrumentul său la nivelul viorilor secunde pentru a urmări indicațiile dirijorului.

Repetiția lui Karajan continuă . . . « Punctează » acum cîteva momente din Simfonia în do minor *de* Brahms. *Gestul lui Karajan « sculptează ». . . Mîna stîngă « așează » fiecare sunet al acordurilor. Toată ființa sa « împinge » continuu muzica într-o albie de granit. De cîți ani doresc să asist la un asemenea miracol . . . Orice cititor de partituri visează desăvîrșirea și repetiția la Karajan e un drum spre desăvîrșire. . . pe care-l voi regăsi doar în 1969, atunci cînd voi avea bucuria să asist, la Ateneu, la repetițiile lui Sergiu Celibidache, « oponentul » lui Karajan dar pentru mine doi artiști de geniu « complementari », prin unica ardoare cu care slujesc partiturile și « cheamă » publicul spre tainele marii arte.*

Urmăresc hipnotizat fiecare volută a mîinilor lui Karajan . . .

Repetiția mă face să detectez imensa subiectivitate din declarația lui Sergiu Celibidache : « Karajan este extrem de precis și meticulos dar este rece . . . »

Repetiția, concertele din septembrie 1964, sutele de înregistrări pe benzi, zecile de filme m-au convins că în fapt puterea de seducție a artei lui Karajan stă în focul pe care-l scoate din reactoarele portativelor, în inaltul coeficient de comunicativitate al artei sale, comunicativitate pe care o asigură prin anularea (în special în paginile romantice), a oricărui sentimentalism, prin capacitatea de a recrea climatul propriu al operei, prin farmecul acumulării unor tensiuni (ce captivează din primul pînă la ultimul moment al interpretărilor sale), prin forța de a se concentra și de a concentra atenția instrumentiștilor, alungînd, oriunde, amănuntul sentimental.

Căldura, emotivitatea, afectivitatea lui Karajan stau în respectul partiturii, în limpezimea gîndului cu care se « aruncă » asupra partiturii, în capacitatea sa de a lumina formele, de a respecta firescul discursului, în forța de a pătrunde în sufletul auditorului, în arta cu care știe să rămînă fidel vechii sale credințe —: « Doresc — spunea Karajan — ca muzica să fie ascultată de dragul muzicii ».

Repetiția s-a încheiat . . . Am și acum bloc-notesul pe care am notat convorbirea cu Karajan.

— Sînt foarte mulțumit — ne declara Herbert von Karajan că am venit la București. Am încă proaspătă în memorie amintirea concertului pe care l-am dat aici, acum 20 de ani. Încă de atunci, aprecierea publicului m-a impresionat deosebit. Schimbările pe care le-am observat după două decenii sînt extraordinare. Sînt creații la înălțimea timpului nostru, a contemporaneității. Totul oferă imaginea unei evoluții și ascensiuni continue. Sintem foarte mulțumiți că participăm la Festivalul Internațional « George Enescu ». Inițiativa organizării unui concurs care poartă numele marelui artist este cu totul remarcabilă și trebuie să spunem că faptul acesta face onoare unei țări ca România care a cinstit in mod deosebit memoria lui Enescu.

— Cum vi s-a părut sala în care aţi concertat?

— Aveţi o admirabilă sală şi orchestra s-a simţit în largul său din prima clipă. Totdeauna, o sală nouă mă fascinează ca să-i exploatez resursele, să-i valorific posibilităţile. De aceea am şi făcut repetiţia, cu toate că programul este aproape acelaşi ca de la ultimele concerte din Veneţia. Eram curios să aud cum sună. Şi nu numai eu ci şi toţi membrii orchestrei. Am observat instalaţiile pentru amplificarea reverberaţiilor. Trebuie să spun că tehnica actuală este într-adevăr capabilă să construiască o sală ireproşabilă şi o probă convingătoare am avut la Salzburg. Dar un lucru şi mai important decît toate la sala dvs. este că are aceeaşi acustică şi pentru concert şi pentru operă. Sînt săli admirabile pentru operă — Scala de pildă —, dar nepotrivite pentru concerte. Aici — unic în lume — sala este bună pentru ambele genuri de muzică, şi cu o vizibilitate excelentă. Fiecare spectator are un mare unghi de vizibilitate, graţie lărgimii scenei, aproape dublă faţă de cel mai mare teatru din lume.

Discuţia continuă pe cele mai diverse planuri . . . Karajan vorbeşte despre Enescu, despre marii săi colaboratori din anii de după război — Dinu Lipatti, Clara Haskil . . . Karajan vorbeşte despre educaţia, despre terapeutica muzicală . . .

Preocupat de problemele audierii muzicale, de procesul fiziologic şi psihologic în audiere, Karajan a pus de altfel şi bazele unei Fundaţii care studiază modalităţile de receptare a ritmului, a consonanţelor şi disonanţelor, a modului în care poate fi influenţat omul prin muzică, a modalităţii în care prin muzică poate fi obţinută relaxarea dar şi concentrarea intelectuală. Tezele sale pe acest plan nu sînt ce-i drept originale şi Fundaţia pe care a construit-o în 1968 urmărea în fapt să rezolve probleme de terapeutică muzicală, ce se găsesc de altfel de mulţi ani în atenţia unor cercetători din Europa şi America.

Interesant este faptul că stabilind principalele direcţii de studii ale Fundaţiei sale, Karajan sublinia necesitatea ca aceste cercetări să fie întreprinse pentru rezolvarea unor acute probleme privind educaţia muzicală a tinerei generaţii, pentru fundamentarea ştiinţifică a învăţămîntului muzical în şcolile de cultură generală. Ideile lui Karajan sub acest aspect nu sînt întotdeauna originale dar esenţial mi se pare faptul că ele vin să completeze profilul intelectual, creator al dirijorului, subliniind credinţa sa că în lupta pentru demnitatea artei, în lupta pentru a asigura respectul necesar marilor valori ale culturii umane, muzicianul trebuie să-şi caute necontenit aliaţi în cele mai diferite zone ale culturii umane, că procesul interpretativ, procesul educaţiei muzicale trebuie continuu fundamentat pe cele mai noi cuceriri ale ştiinţei şi tehnicii,

Desen de SILVAN

« că nu putem participa — cum va scrie undeva marele dirijor — la prefacerile adînci în care se găseşte astăzi lumea, decît militînd permanent împotriva prejudecăţilor de genul obişnuinţei de a înţelege audierea muzicii ca un surogat de activitate a fanteziei, decît sprijinind mereu, prin ştiinţă forţele artei ».

Muzician multilateral, Karajan este preocupat continuu de formare a noi cadre de artişti.

— Pentru un şef de orchestră cu totul absorbit de activitatea sa interpretativă, munca pedagogică prezintă un interes deosebit?

— Desigur — îmi răspundea Karajan. Contactul cu tinerii muzicieni îmi aduce satisfacţie. Un elev care mai tîrziu ajunge director sau dirijor al unei mari orchestre îmi aduce mai multă bucurie decît toate concertele.

Este foarte interesant pentru mine să formez ca dirijori tineri de talent. Am făcut acest lucru la Lucerna şi Berlin şi sînt foarte fericit că 5 sau 6 dintre elevii mei apar la pupitrul unor orchestre importante. Totdeauna am spus tinerilor că ceea ce pot să-i învăţ este să transmită orchestrelor concepţia, gîndirea lor, în termeni muzicali. Le spuneam mereu, n-am să vă învăţ o tehnică anumită pentru că aceasta nu există. Apelaţi doar la expresia voastră. Expresia aceasta vine numai dinăuntrul vostru.

AUREL STROE

C'est lui, ANDRÉ JOLIVET!

În toamna anului 1947 am găsit într-o librărie muzicală bucureşteană un exemplar din prestigioasa « La Revue Musicale » în care, de la început, mi-a atras atenţia un studiu amplu de Gérard Michel intitulat « André Jolivet, Essai sur un Système Esthétique Musical ».

Auzeam pentru prima oară de compozitorul francez născut în 1905 şi care, împreună cu Olivier Messiaen şi alţi doi colegi fundaseră în 1936 grupul « Jeune France », opus într-o bună măsură esteticii « grupului celor şase » dominant în muzica franceză a momentului.

Din exemplele muzicale cuprinse în articol mi-au atras atenţia în primul rînd piesele de pian, de un atonalism de factură personală, în care conglomeratele sonore brutal articulate de un ritm plin de neprevăzut se îngrămădeau în registrul grav şi subgrav al pianului. De la Stravinsky, Prokofiev şi Hindemith mă învăţasem cu pianul percuţie, dar la André Jolivet, neprevăzutul puternic accentuat — aproape de informal, deşi piesele datau din 1935 — şi un anumit caracter incantatoriu m-au fascinat. Energia şi incantaţia benignă (aş spune acum), iată ce îmi împlinea o lipsă pe care neoclasicismul muzical — odată cu pierderea legăturilor cu dadaismul anilor '20 şi cu simţul absurdului şi grotescului din anumite pagini ale lui Igor Strawinsky — o mărise, făcînd loc academismului.

În acelaşi articol — în care apăreau şi fragmente dintr-un comentariu apologetic al lui Messiaen — era explicată şi prima lucrare importantă a lui A. Jolivet, quartetul de coarde datind din 1934. Aici, într-un cadru evident atonal — unde influenţa şcolii vieneze a lui A. Schoenberg se mai lăsa întrevăzută — actanţii erau quinta mărită şi quinta perfectă care, în cadrul choralului constituiau patea medie a quartettului, se confruntau pînă cînd intervalul perfect ajungea să domine. Intervalul muzical - actant era pentru mine o noutate, cunoştinţele pe care le aveam despre seriile lui A. Schoenberg şi tropele lui J. - M. Hauer fiind pe atunci destul de nebuloase.

În 1954 am auzit pentru prima oară, pe disc, la profesorul meu de compoziţie Mihail Andricu, Concertul lui A. Jolivet scris pentru « Ondes Martenot » şi apoi Concertul pentru pian şi orchestră. Transpăreau aceleaşi aspecte incantatorii, dar de data aceasta, alături de brutalităţile sonore care mă impresionaseră în 1947, apăreau şi superbe fragmente lirice cum ar fi partea lentă a concertului de pian care utiliza aspecte de muzică indiană, aşa cum se înţelegea pe atunci, adică uzînd de o traducere — mai mult sau

André JOLIVET, par Touchagues

mai puțin alienantă — în notație europeană. Nu uit și bogăția fascinantă a percuției din ambele lucrări.

Apoi, un anumit timp a ieșit din raza de prim ordin a interesului meu muzical.

Iată însă că în 1968, André Jolivet sosește în România pentru a dirija un concert la București și unul la Cluj, în care-l acompania pe bunul și vechiul meu prieten C. Ionescu-Vovu în Concertul de pian pe care-l ascultasem pe disc cu ani în urmă de multe ori. M-a impresionat profesionalitatea și reala muzicalitate a dirijorului A. Jolivet, lucru la care nu mă așteptam de fapt. Un exemplu: în imprimarea din concert piesa a durat 23 de minute și 25 de secunde, iar a doua zi într-o altă imprimare făcută la Radio, 23 minute și 30 de secunde! Faptul pare poate exterior, dar, oricum, traduce o mare siguranță a ritmului lăuntric și o rigoare puțin obișnuită a spiritului.

În cele cinci-șase zile cît a stat la București, privit fiind ca un trimis de primă mînă al muzicii franceze, am avut ocazia să îi fiu prezentat în casa lui C. Ionescu-Vovu.

Venind cu soția mea, cînd s-a deschis ușa, alături de gazde, se afla o doamnă foarte autoritară, o ființă directă și autentică așa cum sînt de multe ori femeile franceze. Aceasta, întinzîndu-ne mîna, ne-a spus cu voce energică: « C'est moi, Madame Jolivet » și apoi, arătînd spre interior, « et lui, c'est (pauză și fortisimo) André Jolivet ! » *Prin contrast, acesta era un om blînd, cald și puțin rezervat. Gazda, regretata Margareta Ionescu, excelentă muziciană ea însăși, a creat cu ușurință o atmosferă plăcută în care s-au ascultat pe benzi și discuri piese ale maestrului francez și apoi două piese ale mele.*

Atmosfera a fost într-adevăr familiară și m-am bucurat nespus să aud spuse direct de compozitor, crezul său artistic și amintiri de pe vremea cînd era elevul lui Edgar Varèse (A. Jolivet a fost singurul său elev francez). Edgar Varèse, mort de curînd, îmi era compozitorul preferat în acel moment și pentru că discuția risca să alunece prea mult spre acesta, o ușoară neliniște a doamnei André Jolivet m-a făcut să revin la opera atît de prodigioasă a maestrului în fața căruia mă aflam.

•

A murit de gripă la 69 de ani. După un timp am aflat de la colegi francezi malițioși că atunci cînd era mai tînără, doamna Jolivet a pălmuit un critic muzical căruia nu-i plăcuse Concertul de pian al lui Jolivet într-o primă audiție la Festivalul de la Strasbourg, drept care . . . cu un alai de copii gălăgioși în urmă a fost dusă la poliție și a trebuit să plătească o amendă. Ciudat, că a fost pentru prima oară, cînd acest fapt divers m-a făcut să mă gîndesc la importanța criticii muzicale. Admirabila doamnă procedase autentic, poate chiar drept. Critica, acest « rău » atît de necesar, trebuie cred ascultată cu urechile ciulite și apoi, dacă ești adevărat creator, o vei da uitării, dar abea a doua zi, după o eventuală noapte de insomnie — care poate este începutul unei noi lucrări!

Nu mai țin minte exact, dar cam așa ceva spusese în seara amintită și André Jolivet. De altfel, la București ca și aiurea s-a bucurat de multe și excelente cronici!

OLGA BUȘNEAG

CAROLA GIEDION-WELCKER

« J'ai eu la chance d'être un témoin »
C.G.-W.

Cînd s-a urcat la « tribună » pentru a-și rosti comunicarea la primul simpozion internațional Brâncuși (București, 1967), Carola Giedion-Welcker ne-a fascinat pe toți prin majestatea ținutei, prin aerul sever și incoruptibil care contrasta cu ardoarea romantică a tonului. Avea ceva din măreția și pathosul unei eroine wagneriene. Eram emoționați: aveam înaintea noastră pe cel mai important exeget brâncușian, autoritate mondială în istoria și critica de artă, ale cărei cărți și studii despre Klee, Arp, Pevsner, Gaudi, Joyce, Jarry, Apollinaire ș.a. contribuiseră esențial la receptarea « modernului », la înțelegerea avangardei. Dar solemnitatea ținutei se topea de-ndată ce-o abordai într-o simplitate cuceritoare, într-o directitate, franchețe și curtoazie care spulberau sfiala, făcîndu-te să te simți « la îndemînă ». Avea darul de a citi dintr-o aruncătură de ochi firea omului ce-i sta în față și arta de a construi o conversație.

Vroia să cunoască nu numai muzeele și expozițiile organizate atunci la București, ci viața tainică a orașului, pulsația lui intimă. Îi plăcea Bucureștiul, tihna grădinilor și caselor albe, aroma particular orientală a unor străzi. În timp ce urcam dealul de la patriarhie într-un amurg ce vibra în dangătul grav al clopotelor, s-a oprit visătoare să-mi amintească cuvintele lui Gottfried Keller: « bisericile pot fi distruse, dar sunetul clopotelor, niciodată ».

Pentru C.G.-W. (apelativ cunoscut în lumea artei), România era în primul rînd « țara lui Brâncuși ». Articolul scris în urma acestei prime vizite și publicat pe o pagină întreagă de prestigiosul Neue Züricher Zeitung *(9 noiembrie 1967), înscria un omagiu adus patriei marelui sculptor.*

Deși în 1976 împlinise 82 de ani, n-a pregetat să răspundă invitației Comitetului de organizare a Sesiunii științifice internaționale « Brâncuși în arta secolului XX » (București, 1976). « Votre lettre a été comme une flèche. J'ai dit: je dois être-là! Et j'y suis! » mi-a spus ea zîmbind fericită, cum a descins din avion. Era încă în acei ani de o vitalitate contagioasă. « Je suis une chèvre suisse » - mă refuza ea, ori de cîte ori săream s-o ajut la un coborît sau urcuș mai dificil în călătoria la Tîrgu-Jiu.

Pe drumul care ne-a purtat de la București la Hobița, C.G.-W. ne-a povestit despre numeroasele vizite făcute în atelierul lui Brâncuși, citind din vorbele lui de duh. Contemplînd peisajul și arhitectura țărănească din ținutul Gorjului, nu contenea să-și exprime bucuria, satisfacția că « realitatea » o confirmă, îi adeverește intuițiile: « printre sculptorii care au marcat veacul, niciunul nu poartă în sine atît de vie substanța patriei-

mume », afirmase ea în monografia Brâncuşi *apărută în 1958, mult înainte de a cunoaşte România.*

Mă invita mereu să vin să stau şi să studiez în casa din Doldertal (Zürich). « Olga, nu mai ezita atît cu vizita în Elveţia. Viaţa e scurtă, iar eu nu sînt nemuritoare ».

Cînd am revăzut-o la Zürich, în vara anului 1978, am găsit-o adumbrită de o profundă melancolie. Nu putea suferi inactivitatea şi nici absenţa celor ce alcătuiau odinioară faimosul cerc de prieteni ai casei Giedion. Părea o luptătoare fără ţel acum.

Răstimpul petrecut la adăpostul zidurilor de fort al casei de pe Zürichberg a fost un sezon al evocării marilor dispăruţi: Joyce, Arp, Max Ernst, Schwitters, Kandinsky, Klee, Schlemmer, Mondrian, Léger, Le Corbusier, Gropius, Aalto ş.a. Toţi veneau la Zürich atraşi ca de un magnet de casa din Doldertal, de discuţiile stimulatoare purtate cu gazdele.

« Beobachterin und Partnerin » a unor creatori de geniu, Carola era de o neobişnuită modestie, ori de cîte ori venea vorba despre intuiţiile sale anticipatoare, despre scrierile sale care aruncaseră lumini revelatoare asupra artei şi literaturii « clasicilor moderni ». « J'ai eu la chance d'être un témoin » *— se apăra cu smerenie ilustra discipolă a lui Wölfflin şi Worringer.*

De cîte ori zăboveam în lungi discuţii pe marginea unor lucrări inedite de Kandinsky, Arp, Mondrian, Max Ernst ş.a. din colecţia sa, îmi povestea evenimentele particulare din viaţa artiştilor sau a soţilor Giedion cu care ele se conjugau strîns, încheind: « les tableaux sont pour nous des choses humaines, pas des valeurs ».

În faţa monumentului Arp din living — « unendliche Amphora », Carola l-a evocat cu emoţie pe Arp, « un ancien Dada ». « Era totdeauna un Anreger, *un factor de* Durchburch, *inimitabil şi inexplicabil. Arp m-a condus peste tot în cercurile pariziene şi în atelierul lui Brâncuşi, în timp ce prin soţul meu am intrat în legătură cu Bauhaus-ul, Gropius, Kandinsky, Moholy Nagy şi cu arhitecţii. Tot Arp e acela care m-a îndemnat să alcătuiesc Antologia poeţilor uitaţi - «* Abseitige Dichter *». Îmi spunea mereu: dacă n-o faci tu, nimeni n-o va face.*

În 1929, am organizat la Kunsthaus (Muzeul din Zürich), o expoziţie cu lucrări de avangardă (Arp, Max Ernst, Schwitters, Mondrian ş.a.) pentru a face cunoscuţi în Elveţia artişti din primele rînduri. În seara vernisajului, Schwitters — care ţinuse şi cuvîntul de deschidere — a recitat celebra sa simfonie verbală « Lautsonate ». A spus-o pe dinafară şi a făcut-o superb. A urmat apoi muzică electronică de Georges Anteil, iar Arp a recitat din poemele sale. Tot atunci s-a prezentat şi filmul lui Buñuel, « Cîinele andaluz ». Peste noapte toată lumea a rămas la noi, în Doldertal. Aveam casa plină. Ecoul în presă şi în public a fost însă negativ. Artiştii n-au vîndut nimic. Într-una din zilele următoare acestui eşec, stăteam la noi acasă de vorbă cu Arp, rezemaţi de pervazul

ferestrei. Deodată Arp îmi arată o salamandră flamboaiantă în iarbă, exclamînd: « c'est un signe, une chose de chance, un miracle va arriver ! » Chiar atunci sună poştaşul şi ne-aduce o telegramă prin care eram anunţaţi că un om de afaceri englez, pe care tatăl meu îl ajutase într-o clipă de cumpănă, ne lăsase prin testament 20.000 de franci. Pe vremea aceea era o sumă ! Arp a propus îndată: « Maintenant on va faire une fondation pour les artistes ! » (pentru că eu şi soţul meu doream să cumpărăm lucrări, dar

Constantin Brâncuşi, Marillon Willard şi Carola Giedion-Welcker în Long Island (Locust Valley, 1939). *Fotografie făcută de Sigfried Giedion*

n-aveam bani. Atunci ne-am îngăduit să luăm această « unendliche Amphora » de la Arp și piesele mari din living de Mondrian și Schwitters.) »

De Max Ernst — intens prezent în casa Giedion prin picturi și desene — o legau situații și evenimente din vremea studiilor, cînd amîndoi făceau parte din cercul lui Worringer: « Era unul din cei mai buni studenți de la istoria artei. Strălucea în toate. L-am revăzut după război la Paris. O mare prietenie s-a legat între noi. Soțul meu a determinat pe proprietarul unui vestit bar din Zürich (« Corso ») să-i comande o pictură murală, « Planta erotică »; mai tîrziu, pictura a fost decapată și acum poate fi văzută pe simezele Kunsthaus-ului (Zürich). Pentru evoluția suprarealismului, Max Ernst — sublinia Carola — e mult mai important decît Dali prin intuiția, finețea, ironia și forța sa de a poetiza. Max e mai elegant, mai « flottant ».

Odată, la Paris, Max se găsea într-o situație financiară precară și nu-și putea plăti chiria. La o vizită de atelier mi-a împărtășit din dificultățile lui. L-am întrebat de ce sumă are nevoie și i-am înmînat-o. La plecare, Max mi-a zis: « Stai, vreau să-ți dăruiesc și eu ceva ». Credeam că-i o lucrare mică, cînd colo, era « Europa după ploaie » (1933, gips colorat, aplicat pe lemn), lucrare de mari dimensiuni, un fel de hartă a Europei, dar o Europă anarhică, răvășită de un cataclism; o premoniție a celui de-al doilea război mondial. Max o lucrase în atelierul lui Buñuel, unde găsise și gipsul (poate că gipsul atît de utilizat apoi în « Art Brut », este folosit aici « en première »). Am trecut-o peste graniță, în Elveția, spunînd că este o hartă a Europei de care eu, ca profesoară de geografie, aveam absolută nevoie ».

Carola, care publicase, în 1928, primul articol în Elveția despre Joyce, reînvia cu strălucire și humor renan episoade din viața teribilului irlandez. Îl întîlnise prima oară în 1928 în librăria pariziană a Sylviei Beach. Venise s-o cunoască pe prima editoare a lui Ulysses *în franceză (care era și patroana librăriei). Stăteau de vorbă și deodată un domn bizar își face apariția în prag. « C'est lui ! » îi spune patroana, făcîndu-i semn cu cotul. Joyce le-a invitat spontan la ceai, la el acasă. După aceea, Carola era atît de emoționată încît a luat un taxi, și-a început să plîngă în mașină. « Ne pleurez pas, mademoiselle, încerca s-o consoleze șoferul. Il y en a d'autres »...*

Familia Joyce venea adesea la Zürich, și poposea în Doldertal.[1] *Soția scriitorului îi povestea cum îl auzea noaptea, în timp ce stătea la masa de lucru, rîzînd singur de propriile-i invenții verbale. După o seară petrecută la un restaurant din Zürich, Joyce, care se-ntrecuse cu măsura la băut, le-a spus ca replică la reproșurile soției: « Vous allez voir comme je peux tenir mon equilibre et ma discipline »; încăpățînat, s-a cățărat deasupra automobilului și-a voiajat așa culcat pînă la casa Giedion, care e cocoțată sus,*

[1] Cartier din Zürich, unde locuiau soții Giedion.

pe Zürichberg. Giedion a condus mașina ca pe un car cu boi, în timp ce eu și nevastă-sa, încleștate de groază, n-am scos un cuvînt. Ajunși acasă, Giedion s-a așezat la pian și ne-a cîntat ceva, iar Joyce a dansat un dans fantastic. Avea rădăcinile adînc implîntate în fabulos ».

« La o întîlnire într-o cafenea pariziană, Joyce a venit însoțit de Beckett, care pe acea vreme îi era un fel de secretar. Joyce purta un anume tip de pălărie și un baston, pentru că nu vedea prea bine. Beckett arbora și el același tip de pălărie și baston, cu toate că vedea foarte bine. Orice mișcare (însuși un anume fel de a sta al lui Joyce) era deîndată preluată de Beckett. După ce Beckett s-a ridicat și-a plecat, mi-am manifestat indignarea față de comportarea tînărului său compagnon. Dar Joyce, care vedea mai departe decît mine, mi-a spus zîmbind: « Vous allez voir, il va sortir quelque chose de cet-homme-là », și-a adăugat zîmbind: « Mais vous ne trouvez pas qu'il a du sex-appel? — Mais vous-en avez encore plus, i-am replicat eu, și Joyce rîdea mulțumit ».

Odată Carola i-a arătat lui Max Pulver, vestit grafolog din Zürich, o scrisoare de la Joyce. — Dar cine a scris-o? a întrebat-o grafologul. — Asta trebuie s-o spui dumneata, i-a replicat Carola. — Cineva de nivelul lui Goethe — a răspuns el. Adesea, cînd Joyce venea în vizită la soții Giedion, se întîlnea la ei cu grafologul și se delectau amîndoi discutînd sau citind din Gottfried Keller.

În timpul războiului, Joyce, care locuise o vreme în Franța, a vrut să se refugieze în Elveția de teama naziștilor. Statul celor patru cantoane a cerut însă o mare garanție pecuniară. Pentru că la colecta publică lansată de Carola n-a răspuns nimeni, cu excepția unui evreu din America, soții Giedion și-au ipotecat casa. Pînă la urmă, statul englez s-a îndurat și-a plătit suma. Băncile elvețiene au acceptat cu greu, zicînd: « Casa Giedion e mai sigură decît banii englezi ».

Marele C. G. Jung nu era prea receptiv la arta modernă. În cadrul unei conferințe a vorbit despre Joyce ca despre un schizofrenic, povestindu-le tuturor că după ce citește o jumătate de oră din Joyce el adoarme. (Jung izbutise chiar să convingă o americancă bogată, admiratoare a scriitorului, să-i suspende stipendium-ul pe care aceasta i-l acorda, demonstrîndu-i că asemenea oameni creează mai bine « în suferință ».). Carola, care asistase la conferință, i-a trimis o scrisoare de atitudine în care-l invita la reflecții mai profunde, spunîndu-i că nu interesează pe nimeni că el ațipește la lectura lui Joyce, dar că un mare scriitor nu poate fi blamat.

Așa era această egerie a « pionierilor » veacului: ori de cîte ori arta și literatura de valoare erau atacate, intra în « arenă ». Cum am putea-o omagia mai drept decît o face Joyce: « All I can say about the future in Zürich is I hope whoever has it will respect Villa Giedion... »

JEAN D'ORMESSON

« Am poposit întîia oară la București la începutul anilor '30. Tatăl meu — fratele mai mic al lui Wladimir d'Ormesson, membru al Academiei Franceze și ambasador al Franței fusese numit ministru plenipotențiar, foarte probabil după schimbările din acei ani din România. Aveam vreo zece ani pe atunci.

Nu-mi mai amintesc toate amănuntele primelor noastre contacte: prima surpriză a mea și a familiei mele a fost cît de vie și de puternică era tradiția culturală franceză în această îndepărtată țară latină. Al doilea aspect, care mi-a reținut atenția a fost frumusețea peisajului românesc, Bucureștii cu splendidele sale parcuri, Carpații, extraordinarele monumente istorice. Le-am putut admira frumusețea și înțelege sensul mai ales atunci cînd profesorul Nicolae Iorga însuși a ținut să ne arate cîteva din cele mai frumoase monumente, ca, de pildă, cele din nordul Moldovei și de la Curtea de Argeș. La zece ani era greu, desigur, să înțeleg totul despre aceste vestigii atît de deosebite de cele care-mi erau familiare, în Franța; am rămas însă și eu, ca și întreaga mea familie, cu o foarte vie simpatie pentru țara și poporul român, sentimente pe care le păstrez și astăzi. »

Toate aceste lucruri mi-au fost povestite de Jean d'Ormesson, înainte ca ele să fi apărut în fragmente ale unor memorii, publicate acum cîțiva ani. Mi le-a povestit cînd ne-am întîlnit prima oară în Olanda în 1959, la Adunarea Generală a Uniunii Academice Internaționale, unde eu reprezentam Academia noastră, iar el Consiliul Internațional de Filosofie, și Științe Umanistice (CIPSH), unul din cele trei mari compartimente ale UNESCO-ului. Pe acest fundal a început, acum un sfert de veac, prietenia mea cu acest ilustru reprezentant al culturii franceze contemporane, a cărui operă literară și eseistică unanim apreciată, aveau să-l ducă, un deceniu mai tîrziu, la alegerea ca membru al Academiei Franceze — multă vreme cel mai tînăr membru al acestei venerabile instituții.

Alegera lui între cei 40 de nemuritori a fost precedată de publicare cărții sale, « La Gloire de l'Empire », încununată de marele premiu al Academiei Franceze. Romanul era istoria unui stat imaginar în care însă apăreau, rînd pe rînd, Roma și Bizanțul, Bizanțul și Veneția, Bizanțul și mongolii. Ca istoric, mi-am dat seama repede de firele reale ale unor întîmplări, dar, tocmai de aceea, am admirat, poate mai mult decît alții, măiestria cu care autorul, cunoscător aproape neobișnuit al mentalității unor perioade de mult apuse, știa să lege aceste fire în așa fel încît ele să reprezinte parcă o realitate vie, contemporană nouă, în ciuda unor licențe poetice ce-i îngăduiau să sublinieze exact oameni și vremuri, gînduri și fapte de mult uitate. Multe dintre ele nici n-au existat vreodată ca atare. Tocmai de aceea, punîndu-și oarecum un scut, autorul — și apoi, pe urmele lui, cei mai mulți dintre criticii literari, au definit acest roman drept o « farsă istoriografică », un canular.

Am fost, poate, singurul care i-am spus că, departe de a fi pseudoistoric, romanul izbuteşte să creeze — prin stil, succesiunea evenimentelor şi dinamica lor — o istorie imaginară de o impresionantă veridicitate. Exeget nobil şi pasionat al lui Borges, Jean d'Ormesson nu avea cum să uite că adevărul se naşte din istorie într-o foarte autentică tradiţie. Această istorie, mai adevărată, deschide calea pentru o fundamentală catharsis: tînărul împărat Alexis, eroul principal al romanului, se purifică de păcate în Alexandria tuturor păcatelor ca odinioară Thaïs *a lui* Anatole France.

E aproape de mirare cum, cu anii care treceau, cu nenumăratele obligaţii care-i stăteau cu fiecare zi mai mult în faţă, în calitatea sa de secretar general al CIPSH-ului în grija căruia se aflau permanent 22 de mari organisme internaţionale; cu pasionanta sa activitate jurnalistică (a fost cîţiva ani chiar directorul marelui cotidian francez Le Figaro), *cu răspunderea remarcabilei, complexei reviste* Diogène *a UNESCO-ului (ştiu asta direct, din activitatea colegiului de redacţie din care fac eu însumi parte) — e aproape de mirare cum numărul operelor sale a crescut, într-un raport invers proporţional cu puţinul timp care-i mai rămînea ca să scrie. L-am întrebat odată cînd mai are timp să scrie opere ca:* Au plaisir de Dieu, Dieu, sa vie, son oeuvre, Un vagabond qui passe sous un parapluie troué, Mon dernier rêve sera pour nous *şi încă altele. Răspunsul a fost scurt şi simplu: « noaptea ».*

Aici mi-aş permite să spun revenind la amintiri proprii, că i-am adăugat atunci repetîndu-i fraze pe care el însuşi mi le spunea cîndva: « cine şi-ar fi închipuit oare vreodată că adolescentul Jean d'Ormesson de altă dată, care-şi îngrijora părintele prin nehotărîrea şi indiferenţa lui faţă de o carieră anume, aşa zis sigură, care-şi speriase familia cu studii de filosofie la École Normale Supérieure, *va ajunge să exceleze dintr-o dată în trei cariere ilustre ? »*

Cine citeşte cu atenţie însă primele sale lucrări, îşi dă seama că, dincolo de o aparentă facilitate, tînărul d'Ormesson acumula, prin lecturi bogate, o cunoaştere adîncă a istoriei gîndirii şi a literaturii tuturor timpurilor, şi prin observarea atentă a personajelor universului său familiar, o cunoaştere a psihologiei viitoarelor sale personaje.

Ar mai fi multe de spus în privinţa genezei, evoluţiei şi locului pe care-l ocupă el în literatura contemporană franceză. Nu pot însă încheia totuşi aceste rînduri fără să încerc să schiţez, fie şi sumar, pe omul şi prietenul d'Ormesson de care mă leagă o foarte mare afecţiune, şi de la care am primit, de-a lungul anilor, semnele unei « corespondenţe » care m-au încurajat şi m-au măgulit. Gîndindu-mă la el, mi-am adus aminte nu odată de profundul adevăr exprimat în opusculul De amicitia *al lui Cicero: prietenia se cîştigă greu, dar e adevărată doar cînd se menţine şi se consolidează de-a lungul anilor. Acea prietenie păzită de amara constatare a prietenului nostru comun, Ovidiu:* Donec eris felix . . .

Am avut totdeauna sentimentul că pe Jean d'Ormesson trebuie să-l număr printre puţinii, dar adevăraţii mei prieteni. Este un om care, între atîtea vocaţii, are vocaţia esenţială a prieteniei.

În această vocaţie se reunesc totodată şi seriozitatea teoreticianului şi afinităţile hotărîtoare ale omului de cultură, şi căldura afectuoasă a omului, şi chiar şi o anume jucăuşă complicitate. Îmi amintesc totodeauna cu un surîs una din « poznele » sale culturale. Eram, în 1979, cu delegaţii tuturor academiilor din lume, la adunarea generală a Uniunii Academice Internaţionale, oaspeţi ai delegatului Academiei elveţiene, profesorul Rüs, pe terasa vilei sale de lîngă Berna. În faţa noastră se întindea un peisaj în care verdele cald al pajiştei strălucea sub razele soarelui ce se cobora, încet, spre apus. Vorbeam de lucruri din afara « meseriei », cu ochii şi cu mintea îndreptate mai ales spre natură. Eram la o masă cu profesorul Mercier, preşedinte al Comitetului internaţional de ştiinţe filosofice, cu bunul prieten al lui Nicolae Iorga, regretatul latinist francez Samaran, pe care tocmai îl sărbătorisem pentru frumoasa aniversare de 100 de ani şi cu alţi colegi. Jean d'Ormesson trecea de la unii la alţii, povestind glume, istorisind întîmplări de la propria-i academie, din redacţia lui « Le Figaro »; mi-am dat seama că, în ziua aceea, avea parcă mintea încă şi mai jucăuşă ca oricînd. La masa noastră a venit spunîndu-ne cu un aer de discretă modestie, că a găsit printre fişele sale, un citat dintr-o operă filosofică al cărei autor îi scapă. Părea a fi o lungă frază, adînc gîndită în acel idiom natural al filosofiei care e germana şi tradusă apoi într-o franceză elegantă şi clară. A trecut-o tuturor, şi, la urmă, şi mie, întrebîndu-ne cine credem că ar putea fi autorul acestui pasaj, pe care ar fi vrut să-l citeze şi nu avea cum. « Înţelepţii » de la masa noastră au citit-o şi recitit-o, fiecare exprimîndu-se cu multă prudenţă, opinînd pînă la urmă că ar putea fi o frază hegeliană. Am citit-o şi eu, o dată, a doua oară, şi apoi, uitîndu-mă drept în ochii lui, care acum nu zîmbeau, dar părea că-şi amînau zîmbetul, i-am spus: « Dragul meu prieten, eu sînt singurul de la această masă care am dreptul să fiu ignorant în faţa unei asemenea fraze. Dar după modesta mea părere, c'est du pur Jean d'Ormesson ». *A zîmbit şi a plecat. Mai tîrziu mi-a mărturisit că a vrut să ne pună la încercare cu acest meşteşugit canular, adăugînd că nu se îndoia de cunoştinţele filosofice ale colegilor, dar că observă, măgulit, că propriile mele cunoştinţe în « d'Ormesson » le depăşesc.*

N-aş vrea ca, totuşi cititorii noştri să creadă că în întîlnirile noastre, uneori mai lungi, alteori mai grăbite, « anecdota primează », ca la « Junimea » de odinioară. Nu uit să-l întreb niciodată ce scrie, şi-mi face o deosebită plăcere să-l văd cum se destinde, fericit, că poate să treacă de la multiplele şi obositoarele « proceduri » de administraţie a ştiinţei la dragostea sa cea mare, literatura, arta, gîndirea. Cred că pot adăuga acestora şi bucuria de a sta de vorbă cu un om venit de departe, cu alte griji şi cu alte răspunderi. Dar s-a stabilit de mult între noi un acord spontan pe aceeaşi lungime de undă, fără de care nu s-ar explica raporturile dintre noi. Interesul pentru opera sa putea să se nască, desigur, şi fără să-l cunosc personal, dar prietenia noastră reciprocă şi afecţiunea pe care i-o port au izvorît din aceste frecvente întîlniri şi regăsiri. Datorită vechii simpatii pentru România a lui Jean d'Ormesson şi a lui Sir Ronald Syme (preşedinte pe atunci al CIPSH-ului a avut loc la Bucureşti în aula Academiei R.S.R. adunarea generală şi Colocviul CIPSH-ului, avînd ca temă Tradiţie şi inovaţie în cultura ţărilor sud-estului european, *precum şi plenara Uniunii Academice din 1970. În semn de afecţiune şi preţuire, prietenul meu francez m-a propus atunci ca vicepreşedinte al CIPSH-ului pe perioada 1970—1974.*

Mi-ar place, o dată, să scriu mai mult despre opera lui Jean d'Ormesson pe care o cunosc oarecum, « din scoarţă în scoarţă », să subliniez, de pildă, drama contemporană care se ascunde îndărătul complicatei istorii a Imperiului *său imaginar; aş sublinia, iarăşi, calitatea observaţiei sociologice şi mentalitatea care-i îngăduie să evoce universul propriu nobilimii feudale din care el însuşi descinde, reunind pe artistocratul francez, pe baronul prusac sau pe arhiducele habsburgic —* ses cousins *— într-un dispreţ comun şi solidar în faţa invaziei burgheziei europene al cărei singur ideal este banul. Să arăt cum scurt-circuitînd acest capitol de istorie socială burgheză, d'Ormesson reconstituie cu înţelegere anxietatea ultimei generaţii din « Au plaisir de Dieu », să arăt cum am putut fi înşelat de aparenţa solemnă a* Memoriilor *lui Chateaubriand pînă ce, în filigramul acesteia Jean d'Ormesson a descifrat o completă fantazare a erosului, ca un fel de Choderlos de Laclos travestit în geniu romantic.*

Mă bucur însă că Jean d'Ormesson, cu anii ce-i stau încă în faţă va mai realiza încă multe alte opere demne de o atare exegeză; cea mai recentă a şi apărut, după întîlnirea noastră din luna mai a acestui an. Mă tem însă pe de-altă parte, că nu voi avea eu răgazul necesar acestui comentariu, deoarece ad inferos,, *unde, probabil voi ajunge, ca şi mulţi alţii, altele îmi vor fi, vai, voluptăţile. În orice caz, din nefericire, altele decît cele din Alexandria !*

ROMUL MUNTEANU

MIODRAG BULATOVIČ

Trebuie să fi trecut foarte mulți ani de cînd mă plimbam cu poetul Adam Puslojič pe acea frumoasă stradă care duce de la Hotelul Slavia spre Casa scriitorilor de la Belgrad. Era o toamnă blîndă în acel octombrie însorit și nu puțini erau criticii renumiți din diferite țări care participaseră la colocviul obișnuit din fiecare an. Dar Adam tot vorbindu-mi de proiectele sale de traduceri din Blaga, Bacovia și Ion Barbu, devenite de multă vreme o realitate, îmi spune la un moment dat că vom întîlni, probabil, la Casa scriitorilor un mare prozator sîrb, care a locuit multă vreme în Franța. Omul este ciudat, mă prevenea el, adeseori incomod, atins parcă de o frumoasă nebunie a rostirii unor mari adevăruri literare.

N-au trecut, cred, nici cîteva minute pînă cînd poetul Adam Puslojič mă prevenea subit că acel prozator straniu, care nu evita o anumită « literatură de scandal », cu condiția să fie bună, se apropia de noi. Așa l-am cunoscut pe Miodrag Bulatović. Pe atunci era încă un bărbat foarte tînăr, cu o privire vie și ușor vicleană și un fermecător zîmbet care, am constatat eu mai tîrziu, poate transmite un eluviu afectiv, real, așa cum poate să țină de acea subtilă diplomație a surisului.

În acel timp Miodrag Bulatović nu era foarte cunoscut în țara sa. Publicase în Occident cîteva cărți de succes, avea o mare încredere în forța sa de creație, dar și în șansele sale rapide de afirmare în ăviața literară din Iugoslavia. Cu acel prilej mi-a vorbit mai insistent despre romanul su Cocoșul roșu zboară spre cer. Ca și în alte împrejurări, am optat în principiu pentru o carte aleasă dintr-un « neant ». Dar cînd aveam s-o citesc nu multă vreme mai tîrziu în limba franceză, mi-am dat seama că Miodrag Bulatovič este o forță reală în literatura europeană, iar conștiința valorii sale afirmată fără rezervă în mod direct, era departe de comportamentul acelor scriitori facili și ostentativi, mereu gata să-și compună un portret pentru bursa literară mondială. Cocoșul roșu . . . a apărut la noi în anul 1978. Succesul de public a fost remarcabil.

Apoi multă vreme am avut vești puține despre Miodrag Bulatović. Prevestirea unui confrate din Belgrad că autorul Cocoșului roșu . . . ori va ajunge mare, ori va sfîrși prost, părea să nu se împlinească în nici un fel. Și, după o așteptare destul de lungă, Miodrag Bulatović a ajuns președinte al Uniunii scriitorilor. Cînd în vara anului 1984 a venit în țara noastră împreună cu Adam Puslojič, am văzut parcă un alt om. Tot ceea ce mai înainte se găsea în stare latentă, acum ieșea la suprafață. Miodrag avea un zîmbet de președinte, vorbea ca un președinte despre treburile Uniunii ca de cele ale unei țări întregi, și mi s-a părut că este foarte încîntat de cunoașterea unor confrați din România.

Dovada am avut-o nu multă vreme mai tîrziu, cînd un mare număr de scriitori și critici aveau să fie invitați la Colocviul de critică (1984) de la Belgrad. Cum mai fusesem și altădată nu mi-a fost greu să înțeleg spiritul nou pe care Miodrag Bulatović avea să-l imprime acestui colocviu. Nu mai era vorba de o reuniune europeană restrînsă a unor critici. Acum fuseseră invitați numeroși scriitori, africani, oameni de cultură din America latină și Canada, bărbați și femei, intelectuali cu o gîndire foarte diversă. Prilejul era de așa natură, încît era imposibil să nu se observe că Miodrag Bulatović este un scriitor capabil să gîndească și să se comporte ca un adevărat homo europeus al timpului nostru. Pentru el puterea, conducerea, nu reprezintă o plăcere în sine, menită să satisfacă doar anumite orgolii personale. Dimpotrivă, pentru Miodrag Bulatović puterea în viața literară este o superbă cale de cunoaștere și înțelegere între scriitorii de pe toate meridianele globului.

FLORIAN POTRA

Omul cu floarea în mînă: RENATO GUTTUSO

Au trecut douăzeci de ani de cînd am sunat la ușa atelierului, faimos încă de pe atunci, de la Velate, lîngă Varese, nu departe de Milano: după ce jupîneasa mi-a luat scrisoarea de recomandare din partea lui Niccolò Gallo — marele animator al literaților italieni de după război — la scurtă vreme, Renato Guttuso m-a întîmpinat cu atît de rafinata sa politețe de bărbat meridional dedat cu septentrionalitatea. Politețea era, însă, cordială, transformîndu-se pe loc în familiaritate, căci Gallo nu uitase să menționeze, în scrisoare, despre mine: « è un compagno », e un tovarăș, ceea ce în anii aceia echivala, în codul nescris al Partidului Comunist Italian, cu un franc « ia-mă de braț și spune-mi tu ». Ne-am tutuit, așadar, imediat și la încheierea vizitei mele, cam armenești, de cîteva ore, m-a încărcat cu desene și reproduceri pentru « Secolul 20 » . . .

L-am revăzut în vara aceasta, pe Guttuso, din păcate numai la televizor, într-un program de varietăți, unde i se rezervase rolul invitatului de onoare: la fel de tînăr, la fel de cordial, la fel de disponibil. După ce și-a desfășurat argumentele — în favoarea picturii și a pictorilor — marele artist (sicilian, italian și european, ca Pirandello) a schițat repede un portret (avea bineînțeles la îndemînă nelipsitul bloc-notes și un pen-tel-pen) și l-a oferit în dar vecinului de fotoliu . . .

Ce-am vrut să spun, evocînd aceste episoade? Am vrut să subliniez democraticitatea lui Guttuso, a unui pictor căruia nu îi e teamă că se demonetizează desenînd ad-hoc, în orice împrejurare s-ar afla, oferind prietenilor sau chiar și unor interlocutori ocazionali, mărturii ale propriului său talent (talent și meșteșug, fiindcă geniul se manifestă mai rar cu aceeași spontaneitate, sau, cine știe?). Există, de bună seamă, artiști și artiști, și din acest punct de vedere. Sunt oameni ai scrisului, ai cîntatului, ai zugrăvirii în imagini, care consideră că orice silabă, orice sunet, orice linie, alienate, ieșite din patrimoniul lor înseamnă aur, de multe ori la propriu, adică un metal prețios ce nu trebuie irosit. (Semnificativ e, de pildă, că italienii, cei moderni, nu obișnuiesc să afirme — atunci cînd se referă la repetitivitatea unor ritualuri sau a unor execuții — « popa nu spune predica de două ori », ci « Toscanini non replica », adică marele artist nu acordă, nu se cuvine să acorde bis, să se « conceadă ».

Guttuso, dimpotrivă, nu se cruță, nu pregetă să se risipească, să se « dăruie », fie și prin cele mai mărunte semne ale artei sale. Așa se face că într-o scurtă, precipitată trecere prin București, databilă totuși cu precizie: 2 iunie 1973, datorită desenului « un pensiero all'Italia, da Bucarest amico » (un gînd pentru Italia, din Bucureștiul prieten), devenit coperta interioară a unui caiet al revistei « Secolul 20 », — Renato Guttuso, invitat (iarăși, normal, de onoare) la cină de Bruno Arcurio, inimosul director al Institutului Italian de Cultură, mi-a oferit un nou dar: o mînă cu o floare, trasate rapid în fața noastră, a celor cîțiva oaspeți. (Mi-a mai dat, atunci, și o vignetă de o grație infinită: o Trinacrie, simbol al Siciliei, pe care cred că, la distanță de două-trei zile, mi-a subtilizat-o un amic).

Nu a fost, cel din 2 iunie 1973, singurul popas al lui Guttuso în România. De fiecare dată, însă, am certitudinea aceasta, el a lăsat din sine și de la sine nenumărate flori pe hîrtie — ținîndu-le și avîndu-le în mînă, gîndindu-le cu mîna — dacă nu tuturor, celor mai mulți dintre românii pe care i-a cunoscut, fie și pentru o clipă.

zile, mi-a subtilizat-o un amic. Unii sunt înclinați să vadă într-o asemenea conduită semne de exhibiționism monden, dar greșesc, răstălmăcind o profundă nevoie a artistului de a comunica, de a intra și de a se menține în contact cu publicul, cu oamenii, cu toți oamenii. În acest sens, și pictura lui Guttuso se oglindește și se recunoaște într-o anumită gestualitate teatrală, spectaculară. O teatralitate care nu ascunde autentica omenie a artistului, ci o revelează și o face mai transparentă. Cine a văzut ultima, cuprinzătoarea « personală » bucureșteană a lui Guttuso, la Sala Mică a Palatului, și-a dat desigur seama că dramatismul liniei și al culorii guttusiene izvorăște mai puțin din ușurința din dezinvoltura — într-adevăr prodigioase — în mînuirea penelului și mult mai mult dintr-o gravă, mereu optimist-îngrijorată solidaritate umană, dintr-o proprie « filozofie a omului », gîndită și « suferită » nemijlocit. Între pictorul care trudește în intimitatea atelierului de la Velate sau în piața Vucciria din Palermo și cel care dăruiește desene într-o emisiune de televiziune ori în casele unor prieteni (fie și de-o seară) și cel care înmînează actriței de cinema Audrey Hepburn, în curtea Palatului Caffarelli din Roma, « Premiul Via Condotti », destinat « non-romanilor care iubesc Roma și pe care, la rîndul ei, Roma îi iubește », — între toate aceste ipostaze nu numai că nu se insinuează vreo incompatibilitate, dar ele lărgesc considerabil aria relațiilor cultivate de pictor cu semenii, în mod liber, deschis, cordial, fără prejudecăți. De bună seamă, Guttuso e un extrovertit, își trăiește viața « pe față », public și « în public », atît ca personalitate a artei cît și ca personalitate a politicii, cu o mereu nepotolită sete de a fi printre oameni, cu oamenii. Noțiunea de « monden » își redobîndește, prin Guttuso, o accepțiune originară: mondano *sau* mondain *(de la latinescul* mundanus*) înseamnă înainte de toate a aparține lumii, lumii pămîntești în care conviețuiesc oamenii și luptă pentru ca aceasta să devină mai bună și mai frumoasă.*

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Corectura LIDA IGIROȘIANU

Tipărit la Întreprinderea Poligrafică « ARTA GRAFICĂ »

PREZENTAREA TEHNICĂ
SANDA GUSTI

Secolul 20

REDACȚIA: CALEA VICTORIEI, 115. TEL. 50.64.35,
ADMINISTRAȚIA: CALEA VICTORIEI, 115, TEL. 50.74.96
BUCUREȘTI

Lei 51

43 804